

T Ü R M O B

TÜRKİYE SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLER
VE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLER ODALARI BİRLİĞİ
(UNION OF CHAMBERS OF CERTIFIED PUBLIC ACCOUNTANTS OF TURKEY)

EKONOMİK RAPOR 2014

EKONOMİK RAPOR

TÜRMOB YAYINLARI- 471

ISBN : 978-605-4880-14-0

Yayıncı : MU-DEN A.Ş.
Muhasebe Denetim Basın Yayın A.Ş.
Şehit Gonenç Sk. No:28/3 Anıttepe/ANKARA
Tel : (0.312) 230 04 51
www.mu-den.com.tr

Yayıncı Sertifika No: 24514

Baskı : 2015

Dizgi - Düzenleme
Tuncay TEKYILDIZ

Baskı
Fersa Matbaacılık Paz.San.Tic.Ltd.Şti.
Ostim 36. Sk. No:5/C-D Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0.312) 386 17 00 (pbx)
Matbaa Sertifika No: 16216

ISBN : 978-605-4880-14-0

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu gereğince bu kitabın bütün hakları saklıdır.
Kitabın tamamı veya bir kısmı sahibinin yazılı izni olmadan basılamaz, kopyası
çıkartılamaz, fotokopisi alınmaz veya kopya anlamı taşıyabilecek hiçbir işlem yapılamaz.

Kitabın yayın hakkı TÜRMOB'a aittir.
Kaynak gösterilmeden bir bölümü veya tamamı kullanılamaz, alıntı yapılamaz.

SUNUŞ

2012-2013 yılları arasındaki dönemde yaklaşık olarak ortalama % 3,1 büyüyen Türkiye ekonomisi, 2014 yılında beklentilerin altında bir performans göstermiştir. 2014 yılının açıklanan ilk dokuz aylık büyüme verilerine göre Türkiye'nin büyüme hızı ortalama % 2,8 düzeyinde gerçekleşmiştir. Yatırım harcamalarındaki artış hızının son yıllardaki düşüşü, 2014 yılı içerisinde de devam etmiştir. Yatırım harcamaları artış hızının düşüklüğü, 2014 yılındaki yavaş büyüme hızının en temel nedenlerinden birisidir. Merkez Bankası'nın zaman zaman uyguladığı faiz indirimlerine rağmen, iç talepte beklenen canlanma gerçekleşmemiştir. Diğer taraftan, Merkez Bankası politikalarını etkilemeye yönelik girişimler, geçmiş deneyimler dikkate alındığında kaygı verici bir gelişme olarak izlenmektedir.

İç talebin sınırlı kalması diğer yandan ithalatın da sınırlı kalmasını sağlamıştır. Ayrıca 2014 yılında petrol fiyatlarında yaşanan düşüşler de, ithalat rakamlarının aşağı doğru inmesinde etkili olmuştur. Cari işlemler açığı, 2014 yılının son verilerine göre Aralık 2010'dan bu yana en düşük rakama ulaşmış ve 45,7 milyar dolar düzeyine inmiştir. Türkiye'nin kronik problemi olarak görülen cari işlemler açığı, 2014 yılında nispeten yavaşlamaya başlamıştır. Ancak bu iyileşme Türkiye ekonomisinin kırılğanlığını ve cari açığa olan duyarlılığını halen ortadan kaldırmamaktadır.

2014 yılı içerisinde, büyümeye en fazla katkı yapan unsur net dış talep olmuştur. Türkiye'nin en büyük ihracat ortaklarından biri olan Avrupa'nın içinde bulunduğu durgunluğun etkileri devam ederken, Avrupa özellikle 2014 yılının ilk çeyreğinde biraz toparlanma belirtisi göstermiş ve bu toparlanma Türkiye ekonomisinin dış talebi için olumlu katkı yapmıştır. Diğer yandan 2014'ün ikinci ve üçüncü çeyreğindeki büyüme rakamları için aynı iyimserlikte bir tablo çizmek mümkün olmamıştır. Bu bağlamda Türkiye ekonomisinin yatırım performansının, özellikle de özel kesim yatırım performansının kötü durumu; Türkiye'nin büyüme geleceği açısından olumsuz sinyaller vermektedir.

Türkiye’de 2014 yılında toplanan vergi gelirlerinin yaklaşık % 70’i önceki yıllarda olduğu gibi dolaylı vergilerden oluşmuştur. Dolayısıyla bu yapı vergi yükünün özellikle dar gelirliler üzerinde kalması sonucunun devam etmesine neden olmaktadır.

Yakın dönemde Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmelerin iktisadi veriler ışığında detaylı analiziyle beraber, dünya ekonomisindeki son durumun da özetlendiği 2014 Yılı TÜRMOB Ekonomik Raporu'nun tüm odalarımıza, üyelerimize ve Türkiye ekonomisini takip eden okuyuculara faydalı olmasını dilerim.

Nail SANLI
TÜRMOB Genel Başkanı

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
1. Dünya Ekonomisinde Gelişmeler	5
2. Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler	12

I. BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME	25
1. Yakın Geçmiş Dönemde Büyüme Performansı	26
2. 2014 Yılı Büyüme Performansı	40
2.1. 2014 Yılı'nın Birinci Çeyreğinde Büyüme	40
2.2. 2014 Yılı'nın İkinci Çeyreğinde Büyüme	42
2.3. 2014 Yılı'nın Üçüncü Çeyreğinde Büyüme	45
3. Gelir Dağılımı	47
4. Sektörel Gelişmeler	54
4.1. Tarım	56
4.2. Sanayi	60
a) Madencilik	66
b) İmalat Sanayi	67
c) Enerji	73
4.3. Hizmetler	77
a) Ticaret	77
b) Turizm	81
c) Ulaştırma	83

II. BÖLÜM

KAMU MALİYESİ	89
1. Kamu Kesimi Genel Dengesi	89
2. Kamu Borçlanması	94
3. Özelleştirmeler	97

4. Yatırımlar	101
5. 2007-2014 Dönemi Merkezi Yönetim Bütçe Gelişmeleri	104
6. 2007-2014 Dönemi Merkezi Yönetim Bütçe Finansmanı	114

III. BÖLÜM

ÖDEMELER DENGESİ	123
1. 1990-1999 Dönemi Ödemeler Dengesi Gelişmeleri	125
2. 2000-2013 Dönemi Ödemeler Dengesi Gelişmeleri	127
3. 2014 Ocak-Kasım Dönemi Ödemeler Dengesi Gelişmeleri	131

IV. BÖLÜM

DIŞ TİCARET	139
1. 2000 – 2013 Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi	140
2. 2014 Yılı Ocak-Kasım Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi	150
3. Reel Efektif Döviz Kuru	159

V. BÖLÜM

İSTİHDAM VE SOSYAL GÜVENLİK	165
1. İstihdam Ve İşgücü Piyasaları	165
2. Çalışma Ve Sosyal Güvenlik İlişkileri	179

VI. BÖLÜM

SOSYAL YAPI	195
1. Nüfus	195
2. Sağlık	204
3. Eğitim	206

DEĞERLENDİRME

DEĞERLENDİRME	213
----------------------------	------------

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1	GSMH ve GSYH Büyüme Hızları (Sabit Fiyatlarla % Olarak, 1987 Yılı Bazlı)	27
Tablo 2	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Harcama Bileşenleri (cari fiyatlarla) . . .	34
Tablo 3	GSYH İçinde Sektör Payları (Cari fiyatlarla, % Olarak)	35
Tablo 4	İktisadi Faaliyet Kollarına Göre ve Cari Fiyatlarla Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	37
Tablo 5	Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	39
Tablo 6	GSYH Harcama Bileşenlerinin Yıllık Gelişme Hızları (1998 Fiyatlarıyla %)	41
Tablo 7	Çeyrek Dönemler İtibariyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Rakamları . .	43
Tablo 8	Harcamalar Yöntemiyle GSYH Büyüme Hızları (1998 fiyatlarıyla)	44
Tablo 9	Sıralı %20'lik Dilimler İtibariyle Hanehalkı Kullanılabilir Gelir Dağılımı	48
Tablo 10	Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Gelire Göre Sıralı Yüzde 20'lik Gruplar, 2011-2012	50
Tablo 11	Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Gelire Göre Sıralı Yüzde 20'lik Gruplar, 2012-2013	52
Tablo 12	GSYH Bileşenlerini Oluşturan Sektörlerdeki Büyüme Hızları (Bir Önceki Yılın Aynı Dönemine Göre Yüzde Değişme)	55
Tablo 13	Tarım Sektörü Katma Değeri	56
Tablo 14	Temel Tarım Ürünlerinde Üretim Değerleri	59
Tablo 15	Sanayi Sektörü Katma Değeri Değişim Tablosu (1998 fiyatlarıyla)	62
Tablo 16	Yıllık Sanayi Üretim Endeksi (2005=100)	63
Tablo 17	Aylık Toplam Sanayi Üretim Endeksi (2010=100)	64
Tablo 18	GSYH İçinde Sanayi Sektörü Katma Değeri Payı (Cari Fiyatlarla, % Olarak)	65
Tablo 19	Madencilik ve Taşocakçılığı Sektörü Üretim Endeksi (2010=100) .	67
Tablo 20	İmalat Sanayii Üretim Endeksi ve Değişim Oranları	68

Tablo 21	İmalat Sanayii Kapasite Kullanım Oranları (Üretim Değeri Ağırlıklı %)	.70
Tablo 22	Kapasite Kullanım Oranları (Ağırlıklı Ortalama %)	.72
Tablo 23	Enerji Üretim Endeksi ve Değişim Oranları (2010 = 100.0)	.73
Tablo 24	Elektrik Enerjisi Üretiminin Kaynak Dağılımı (Gwh Olarak)	.74
Tablo 25	Net Elektrik Tüketiminin Sektörlere Göre Yıllar İtibariyle Dağılımı (2008-2012)	.76
Tablo 26	Ticaret Borsaları İşlem Hacmi	.79
Tablo 27	Gelen Turist-Yabancı ve Çıkan Vatandaş Sayısı (Çıkış yapan Ziyaretçi Sayısı)	.81
Tablo 28	Turizm Gelir – Gider Hesabı (Milyon Dolar Olarak)	.82
Tablo 29	Karayolları Üzerindeki Seyir ile Yük ve Yolcu Taşımaları	.84
Tablo 30	Demiryolları Uzunluğu, Tren, Yolcu, Yük Taşımaları ve Ton Kilometre	.85
Tablo 31	Havaalanlarındaki Toplam Yolcu ve Yük Trafığı	.86
Tablo 32	Kamu Kesimi Genel Dengesi (1990-2014)	.93
Tablo 33	Uluslararası Para Fonu'ndan Sağlanan Finansman (milyon dolar)	.95
Tablo 34	Türkiye Brüt Dış Borç Stokunun Borçluya Göre Dağılımı (%)	.97
Tablo 35	1985-2014 Dönemi Gerçekleştirilen Özelleştirme İşlemleri (milyon dolar)	.99
Tablo 36	Sektörler itibariyle sabit sermaye yatırımları (GSYH'ye oran olarak, %)	.103
Tablo 37	Merkezi Yönetim Bütçesi Gelişmeleri (GSYH'ye oran olarak,%)	.105
Tablo 38	2007-2014 Merkezi Yönetim Bütçe Tahmin ve Gerçekleşmeleri	.106
Tablo 39	2007-2014 Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri (milyon TL, % değişim oranı)	.108
Tablo 40	2007-2014 Merkezi Yönetim Bütçe Gelirleri (milyon TL, % değişim oranı)	.111
Tablo 41	2007-2014 Vergi Türlerine Göre Dağılım (%)	.112
Tablo 42	Hazine Nakit Gerçekleşmeleri 2006-2014 (milyon TL)	.115
Tablo 43	Merkezi Yönetim Borç Stokunun Faiz/Döviz Yapısı	.117

Tablo 44	İç Borç Stokunun Elinde Bulunduranlara Göre Dağılımı (%) . . .	119
Tablo 45	Ödemeler Dengesi 1990-1999 (Analitik Sunum, milyon dolar) . .	126
Tablo 46	Ödemeler Dengesi 2000-2013 (Analitik Sunum, milyon dolar) . .	128
Tablo 47	2000–2013 Cari İşlemler Hesabı Gelişmeleri (milyon dolar) . . .	130
Tablo 48	Ödemeler Dengesi 2013-2014 Ocak-Kasım Gelişmeleri (milyon dolar)	132
Tablo 49	2013–2014 Ocak-Kasım Cari İşlemler Hesabı Gelişmeleri (milyon dolar)	133
Tablo 50	2000-2013 Dönemi Dış Ticaret Dengesi (Yıllık, milyon dolar) . .	141
Tablo 51	2009-2013 Dönemi Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İhracat (milyon dolar)	144
Tablo 52	2009-2013 Dönemi Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İthalat (milyon dolar)	145
Tablo 53	2009-2013 Dönemi Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına Göre İhracat (milyon dolar)	146
Tablo 54	2009-2013 Dönemi Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına Göre İthalat (milyon dolar)	146
Tablo 55	2009-2013 Dönemi Ülke Gruplarına Göre İhracat (milyon dolar)	147
Tablo 56	2009-2013 Dönemi Ülke Gruplarına Göre İthalat (milyon dolar)	148
Tablo 57	2009-2013 Dönemi Ükelere Göre İhracat (milyon dolar)	149
Tablo 58	2009-2013 Dönemi Ükelere Göre İthalat (milyon dolar)	150
Tablo 59	2013-2014 Dış Ticaret Dengesi (Aylık, milyon dolar)	151
Tablo 60	2013-2014 (Ocak-Kasım Dönemi) Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İhracat (milyon dolar)	152
Tablo 61	2013-2014 (Ocak-Kasım Dönemi) Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İthalat (milyon dolar)	153
Tablo 62	2013-2014 (Ocak-Kasım Dönemi) Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına Göre İhracat (milyon dolar)	153
Tablo 63	2013-2014 (Ocak-Kasım Dönemi) Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına Göre İthalat (milyon dolar)	154

Tablo 64	2013-2014 (Ocak-Kasım Dönemi) Ülke Gruplarına Göre İhracat	.155
Tablo 65	2013-2014 (Ocak-Kasım Dönemi) Ülke Gruplarına Göre İthalat	.156
Tablo 66	2013-2014 (Ocak-Kasım Dönemi) Ülkelere Göre İhracat	.157
Tablo 67	2013-2014 (Ocak-Kasım Dönemi) Ülkelere Göre İthalat	.158
Tablo 68	2003-2014 Dönemi Reel Efektif Döviz Kuru (TÜFE bazlı, 2003 = 100)	.161
Tablo 69	İstihdam ve İşgücü Piyasasının Durumu (2014 yılı Ekim ayı itibarıyla) 15+ yaş, Bin Kişi	.169
Tablo 70	Tablo: İstihdam Edilenlerin Ekonomik Faaliyete Göre Dağılımı (2014 Ekim İtibarıyla), Bin Kişi	.172
Tablo 71	Mevsim Etkilerinden Arındırılmış İşgücü Göstergeleri, (2014 Ekim İtibarıyla), 15+ yaş, Bin Kişi	.175
Tablo 72	Mevsim Etkilerinden Arındırılmış Ekonomik Faaliyete Göre İstihdam, (2014 Ekim İtibarıyla), Bin Kişi	.177
Tablo 73	İstihdam Edilenlerin İşteki Çalışma Durumuna Göre Dağılımı (%)	.182
Tablo 74	Toplu İş Sözleşmeleri – Grev Uygulamaları	.184
Tablo 75	Toplam Sanayide Birim Ücret Endeksi (Çalışılan Saate Göre) (2010=100)	.186
Tablo 76	Günlük ve Aylık Asgari Ücretler	.187
Tablo 77	İşgücü Maliyetlerinde ve Net Ele Geçen Ücretlerdeki Gelişmeler (2003=100)	.188
Tablo 78	Sosyal Sigorta Programlarının Kapsadığı Nüfus	.190
Tablo 79	Yıllara, Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre Nüfus	.196
Tablo 80	Temel Doğurganlık ve Ölümlülük Göstergeleri, 2009-2013	.197
Tablo 81	Yıllara ve Cinsiyete Göre İl/İlçe Merkezi, Belde/ Köy Nüfusu	.198
Tablo 82	Yıllara Göre İllerin Nüfus Artış Hızı ve Net Göç Artış Hızı	.200
Tablo 83	Sağlık Alanında Gelişmeler, 2009-2013	.205
Tablo 84	Eğitim Kademeleri İtibarıyla Okullaşma Oranları	.208
Tablo 85	Temel Ekonomik Göstergeler (2010-2015)	.218

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1	1987 ve 1998 Bazlı Hesap Sistemine Göre GSYH ve Reel Büyüme Oranları	31
Grafik 2	2013 Yılı GSYH Sektörler Toplamı Dağılımı (Cari Fiyatlarla) (%)	38
Grafik 3	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Gelişme Hızları (Çeyrek dönemler itibariyle ve 1998 fiyatlarıyla)	45
Grafik 4	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Gelişme Hızları (1998 Fiyatlarıyla)	47
Grafik 5	Türkiye Lorenz Eğrisi 2010-2011 (Eşdeğer Hane Halkı Kullanılabilir Gelirlerine Göre (1))	51
Grafik 6	Türkiye Lorenz Eğrisi 2012-2013 (Eşdeğer Hane Halkı Kullanılabilir Gelirlerine Göre)	53
Grafik 7	Aylık Sanayi Üretim Endeksi (Mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış)	61
Grafik 8	Net Elektrik Tüketiminin Sektörlere Göre Dağılımı (2012)	75
Grafik 9	2013 Yılı Elektrik Enerjisi Üretiminin Enerji Kaynaklarına Göre Dağılımı	77
Grafik 10	Ticaret Borsaları İşlem Hacmi Grafiği	80
Grafik 11	Turizm Gelir ve Giderleri (Milyon Dolar olarak)	83
Grafik 12	Kamu Kesimi Genel Dengesi (GSYH'ye oran olarak,%)	90
Grafik 13	Toplam Kamu Faiz Harcamaları/ GSYH (%)	91
Grafik 14	Kamu Borç Stoku (GSYH'ye oran olarak, %)	92
Grafik 15	Merkezi Yönetim İç ve Dış Borç Stoku (GSYH'ye oran olarak, %)	94
Grafik 16	Türkiye Brüt Dış Borç Stoku(GSYH'ye oran olarak, %)	96
Grafik 17	1986-2014 Döneminde Özelleştirme Tutarları (milyon dolar)	100
Grafik 18	Kamu Sabit Sermaye Yatırımları Gelişimi (GSYH'ye oran olarak, %)	101
Grafik 19	1998-2014 Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarının Bütçe Türleri İtibariyle Dağılımı (%)	104
Grafik 20	2007-2014 Dolaylı-Dolaysız Vergi Payları Gelişimi (%)	114

Grafik 21	İç Borçlanmanın Ortalama Maliyeti ve Vadesi (Aralık 2006- Aralık2014)	118
Grafik 22	GSYH Büyüme Oranı, Cari İşlem Dengesi İlişkisi	124
Grafik 23	1980-1999 Dönemi Dış Ticaret Gelişimi	139
Grafik 24	2000-2013 Dönemi Dış Ticaret Gelişimi	142
Grafik 25	2009-2014 Dönemi Reel Efektif Döviz Kuru (2003 = 100, Aylık)	160

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ABS	: Analitik Bütçe Sistemi
ADNKS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
BOTAŞ	: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
DHMİ	: Devlet Hava Meydanları İşletmesi
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
EUROSTAT	: Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (European Statistics Office)
FED	: Amerikan Merkez Bankası (Federal Reserve)
GEGP	: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GSMH	: Gayrisafi Milli Hasıla
GSYH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization)
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Money Fund)
KDV	: Katma Değer Vergisi
KHB	: Kamu Hesapları Bülteni
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development)
OVP	: Orta Vadeli Program
ÖİB	: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı
ÖSYM	: Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi
ÖTV	: Özel Tüketim Vergisi
SGK	: Sosyal Güvenlik Kurumu

TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCDD	: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları
TCMB, MB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TEFE	: Toptan Eşya Fiyatları Endeksi
TİSK	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TNSA	: Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜFE	: Tüketici Fiyatları Endeksi
ÜFE	: Üretici Fiyatları Endeksi

GİRİŞ

Türkiye'nin 1980 sonrası dönemi incelendiğinde, ekonomik faaliyetlerin önemli ölçüde dalgalanmalar gösterdiği, hızlı büyüme dönemlerinin banka ve finans sektörlerinde ortaya çıkan krizler ile ciddi biçimde kesintiye uğradığı görülmektedir. Söz konusu krizlerin, kaynakları ve ortaya çıkış biçimleri itibariyle birbirinden farklılaşan özellikleri bulunmakla birlikte, Türkiye ekonomisinin yapısal sorunlarının tüm bu krizlere damgasını vurduğu söylemek yanlış bir ifade olmaz. Ekonomik yapıdaki dalgalanmalarda, düşük yurtiçi tasarruf hacmi, 1980'li yıllarda sermaye birikiminde yaşanan zayıflama gibi nedenlerin yanı sıra; 1989 yılında sermaye hareketlerinin kontrolsüz bir biçimde serbestleştirilmesi sonucunda ekonominin artan ölçüde dış kaynaklara bağımlı bir yapıya dönüşmesinin yarattığı istikrarsızlık da önemli bir rol oynamıştır. Diğer bir deyişle, ekonomik yapının ve dengelerin zayıf olduğu bir ortamda sermaye hareketlerinin serbest bırakılması, ekonomiyi bugün de içinde olduğumuz kısa vadeli sermaye hareketlerinin belirleyiciliğinde oluşan yüksek faiz ve düşük kur döngüsüne sokmuştur.

Bu süreç sonucunda Türkiye'de ortaya çıkan iktisadi tablo; makroekonomik istikrarın sürekli kılınmaması, cari işlemler açıklarındaki artışlar, ülkenin iç ve dış borçlarının hızla yükselmesi ve istihdam yaratamayan bir büyüme sürecinin oluşmasıdır. Böyle bir iktisadi ortamda ortaya çıkan ve küresel düzeyde etkili olan finansal kriz ve bunun reel ekonomiye yansımaları sonucunda Türkiye ekonomisi 2008-2009 döneminde ciddi bir biçimde daralmıştır. Küresel krizin şiddeti ve süresi konusunda değişik düşünceler dile getirilmekle birlikte, dünya ekonomisinin hala toparlanamaması ve canlanmasının yavaş bir seyir izlemesi nedeniyle oluşan küresel belirsizlik, Türkiye ekonomisi için en önemli unsurlardan birini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, dünya ekonomisinde yaşanan daralmanın tüm ülkelerde aynı biçimde etki göstermeyeceği ve daha dinamik ekonomilerin büyüme devam edeceği uluslararası kuruluşların tahminlerinde ortaya konulmaktadır. Bu noktada, ülkelerin küresel krizden etkilenme derecelerinin mevcut ekonomik yapılarına ve krizden çıkmak için uygulayacakları politikalara bağlı olarak değişeceği söylenebilir.

Günümüzde dünya ekonomisi, küresel finansal kriz nedeniyle uzun dönemli dalgalanmaların yeni bir aşaması ile karşı karşıyadır. Aralık 2007'de başlayan durgunluk ve daralma 1929 krizinden bu yana ortaya çıkan en derin ve uzun küresel kriz haline gelmiştir. Bu krizin en kötü aşaması, Lehman Brothers'ın batmasına izin verildiği 2008 yılının Eylül'de başlamış ve sonrasında dünyanın dört bir tara-

fına yayılarak küresel ekonomiyi çökme noktasına getirmiştir. Bankacılık sistemi çökmüş, bankalar yüzlerce milyar ABD doları tutarında zarar etmiş, finansal sistem iflas noktasına gelmiş ve sermaye piyasaları kapanmıştır. Kriz öyle bir noktaya gelmiştir ki, tek çözüm yola olarak dünya çapında çok büyük boyutlarda devlet müdahaleleri gerekmiştir. Böyle bir tablo 1930'lardan bu yana ilk kez görülmüştür. İşte bu süreçte ortaya çıkan; "büyük durgunluk", "1930'lardan beri en şiddetli kriz", "küresel kriz" olarak nitelendirmelerle tanımlanmaya çalışılan olay, küresel ekonominin tüm sorunlu hatlarını ve kırılganlık noktalarını yeniden göstermiştir. Yani 1970'lerdeki petrol şokları ve borç krizleri nedeniyle ortaya çıkan, ancak çözülemeden ertelenen, birikmeye devam eden yapısal ve ekonomik sorunları tekrar su yüzüne çıkarmıştır. Böylece dünya ekonomisinin tarihinde ender rastlanan, ne yönde gelişeceği belirsiz dönüm noktası anlarından biri oluşmuştur. Günümüzde yaşadığımız uzun dönemli durgunluk aşamalarını da içeren mevcut kriz konjonktürü, içinde savaş ve terör unsurlarını da barındıran uzun zamana yayılmış bir belirsizlik ve bunalım dönemini yansıtmaktadır.

1970'lerin başında, II. Dünya Savaşı sonrası büyüme dönemi sona erdiğinde gelişmiş ülkelerde ekonomi klasik kriz belirtileri sergiliyordu. Bu süreçte; karlar düşüyor, sermaye birikimi yavaşlıyor, işsizlik artarken maliyetler üzerinden gelen basınçla fiyatlar artıyor ve stagflasyon denen olgu o zamana kadar geçerli karma ekonomi - sosyal refah devleti modelinin tükendiğini gösteriyordu. Bu karma ekonomi ve refah devleti modeli artık karşı eğilimleri yumuşatamıyor aksine sertleştiriyor, ithal ikameci sanayileşmeye dayalı sermaye birikim rejiminin yapısal ve uzun dönemli bir krize girdiğini gösteriyordu. Bu doğrultuda, 1980'lerin başında ABD ve İngiltere'de bir önceki dönemde uygulanan anlayışın tam tersi yönde yeni ekonomi politikaları devreye girmiştir. ABD Merkez Bankası faizleri hızla yükseltmeye başlamış ve bu durumun etkisi altındaki az gelişmiş ülkelerde borç krizleri meydana gelmiştir. Böylece borç krizleri nedeniyle az gelişmiş ülkelerde, IMF ve Dünya Bankası eliyle genelleştirilmeye başlanan istikrar programı ve yapısal uyum modeli çerçevesinde yeni dünya düzenine dahil olmuştur. Bu durumda, gelişmiş ülkelerin sermayelerine yeni yatırım ve ihracat alanları açarak sermaye birikim ve büyüme sürecini destekleyecek yeni kaynaklar sağlamıştır. Öte yandan, sermayenin uluslararası alanda dolaşımının serbestleşmesi ve yaygınlaşması ile ihracata yönelik büyüme modelleri, yeni birikim noktalarının oluşmasının da önünü açmıştır.

Bu sürece paralel olarak sermaye, yeni ve giderek daha karmaşıklaşan yatırım araçları üreterek sanayi alanından spekülâtif finansal alana kaymıştır. Gelişmiş ülkelerde, tüketici talebindeki yetersizlik giderek genişleyen kredi hacmiyle giderilmeye çalışılırken, şirketler ve devletler de kaynak yetersizliğini borçlanarak kapatma yoluna gitmişlerdir. Başta ABD Merkez Bankası olmak üzere merkez bankaları, bu süreci ve borsaları destekleyecek para ve faiz politikaları izlerken, hükümetler de sermaye üzerindeki denetimleri ve banka sistemindeki kısıtlamaları kaldırmışlardır. Dünya ekonomisi böylece 1990'larda yeni bir büyüme sürecine girerken, dünya hasılasının yüzlerce katına ulaşan büyük bir kredi köpüğü oluşmaya ve hızla büyümeye başlamıştır. Ayrıca bilgi işlem ve iletişim teknolojileri alanlarında 1980'lerde başlayan, 1990'ların ortasında internet devrimi olarak nitelenen gelişmeler de bu süreci hızlandırmış ve yaygınlaştırmıştır. Bu gelişmeler bir taraftan malların ve sermayenin dolaşımını hızlandırırken, diğer taraftan ise dünya ekonomisini tedarik zincirleri ve finansal işlem ağlarıyla öreerek bağımlılığı, dolayısıyla da kırılabilirliği arttırmıştır.

Kredi köpüğü 2007 yılında ABD konut piyasalarından başlayarak patlayarak küresel çapta bir finansal krize yol açmıştır. Bu süreçte, 1990'lı yıllarda beri artan finansal genişleme ve borç birikimi ile bankacılık sisteminin zayıflığı küresel krizin altında yatan temel etmendir. Aslında kriz, finansal piyasaların denetlenmeyecek kendi haline bırakıldığında riskleri ölçemediğini ve aksine büyütürken etrafa bulaştırdığını göstermiştir. Artık günümüzde, 1980 sonrası uygulanan rekabetçi serbest ticaret ve ihracata dayalı büyüme modeli ile küresel çapta spekülâtif finansal sermayeye dayalı birikim modelinin en azından elden geçirilmesi ve yeni denetim mekanizmalarının devreye sokulması gerektiği konusunda hemen herkes hem fikirdir. Kredi balonunun patlaması dünya ekonomisini derin bir durgunluğa ve bunalıma sürüklerken, diğer taraftan da bu büyüme ve birikim modelinin sürdürülemediğini göstermiştir. Çünkü küresel finansal krizin birinci aşaması, devletlerin borç krizi şeklini alarak 2010 yılında tamamlanmış ve şimdi sıra devletlerin bu borç yükünün tasfiye edilmesine gelmiştir. Böylece finansal krizin ikinci dönemi, 2010 sonu - 2011 yılı başında kamuya yönelik kemer sıkma politikalarıyla başlamıştır. Bu politikalarla, iç tüketim kapasitesi azaltılacak ve kaynaklar devletin borç yükünü temizlemeye yöneltilecektir.

2007-2008 finansal krizi küresel finansal ağ üzerinden reel ekonomiye yayılarak, başta gelişmiş ekonomiler olmak üzere önemli Avrupa ülkelerini de derinden sarsmıştır. Bu çerçevede, ekonomide küçülme, artan işsizlik düzeyleri, düşüş ser-

gileyen varlık fiyatlarının etkisi ve beklentilerindeki bozulmalar farklılıklar göstermekle beraber tüm ülkelerdeki tüketim ve yatırım taleplerinde ciddi boyutta daralmayı beraberinde getirmiştir. Krize karşı ülkeler tarafından cevap verilmeye çalışılmış ve bu kapsamda kamu harcamalarının azaltılması, dolaylı vergilerin artırılması, özelleştirmelere gidilmesi ve ücretlerin düşürülmesi gibi önlemler uygulanmıştır. Ancak kemer sıkma politikasına dayanan bu önlemler, iktisadi durgunluğun derinleşirmesi nedeniyle önemli bir açmaz oluşturmaktadır. Ayrıca bu süreç sonunda düşük büyüme oranları ve yüksek işsizlik ortaya çıkmış, kamusal maliyetler önemli boyutlara ulaşmıştır. Bunlara ek olarak küresel krizden finansal-mali sistemin yanı sıra ticaret de olumsuz etkilenmiş ve böylece de toplam talep düşmüştür.

Küresel finansal kriz gelişmiş ve azgelişmiş ülkeleri özellikle de Avro Bölgesindeki farklı biçimde etkilemiştir. Yunanistan başta olmak üzere Portekiz, İrlanda, İspanya ve İtalya gibi ülkelerin yaşadıkları borç krizleri yayılma etkisi göstererek bölgenin devamlılığını tehdit eder boyuta ulaşmıştır. Küresel kriz Avrupa Birliği ülkelerini artan bütçe açıkları ile karşı karşıya bırakmış ve mali yapılarında bunalım nedeniyle kontrol tamamen kaybedilmiştir. Dünya ekonomisi ile olan güçlü bağlantıları nedeniyle Avro Bölgesi ülkelerinden kaynaklı borç krizinin, parasal birlik dışındaki tüm ülkelere güçlü bir yayılma etkisi göstermesi olasıdır. Bu bağlamda Avro Bölgesi borç krizi, hem gelişmiş ülkeler ve dolayısıyla parasal birliğin devamlılığı için, hem de diğer dünya ülkelerinin ekonomik kırılganlıklarının artması için bir tehdittir.

2007 yılında ABD’de konut krizi olarak başlayan kriz küresel bir bankacılık krizine dönmüş, küresel ölçekte durgunluk getirmiş ve ulusal borç krizlerini tetiklemiştir. Bu çerçevede Türkiye’de, daralan dış talebe bağlı olarak ihracatta keskin bir düşüş yaşanmıştır. Diğer taraftan ise, dış finansman olanaklarında meydana gelen daralma, bankalar ve şirketlerin net dış borç ödeyicisi durumuna gelmeleri ve geleceğe ilişkin beklentilerdeki bozulma nedeniyle tüketim ve yatırım talebinde ciddi boyutta daralma gözlenmiştir. Bu olumsuz konjonktür Türkiye’nin ekonomik hacminde 2008 yılının son çeyreği ile başlayan ve dört dönem boyunca devam eden keskin bir küçülmeyi beraberinde getirmiştir. Küresel düzeyde toparlanma belirtilerinin ortaya çıkması ile birlikte yurtiçi talebi ve üretimi artırmaya yönelik önlemlerin de katkısıyla, rekor düzeyde bir küçülmenin yaşandığı 2009 yılı ilk yarısının ardından ekonomide görece iyileşme belirtileri ortaya çıkmış ve yılın son çeyrek döneminde yeniden büyüme süreci içersine girilmiştir.

Küresel belirsizliklerin azalması, tüketici güven duygusunun pekişmesi ve kredi koşullarının iyileşmesi tüketim ve yatırım kararlarını olumlu biçimde etkileyerek yurtiçi talebi artırmıştır. 2009 yılının küçülen ekonomisi, 2010 yılında daha hızlı bir büyüme sürecine girmiştir. Küresel kriz ertesinde ekonomik toparlanma ile birlikte 2009 yılının son çeyrek döneminde başlayan ve 2010 yılı boyunca gözlemlenen hızlı büyüme dalgalanmalar göstermekle beraber 2011 yılında da aynı hızını korumuştur. Ancak iç ve dış talebi dengelemeye yönelik alınan makroekonomik tedbirler sonucunda 2012 ve 2013 yıllarında büyüme hızı yavaşlamıştır.

1. Dünya Ekonomisinde Gelişmeler

Günümüzün dünya ekonomisinde gelişmiş ülkelerden kaynaklanan riskler azalmış olmakla birlikte, halen önemini korumaktadır. Para politikalarına ilişkin yaşanan gelişmeler sonucu varlık fiyatlarında, para, finans ve döviz piyasalarında bir dengelenme süreci yaşanmaktadır. Bu çerçevede önümüzdeki döneme ilişkin bazı riskler öne çıkmaktadır. Amerikan Merkez Bankasının (FED) kısa vadede parasal genişlemeden nasıl bir çıkış stratejisi izleyeceği ve faiz artırma sürecine nasıl geçeceği likidite koşulları ve sermaye akımları üzerinde belirleyici olacaktır. Orta ve uzun vadede sermaye hareketlerinde iktisadi güdüler belirleyici olsa da, kısa vadede gelişmiş ülkelerin para politikalarından kaynaklanan belirsizlikler finansal dalgalanmalara yol açabilecektir. Önümüzdeki dönemde küresel likiditenin azalacak olması, yapısal sorunlara sahip gelişmekte olan ülkelerin piyasalarında oynaklığa yol açarak para birimleri üzerinde baskı oluşturabilir. Ayrıca küresel ekonomiye dair belirsizliklerin ve sermaye akımlarındaki oynaklığın sürmesi enflasyon hedefine ulaşılmasında para politikalarının hareket alanını daraltabilir. Petrol fiyatlarında yaşanabilecek konjonktürel fiyat dalgalanmaları enflasyonist baskıları artırarak, enerji ithalatçısı ülkelerde cari açık üzerinde olumsuz etki yaratabilir.

Aslında küresel kriz süresince, başta ABD ve Avro Bölgesi ülkelerinde uygulanan eşzamanlı parasal genişleme ve ekonomiyi canlandırma paketleriyle krizin daha da derinleşmesi engellenmiştir. Böylece gelişmiş ülkelerde göstergeler iyileşmiş, reel ekonomide ılımlı bir toparlanma başlamış, Avro Bölgesinde sorunlu ülkelerin kamu finansman sorunları azalmış ve parasal aktarım mekanizmasındaki aksaklıklar kısmen aşılmıştır. Gelişmiş ekonomilerde yaşanan ılımlı toparlanmanın yanında parasal genişleme sonucu oluşan likidite bolluğu, risk iştahını artırmış ve gelişmekte olan ekonomilere giden sermaye akımları artmıştır. 2011 yılında yaşanan küresel ekonomide toparlanma eğilimi 2012 yılında sürdürüleme-

miştir. 2012 yılı, Avro Bölgesinde durgunluk, mali sürdürülebilirlik, sorunlu ülkelerin parasal birlikten ayrılacağına yönelik tartışmalar ile ABD'deki mali uçurum ve borç tavanı tartışmaları gibi gelişmiş ülkeler kaynaklı risklerin baskın olduğu bir yıl olmuştur. Öte yandan, küresel büyümenin dinamiğini oluşturan gelişmekte olan ülkelerin çoğunun maruz kaldıkları yüksek sermaye girişlerinin oluşturduğu; enflasyon, reel kur değerlenmesi, hızlı kredi artışı risklerini azaltmak ve finansal güveni tesis etmek amacıyla uyguladıkları makro ihtiyati tedbirler ve azalan ihracat gelirleri, bu ülkelerin ekonomilerinin de yavaşlamasına neden olmuştur.

Küresel ekonomi düzenli olmayan bir toparlanma süreci gösterse de düşük büyüme süreci devam etmektedir. Gelişmiş ekonomilerde büyüme hızı giderek iyileşmekle birlikte, gelişmekte olan ekonomilerde büyüme temposu zayıflamıştır. Ekonomilerin performansları arasındaki farklılaşma devam etmektedir. Küresel kriz sonrasında alınan önlemler sonucu, finans piyasalarında sağlanan olumlu görünümün reel ekonomiye özellikle de gelişmiş ekonomilerdeki etkisi sınırlı kalmıştır. Bazı gelişmiş ekonomilerin para politikaları uygulamalarındaki değişiklik ve bölgesel siyasi gerilimler ile dünya ekonomisindeki yapısal sorunlar bölgesel ve küresel düzeyde ekonomik büyümeyi ve faaliyetleri olumsuz etkilemiştir. Bu gelişmeler sonucu, Uluslararası Para Fonu (IMF) verilerine göre; dünya ekonomisinde büyüme hızı 2011 yılında % 3,9 iken, 2012 yılında % 3,4'e, 2013 yılında ise % 3,3'e gerilemiştir. Gelişmiş ekonomilerde 2011 yılında % 1,7 olarak gerçekleşen büyüme hızı 2012 yılında % 1,2, 2013 yılında ise % 1,4 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde yükselen piyasalar ve gelişmekte olan ekonomilerin büyüme hızı ise 2011 yılında % 6,2 iken, 2012 yılında % 5,1'e, 2013 yılında ise % 4,7'e inmiştir. Son yıllarda küresel büyümeye önemli katkı veren Çin'de 2012 ve 2013 yıllarında gerçekleşen % 7,7 oranındaki büyüme hızı, 1999 yılından beri kaydedilen en düşük büyüme rakamıdır.

2013 yılında % 3,3 büyüyen dünya ekonomisinin 2014 yılında da bu seviyede büyümesi beklenmektedir. 2014 yılında küresel büyümede kayda değer bir artış beklenmemesinin nedeni özellikle gelişmekte olan ekonomilerin büyümelerinde gözlenen yavaşlamadır. Nisan ayında 2014 yılı dünya ekonomik büyümesi % 3,6 öngörülmüş, ekim ayında ise bu tahmin % 3,3'e indirilmiştir. 2015 yılında ise büyümenin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomilerin büyümelerinde beklenen hızlanma sonucu % 3,8 olması beklenmektedir. 2013 yılında % 1,4 oranında büyüyen gelişmiş ekonomilerin, 2014 yılında % 1,8, 2015 yılında ise % 2,3

büyüyeceği tahmin edilmektedir. Aynı dönemde 2013 yılında % 4,7 oranında büyüyen yükselen piyasalar ve gelişmekte olan ekonomilerin, 2014 yılında % 4,4, 2015 yılında ise % 5 büyüyeceği tahmin edilmektedir. Böylece gelişmiş ekonomilerin ılımlı bir şekilde büyümeye devam etmekte olduğu görülmektedir.

ABD ekonomisi 2012 yılında % 2,3 büyümüştür. 2013 yılının ilk yarısından itibaren istihdam, konut piyasaları ve diğer öncü göstergelerde kaydedilen olumlu gelişmeler ve 2013 yılının ilk yarısına ait GSYH verileri, ABD ekonomisinde toparlanma eğiliminin kuvvetlendiğini göstermektedir. FED'in kriz süresince uyguladığı genişlemeci para politikaları, krizin derinleşmesini engellemiş, finansal piyasalarda dalgalanmayı azaltmış ve ekonomik faaliyetlerin canlanmasına katkı sağlamıştır. Böylece ekonomide yapısal reformların uygulanması için zaman ve manevra alanı yaratılmıştır. 2013 yılında % 2,2 oranında büyüyen ABD ekonomisi, 2014 yılının ilk çeyreğinde % 2,1 oranında daralmıştır. Son üç yılda ilk defa gerçekleşen daralmaya temel olarak kötü hava şartlarının yatırımları ve inşaat sektörünü olumsuz yönde etkilemesi ve şirketlerin stoklarını daha yavaş artırması neden olmuştur. Buna karşın 2014 yılının ikinci çeyreğinde ABD ekonomisi % 4,6 oranında büyümüştür. Ayrıca daha önce % 3,9 olarak açıklanan üçüncü çeyrek büyümesinin % 5 olarak revize edilmesiyle yüksek bir büyüme performansı gerçekleşmiştir. Böylece ABD ekonomisi son 11 yılın en güçlü büyüme performansını sergilerken, tüketim ve yatırım harcamalarının yukarı yönlü güncellenmesinin bu gelişmede etkili olduğu görülmüştür. ABD'de son çeyreğe ilişkin açıklanan veriler de genel olarak güçlü bir görünüme işaret etmektedir. 2014 yılının tamamında büyümenin 2013 yılına göre daha güçlü olma ihtimali artmaktadır. ABD ekonomisinde gözlenen bu gelişmenin devam etmesi ve büyümenin 2015 yılında % 3,1 olması beklenmektedir. 2014 yılının ikinci çeyreğinde ABD ekonomisinde güçlü bir büyüme gözlenirken, diğer gelişmiş ekonomiler daha zayıf bir performans gerçekleştirmiştir. Uluslararası kuruluşlar, gelişmiş ekonomilerin büyümelerine yönelik yaptıkları tahminlerini Avro Bölgesinde istikrarlı bir toparlanmanın sağlanamaması ve Japonya'daki vergi artışlarının büyümeyi olumsuz etkilemesi gibi nedenlerle aşağı yönlü revize etmişlerdir. Nisan ayında gelişmiş ekonomilerin 2014 yılında % 2,2 oranında büyüyeceği tahmin edilirken, Ekim ayında bu tahmin % 1,8'e revize edilmiştir. 2015 yılında, gelişmiş ekonomilerin büyümesinin ise % 2,3'ü aşmayacağı tahmin edilmektedir.

ABD ekonomisinde yaşanan olumlu gelişmeler, genişletici politikaların FED'in bilançosunun aşırı büyümesine yol açması ve ekonomik canlanmanın başlaması-

la genişlemeci para politikalarından vazgeçilmesi gündeme gelmiştir. 2013 Mayıs ayında FED, ekonomide istikrarlı bir büyüme görülmesi durumunda tahvil alımlarını azaltacağını açıklamıştır. Ancak genişlemeci para politikalarına, işsizlik oranı % 6,5 seviyesine düşünceye kadar ve enflasyon oranı % 2,5 seviyesini aşmadığı sürece devam edileceği belirtilmiştir. FED'in 22 Mayıs 2013 ve 19 Haziran 2013 tarihlerindeki açıklamaları, piyasalar tarafından genişlemeci para politikasından çıkış sinyali olarak algılanmıştır. Bu süreçte, gelişmekte olan ekonomilerden sermaye çıkışları yaşanmış, bu ülkelerde tahvil faiz oranları artmış, borsalar ve ulusal para birimleri değer kaybetmiştir. FED tahvil alımlarının azaltılmasına karar vermiş ve 2014 yılı Ocak ayından itibaren tahvil alımları her ay 10 milyar ABD doları azaltılmıştır. Tahvil alım programı 2014 yılı Ekim ayı itibarıyla sonlandırılmış olup, politika faiz oranının kayda değer bir süre daha mevcut seviyesinde tutulması kararı alınmıştır. Bu çerçevede, ekonomik göstergelerde beklenen iyileşmeye paralel olarak 2015 yılının ikinci yarısından itibaren faiz oranlarının artırılmaya başlanması beklenmektedir.

Avro Bölgesinde alınan önlemler sonucu finansal piyasalarda sağlanan iyileşmelerin reel kesime yansımaları sınırlı olmuş ve yeterli büyüme sağlanamamıştır. Avro Bölgesi ekonomisi 2013 yılının ikinci çeyreğinde durgunluktan çıkmasına rağmen, 2012 yılında % 0,7 daraldığı gibi, 2013 yılının tamamında da % 0,4 daralmıştır. 2014 yılının birinci çeyreğindeki % 0,2 oranındaki büyümeden sonra ikinci çeyrekte büyüme gerçekleşmemiştir. Bölgenin itici gücü olan ülkelere Almanya'nın 2014 yılının ikinci çeyreğinde % 0,2 oranında daralması; Fransa ve İtalya'nın da zayıf ekonomik performansı 2014 yılının bölge için güçlü bir toparlanma yılı olma ihtimalini zayıflatmaktadır. Nisan ayında Avro Bölgesinin 2014 yılında % 1,2 büyüyeceği öngörülmüşken, Ekim ayında bu tahmin % 0,8 seviyesine indirilmiştir. Bölgenin 2015 yılında ise yavaş bir şekilde toparlanmaya devam ederek % 1,3 büyüyeceği tahmin edilmektedir. Anlaşılacağı üzere Avro Bölgesinde, bankacılık sektöründeki sorunların tam anlamıyla aşılamaması, yüksek kamu borçları, yatırımların düşük seyri, yüksek atıl kapasite ve yüksek işsizlik gibi yapısal sorunlar devam etmektedir. Bunlara ek olarak bölge, düşük büyümenin de etkisiyle deflasyon riskiyle karşı karşıyadır. Avrupa Merkez Bankası, ilk faiz indirimini 2014 yılının Haziran ayında gerçekleştirmiş, diğer taraftan da geleneksel olmayan para politikası uygulamalarına devam etmiştir. Ayrıca bölge ekonomisinin canlandırılması amacıyla yeni bir önlem paketi açıklanarak, ekonomide istenilen canlanma sağlanıncaya kadar bu politikalara devam edileceği belirtilmiştir.

Gelişmiş ülkelerdeki kamu borçları, alınan önlemlere rağmen, halen yüksek seviyelerdedir. Avro Bölgesinde uygulanan mali planlara rağmen, 2011 yılı sonunda % 88 olan genel devlet brüt borç stokunun GSYH'ye oranı, 2012 yılı sonunda % 93 seviyesine yükselmiştir. Aynı dönemde ABD'de bu oran % 99'dan % 103'e yükselmiştir. 2012 yılında genel devlet brüt borç stokunun GSYH'ye oranının % 238 seviyesine ulaştığı Japonya'da ekonomiyi canlandırmak için teşvik paketi açıklanması, bu oranın yükselebileceğine işaret etmektedir. Uygulanan sıkı maliye politikaları sonucu bütçe açıklarında beklenen azalmaya rağmen, önümüzdeki dönemde gelişmiş ülkelerin borç oranlarında iyileşme beklenmemektedir. Avro Bölgesinde genel devlet brüt borç stokunun 2014 yıllarında % 96, ABD ekonomisinde % 107 ve Japonya'da % 242 olacağı tahmin edilmektedir. Başta Japonya, Avro Bölgesi ve ABD olmak üzere gelişmiş ekonomilerdeki yüksek kamu borçlarının önümüzdeki dönemde de bu seviyelerde devam etmesi beklenmektedir. Ekonomiyi canlandırmak için uygulanan teşvik paketlerinin ve düşük büyümenin etkisiyle önümüzdeki dönemde kamu borçlarında belirgin bir iyileşme beklenmemektedir.

Gelişmekte olan ekonomilere giden sermaye akımları dalgalı bir seyir izlemektedir. 2012 yılında yaklaşık 237 milyar ABD doları olarak gerçekleşen net finansal sermaye akımlarının 2013 yılında 398 milyar ABD doları ve 2014 yılında ise 366 milyar ABD doları civarında olması beklenmektedir. Yükselen piyasalar ve gelişmekte olan ekonomilerin dış şoklara karşı dayanıklılıklarını artırması bakımından güçlü kamu dengesi ve sahip oldukları yüksek döviz rezervleri önem arz etmektedir. 2011 yılında reel ekonomideki canlanmayla beraber artan emtia fiyatları, emtia ihracatçısı gelişmekte olan ülkelerin döviz rezervlerinin hızla artmasını sağlamıştır. 2012 yılında gelişmiş ekonomilerden kaynaklı risklerle beraber küresel faaliyetlerdeki yavaşlamaya karşın döviz rezervlerindeki artış devam etmiştir. Yükselen piyasalar ve gelişmekte olan ekonomilerde döviz rezervi, 2012 yılında 408 milyar ABD doları, 2013 yılında 545 milyar ABD doları artmıştır. Söz konusu bu artışın 2014 yıllarında 527 milyar ABD doları olacağı tahmin edilmektedir.

Dünya ticaret hacminde azalma eğilimi devam etmektedir. 2011 yılında % 6,1 oranında gerçekleşen ticaret hacmi artış hızı, küresel ekonomik faaliyetlerdeki yavaşlamaya bağlı olarak 2012 yılında % 1,7'ye, 2013 yılında ise % 0,3'e gerilemiştir. Ekonomik faaliyetlerdeki iyileşmeye bağlı olarak 2014 ve 2015 yılı dünya ticaret hacmi artışı, 2014 yılı Nisan ayında sırasıyla % 4,3 ve % 5,3 olarak tahmin edilmiş, Ekim ayında bu tahminler % 3,8 ve % 5 olarak güncellenmiştir. Ge-

lişmiş ülkelerde uygulanan genişlemeci para politikalarına rağmen, küresel ölçekte ciddi bir enflasyonist baskı hissedilmemiştir. Küresel düzeyde enflasyon, zayıf talep nedeniyle düşük seyretmektedir. 2012 yılında % 4,2 artan dünya tüketici fiyatları 2013 yılında % 3,9 artmıştır. Aynı dönemde gelişmiş ülkelerde tüketici enflasyonu % 2'den % 1,4'e, yükselen piyasalar ve gelişmekte olan ekonomilerde % 6,1'den % 5,9'a gerilemiştir. Küresel enflasyonun 2014 yılında % 3,8, 2015 yılında ise % 3,9 gerçekleşmesi beklenmektedir. Önümüzdeki dönemde küresel düzeyde petrol ve emtia fiyatlarında beklenen gerilemeden dolayı enflasyonist baskıların düşük olacağı, ancak bazı gelişmekte olan ülkelerde iç talepteki canlanmayla beraber enflasyonun yükselebileceği öngörülmektedir. Küresel ekonomideki zayıf görünüm, enerji ve endüstriyel metal fiyatlarında gerilemeye neden olmuştur. Ayrıca varil başına ham petrol fiyatı, 2012 yılında dalgalı seyir izleyerek 105 ABD doları olurken, 2013 yılında ise 104 ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Ancak 2014 yılının ilk çeyreğinden itibaren artan jeopolitik risklere rağmen, zayıf talep ve arz yönlü gelişmeler nedeniyle petrol fiyatı düşmüştür.

2013 yılının ikinci çeyreğinden itibaren, ABD'nin genişlemeci para politikasından çıkış sürecini başlatması, küresel finansal piyasalarda dalgalanmalara neden olmuş ve Türkiye dâhil birçok gelişmekte olan ülke bu gelişmeden olumsuz etkilenmiştir. Özellikle cari açık sorunu yaşayan gelişmekte olan ekonomilerde sermaye çıkışı olmuş, finansal piyasalarda dalgalanma yaşanmış, para birimleri değer kaybetmiş ve birçok gelişmekte olan ülke bu süreçte faiz artırımına gitmiştir. Ayrıca Çin başta olmak üzere yapısal sorunlar yaşayan bazı gelişmekte olan ülkelerde büyüme yavaşlamıştır. Özellikle 2014 yılı birinci çeyrekteki zayıf görünümün etkisiyle Çin ekonomisinin 2014 ve 2015 büyümesine ilişkin tahminler bir miktar aşağı yönlü güncellenmiş ve büyümenin sırasıyla % 7,4 ve % 7,1 olacağı tahmin edilmiştir. 2014 ve 2015 yılları için, gelişmekte olan ekonomilerin büyümeleri bir önceki tahmine göre aşağı yönlü güncellenerek, sırasıyla % 4,4 ve % 5 olarak öngörülmüştür. Ayrıca, Ukrayna ile yaşadığı sorunların ardından ABD ve AB tarafından çeşitli yaptırımlara maruz kalan Rusya ekonomisine yönelik endişeler, son dönemde petrol fiyatlarının gerilemesi ile birlikte belirgin ölçüde artmıştır. Dolar/Ruble kurundaki yükseliş Aralık ayında piyasalarda görülen oynaklıkla ciddi boyutlara ulaşmıştır. Rusya'da yaşanan gelişmeler diğer gelişmekte olan ülke piyasalarına yönelik risk algısının da bozulmasına neden olmaktadır.

Dünya ekonomisi 2014 yılında öngörülerin altında bir büyüme performansı sergilemiştir. ABD ekonomisindeki güçlü seyre karşılık olarak; Avro Bölgesindeki

ekonominin kırılğan seyri, Çin ekonomisindeki ivme kaybı ve Japonya ekonomisindeki yavaşlama bu durumda etkili olmuştur. Söz konusu gelişmeler doğrultusunda küresel talep olumsuz bir görünüm sergilemiş ve başta petrol fiyatları olmak üzere genel olarak emtia fiyatlarında düşüşler görülmüştür. Petrol fiyatlarındaki düşüşte talebe ilişkin gelişmelerin yanı sıra, arzın son yıllarda hızlı bir artış eğilimi sergilemesi de etkili olmuştur. Bu çerçevede, petrol fiyatları Haziran ortasında ulaşılan yılın en yüksek seviyesi olan 115 ABD doları/varil'den Aralık sonu itibarıyla 56 ABD doları/varil'e gerilemiştir.

Dünya ekonomisi ılımlı ancak düzensiz bir hızla toparlanmaya devam etmektedir. Bu süreçte, gelişmiş ekonomiler durgunluk ve düşük büyüme riskiyle karşı karşıyayken, gelişmekte olan ekonomilerde de büyüme hızı düşmektedir. FED'in faiz oranlarını ne zaman ve ne oranda artıracığı, orta vadede nasıl bir geçiş yapılacağı finans piyasaları için belirsizliğini korumaktadır. 2014 Aralık ayındaki toplantısında FED beklentilere paralel olarak mevcut para politikasında herhangi bir değişiklik kararı almamıştır. Böylece FED, zaman odaklı bir yaklaşım sergilemektense ekonomik verilere bağlı hareket edeceği vurgusunu güçlendirmeyi tercih etmiştir. Diğer taraftan, yapısal sorunları olan ve yüksek enflasyonla mücadele eden gelişmekte olan ekonomiler küresel belirsizlikler ve ekonomideki dalgalanmalardan olumsuz etkilenmektedirler. Orta Doğu'daki karışıklık ile Rusya ve Ukrayna arasındaki siyasi gerilim küresel ekonomiye ilişkin riskleri artırmaktadır. Ukrayna'daki gerilim neticesinde Rusya ve Batı Avrupa ülkelerinin karşılıklı olarak uygulamaya koydukları ticari ve finansal kısıtlamalar her iki bölgenin ekonomisinde de olumsuzluk yaratmaktadır. Siyasi risklerin şiddetlenmesiyle küresel finans piyasalarındaki oynaklık artmakta, bu durum özellikle dış finansman ihtiyacı olan gelişmekte olan ekonomileri olumsuz yönde etkilemektedir. OECD tarafından açıklanan öncü gösterge verileri, küresel ekonomide toparlanma eğiliminin yavaşlamaya rağmen devam ettiğini, ancak ülkelerin büyüme performanslarında ayrışma yaşandığını göstermektedir. Gelişmiş OECD ekonomilerinde büyüme ivme kazanmakta, gelişmekte olan ekonomilerde ise yavaşlama eğilimi görülmektedir. Başta Çin olmak üzere gelişmekte olan ekonomilerde büyümenin yavaşladığı bir evreye girilmiş olması ve FED'in parasal genişleme politikasından çıkış stratejisine bağlı olarak şekillenecek olan likidite koşulları, küresel ekonomik görünüm üzerinde belirleyici temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Dünya ekonomisinde yaşanan bu gelişmelerin ve FED'in açıklamalarının etkisiyle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan finansal dalgalanmanın ardından, uluslararası kuruluşlar büyüme tahminlerini aşağı yönlü revize etmiştir.

2. Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler

Türkiye'nin bugünkü ekonomi modelinin temelini, 1980'li yılların ikinci yarısından başlayarak kararlı ancak hazırlıksız biçimde benimsenen serbestleşme hareketi ve özel sektörün öncülüğünde gerçekleşmesi öngörülen büyüme stratejisi oluşturmuştur. 1989 yılında sermaye hareketlerine serbestlik getirilmesinin ardından gecikmeyle de olsa yabancı sermaye akışı giderek güç kazanmış ve ekonomik büyümenin finansmanına katkı sağlamıştır. Ancak serbestleşme yolunda atılan bu aceleci adımlar makroekonomik politikaların uygulanması alanında yeterli kadar kurumsal ve yasal yeniden yapılandırmalarla desteklenmediğinden hem beklenen büyüme hızının sağlanmasında hem de ekonomik istikrarın korunmasında başlangıçta umulan başarı elde edilememiştir. Özel yatırım ve tüketim harcamaları kamu kesiminde yeterli tasarruf önlemleri alınmaksızın, borçlanmaya ve açık finansmana dayalı kamu açıklarıyla birlikte gerçekleştirilmiş, giderek yükselen reel faizler özel sektör üzerinde yatırımları caydırıcı etki doğurmuş ve ekonomik büyüme ile istihdam derin iniş-çıkışlara maruz kalmıştır. Bu süreç doğal olarak etkisini enflasyon üzerinde de göstermiştir. Yüksek enflasyon ve istikrarsız ekonomik konjonktür orta ve uzun vadeli ekonomik büyüme hızının da belirgin şekilde yavaşlaması sonucunu doğurmuştur. İkinci Dünya Savaşı izleyen dönemde, kişi başına GSYH düzeyi düşük OECD üyesi ülkelerdeki büyüme hızı kişi başına gelir düzeyi yüksek olan üye ülkelerin büyüme hızından daha yüksek gerçekleşmiştir. Buna karşılık, 1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca Türkiye bu genel kuralın dışında kalmış, ekonomik büyüme performansı düşük düzeyde ve gelişmiş OECD üyesi ülkelerin altında seyretmiştir. Hatta bu nedenle 1990'lı yıllar Türkiye ekonomisi için "kayıp yıllar" olarak ifade edilmiştir. Türkiye'deki kişi başına gelir düzeyi OECD ülkelerindeki kişi başına gelir düzeylerine yaklaşacağı yerde aradaki fark bu iki on yıllık dönem boyunca büyümüştür. Söz konusu edilen bu iki onyıllı aşkın sürede ekonominin istikrara kavuşturulması amacıyla IMF ile dört Stand-by anlaşması yapılmıştır.

Bu süreçte, temelinde yüksek boyutlu kamu finansman açığının yattığı dalgalanma gösteren yüksek enflasyon yatırımcıların ve tasarruf sahiplerinin ileriye dönük planlamalar yapabilmesi olanağını ortadan kaldırmış, ekonomi ve toplum üzerinde ağır bir yük oluşturmuştur. Söz konusu dönem boyunca ekonomi sürekli olarak istikrarsızlık ile yüz yüze olmuş, belirsizlik ortamının ve yüksek enflasyonun neden olduğu aşırı yüksek reel faizler yerli ve yabancı sabit sermaye yatırımlarını ürkütmüş ve sermaye birikim hızını önemli ölçüde yavaşlatmıştır. Yüksek reel fa-

izler ve bu faizlerin özendirdiği kısa vadeli ve oynak yabancı portföy yatırımları nedeniyle ekonomi kan kaybederken, ani ve yüksek boyutlu sermaye hareketleri ekonomik krizlere yol açmıştır. İstikrar programlarının uygulamasında gösterilen kararlılık derecesine ve dışsal koşullardaki değişimlere bağlı olarak ekonomi dalgalanmalar göstermiş olsa da, yüksek düzeyde bir kalıcılık kazanan enflasyonun altında yatan temel neden büyük boyuttaki kamu açıkları olmuştur. Bu açıkların finansmanı parasal tabanın artış hızını yükseltmiş ve devletin finans piyasalarının tek müşterisi haline gelmesiyle reel faizlerin çok yüksek düzeylere tırmanmasına neden olmuştur. Ağır devlet borçlanması, tırmandırdığı enflasyon beklentisi yoluyla sürekli olarak faizi yukarı iten bir etki doğurmuştur. Ayrıca kamu kesiminde maaş ve ücret düzeyleri ile tarımsal destekleme fiyatlarının geçmiş enflasyona endekslenmesi uygulaması enflasyonun tırmanmasına katkıda bulunan bir diğer etken olmuştur.

Türkiye 90'lı yıllarda ilk ciddi krizle 1994 yılında karşı karşıya kalmıştır. % 8,1 oranında yüksek oranlı bir ekonomik büyümenin gerçekleşmiş olduğu 1993 yılı sonlarında hükümetin, yüksek monetizasyon sağlayarak faiz hadlerini düşürme ve borç stoku büyümesini bu şekilde yavaşlatma politikası izlemeye başlaması, yüksek bütçe açığının azaltılması yönünde bir çabanın ortaya konulmadığı ve Türk Lirası'nın (TL) aşırı değerlenmiş olduğu bir ortamda, varolan likiditenin dövize yönlendirilmesi sonucunu doğurmuş, bu durum 1994 başından itibaren mali ve döviz piyasalarında krize yol açmıştır. Ocak 1994'te bu gelişme bankaların bilançolarını bozmuş, bazı bankaların iflasına yol açmıştır. Nisan ayında Hükümet IMF ile bir istikrar anlaşması imzalamış, TL'yi ek % 65 oranında devalüe etmiş ve bankacılık kesiminin açık pozisyonlarını kapattıktan sonra (ileride yaşanacak bankacılık kesimi krizlerinin önemli nedenlerinden birisi olacak olan) mevduatlara % 100 güvence getirmiştir. Aşırı değerli TL ve devalüasyon beklentisi yüzünden yabancı sermayenin kaçması reel faizin aşırı tırmanması sonucunu getirmiş, bunu şiddetli bir ekonomik daralma süreci izlemiş ve bankacılık kesimi büyük boyutlu zararlar ile likidite sorunlarıyla karşılaşmıştır. Kamu bankaları net varlıklarının yaklaşık % 90'ını yitirmişler ve bu tarihten itibaren sürekli bir zayıflama dönemi içine girmişlerdir. Enflasyon oranında artışa yol açacağı bilinmekle beraber 1994 yılı sonbaharından itibaren genişletici ekonomik politikalar, iktisadi durgunluğun sona ermesini çabuklaştırmıştır. Ekonomi 1995 yılının ikinci yarısından itibaren, esas itibariyle iç talepteki canlanmadan kaynaklanan istikrarlı ve hızlı bir büyüme dönemi içine girmiştir.

Türkiye ekonomisi, 1994 yılında karşı karşıya kaldığı şiddetli daralmanın ertesinde 1995 yılında kazandığı canlılığı, 1996 ve 1997 yıllarında da sürdürmüştür. 1997 yılında gerçekleşen yüksek oranlı GSYH büyümesi esas itibariyle özel tüketim harcamalarındaki canlılık ile genişletici maliye ve para politikalarından kaynaklanmıştır. Yüksek reel faizlerin oluşumuna yol açan yüksek hacimli kamu borçlanması, arttırılan kamu cari ve yatırım harcamaları ile yüksek reel faizlerin gelir arttırıcı etkisi, iç talepteki canlılığı yaratan başlıca etkenler olmuşlardır. 1997 yılında kamu cari ve yatırım harcamalarındaki artış oranı, 1994-96 döneminden farklı olarak, faiz ödemelerindeki artıştan yüksek olmuş ve daha önceleri yavaşlamakla beraber artış gösteren faiz dışı bütçe dengesi, nominal bazda dahi anılan yıl içinde daralma göstermiştir. Türkiye, mevcut makro ekonomik sorunlara yönelik kararlı bir ekonomi politikası demetinin oluşturulduğu bir ortamda 1998 yılına girmiş ve enflasyonda kalıcı bir düşüşün sağlanması temel hedef olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede; konsolide bütçe faiz dışı fazlasının arttırılması, kamu kesimi maaş ve ücretleri ile tarımsal destekleme fiyatlarının belirlenmesinde hedeflenen enflasyonun dikkate alınması, para politikasının enflasyonda öngörülen düşmeyi destekleyici bir biçimde ve koordineli olarak uygulanması, kamu finansmanını güçlendirecek yapısal reformların gerçekleştirilmesi ile iç borçlanma ihtiyacının düşürülmesi ve ekonomide etkinliğin arttırılması amacıyla özelleştirmenin hızlandırılması temel politikalar olarak belirlenmiştir.

1998 yılı Haziran ayı sonunda izleme anlaşması yapılarak, hükümetin IMF'ye karşı taahhütlerini ortaya koyan bir Ekonomi Politikalar Bildirgesi verilmiştir. 1998 yılının ilk yarısında belirlenen ve daha sonra üzerinde IMF ile mutabakata varılan ekonomik politikanın uygulamaya konulmasında gösterilen kararlı tutum ve alınan sonuçlar ekonominin geleceğine yönelik beklentileri olumlu biçimde etkilemiştir. Ne var ki, 1997 yılı ortalarında Tayland'da başlayıp sermaye ve mal hareketleri yoluyla dalga dalga Güneydoğu Asya'yı etkisi altına alan ve 1998 yılında Rusya'nın moratoryum ilan etmesiyle hemen tüm dünya ekonomilerini sarsma boyutuna ulaşan kriz, gecikmeli de olsa Türkiye'yi de etkilemiş ve piyasalarda oluşmuş olan iyimser havanın kaybolmasına, belirsizlik ortamının derinleşmesine, sermaye çıkışlarına ve faiz hadlerinde sıçramalara neden olmuştur. Türkiye ekonomisinde 1995-97 döneminde gerçekleşen ve büyük ölçüde hızlı iç talep genişlemesine dayalı yüksek büyüme hızı; 1998 yılı başında enflasyonu % 50'ye düşürme hedefi çerçevesinde uygulanan para ve maliye politikasının iç talepte ortaya çıkardığı daralma ve buna ek olarak dünyada yaşanan ekonomik kri-

zin dış talepte meydana getirdiği azalma nedeniyle, 1998 yılının ikinci üç aylık döneminden itibaren yavaşlama süreci içine girmiştir.

Türkiye 1999 yılına, hafiflemeye başlamakla beraber Uzakdoğu Asya krizinin etkilerinin sürmekte olduğu, Rusya'daki krizin derinleştiği, küresel krizin özellikle Latin Amerika'dan kaynaklanan kaygılar nedeniyle yaygınlık kazanması beklentisinin bulunduğu ve erken seçim kararının getirdiği belirsizliğin hakim olduğu bir ortamda girmiştir. Bu olumsuz iç ve dış konjonktürde, 1998 yılının ikinci yarısından itibaren yavaşlama eğilimi içerisine giren ekonomik büyüme 1998 yılının son çeyreğinde sadece % 0,7 (yılın tümü için büyüme oranı % 3,1'dir) olarak gerçekleştikten sonra, 1999 yılının ilk çeyreği ile birlikte daralmaya dönüşmüş ve ekonomi o güne kadar ki en şiddetli daralmasını yaşamıştır. GSYH bu dönemde, bir önceki yılın aynı dönemine göre, % 9,1 oranında daralmıştır. Yüksek reel faizlerin ve yılın ilk çeyreğindeki belirsizliğin olumsuz etkilerine yılın ikinci yarısında yaşanan iki şiddetli depremin maddi ve manevi yıkıntıları eklenmiştir. Yurtiçi talep yılın tamamı itibariyle % 4,0 oranında düşmüş, 1999 yılında yurtdışı talep de benzer bir seyir izlemiş, mal ve hizmet ihracatı bir önceki yıla göre % 1,4 oranında bir gerileme göstermiştir. İç ve dış koşullardaki bu olumsuz gelişmeler 1999 yılında, sabit fiyatlar üzerinden GSYH'nin % 5 oranında daralması sonucunu doğurmuştur. Nisan ayında yapılan genel seçimlerin ertesinde kurulan hükümet tarafından Haziran ayında IMF ile yapılan görüşmelerde, daha önce 26 Haziran 1998 tarihinde yine IMF ile yapılmış olan Yakın İzleme Anlaşmasının, programlara bağlı ve mali destek içeren bir stand-by anlaşması yolunda köprü görevi görmesi hususunda mutabakata varılmıştır. Türkiye temel amacı enflasyonun indirilmesi olan bir yeni ekonomik istikrar programına, 1999 yılı sonunda IMF ile yapılan üç yıl süreli stand-by anlaşmasının yürürlüğe konulmasıyla başlamıştır. Yeni istikrar programı esas itibariyle döviz çapası sistemine dayalı bir deflasyon ve Merkez Bankası bilançosunun "net varlıklar" kalemine tavan getiren bir parasal kontrol sürecine dayanmıştır. İstikrar programı ayrıntılı bir mali önlemler paketi içermekte ve faiz dışı bütçe dengesi ile ilgili olarak performans kriterleri saptamaktadır. Ayrıca istikrar programı kapsamında önemli yapısal reform düzenlemelerinin uygulamaya konulması da Hükümet tarafından taahhüt edilmiştir. Öngörülen mali hedeflere ulaşılabilmesi için 2000 yılı programı, üçte ikisinden fazlası gelir artırıcı ve kalanı harcama kısıtlamalarından oluşan mali önlemler paketi öngörmüştür.

Para ve kur politikası çerçevesinde; kur politikasının, istikrar programı boyunca yalnızca enflasyon hedefine göre belirlenmesi, döviz kurları tespitinin, 2000 Ocak-2001 Haziran döneminde “enflasyon hedefine yönelik kur sepeti”, izleyen dönemde ise “kademeli olarak genişleyen band” sistemine göre yapılması kararlaştırılmıştır. Para politikası ise, Merkez Bankası bilançosunun temel büyüklüklerinden olan “net iç varlıklar” kalemine getirilen “tavan” ve “net uluslararası rezervler” kalemine getirilen minimum seviye ile şekillendirilmiştir. Bu kapsamda kısa dönemli dalgalanmalar hariç, para tabanının genişlemesinin ödemeler dengesi hareketleriyle sağlanması, ulusal faiz hadlerinin serbest piyasa tarafından oluşturulması öngörülmüştür. Gelirler politikası kapsamında program süresince maaş ve ücret artışlarının hedeflenen enflasyon oranına göre belirlenmesi öngörülmüş ve istikrar programı geniş kapsamlı bir dizi yapısal reformla desteklenmiştir. Böylelikle de 2000 yılında enflasyon düzeyinin düşürülmesi alanında başarılı olunmuş, yurt içi talepteki canlanma her ne kadar ithal talebinin hızla yükselmesi sonucunu doğurmuşsa da üretim artışına yol açmış ve istihdam seviyesi yükselmiştir. Gelirler ve maliye politikası kapsamında belirlenmiş olan hedeflere ulaşılmış, kamu açıklarının azaltılması ve yapısal reformların gerçekleştirilmesi alanlarında önemli gelişmeler sağlanmıştır. Öngörülen para ve kur politikası çerçevesinde kur hadlerinin hedeflenen enflasyona göre belirlenmesi, gerçekleşen enflasyonun, hedeflenen enflasyonun üzerinde tahakkuk etmesi sonucu, TL yıl içinde giderek değer kazanmaya başlamıştır.

IMF ile yapılan 17. Stand-by anlaşması ile omurgası şekillendirilen enflasyonu düşürme programının uygulanması sürecinde kamu açıklarının azaltılması ve yapısal reformlar alanında önemli adımlar atılmış, faiz oranları hızla düşmüş ve enflasyon haddinde, petrol fiyatlarındaki artışın olumsuz etkisine rağmen, 10 puanlık bir düşme gerçekleştirilmiştir. Faiz hadlerindeki hızlı ve çarpıcı gerileme ile TL'nin aşırı değerli hale gelmiş olması nedenleriyle 2000 yılında gerçekleştirilen büyüme esas itibarıyla iç talep genişlemesinden kaynaklanmıştır. Ekonomide büyümeyi destekleyen tüketim harcamaları genişlemesi kısa vadeli dış borçlanmaya dayalı olurken, dış satım yaklaşık bir önceki yıl düzeyini korumuş, ithalat tutarında ise önemli bir yükselme meydana gelmiştir. TL'nin giderek değer kazanmasıyla genişleyen, doğrudan yatırımlarla değil de portföy yatırımları ve kısa vadeli sermaye hareketleriyle finanse edilen cari işlemler açığı, istikrar politikasının sürdürülebilirliği önündeki en önemli engel konumuna gelmiştir. Diğer taraftan, bankacılık kesiminin henüz algılayamamış olduğu, “döviz kuru çapasının” yeniden özendirildiği döviz açık pozisyonu riski ile vade uyumsuzluğu nedeniyle artan

faiz riski istikrar programının başarısı üzerindeki iki önemli tehdidi oluşturmuştur.

2000 yılında TL'nin beklenenin üzerinde reel değer kazanması, yılın ilk yarısında faiz oranlarının beklentilerin üzerinde düşmesiyle ve aşırı değerli TL'nin ithal talebini arttırmasıyla birlikte iç talebin hızla artması, uluslararası petrol ve buna bağlı olarak enerji fiyatlarındaki artış ve Euro/Dolar paritesindeki gelişmeler cari işlemler açığının giderek yükselmesine ve sonbaharda söz konusu açığın GSYH oranının % 5 mertebesine kadar çıkmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler iç ve dış piyasalarda, uygulanmakta olan kur politikasının sürdürülebilirliği ve cari açığın dış finansmanı konusundaki endişeleri arttırmıştır. Uluslararası piyasalarda istikrar programına olan güven azalmış, Ağustos ayından sonra faiz oranlarının artış eğilimine girmiş olmasına rağmen yeterli sermaye girişi olmamış ve ciddi bir likidite sorunu ile karşı karşıya kalınmıştır. Giderek etkisi derinleşen bu süreç Kasım ayının ikinci yarısında, bir şok halinde, kısa vadeli faizlerde hızlı bir yükselmeye ve menkul kıymet fiyatlarında düşmeye yol açmıştır. Yurt dışına önemli miktarda sermaye çıkışı olurken, döviz rezervleri azalmış, bu gelişmeler döviz kuru üzerinde baskı oluşturmuştur. Ancak bankacılık kesiminin yapısının zayıflığı ve Kasım 2000 krizinin bankaların özvarlığında meydana getirdiği erime, kur çapası politikasının korunması ile TL'nin aşırı değerli konumunu sürdürme konusundaki ısrar ve yıllar boyu kamu bankalarının bilançolarına gizlenmiş olan yüksek hacimli kamu finansman açığı, Şubat 2001 krizini kaçınılmaz kılan başlıca nedenler olmuşlardır.

Her iki krizin çıkmasında bankacılık kesiminin güçsüzlüğü ve taşıdığı döviz kuru, faiz ve geri dönmeyen kredi riski birinci derecede rol oynarken, birincisinde yabancıları, ikincisinde yerli bankaları dövize yönlendiren olgu, aşırı değerli duruma gelmiş TL'nin devalüasyon olasılığı olmuştur. Yine önemli boyuttaki bir sermaye kaçışının ardından Hükümet "döviz çapası" sisteminden vazgeçilerek dalgalı kur sistemine geçilmiş olduğunu deklare etmiş ve hızlı bir süreç içerisinde, makroekonomik dengelerin tekrar tesis edilmesi amacıyla yeni bir istikrar programının uygulamasına geçilmiş ve 15 Mart 2001 tarihinde Hükümet tarafından Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) yayınlanmıştır. Programın genel stratejisi üç aşamadan oluşturulmuştur. Birinci aşamada, bankacılık sektörüne ilişkin tedbirlerin süratle alınması, mali piyasalardaki belirsizliklerin azaltılması ve kriz ortamından süratle çıkılması; ikinci aşamada, faiz ve döviz kurunun belirli bir istikrar kazanmasının sağlanması; üçüncü aşamada ise makroekonomik den-

gelerin tesisi ile yılın ikinci yarısından itibaren istikrarlı bir büyüme ortamının sağlanması amaçlanmıştır. IMF ile yapılan ayrıntılı görüşme ve değerlendirmelerin ardından hazırlanarak 3 Mayıs 2001 tarihinde sunulan niyet mektubunun onaylandığı 15 Mayıs 2001 tarihinde, Merkez Bankası'na 2001 yılı para programı yayınlanmıştır. Çok geniş kapsamlı ve ayrıntılı bir yapısal politikalar listesini de içeren niyet mektubunda dalgalı döviz kuru esas alınmıştır. Yeni stand-by düzenlemesi çerçevesinde IMF, Türkiye'ye ilave yaklaşık 8 milyar dolar kredi sağlamış ve öncelik, daha önce uygulanan programın aksine enflasyonla mücadeleye değil, bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılmasına ve iç borç stokunun çevrilebilmesine verilmiştir. Finansal piyasalarda olduğu gibi reel ekonomide de 2001 yılı, ülkemizde o yıla kadar yaşanmamış derinlikte bir kriz dönemi olmuştur. Faiz hadlerindeki hızlı yükselme, kredi olanaklarındaki daralma, piyasalara hakim olan güvensizlik nedeniyle tüketim ve yatırım kararlarının ertelenmesi, üretim, istihdam ve reel ücretlerde meydana gelen küçülme, toplam yurtiçi talepte önemli bir daralmaya neden olmuş ve GSYH'deki daralma tahminlerin üzerine çıkarak % -5,7 olarak gerçekleşmiştir.

2002 yılında güçlendirilmiş orta vadeli bir programı uygulamaya koymak amacıyla IMF'ye 18 Ocak tarihinde yeni bir niyet mektubu sunulmuş ve IMF İcra Direktörleri Kurulu'nun 4 Şubat tarihinde niyet mektubunu onaylaması ile 3 yıllık bir dönemi kapsayan stand-by düzenlemesi yürürlüğe girmiştir. Ancak yaşanan siyasi belirsizlik nedeniyle ve erken seçim sürecinde enflasyonla mücadelenin güçlendirilmesi amacıyla 30 Temmuz tarihinde IMF'ye verilmiş olan taahhütleri teyit eden ek niyet mektubu verilmiştir. Stand-by düzenlemesi doğrultusunda hazırlanmış olan 2002 yılı bütçesinde borçların döndürülebilirliği temel hedef olarak alınmış ve bu nedenle yüksek boyutta bir faiz dışı fazlanın sağlanması öngörülmüştür. Bütçe hedefine ulaşılabilmesini sağlamak amacıyla yıl içinde bazı önemli gelir artırıcı önlemler alınmıştır. 2002 yılı para politikası parasal hedefleme çerçevesine dayandırılırken, kur politikası dalgalı kur rejiminin sürdürülmesi esasına dayalı olmuştur. Seçim öncesi ve sonrası dönemde meydana gelen harca artışlarının kamu mali dengesini olumsuz yönde etkilemesine rağmen, 2002 yılında ekonomik programın kararlılıkla uygulanması sonucu makroekonomik göstergelerde iyileşme süreci başlamıştır. Ekonominin büyüme sürecine girmesinde, uygulanmakta olan ekonomik politikalara duyulan güvenin artması ve iç talep canlanmasına ilişkin iyimser beklentiler etkili olmuştur. Ayrıca 2001 yılında iç pazar daralması ve TL'nin reel değerinde meydana gelen erime nedeniyle canlanma eğilimi içine giren ihracatın 2002 yılında artışını daha da hızlanarak sür-

dürmesi, sanayi üretimini olumlu etkilemiş ve ekonominin büyümesine katkıda bulunmuştur. Uygulanan ekonomik program mali piyasalarda istikrarın yeniden sağlanmasını olanaklı kılarken, iç borcun sürdürülebilirliğine ilişkin endişelerin azalması ekonomiye duyulan güvenin büyük ölçüde tesisine yardımcı olmuş ve faizler bir önceki yıla göre düşmüştür. 2001 yılının son çeyreğinde yaşanan daralmadan sonra tekrar büyümeye başlayan GSYH ise 1998 yılı sabit fiyatları üzerinden 2002 yılında % 6,2 oranında büyüme sergilemiştir. Diğer taraftan gerçekleşen enflasyon da hedeflenen değerlerin altında kalmıştır. Yıl sonuna göre 12 aylık yüzde değişime TÜFE’de % 29,7, TEFE’de ise % 30,8 olmuştur.

Uygulanan istikrar programı doğrultusunda 2003 yılı bütçesi de mali disiplinin sağlanmasını ve kamu borçlarının döndürülebilirliğini temel hedef olarak almış ve sıkı bir disiplin ile alınan uygulama sonuçları bu temel hedefler ile uyum içerisinde olmuştur. Gerek izlenen sıkı maliye politikası ve gerek faizlerdeki belirgin düşüş sonucu 2003 yılında bütçe dengesindeki açık, yaklaşık olarak bir önceki yıl düzeyini korumuş ve reel anlamda % 18,4 oranında önemli bir daralma göstermiştir. Merkez Bankasıncı 2003 yılında para politikası fiyat istikrarı sağlanması çerçevesinde oluşturulmuş, temel para politikası aracı olan kısa vadeli faiz oranları enflasyon hedefine ulaşılabilmesi için etkin şekilde kullanılmış ve örtük enflasyon hedeflemesi stratejisine devam edilmiştir. Fiyat artışlarındaki yavaşlama eğilimi 2003 yılında da sürmüştür. 2003 yılında toptan eşya fiyatları endeksi bir önceki yıla göre % 40,8 oranından % 13,9’a gerilerken, tüketici fiyatlarındaki artış oranı ise bir önceki yıldaki % 29,7 oranından % 18,4’e gerilemiştir. Yıllık ortalama yüzde değişim ise 2003 yılında bir önceki yıla göre TEFE’de % 50,1’den % 25,6’ya, TÜFE’de ise % 45,0’ten % 25,3’e düşmüştür. 2001 yılında yaşanan derin ekonomik krizin ve daralmanın ardından 2002 yılının başından itibaren gözlemlenen, giderek hızlanan ekonomik toparlanma ve büyüme eğilimi etkisini biraz yavaşlamış olmakla beraber 2003 yılı boyunca da sürdürmüştür. 2002 yılı sonbaharında başlayarak 2003 yılı ilk yarısında doruk noktasına ulaşan Irak krizi ekonomik büyümenin 2003 yılının birinci ve ikinci üç aylık dönemlerinde biraz düşük düzeyde gerçekleşmesinde etkili olmuştur. Buna karşılık, 2003 yılında GSYH 1998 yılı sabit fiyatları üzerinden % 5,3 oranında büyümüştür.

2004 yılı bütçesi makroekonomik değişkenlerde bir değişiklik yapılmaksızın IMF ile yapılmış olan stand-by anlaşmasında öngörülen ekonomik programa uyumlu şekilde hazırlanmış ve yürürlüğe konulmuştur. 2004 yılında konsolide bütçe kapsamındaki kuruluşların tamamında, “Analitik Bütçe Sınıflandırması” (ABS) ola-

rak adlandırılan yeni bütçe sınıflandırmasına geçilmiştir. Diğer taraftan stand-by düzenlemesi kapsamında yürütülen 7. gözden geçirme çalışmaları çerçevesinde IMF'ye sunulan niyet mektubunda, kamu maliyesi alanında, GSMH'nin % 6,5'i tutarındaki kamu sektörü faiz dışı fazla hedefinin programın temel taşı olmaya devam edeceği vurgulanmıştır. Merkez Bankası'na 2004 yılında para politikası fiyat istikrarı sağlanması çerçevesinde oluşturulmuş, temel para politikası aracı olan kısa vadeli faiz hadleri enflasyon hedefine ulaşılabilmesi için etkin şekilde kullanılmış ve örtük enflasyon hedeflemesi stratejisine devam edilmiştir. Fiyat artışlarındaki yavaşlama eğilimi 2004 yılında da sürmüştür. 2004 yılında toptan eşya fiyatları endeksi % 13,8'e gerilerken, tüketici fiyatlarındaki artış oranı ise bir önceki yıldaki % 18,4 oranından % 9,3'e gerilemiştir. GSYH, 1998 sabit fiyatları üzerinden 2004 yılında % 9,4 oranında reel bir büyüme göstermiştir. Hafif şekilde yavaşlamış olsa da ekonomi 2005 yılında da hızlı büyümesini sürdürmüştür. 1998 yılı sabit fiyatları üzerinden GSYH % 8,4 oranında büyümüştür.

Ekonomik büyüme hızında 2005 yılında gözlemlenen düşme eğilimi 2006 yılında da devam etmiştir. 2006 yılında GSYH 1998 yılı sabit fiyatları üzerinden % 6,9 oranında büyüme göstermiştir. Bir önceki yıla göre hızlanarak 2006 yılının birinci ve ikinci üç aylık dönemlerinde sırasıyla % 6,7 ve % 8,3 oranında büyüyen GSYH, Mayıs ve Haziran aylarında finansal piyasalarda yaşanan dalgalanmanın olumsuz etkisiyle belirgin bir yavaşlama süreci içerisine girmiş ve sonraki iki dönemde büyüme hızı % 4,8 ve % 5,2'ye gerilemiştir. 2006 yılında bir önceki yıla göre, özel kesim tüketim ve özel kesim yatırım talebi artış hızları biraz yavaşlamış, buna karşılık kamu kesimi tüketim talebi artış hızında belirgin bir sıçrama meydana gelmiştir. Merkez Bankası'na 2006 yılında para politikası fiyat istikrarı sağlanması çerçevesinde oluşturulmuş, temel para politikası aracı olan kısa vadeli faiz hadleri enflasyon hedefine ulaşılabilmesi için etkin şekilde kullanılmış ve enflasyon hedeflemesi rejimi uygulamasına geçilmiştir. 2006 yılında bir dizi arz şokuyla karşılaşılmasının etkisiyle gerçekleşen enflasyon, enflasyon hedefi patikasının üzerinde gerçekleşmiştir. 2005 yılı sonrasında ekonomik büyüme hızında gözlemlenen yavaşlama eğilimi daha da belirgin hale gelerek 2007 yılında da devam etmiştir. 2007 yılında GSYH sabit fiyatlar üzerinden % 4,7 oranında büyümüştür. Yılın ilk çeyrek döneminde % 8,1 oranında güçlü bir büyüme sergileyen GSYH'deki büyüme daha sonraki dönemlerde yavaşlamaya yüz tutmuş ve çeyrek dönemler itibarıyla GSYH büyümesi sırasıyla % 3,8, % 3,2 ve % 4,2 olarak gerçekleşmiştir. Merkez Bankası'na 2007 yılında para politikası fiyat istikrarı sağlanması çerçevesinde oluşturulmuş, temel para politikası aracı olan kı-

sa vadeli faiz hadleri enflasyon hedefine ulaşılabilmesi için etkin şekilde kullanılmıştır. Enflasyondaki düşme eğilimi 2007 yılında da sürmüştü ve 2006 yılına göre ÜFE artışı hızı % 11,6'dan % 5,9'a düşerken, TÜFE artışı hızı % 9,7'den % 8,4'e gerilemiştir.

2007 yılı ortalarında ABD mortgage piyasasında başlayıp, 2008 yılı ortalarından itibaren finans piyasalarını sarsıcı bir boyut kazanan ve giderek küresel ekonomide derin bir durgunluğa yol açan gelişmeler, 2008 yılı ortalarından itibaren Türkiye ekonomisini de gün geçtikçe şiddetlenen biçimde etkilemiştir. Ekonomideki yavaşlama, yılın ilk çeyreğinde gerçekleşen % 7 oranındaki büyümenin ardından, 2008 yılının ikinci üç aylık döneminde dikkat çekici bir hız kazanmış ve ikinci çeyrekte % 2,8'e ve üçüncü çeyrekte de % 0,8'e gerilemiştir. Küresel krizin giderek derinlik kazanması, Türkiye'nin ticaret yaptığı ülkelerde tüketim ve yatırım talebinin düşmesi, finansal piyasalarda hüküm süren kredi sıkışıklığının yol açtığı dış finansman sorunları ile tüketici ve özel kesim beklentilerindeki bozulma etkilerini 2008 yılı üçüncü çeyreğinden itibaren ekonomi üzerinde yıkıcı bir biçimde göstermeye başlamıştır. Bu süreç, yılın son çeyreğinde ekonominin, önceki yılın aynı dönemine göre, % 7 oranında küçülmesi ile yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. 2008 yılında sabit fiyatlar üzerinden GSYH büyüme oranı % 0,7 olarak gerçekleşmiştir.

Düşük düzeyde gerçekleşen 2008 yılı büyümesine talep yönünden göz atıldığında, birinci çeyrekte % 5,9, ikinci çeyrekte % 1 oranında büyüyen özel tüketim harcamaları üçüncü çeyrekte % 1,6 ve yılın son çeyreğinde de % 4,0 oranında bir daralma göstermiştir. Böylece özel tüketim harcamaları yılın tamamı itibarıyla, % 0,1 oranında bir büyüme ortaya koymuştur. Özel tüketim harcamalarındaki daralmayı, kamu nihai tüketim harcamalarındaki artış kısmen telafi etmiştir. Yılın son çeyreği itibarıyla % 6,1 oranında büyüyen kamu tüketim harcamalarındaki yıllık artış % 1,8 olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılı son çeyreğinde küresel krizin yol açtığı talep daralması sonucu % 8,2 düzeyinde dikkat çekici bir daralma gösteren mal ve hizmet ihracatında yılın tamamı itibarıyla % 2,6 oranında bir genişleme olurken, mal ve hizmet ithalatında önemli bir daralma yaşanmıştır. Yılın son çeyreğinde % 23 oranında daralan ithalat talebi yılın tamamı itibarıyla % 3,1 oranında küçülmüş ve dış ticaretin büyümeye olan katkısı uzun bir aradan sonra tekrar pozitif bir değer almıştır. Küresel krizin ekonomik faaliyet hacmi üzerindeki ciddi boyuttaki daraltıcı etkisini ve kredi piyasalarındaki sıkışıklığı dikkate alarak Merkez Bankası Kasım ayından itibaren politika faiz oranlarında ısrarlı bir indi-

rim sürecini başlatmıştır. Enflasyon haddi dışsal faktörlerin de etkisiyle 2008 yılında tekrar yükselmiştir. 2007 yılına göre ÜFE artışı hızı yüzde 5,9'dan % 8,1'e yükselirken, TÜFE artış hızı % 8,4'ten % 10,1'e çıkmıştır.

2007-2008 yıllarında ABD'de patlak veren finansal kriz, 2009 yılından itibaren Türkiye ekonomisini etkisi altına almıştır. İç ve dış talebin daraldığı 2009 yılında ekonomi % 4,8 oranında küçülmüştür. Sonraki yıllarda ise küresel finansal krizin etkileri azalmış ve ekonomi büyüme periyoduna girmiştir. Aşağıdaki bölümlerde, ekonomik küçülmenin yaşandığı 2009 yılından günümüze kadar olan dönem temel alınarak, Türkiye'nin iktisadi ve sosyal yapısı; büyüme, kamu maliyesi, ödemeler dengesi, dış ticaret ve istihdam gibi konu başlıkları altında değerlendirilmiştir.

I. BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME

Türkiye'nin serbest piyasa ekonomisine geçmeden yaşadığı son iktisadi bunalım, 70'li yılların ikinci yarısından sonra gerçekleşmiştir. Bu bunalım, dış ödemeler dengesinin bozulması ve yüksek seyreden enflasyon oranları ile birlikte daha da yoğunlaşmıştır. Bunun neticesinde ise toplumu derinden etkileyen iktisadi bunalım, sosyal ve siyasal bir karaktere bürünmüştür. Bunalımın toplum üzerindeki etkisinin artmasıyla beraber, 1977-78 yıllarında bazı tedbirler alınmış, ancak bu tedbirler bunalıma çare olmaktan uzak kalmıştır. Dönemin hükümeti bu tedbirlerin yetersizliği üzerine, 24 Ocak 1980 tarihinde bir dizi kökten değişimler yaratan ve "24 Ocak Kararları" olarak anılan yeni iktisadi tedbirler dizisini uygulamaya koymuştur.

24 Ocak 1980 istikrar tedbirlerinin, en temel niteliklerinden birisi "serbest piyasa" ekonomisine geçiştir. Bu geçiştikten sonra ekonomideki karar birimlerine yol gösterecek tek unsur, serbest piyasada oluşacak fiyatlardır. Bu süreçte hükümetin yapması gereken para arzını ve kamu harcamalarını kontrol altına almak ve enflasyonist etki yaratabilecek durumları engelleyecek önlemler almaktır. Hükümet ekonominin doğal işleyişine ne kadar az müdahil olursa ve piyasada oluşan fiyatların rehberliğine bırakırsa, hedeflenen iktisadi gelişmelere de o kadar kolay ulaşacaktır. Elbette bu mekanizmanın temel yürütücüsü de özel sektör olacaktır.

Serbest piyasa ekonomisine geçişle birlikte hedef, ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesinde özel sektörün daha etkin bir rol almasıdır. 24 Ocak istikrar tedbirlerinin esas maddelerinden birisi, para arzı ve kamu harcamalarını baskı altında tutmaktır. Dolayısıyla hükümet açısından düşük enflasyonun sağlanmasına dönük en temel tedbirin, talebin kısılması olduğu göze çarpmaktadır. Burada ihmal edilen temel hususlardan birisi ise, enflasyonun sadece talep kaynaklı olduğu varsayılarak; önlemlerin sadece daraltıcı para ve maliye politikalar etrafında şekillenmesidir. Oysa gelişmekte olan bir ülke niteliği taşıyan Türkiye'de, ekonominin arz boyutunun da dikkate alınması gerekliydi. Zira hükümetin elinde bulunan para ve maliye politikaları gibi önemli araçlar, yatırımlara dönüştüğü zaman üretimi ve istihdamı da teşvik edecektir.

Ekonomide sınırlı para ve maliye politikalarının izlenmesi, diğer yandan kamu finansmanında borçlanmaya daha büyük bir ağırlık verilmesine neden olmuştur. Dışa açılma hedefleriyle uyumlu olarak kambiyo rejiminde kısmi serbestleşmeye gidilmiş ve finans kesiminde sancılı başlayan bir deregülasyon dönemi başlatıl-

mıştır. 1980 yılı, serbest piyasa ekonomisine geçiş ve dışa açılma hedefleri doğrultusunda Türkiye ekonomisi için bir dönüm noktası olmuştur.

1. Yakın Geçmiş Dönemde Büyüme Performansı

Türkiye ekonomisinin son 20 yıllık dönemine bakıldığında; 1980 yılında dış finansman yetersizliği ve siyasi istikrarsızlık nedeniyle yaşanan küçülmenin ardından ekonomi sürekli dalgalanmalar göstermiştir. 1980 yılından 1994 yılına kadar ekonomik büyüme kesintisiz biçimde sürmüştür ama büyüme hızları önemli ölçüde farklı seyretmiştir. Daha sonra ise Türkiye ekonomisi 1994, 1999 ve 2001 yıllarında finansal kesimde ve reel sektörde sarsıntılar yaratan derin krizlerle karşı karşıya kalmıştır. 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz ertesinde, 2002 yılının ilk yarısında başlayan ekonomik büyümenin kesintisiz bir biçimde 2009 yılına kadar sürdüğü görülmektedir.

1980'lerin başında İran İslam Devrimi'nin yarattığı yüksek petrol fiyatlarından kaynaklanan dışsal şok, ülkedeki döviz sıkıntısı ve siyasi alandaki istikrarsızlıkla da birleşince ekonomide zor bir dönem başlamıştır. Türkiye ekonomisi GSYH'sinin % 2,4 oranında küçüldüğü 1980 yılı haricinde, dönem dönem dalgalanmalar yaşamış ve bu yıldan sonra ise sürekli bir büyüme performansı sergilemiştir. 1981-1993 döneminde de yıllık ortalama % 5,2 oranında büyüme kaydeden Türkiye, bu uzun dönemli ve kesintisiz büyüme döneminin ardından ilk kez 1994 yılında büyük bir daralma sergilemiştir.

1994 yılında finansal piyasalarda başlayan dalgalanma ile daha sonra yapılan yüksek oranlı devalüasyonun yarattığı arz şoku, reel sektörü de içine alan derin bir ekonomik krizi tetiklemiş ve ekonomi % 5,5 oranında küçülmüştür. O yılın sonbaharından itibaren uygulamaya konan genişletici mali ve parasal politikaların etkisiyle ekonomi, yılın son çeyreğinden itibaren belirgin bir büyüme dönemi içine girmiş ve esas itibariyle iç talep genişlemesine bağlı bu eğilimini 1998 yılının ikinci çeyreğine kadar sürdürmüştür.

**Tablo 1- GSMH ve GSYH Büyüme Hızları
(Sabit Fiyatlarla % Olarak, 1987 Yılı Bazlı)**

Yıllar	GSMH	GSYH	Yıllar	GSMH	GSYH	GSYH*
1980	- 2.8	- 2.4	1997	8.3	7.5	
1981	4.8	4.9	1998	3.9	3.1	
1982	3.1	3.6	1999	-6.1	-4.7	-3.4
1983	4.2	5.0	2000	6.3	7.4	6.8
1984	7.1	6.7	2001	-9.5	-7.5	-5.7
1985	4.3	4.2	2002	7.9	7.8	6.2
1986	6.8	7.0	2003	5.9	5.8	5.3
1987	9.8	9.5	2004	9.9	8.9	9.4
1988	1.5	2.1	2005	7.6	7.4	8.4
1989	1.6	0.3	2006	6.0	6.1	6.9
1990	9.4	9.3	2007			4.7
1991	0.3	0.9	2008			0.7
1992	6.4	6.0	2009			-4.8
1993	8.1	8.6	2010			9.2
1994	-0.1	-5.5	2011			8.8
1995	8.0	7.2	2012			2.2
1996	7.1	7.0	2013			4

* 1998 Yılı Bazlı Gayrisafı Yurtiçi Hasıla Değişim Oranları

Kaynak: TÜİK

1998 yılı başında enflasyonu düşürmeye yönelik uygulanan para ve maliye politikalarının yanında vergi gelirlerindeki artış, özel sektör tüketim ve yatırım harcamaları üzerinde daraltıcı bir baskı oluşturmuştur. Bunun yanı sıra, 1997 yılında başlayan ve 1998 yılında da derinleşerek yayılan Güney - Doğu Asya krizi ile Ağustos ayındaki Rusya krizi, Türkiye ekonomisini ciddi şekilde etkilemiştir. Bu krizler ülkemizden yoğun sermaye kaçışına ve ihracat mallarımıza olan talebin önemli ölçüde düşmesine neden olmuştur. Bu olumsuz gelişmelerden sonra yavaşlama süreci içine giren ekonomide GSYH büyümesi, 1998 yılının tamamı itibariyle sadece % 3.1 olarak gerçekleşmiştir. Olumsuz iç ve dış etkenlerin yanı sıra yaşanan deprem felaketleri, 1999 yılında özellikle yatırım harcamaları olmak üzere özel kesim talebinde büyük ölçüde bir daralmaya yol açmıştır. Diğer yandan kamu tüketim harcamalarındaki genişlemeye rağmen, toplam iç talep % 4

oranında daralmıştır. Sonuçta yılın tamamı itibariyle sabit fiyatlar üzerinden GSYH % 4,7 oranında düşerken, Net Dış Alem Faktör Gelirlerindeki önemli küçülme, GSMH'deki daralmanın % 6,1 oranında gerçekleşmesi sonucunu doğurmuştur.

1999 yılına bir önceki kriz yılının kötü etkileriyle giren Türkiye, IMF ile yeni bir anlaşma daha yapmıştır. İmzalanan 17. Stand-By Anlaşması çerçevesinde 2000 yılı başında yeni bir iktisadi politika izlenmiştir. Kur çapasına dayalı enflasyon hedeflemesi sistemi de denilen bu politika, faiz hadlerinde belirgin bir gerileme meydana getirmiş ve faizlerdeki bu düşme, tüketim talebinde ciddi bir artış yaratmıştır. Diğer taraftan ise ülkedeki mevcut enflasyon oranı, hedeflenen enflasyon oranının üstünde seyretmiştir. Dolayısıyla hedeflenen enflasyona göre belirlenen kurların, TL'nin giderek aşırı değerli duruma gelmesine yol açması, ithal talebinde hızlı bir genişlemeye neden olmuştur. Sonuçta, 2000 yılında gerçekleştirilen iktisadi büyüme esas itibariyle iç talep genişlemesinden kaynaklanmıştır ve GSYH % 6,8 oranında bir büyüme kaydetmiştir.

Türkiye ekonomisi 2000 yılının sonlarına doğru önemli bir kriz daha yaşamıştır. Kasım 2000'de kendisini gösteren bu kriz, ekonomide bir likidite krizi şeklinde başladığı için bankacılık kesimini daha derinden sarstığından ve yoğun bir sermaye kaçışına neden olduğundan; ülkedeki ekonomi politikalarının değişmesi gerekliliğini de ortaya çıkarmıştır. Daha bu krizin yaraları sarılmadan başlayan Şubat 2001 kriziyle de ülkede dalgalı kur rejimine geçilmiş ve özellikle para piyasalarında yaşanan bu kriz, hızla reel ekonomiye yansımıştır. Sonuç itibariyle faiz hadlerindeki hızlı yükselme, kredi olanaklarındaki daralma ve piyasalara hakim olan güvensizlik gibi gelişmeler nedeniyle tüketim ve yatırım kararları ertelenmiş; üretim, istihdam ve reel ücretlerde meydana gelen küçülme de toplam yurt içi talepte önemli bir daralmaya neden olmuştur. GSMH'deki daralma tahminlerin üzerine çıkarak % - 9,5, GSYH'deki daralma ise % -5,7 oranında gerçekleşmiştir.

Türkiye ekonomisi, 2001 yılında yaşadığı ciddi daralmadan sonra 2002 yılında tekrar büyümeye başlamıştır. Ekonominin büyüme sürecine girmesinde, uygulanmakta olan ekonomi politikalarına duyulan güvenin rolü büyüktür. Bunun yanı sıra iç talep canlanmasına ilişkin iyimser beklentiler de, büyüme sürecinin önünü açan gelişmelerden birisidir. Ayrıca 2001 yılında iç pazarın daralmasıyla ve TL'nin reel değerindeki düşüşle artmaya başlayan ihracat, bu artışını 2002 yılında da devam ettirmiştir. İhracatta yaşanan bu olumlu süreç, sanayi üretimini de

iyi yönde etkilemiş ve ekonominin büyümesine katkıda bulunmuştur. 2002 yılında, özellikle tarım ve ticaret sektörlerindeki büyüme hızlarının beklenenin üstünde olmaları nedeniyle tahmin edilenden daha hızlı bir büyüme performansı gerçekleşmiş ve GSMH büyümesi % 7,9 oranına; GSYH büyümesi ise % 6,2 oranına ulaşmıştır.

2002 yılında meydana gelen bu hızlı büyümede, bir önceki yıl yaşanmış olan şiddetli daralmanın yol açtığı ve GSMH'nin sabit fiyatlar üzerinden yaklaşık 1996 yılı düzeyine gerilemiş olduğu düşük baz değerinin de etkisi olmuştur. 2001 yılında yaşanan derin ekonomik krizin ve daralmanın ardından, 2002 yılının başından itibaren gözlemlenen ve giderek hızlanan ekonomik toparlanma ve büyüme eğilimi etkisini, biraz yavaşlamış olmakla beraber, 2003 yılı boyunca da kesintisiz bir biçimde sürdürmüştür. 2002 yılı sonbaharında başlayarak 2003 yılı ilk yarısında doruk noktasına ulaşan Irak krizi, ekonomik büyümenin 2003 yılının birinci ve ikinci üç aylık dönemlerinde daha düşük düzeyde gerçekleşmesinde etkili olmuştur.

ABD-İrak Savaşı'nın meydana geldiği 2003 yılında GSMH, bir önceki yıla göre 1987 yılı sabit fiyatları üzerinden % 5,9 oranında reel bir büyüme göstermiştir. GSYH değeri ise bir önceki yıla göre, sabit fiyatlar üzerinden % 5,9 (1998 baz yıllık GSYH büyümesi = % 5,3), cari fiyatlar üzerinden % 29,6 oranında bir büyüme göstermiş, sektörler itibariyle en hızlı büyüme oranları, sırasıyla ithalat vergisinde, ulaştırma ve haberleşme sektöründe, ticaret sektöründe ve sanayi sektöründe gerçekleşmiştir. Irak savaşının olumsuz etkilerini geride bırakan Türkiye ekonomisi, 2004 yılında çok hızlı bir büyüme sergilemiştir.

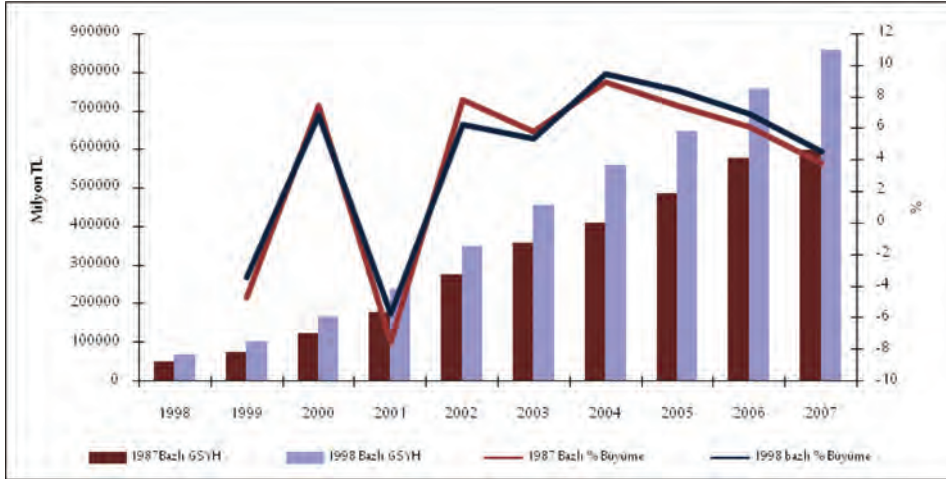
2004 yılı birinci ve ikinci üç aylık dönemlerinde, sırasıyla % 11,8 ve % 14,4 oranında büyüyen GSYH, 2004 yılı mayıs ayından itibaren talebi kısıtlayıcı yönde alınan önlemlerin etkisiyle, üçüncü ve dördüncü üç aylık dönemlerde biraz yavaşlayarak, sırasıyla % 5,3 ve % 6,3 düzeylerinde büyümesini sürdürmüştür. Bu gelişmelerin sonucu olarak, yıllık bazda GSYH büyümesi 2004 yılında % 8,9 olarak (1998 baz yıllık GSYH büyümesi = % 9,4) (Harcamalar Yoluyla % 9,0) gerçekleşmiştir. Önceki üç yılda olduğu gibi 2004 yılında da “dış alem faktör gelirleri” negatif bakiye vermiş ve GSMH değeri, GSYH değerinin altında gerçekleşmiştir. 2004 yılında sektörler itibariyle en hızlı büyüme sırasıyla ithalat vergisi, ticaret, sanayi, serbest meslek hizmetleri ile ulaştırma ve haberleşme sektörlerinde gerçekleşmiştir.

2005 yılında sektörler itibariyle en hızlı büyüme sırasıyla inşaat, ulaştırma ve haberleşme, ticaret, serbest meslek ve hizmetler ile sanayi sektörlerinde gerçekleşmiştir. Gayrisafi milli hasıla (GSMH) 2005 yılında, 1987 yılı sabit fiyatları üzerinden, bir önceki yıla göre % 7,6 oranında reel bir büyüme göstermiştir. GSYH'de ise % 7,4 oranında bir reel büyüme (1998 baz yıllık GSYH büyümesi = % 8,4) gerçekleşmiştir. Geçmiş yakın dönemde gözlemlendiği gibi, net dış alem faktör gelirleri 2005 yılı genelinde de negatif bakiye vermiş ve GSMH, GSYH'nin altında gerçekleşmiştir. 2005 yılı genelinde % 7,6 oranında (1998 baz yıllık GSYH büyümesi = % 8,4) gerçekleşen GSYH büyümesine, tarım sektörünün katkısı 0,7 puan, sanayi sektörünün katkısı 1,9 puan ve hizmetler sektörünün katkısı 4,9 puan olmuştur.

Türkiye ekonomisi 2004 ve 2005 yıllarına göre biraz yavaşlamış olmakla beraber, büyüme grafiğini 2006 yılında da sürdürmüştür. 2006 yılının sonunda GSMH % 6,0 ve GSYH % 6,1 oranında (1998 baz yıllık GSYH büyümesi = % 6,9) büyüme göstermiştir. 2006 yılı geneli itibariyle % 6,1 oranında bir performans gösteren GSYH'deki büyümenin kaynakları incelendiğinde, bu önemli orandaki büyümede % 17,4 oranında büyüyen özel kesim sabit sermaye yatırımlarının, % 5,4 oranında artan özel tüketimin ve % 8,5 oranında büyüyen ihracat talebinin belirleyici bir etkisinin olduğu görülmektedir. 2006 yılında mal ve hizmet ihracatı % 8,5 oranında artarken, mal ve hizmet ithalatı daha yavaş bir şekilde % 6,1 oranında artış göstermiştir. Net mal ve hizmet ihracatının GSYH büyümesine olan katkısı, 2006 yılının ikinci yarısından itibaren olumlu bir seyir içine girerek pozitif bir nitelik kazanmıştır. Sonuçta net mal ve hizmet ihracatı 2006 yılı geneli itibariyle ekonomik büyümeye, dört yıllık bir dönemin ardından ilk kez pozitif katkıda bulunmuştur.

Türkiye'nin büyüme performansının 2006 yılında başlayan yavaşlaması, 2007 yılında daha belirgin bir nitelik kazanmış ve GSYH büyüme oranı % 4,7'ye gerilemiştir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) da 2007 yılının son çeyreğinden itibaren ulusal gelir hesaplama baz yılında ve yönteminde önemli değişiklikler yapmıştır. Söz konusu yeni düzenleme ile ulusal gelir hesaplamalarında önemli yöntem ve kapsam değişikliklerine gidilmiştir. TÜİK'in 'Türk Milli Hesaplar Güncelleme Çalışması' olarak adlandırdığı bu yeni yöntem beklendiği üzere, hesaplanan gayri safi yurtiçi hasıla büyüme rakamlarında değişikliğe yol açmıştır. Baz yılının 1998 yılı olarak değiştiği bu yeni ulusal gelir hesaplama yöntemi ile 1987 yılı bazlı hesap yöntemi ile bulunan gayrisafi hasıla tutarları ve GSYH büyüme oranları aşağıda grafik halinde verilmektedir.

Grafik 1- 1987 ve 1998 Bazlı Hesap Sistemine Göre GSYH ve Reel Büyüme Oranları

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin 2002 yılının ilk çeyreğinde başlayan ekonomik büyüme süreci, 2007 yılının son çeyreğinde de devam etmiştir. 2007 yılında yaşanan büyümenin kaynakları arasında harcamalar açısından GSYH'nin en büyük bileşenini oluşturan hane halkı tüketim harcamaları, 2007 yılında da artış göstermiştir. Hane halkı tüketim harcamalarının 2007 yılı ekonomik büyümesine katkısı, bir önceki yıla göre sadece 0.1 puan azalmayla 3.2 puan olarak gerçekleşmiştir. 2006 yılında % 8,4 oranında büyüyen kamu kesimi tüketim harcamaları artış oranı keskin bir daralmayla 2007 yılında % 2.8'e gerilemiş ve kamu tüketim harcamalarının büyümeye olan katkısını düşürmüştür. Hanehalkı tüketim artış hızı yaklaşık aynı düzeyini korurken, yurtiçi tüketim artış hızının düşmesinde mal ve hizmet ithalatının, mal ve hizmet ihracatından daha hızlı büyümesi önemli rol oynamıştır. Bu olumsuz gelişme, net ihracatın GSYH büyümesine olan katkısını da etkilemiş ve net ihracatın büyümeye olan olumsuz katkısı 2006 yılında (-) % 0,3 iken, 2007 yılında % - 1,5'e yükselmiştir. 2001 yılında % 5,7 oranındaki daralmanın ardından hızlı bir büyüme süreci içerisine giren ve 2002 - 2006 döneminde yıllık ortalama % 7,2 oranında büyüme kaydeden Türkiye ekonomisinde, 2007 yılında belirgin bir yavaşlama gözlenmiş ve büyüme hızı % 4,7'ye gerilemiştir.

2008 yılı ise, son yıllarda görülen en sarsıcı küresel krizlerden birine tanıklık etmiştir. 2008 yılının ilk iki çeyreğinde başarılı bir büyüme grafiği çizen Türkiye, krizin etkilerinin en yoğun hissedildiği üçüncü çeyrekte bu grafiğini kaybetmiştir. Küresel ekonomik krizin giderek derinlik kazanması sonucunda, Türkiye'nin ticaret ortağı olan ülkelerde tüketim ve yatırım talebinin düşmesi gibi sorunlar başlamıştır. Diğer yandan küresel finans piyasalarındaki kredi sıkışıklığının yol açtığı dış finansman sorunları ile tüketici ve özel kesim beklentilerindeki bozulma, 2008 yılının üçüncü çeyreğinden itibaren Türk ekonomisi üzerinde son derece olumsuz şekilde etkili olmaya başlamıştır. Bu süreç, yılın son çeyreğinde ekonominin önceki yılın aynı çeyreğine göre çarpıcı bir biçimde, % 7,0 oranında küçülmesine neden olmuştur. 2008 yılının tamamında ise GSYH büyüme oranı % 0,7 olarak gerçekleşmiştir.

2009 yılı, krizin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerinin derinleştiği bir yıl olmuştur. Krizin reel sektöre yansımaları iç ve dış talep daralmış, sanayi üretiminde büyük düşüşler gerçekleşmiştir. 2002-2008 döneminde yılda ortalama % 5,9 büyüyen Türkiye ekonomisi, 2009 yılında % 4,7 küçülmüştür. 2001 yılında yaşanan daralmanın kesintisiz bir büyüme dönemi yaşayan ve bu dönemin ardından ilk kez 2009 yılında küçülen Türkiye ekonomisinin % 6 daralacağı tahmin edilirken, gerçekleşen oran beklentilerin altında kalmıştır. 2009 yılında kişi başına GSYH değeri ise, geçen yıla göre 1.850 dolar kayıpla 8.590 dolar olarak hesaplanmıştır. Ana sektörler göre büyüme hızlarındaki tek artış tarım sektöründe gerçekleşmiştir. 2009 yılında tarım sektörü, mevsim şartlarının elverişli olması nedeniyle % 3,6 oranında büyümüştür. Ancak tarımın milli gelir içindeki payı düşük olduğu için büyümeye katkısı fazla olmamıştır. Milli gelir içinde en büyük ağırlığa sahip olan ve büyümenin lokomotifi sayılan sanayi ve hizmetler sektörlerinin büyüme hızında, 2009 yılında büyük düşüşler meydana gelmiş, bu düşüşlere inşaat sektöründeki yüksek oranlı küçülme de eklenince GSYH rekor seviyede daralmıştır. Harcamalar yönünden ise, krizin etkisiyle özel kesim sabit sermaye yatırımlarında ve özel tüketim harcamalarındaki düşüşler, GSYH'nin daralmasında etkili olurken, kamu kesimi tüketim harcamaları GSYH artışına olumlu etki yapmış, yatırımlar ise durma noktasına gelerek büyümeyi engellemiştir. Türkiye ekonomisi ekonomik krizin etkilerinin en yoğun olduğu 2009 yılı birinci döneminde % -14,5 daralarak, 1945 yılından sonra tarihindeki en yüksek küçülmeyi yaşamıştır.

2008 yılı son döneminden itibaren dört dönem üst üste küçülen ekonomi küresel krizin etkisiyle resesyona girmiş, ardından 2009 yılının son döneminde % 6'lık büyümeyle girdiği bu resesyondan çıkmıştır. Son dönemdeki büyümede arz yönünden imalat sanayindeki artış etkili olurken, talep yönünden ise özel kesim ve büyük ölçüde kamu kesimi tüketim harcamalarındaki artış etkili olmuştur. 2009 yılı genelinde ise GSYH, 1998 temel fiyatlarına göre % 4,7'lik düşüşle 97.088 milyon TL'ye gerilemiştir.

Türkiye ekonomisi, 2010 yılında yıllık % 9,2 oranında göstermiş olduğu büyümeyle son 6 yılın en yüksek oranlı büyümesini kaydetmiştir. Küresel ekonomik krizin etkilerinin sınırlı da olsa sürdüğü 2011 yılının ilk döneminde ekonominin büyüme trendi devam etmiştir. Türkiye ekonomisi diğer ülke ekonomileri gibi hem küresel kriz sürecinde, hem de kriz sonrasında dünya ekonomisinde yaşanan gelişmelerden etkilenmiştir. Ancak, Türkiye ekonomisi krizden diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerine kıyasla, nispeten daha çabuk ve daha yüksek büyüme hızıyla çıkmıştır. Türkiye, 2011 yılı ilk çeyreği itibariyle GSYH'deki % 11,9 oranındaki artış ile dünyanın en hızlı büyüyen, aynı zamanda çift haneli büyüyen tek ekonomisi olmuştur. GSYH'de ikinci çeyrekte % 9,1 oranında, üçüncü çeyrekte %8,4 oranında, son çeyrekte biraz hız keserek % 5,2 oranında büyüme olmuştur. Böylece Türkiye 2011 yılında yıllık olarak % 8,5 oranında büyüme göstererek Avrupa ülkeleri arasında birinci, dünyanın ekonomik olarak en gelişmiş G20 ülkeleri arasında ise üçüncü sırada yer almıştır.

Sabit fiyatlarla GSYH, 2011 yılında ilk çeyrekteki seviyesinden 3.264.000 artış göstererek son çeyreği 29.515.000 seviyesinde kapatmıştır. Kişi başına GSYH değeri cari fiyatlarla, yıllık olarak 10.335 dolarıdır. Sabit fiyatlarla GSYH, 2011 yılının ilk çeyreğinde 28,2 milyar liraya, ikinci çeyrekte 28,5 milyar liraya, üçüncü çeyrekte 28,9 milyar liraya ve son çeyrekte de 29,1 milyar liraya yükselmiştir. 2011 yılının ilk çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre arındırılmamış GSYH % 11,9 oranında artarak rekor seviyeye çıkmış ancak, bu oran mevsim ve takvim etkisinden arındırılmış GSYH için sadece % 1,6 oranında gerçekleşebilmiştir. 2011 yılında GSYH, cari fiyatlarla % 17,8 oranında büyüyerek 1.294.893 milyon liraya ulaşmış ve bunun 105.099 milyon lirası tarım, 259.767 milyon lirası sanayi, 57.870 milyon lirası inşaat ve 725.048 milyon lirası da hizmetler sektörü tarafından sağlanmıştır. 2011 yılında GSYH'deki % 8,5 oranındaki büyüme, imalat sanayi sektörü 2,5 puan, tarım sektörü 0,1 puan, inşaat sektörü ise 0,7 puan değerinde katkı yapmıştır. Diğer önemli katkılar ise; 1,7 puan ile ulaştırma,

depolama ve haberleşme; 1,6 puan ile toptan ve perakende ticaret; 1,2 puan ile mali aracı kuruluşlar; 0,4 puan ile gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri; 0,2 puan ile elektrik, gaz, buhar ve sıcak su üretimi ve dağıtım faaliyetlerine aittir.

Cari fiyatlarla harcamalar yöntemiyle GSYH’de yerleşik hane halklarının tüketimi, 2011 yılında bir önceki yıla göre % 16,9 oranında artış göstermiştir. Bu tüketim kalemindeki büyümeye yerleşik ve yerleşik olmayan hane halklarının yurt içi tüketimi % 17,1 oranında, yerleşik olmayan hane halklarının yurt içi tüketimi % 20,3 oranında, yerleşik hane halklarının yurt dışı tüketimi % 15,1 oranında artış ile pozitif bir katkı sağlamıştır. GSYH’de 2011 yılında sağlanan yüksek oranlı büyümeye en büyük katkıyı özel sektör yatırımları sağlamıştır. Sabit fiyatlarla harcamalar yöntemiyle GSYH’nin büyümesine; yerleşik hane halklarının tüketimi 5,3 puan, devletin nihai tüketim harcamaları 0,5 puan, sabit sermaye yatırımları 4,4 puan, mal ve hizmet ihracatı 1,6 puan, mal ve hizmet ithalatı ise 3,0 puanlık pozitif katkı sağlamıştır.

Tablo 2- Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Harcama Bileşenleri (cari fiyatlarla)

	Milyon TL					Pay (%)				
	2010	2011	2012	2013	2014(1)	2010	2011	2012	2013	2014
GSYH	1.098.799	1.297.713	1.416.798	1.565.180	1.296.774	100	100	100	100	100
Yerleşik Hanehalklarının	787.753	923.836	992.745	1.109.384	879.557	71,7	71,2	70,1	70,9	67,8
Yerleşik ve Yerleşik Olmayan	819.224	965.772	1.044.049	1.168.270	936.031	74,6	74,4	73,7	74,6	72,2
(-) Yerleşik Olmayan Hanehalklarının	38.723	50.109	57.032	68.076	64.353	3,5	3,9	4,0	4,3	5,0
Yerleşik Hanehalklarının	7.252	8.173	7.379	9.190	7.879	0,7	0,6	0,5	0,6	0,6
Devletin Nihai Tüketim	157.514	180.708	210.309	235.597	188.587	14,3	13,9	14,8	15,1	14,5
Maas, Ücret	87.344	100.906	117.676	129.041	111.851	7,9	7,8	8,3	8,2	8,6
Mal ve Hizmet Alımları	70.169	79.801	92.633	106.556	76.735	6,4	6,1	6,5	6,8	5,9
Gayri Safi Sabit Sermaye	207.816	283.163	287.121	318.067	261.351	18,9	21,8	20,3	20,3	20,2
Kamu Sektörü	43.407	49.075	55.424	73.536	56.261	4,0	3,8	3,9	4,7	4,3
Kamu Makine- Teçhizat	6.656	7.348	10.423	11.943	6.303	0,6	0,6	0,7	0,8	0,5
Kamu İnşaat	36.751	41.728	45.000	61.592	49.957	3,3	3,2	3,2	3,9	3,9
Özel Sektör	164.409	234.088	231.697	244.531	205.090	15,0	18,0	16,4	15,6	15,8

Özel Makine- Teçhizat	108.677	157.848	149.588	164.302	132.820	9,9	12,2	10,6	10,5	10,2
Özel İnşaat	55.731	76.240	82.108	80.228	72.270	5,1	5,9	5,8	5,1	5,6
(*) Stok Değişmeleri	6.708	22.528	-1.884	4.801	16.318	0,6	1,7	-0,1	0,3	1,3
Mal ve Hizmet İhracatı	233.046	311.148	372.652	401.409	363.237	21,2	24,0	26,3	25,6	28,0
(-) Mal ve Hizmet İthalatı	294.036	423.670	445.706	504.079	412.277	26,8	32,6	31,5	32,2	31,8

* Stok Değişmeleri kalıntı yöntemiyle hesaplanmış olup istatistiki hatayı da içermektedir.

(1) Dokuz aylık

Kaynak: TÜİK

2012 yılında küresel ekonomideki yavaşlama eğilimine paralel olarak Türkiye ekonomisindeki yüksek büyüme hızı gerilemeye başlamıştır. Küresel ekonomideki olumsuz gelişmeler, Avrupa Birliği'nde krizin derinleşmesi, bölgemizde artan jeopolitik gerginlikler ve yüksek seyreden petrol fiyatları ülkemiz ekonomisine de yansyarak beklentilerin bozulmasına neden olmuştur. İç talep büyük ölçüde daralmış, özel kesim tüketim ve özellikle yatırım harcamalarında hızlı bir düşüş olmuştur. GSYH'de sabit fiyatlarla 2012 yılı ilk çeyreğinde % 3,3 oranında artış olurken, ikinci çeyrekte % 2,9, üçüncü çeyrekte % 1,6, son çeyrekte de % 1,4 oranında artış olmuştur. 2012 yılının ilk çeyreğinden son çeyreğine kadar sabit fiyatlarla GSYH artış oranlarında düzenli olarak azalış eğilimi görülmüştür. Çeyrek dönemlerde yaşanan bu gelişmeler, doğal olarak yıl geneline de yansımıştır .

Tablo 3- GSYH İçinde Sektör Payları (Cari fiyatlarla, % Olarak)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Tarım	9,9	9,5	9,4	8,3	7,6	7,6	8,3	8,4	8,0	7,9	7,4
Sanayi	24,9	24,7	24,7	24,8	24,8	24,4	22,9	23,6	24,4	23,8	23,6
Hizmetler	54,2	54,3	54,1	55,0	57,0	57,9	59,6	57,2	56,3	57,5	57,7
Diğer	11,0	11,5	11,8	11,9	10,6	10,1	9,2	10,8	11,3	10,8	11,3
GSYH	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: TÜİK

Türkiye ekonomisinde 2010 ve 2011 yıllarında sağlanan yüksek büyüme oranları, 2012 yılında önemli oranda hız kesmiş ve bir önceki yıla göre sadece % 2,2 oranında büyüme sağlanabilmiştir. Böylece başlangıçta yumuşak iniş senaryosuna göre % 4,0 olarak belirlenmiş olan ve daha sonra % 3,2 gibi daha düşük bir düzeye çekilen büyüme beklentisinin de gerisinde kalmıştır.

2012 yılında GSYH, cari fiyatlarla % 9,2 oranında büyüyerek 1.416.817 milyon TL'ye ulaşmış ve bunun 112.635 milyon TL'si tarım, 273.789 milyon TL'si sanayi, 61.807 milyon TL'si inşaat ve 815.225 milyon TL'si de hizmetler sektörü tarafından sağlanmıştır. Bir önceki yıla göre 2012 yılında cari fiyatlarla GSYH içinde tarım sektörünün payı 0,1 puan azalarak % 7,9'a, sanayi sektörünün payı 0,6 puan azalarak % 19,3'e, hizmet sektörünün payı 1,2 puan artarak % 57,5'e yükselmiştir (Tablo 4).

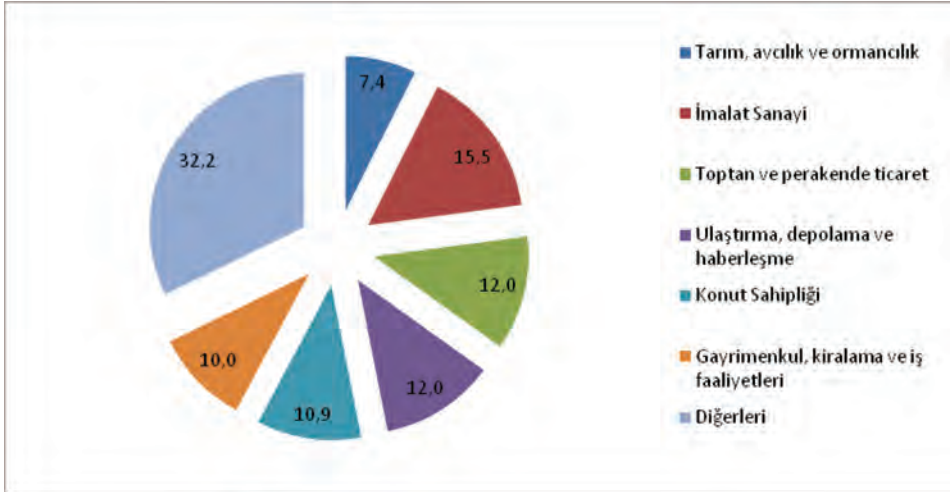
Tablo 4- İktisadi Faaliyet Kollarına Göre ve Cari Fiyatlarla Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

	Milyon TL				Pay (%)			
	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	90.722	101.300	109.808	115.658	8,3	7,8	7,8	7,4
Madencilik ve Taşocakçılığı	15.785	19.133	21.104	21.915	1,4	1,5	1,5	1,4
İmalat Sanayi	172.112	210.674	220.339	240.200	15,7	16,2	15,6	15,3
Elektrik, gaz, buhar ve sıcak su üretimi ve dağıtımı	25.455	28.768	32.347	27.422	2,3	2,2	2,3	1,8
İnşaat	45.670	57.751	61.807	68.995	4,2	4,5	4,4	4,4
Toptan ve perakende ticaret	120.869	155.908	172.624	188.390	11,0	12,0	12,2	12,0
Oteller ve Lokantalar	25.590	30.028	33.314	39.411	2,3	2,3	2,4	2,5
Ulaştırma, depolama ve haberleşme	144.428	175.665	197.989	187.126	13,1	13,5	14,0	12,0
Mali aracı kuruluşların faaliyetleri	40.502	40.576	46.987	52.483	3,7	3,1	3,3	3,4
Konut Sahipliği	123.029	129.265	137.713	155.838	11,2	10,0	9,7	10,0
Gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri	52.743	60.939	70.472	52.483	4,8	4,7	5,0	8,1
Kamu yönetimi ve savunma, zorunlu sosyal güvenlik	46.090	52.249	60.359	65.997	4,2	4,0	4,3	4,2
Eğitim	36.803	42.717	49.198	55.578	3,3	3,3	3,5	3,6
Sağlık işleri ve sosyal hizmetler	17.939	19.385	21.784	23.314	1,6	1,5	1,5	1,5
Diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmet faaliyetleri	18.697	21.380	22.074	16.485	1,7	1,6	1,6	1,1
Ev içi personel çalıştıran hanehalkları	2.097	2.380	2.710	3.087	0,2	0,2	0,2	0,2
Sektörler Toplamı	980.547	1.150.453	1.263.456	1.387.384	89,2	88,7	89,2	89,1
Dolaylı ölçülen mali aracılık hizmetleri	19.419	17.324	22.390	25.195	1,8	1,3	1,6	1,6
Vergi-Sübvansiyon	137.672	164.584	175.751	202.992	12,5	12,7	12,4	15,5
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Alıcı fiyatlarıyla)	1.098.799	1.297.713	1.416.817	1.616.778	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: TÜİK

Özet olarak küresel kriz sonrası 2009 yılında % 4,8 küçülen Türkiye ekonomisi, 2010 yılında % 9,2 ve 2011 yılında % 8,8 büyüyerek güçlü bir toparlanma göstermiştir. 2012 yılında küresel ekonomideki yavaşlama, jeopolitik gerginlikler ve yüksek petrol fiyatlarının etkisiyle büyüme hızı % 2,1'e gerilemiştir. 2013 yılında Türkiye ekonomisi nispeten bir toparlanma sürecine girmiştir. GSYH sabit fiyatlarla yılın ilk çeyreğinde % 2,9, ikinci çeyreğinde % 4,5, üçüncü çeyreğinde % 4,3 ve son çeyreğinde % 4,4 artış kaydetmiştir. Bu verilerle 2013 yılında yıllık olarak yaklaşık % 4,1 oranında büyüyen Türkiye ekonomisi, 2009 yılının son çeyreğinde başlayan büyüme performansını uzun süre aralıksız devam ettirmiştir. 2013 yılında GSYH cari fiyatlarla % 10,5 büyümüş ve 1.561.510 milyon TL'ye ulaşmıştır. Bu rakamlara sektörel bazda bakıldığında; 115.942 milyon TL'si tarım, 298.622 milyon TL'si sanayi ve 969.149 milyon TL'si hizmetler sektörü tarafından sağlanmıştır. 2013 yılında bir önceki yıla göre GSYH içinde tarım sektörünün payı 0,5 puan azalarak % 7,4'e, sanayi sektörünün payı 0,2 puan azalarak % 23,6'ya gerilerken, hizmetler sektörünün payı 0,2 puan artarak % 57,7'ye yükselmiştir.

Grafik 2- 2013 Yılı GSYH Sektörler Toplamı Dağılımı (Cari Fiyatlarla) (%)

Kaynak: TÜİK

2013 büyümesinin kaynakları daha detaylı incelendiğinde faaliyet kolları itibarı ile en yüksek oranlı büyüme % 12,5 ile dolaylı ölçülen mali aracılık hizmetlerinde gerçekleşirken onu, % 9.8 ile finans ve sigorta faaliyetleri takip etmiştir. Ayrıca % 9,2 ile konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri, % 7,1 ile inşaat, % 6,6 ile mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler ve % 5,8 ile hanehalklarının işverenler olarak faaliyetlerinde meydana gelen artışlar da 2013 GSYH büyümesinde etkili olmuştur. Madencilik sektörü ise % 3,5 ile küçülme yaşayan tek faaliyet kolu olmuştur.

Tablo 5- Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

Yıllar	Yıl Ortası Nüfusu (Bin Kişi)	(Cari Fiyatlarla)			(1998 Yılı Fiyatlarıyla)			SAGP Göre Fert Başına GSYH ABD Doları
		GSYH (Milyon TL)	Fert Başına GSYH		GSYH (Milyon TL)	Fert Başına GSYH		
			TL	ABD Doları		TL	ABD Doları	
1998	62.464	70.203	1.124	4.338	70.203	1.124	4.322	8.568
1999	63.364	104.596	1.651	3.907	87.841	1.071	4.117	8.171
2000	64.252	166.658	2.594	4.130	72.436	1.127	4.335	9.183
2001	65.133	240.224	3.688	3.021	68.309	1.048	4.033	8.623
2002	66.008	350.476	5.310	3.492	72.520	1.099	4.225	8.667
2003	66.873	454.781	6.801	4.559	76.338	1.143	4.390	8.796
2004	67.723	559.033	8.255	5.764	83.486	1.235	4.741	10.159
2005	68.566	648.932	9.464	7.022	90.500	1.322	5.076	11.394
2006	69.395	758.391	10.929	7.586	96.738	1.396	5.361	12.911
2007	70.215	843.178	12.009	9.240	101.255	1.443	5.546	13.884
2008	71.095	950.534	13.370	10.438	101.922	1.434	5.513	15.021
2009	72.050	952.559	13.221	8.559	97.003	1.347	5.177	14.550
2010	73.003	1.098.799	15.051	10.022	105.886	1.448	5.578	16.003
2011	73.950	1.298.062	17.553	10.469	115.175	1.552	5.975	17.781
2012	75.176	1.416.798	19.159	10.673	117.625	1.565	6.089	18.315
2013	76.055	1.565.181	20.725	11.318	122.476	1.610	6.255

Kaynak: TÜİK

Türkiye'de yaşayan vatandaşların, gelir seviyelerini ölçmek için kullanılan kişi başına GSYH rakamı ise 2013 yılında, 2012 yılına göre cari fiyatlarla % 9,2 puan artarak 20 580 TL düzeyine, sabit fiyatlarla ise % 2,9 oranında bir artışla 1 610 TL rakamına ulaşmıştır. Bu rakamlar, satınalma gücü paritesine ve ABD dolar kuruna göre revize edildiğinde 2012 yılındaki kişi başına GSYH değeri 2011 yılına

göre % 3,0 oranında bir artış kaydederek 17 781 ABD dolarından, 18 315 ABD doları seviyesine ilerlemiştir. Ancak 2014 yılında döviz piyasasında yaşanan hareketlilik, Türkiye’de bireylerin ABD Doları cinsinden satınalma gücünde azalmaya neden olmuştur.

2. 2014 Yılı Büyüme Performansı

2012-2013 döneminde ortalama % 3.1 büyüyen Türkiye ekonomisi, 2014 yılında beklentilerin altında bir performans göstermiştir. Yatırım harcamalarındaki artış hızının son yıllardaki düşüşü, 2014 yılı içerisinde de devam etmiş ve sadece % 18 olarak gerçekleşmiştir. Yatırım harcamalarındaki artışın % 8'lik kısmını özel yatırım harcamaları, % 10'luk kısmını ise kamu yatırım harcamaları oluşturmaktadır. Özel yatırım harcamalarının son iki yılda (2012 yılından beri) izlediği grafiğe bakıldığında, sadece özel yatırım harcamalarının artış hızında değil; bu harcamaların toplam değerinde de bir azalış göze çarpmaktadır. Yatırım harcamaları artış hızının düşüklüğü, 2014 yılındaki yavaş büyüme hızının da en temel nedenlerinden birisidir. Avrupa'nın içinde bulunduğu durgunluğun etkileri devam ederken, 2014 yılının sadece ilk çeyreğinde Avrupa biraz toparlanma belirtisi göstermiş ve bu toparlanma Türkiye ekonomisinin dış talebi için olumlu katkı yapmıştır. Diğer yandan 2014'ün ikinci ve üçüncü çeyreği için aynı iyimserlikte bir tablo çizmek mümkün olmamıştır. Doğal olarak bu durum, 2015 yılı beklentilerini de olumsuz etkilemektedir.

2.1. 2014 Yılı'nın Birinci Çeyreğinde Büyüme

2014 yılı birinci çeyrek rakamlarına göz atıldığında, 2013 yılına göre iç talepte bir daralmanın olduğu dikkat çekmektedir. Mevsim ve takvim etkilerinden arındırıldığında hanehalklarının tüketimi, önceki yılın aynı çeyreğine göre % 0,5 oranında gerilemiştir. Kamunun tüketim harcamaları ise yerel seçimler öncesindeki verilere göre % 4,4 artış göstermiştir. Böylece toplam tüketim harcamaları % 0,8 ile sınırlı bir oranda artış göstererek, iç talep üzerindeki aşağı yönlü baskıya dikkat çekmiştir. Diğer yandan ihracatın büyümeye katkısı, canlanan Avrupa'ya yapılan ihracat nedeniyle yüksektir ve ekonomide hala, düşüş göstermesine rağmen iç talep de büyümenin en temel unsurlarından birisidir. 2013 yılında yıllık % 4,1 büyüyen Türkiye ekonomisi 2014'ün ilk yarısında yerel seçimler, sıkı para politikası ve makro ihtiyati tedbirlerle % 3,3 düzeyinde büyümüş ve geçen yılın yıllık büyüme oranının altında bir performans sergilemiştir.

2014 yılının birinci çeyreğine bakıldığında üretim yöntemiyle GSYH tahmini, önceki yılın aynı çeyreğine göre sabit fiyatlarla % 4,3'lük artışla 29 210 Milyon TL, cari fiyatlarla ise % 14,8'lik artışla 407 310 Milyon TL olarak gerçekleşmiştir. İmalat sanayi, 2014 yılı birinci çeyreğinde cari fiyatlarla % 18,6'lık artışla 67 081 Milyon TL, sabit fiyatlarla % 4,9'luk artışla 7 518 Milyon TL oldu. Finans ve sigorta faaliyetleri, 2014 yılı birinci çeyreğinde cari fiyatlarla % 4,5'lik azalışla 12 839 Milyon TL, sabit fiyatlarla % 13,9'luk artışla 4 005 Milyon TL olmuştur. Takvim etkisinden arındırılmış sabit fiyatlarla GSYH 2014 yılı birinci çeyreği bir önceki yılın aynı çeyreğine göre % 4,4'lük artış gösterirken, mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış GSYH değeri bir önceki çeyreğe göre % 1,7 artış kaydetmiştir.

Tablo 6- GSYH Harcama Bileşenlerinin Yıllık Gelişme Hızları (1998 Fiyatlarıyla %)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*
Yerleşik Hanehalklarının Tüketimi	-0,3	-2,3	6,7	7,7	-0,7	5,1	1,3
Devletin nihai tüketim harcamaları	1,7	7,8	2,0	4,7	5,7	6,2	6,0
Gayri safi sabit sermaye oluşumu	-6,2	-19,0	30,5	18,0	-2,5	4,2	-1,9
Kamu Sektörü	12,7	-0,6	17,7	-2,2	8,9	0,9	0,0
Özel Sektör	-9,0	-22,5	33,6	22,3	-4,5	0,1	-0,3
Mal ve hizmet ihracatı	2,7	-5,0	3,4	7,9	17,2	-0,3	8,1
(-) Mal ve hizmet ithalatı	-4,1	-14,3	20,7	10,7	0,0	9,0	-1,9
Gayri safi yurtiçi hasıla	0,7	-4,8	9,2	8,8	2,2	4,1	2,8

* Dokuz Aylık

Kaynak: TÜİK

GSYH'nin bileşenlerinin değerlerine bakıldığında hanehalklarının nihai tüketim harcamalarının değeri 2014 yılı birinci çeyreğinde cari fiyatlarla % 9,0'lık artışla

286 269 Milyon TL, sabit fiyatlarla ise % 2,9'luk artışla 20 208 Milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Devletin nihai tüketim harcaması değeri 2014 yılı birinci çeyreğinde cari fiyatlarla % 22,1'lik artışla 62 740 Milyon TL, sabit fiyatlarla % 8,6'lık artışla 3 106 Milyon TL olmuştur. Büyümenin kaynakları incelendiğinde, Türkiye ekonomisinin hala özel tüketim harcamaları ve kamu yatırımlarına dayanarak büyüdüğü anlaşılmaktadır. Özel sabit sermaye yatırımlarının büyümeye katkısı çok düşük düzeylerde seyrederken, kamu yatırımlarının büyük bölümü ise kamunun inşaat harcamalarından oluşmaktadır.

Gayri safi sabit sermaye oluşumu gerçekleşme değeri 2014 yılı birinci çeyreğinde cari fiyatlarla % 14,8'lik artışla 87 344 Milyon TL, sabit fiyatlarla % 0,5'lik azalışla 7 062 Milyon TL olmuştur. Mal ve hizmet ihracatı değeri ise 2014 yılı birinci çeyreğinde cari fiyatlarla % 35,9'luk artışla 115 275 Milyon TL, sabit fiyatlarla % 11,4'lük artışla 8 055 Milyon TL olmuştur. Mal ve hizmet ithalatının değeri ise 2014 yılı birinci çeyreğinde cari fiyatlarla % 21,8'lik artışla 134 343 Milyon TL, sabit fiyatlarla % 0,8'lik artışla 8 314 Milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Özetle 2014 yılının ilk çeyreğinde hem iç hem de dış talebin durumuna bakıldığında, her ikisinin de büyümeye pozitif katkı yaptığı ancak büyümenin daha çok dış talep kaynaklı olduğu göze çarpmaktadır.

2.2. 2014 Yılı'nın İkinci Çeyreğinde Büyüme

Avrupa ekonomisinin içinde bulunduğu durgunluğun etkilerinin devam ettiği 2014 yılında da, Türkiye ekonomisinin büyüme performansı beklentilerin altında gerçekleşmiştir. Üretim yöntemiyle GSYH tahmini, 2014 yılı ikinci çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre sabit fiyatlarla % 2,1'lik artışla 30 803 Milyon TL olmuştur. Üretim yöntemiyle GSYH tahmini ise, 2014 yılı ikinci çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre cari fiyatlarla % 9,7'lik artışla 423 921 Milyon TL rakamına ulaşmıştır. Bu rakamlarla birlikte ekonomi, 2012 yılından beri ilk kez daralma göstermiştir. Bu daralma 2014 yılının ilk çeyreğine göre tüketim, yatırım, kamu harcamaları ve ihracatın tümünde meydana gelen düşüşten dolayı ortaya çıkmıştır.

2014 yılının ilk çeyreğindeki büyüme, toparlanan Avrupa'ya yapılan ihracatla yüksek bir performans gösterirken, diğer yandan iç talepte daralma meydana gelmiştir. İkinci çeyrek rakamlarında ise tüketim ve yatırımlarda sınırlı miktarda bir iyileşme gözlenirken, bu kalemlerdeki düşüşün devam ettiği gözlenmektedir. İlk çeyrekteki büyümeye oranla % 0,5 daralan Türkiye ekonomisinde, stoklar hari-

cinde diğer tüm kalemlerden büyümeye gelen katkı negatiftir. İhracat, ekonomik performansın son iki çeyreği dikkate alınrsa büyümeye yüksek ve pozitif bir oranda etki etmiştir. İkinci çeyrekte ise ihracat performansı, bu grafiğini devam ettirememiş ve büyümeye negatif yönlü bir katkı sağlamıştır. İhracat ve kamu harcamalarında yılın ilk çeyreğine göre azalma yaşanması, ekonomide bir daralmanın meydana gelmesine sebep olmuştur.

Tablo 7- Çeyrek Dönemler İtibariyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Rakamları

Yıl	Çeyrek	Cari Fiyatlarla GSYH (milyon TL)	Büyüme Hızı (%)	Sabit Fiyatlarla GSYH (milyon TL)	Büyüme Hızı (%)
2013	Yıllık	1.565.181	10,5	122.476	4,1
	I	355.687	9,4	28.027	3,1
	II	386.373	10,3	30.184	4,6
	III	417.223	10,7	32.983	4,2
	IV	405.898	11,4	31.283	4,5
2014	Yıllık	1.296.774	11,9	93.733	2,8
	I	409.203	15	29.361	4,8
	II	425.917	10,2	30.842	2,2
	III	461.654	10,6	33.530	1,7

Kaynak: TÜİK

İlk çeyrekteki büyüme rakamının bileşenlerine bakıldığında imalat sanayi, 2014 yılı ikinci çeyreğinde cari fiyatlarla % 12,3'lük artışla 69 305 Milyon TL, sabit fiyatlarla % 2 'lik artışla 7 835 Milyon TL rakamına ulaşmıştır. Finans ve sigorta faaliyetleri ise, 2014 yılı ikinci çeyreğinde cari fiyatlarla % 8 lik bir azalışla 12 545 Milyon TL, sabit fiyatlarla % 7,1'lik artışla 3 710 Milyon TL düzeyinde oluşmuştur. GSYH değeri ise 2013 yılında cari fiyatlarla % 10,5 artışla 1 565 181 Milyon TL, sabit fiyatlarla % 4,1 artışla 122 476 Milyon TL olarak gerçekleşmiştir.

Mevsim ve takvim etkisinden arındırılmış sabit fiyatlarla GSYH değeri 2014 yılı ikinci çeyreğinde, bir önceki yılın aynı çeyreğine göre % 2,4'lük artış gösterirken, mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış GSYH değeri bir önceki çeyreğe göre % 0,5 düşüş göstermiştir.

Tablo 8- Harcamalar Yöntemiyle GSYH Büyüme Hızları (1998 fiyatlarıyla)

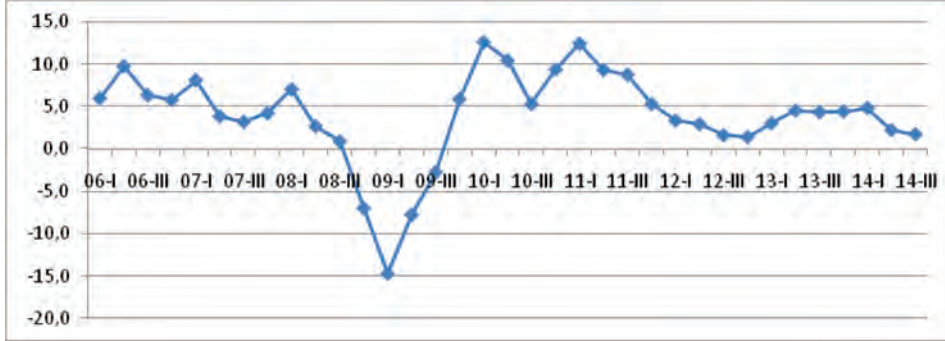
Yıl	Çeyrek	Hanehalklarının Nihai Tüketim Harcamaları (%)	Devletin Nihai Tüketim Harcamaları (%)	Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu (%)	Mal ve Hizmet İhracatı (%)	(Eksi) Mal ve Hizmet İhracatı (%)
2013	Yıllık	5,1	6,2	4	-0,3	9
	I	3,1	7,9	0,4	3	7,8
	II	5,6	8	3,4	0	12,5
	III	5,6	1,9	5,3	-2,4	5,2
	IV	6,1	6,9	7,4	-1,2	10,3
2014	Yıllık	1,3	6,0	-1,4	8,1	-1,9
	I	3,3	9,2	-0,2	11,1	0,8
	II	0,5	2,6	-3,5	5,7	-4,4
	III	0,2	6,6	-0,4	8	-1,8

Kaynak: TÜİK

Kamu harcamalarının büyümeye katkısı son iki yılın (2012-2013) ortalaması alındığında, % 1,3 olarak görünmektedir. Kamu harcamalarının bu katkısı 2014 yılının ilk çeyreğinde de devam etmiş ve büyümeye % 0,9 oranında katkı sağlamıştır. İkinci çeyrekte ise kamu harcamalarının ciddi biçimde sınırlandığı dikkat çekmektedir. Kamu harcamalarının artış hızı ilk çeyreğe göre % 2,1 azalarak % 3,3'e düşmüş ve büyümeye -%0,5'lik negatif bir katkı sunmuştur. Yerleşik hanehalklarının nihai tüketim harcamalarının değeri 2014 yılı ikinci çeyreğinde cari fiyatlarla % 6,1'lik artışla 292 388 Milyon TL, sabit fiyatlarla % 0,4'lük artışla 19 902 Milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Devletin nihai tüketim harcaması değeri 2014 yılı ikinci çeyreğinde cari fiyatlarla % 7,6'lık artışla 61 008 Milyon TL, sabit fiyatlarla % 2,4'lük artışla 3 277 Milyon TL şeklindedir. Gayri safi sabit sermaye oluşumu değeri 2014 yılı ikinci çeyreğinde cari fiyatlarla % 10,1'lik artışla 90 500 Milyon TL, sabit fiyatlarla % 3,5'lik azalışla 7 536 Milyon TL olmuştur.

İlk çeyrekte % 6 oranında bir artış gösteren mal ve hizmet ihracatı değeri 2014 yılı ikinci çeyreğinde cari fiyatlarla 118 769 Milyon TL, sabit fiyatlarla ise 8 557 Milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Mal ve hizmet ithalat değeri de 2014 yılı ikinci çeyreğinde cari fiyatlarla % 8,5'lik artışla 139 873 Milyon TL, sabit fiyatlarla ise % 4,6'lık azalışla 8 950 Milyon TL şeklinde olmuştur.

Grafik 3- Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Gelişme Hızları (Çeyrek dönemler itibarıyla ve 1998 fiyatlarıyla)

Kaynak: TÜİK

2.3. 2014 Yılı'nın Üçüncü Çeyreğinde Büyüme

2014 yılının üçüncü çeyreğine göz atıldığında, ikinci çeyreğe göre tüketim, yatırım, kamu harcamaları ve ihracat kalemlerinin tümünde bir artış söz konusudur. Tüketimdeki artış % 1,7, kamu harcamalarındaki artış % 1,3 ve özel yatırımlardaki artış ise % 2,6 olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılının birinci ve ikinci çeyreğinde daralma gösteren yatırım ve tüketim harcamaları, 2014 yılı üçüncü çeyreğinde ilk kez artış göstermiştir.

Üretim yöntemiyle GSYH tahmininde, 2014 yılı üçüncü çeyreği bir önceki yılın aynı çeyreğine göre sabit fiyatlarla % 1,7'lik artışla 33 milyar 530 milyon TL olmuştur. 2014 yılının ilk dokuz aylık döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre sabit fiyatlarla GSYH, % 2,8'lik artışla 93 milyar 733 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Finans ve sigorta faaliyetleri ise, 2014 yılı üçüncü çeyreğinde cari fiyatlarla % 10,4'lük artışla 13 milyar 754 milyon TL, sabit fiyatlarla % 5,2'lik artışla 4 milyar 208 milyon TL olmuştur. İmalat sanayi, 2014 yılı üçüncü çeyreğinde cari fiyatlarla % 10,3'lük artışla 65 milyar 437 milyon TL, sabit fiyatlarla % 2,2'lik artışla 7 milyar 298 milyon TL düzeyine ulaşmıştır. GSYH değeri cari fiyatlarla %10,6 artmıştır.

Üçüncü çeyrek verilerine göre, özel sektör yatırım harcamalarında yine bir artış söz konusu değildir. İnşaat yatırımları dışarıda bırakıldığında ve sadece makine-

teçhizat yatırımları dikkate alındığında 2013 yılının aynı dönemine göre; özel sektör yatırım harcamalarının düştüğü gözlenmektedir. 2012 yılından beri süregelen bu düşüş, Türkiye ekonomisinin gelecekte göstereceği büyüme performansı açısından da olumsuz bir duruma işaret etmektedir.

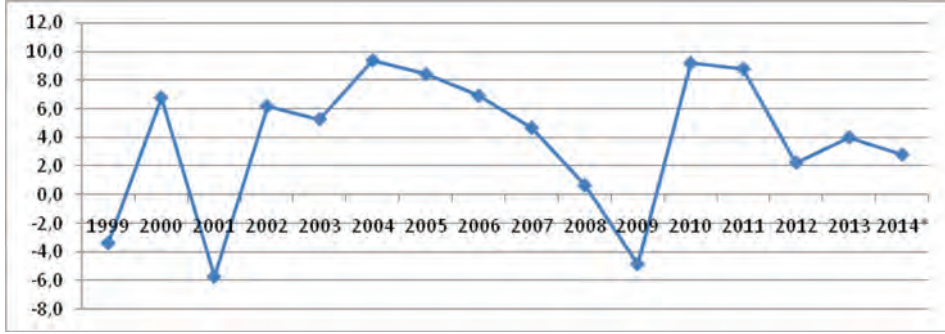
Üretim yöntemiyle GSYH tahmininde, 2014 yılı üçüncü çeyreği bir önceki yılın aynı çeyreğine göre cari fiyatlarla % 10,6'lık artışla 461 milyar 654 milyon TL olmuştur. 2014 yılının ilk dokuz aylık döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre cari fiyatlarla GSYH, % 11,9'luk artışla 1 trilyon 296 milyar 774 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Takvim etkisinden arındırılmış sabit fiyatlarla GSYH, 2014 yılı üçüncü çeyreği bir önceki yılın aynı çeyreğine göre % 1,8'lik artış gösterirken, mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış GSYH değeri bir önceki çeyreğe göre % 0,4 olmuştur. Üçüncü çeyrek verilerinde göze çarpan bir diğer önemli husus da, 2014 yılında ulaşılan en düşük büyüme oranının bu çeyrekte gerçekleşmiş olmasıdır. 2014 yılındaki büyüme trendi ilk çeyrekten, ikinci ve üçüncü çeyreğe doğru sürekli bir düşüş göstermiştir.

2014 yılının üçüncü çeyreğindeki iç talep rakamlarında, önceki çeyreğe göre bir artış söz konusudur. İkinci çeyrekte daralma gösteren iç talep, bu çeyrekte büyümeye başlamıştır. Kamu harcamaları ise üçüncü çeyrekte sınırlı bir artış göstererek % 1,3 oranında artmıştır ve büyümeye olan katkısı % 0,2 gibi küçük bir oranda gerçekleşmiştir. Hanhalklarının nihai tüketim harcamalarının değeri 2014 yılı üçüncü çeyreğinde cari fiyatlarla % 7,1'lik artışla 301 milyar 179 milyon TL, sabit fiyatlarla % 0,2'lik artışla 21 milyar 898 milyon TL olmuştur. Devletin nihai tüketim harcaması değeri ise 2014 yılı üçüncü çeyreğinde cari fiyatlarla % 15,7'lik artışla 64 milyar 658 milyon TL, sabit fiyatlarla % 6,6'lık artışla 3 milyar 308 milyon TL olarak gerçekleşmiştir.

Üçüncü çeyrekte büyümeye en fazla katkı sağlayan unsur, net ihracattaki artıştır. Özellikle, Türkiye'nin en büyük ihraç pazarlarından olan ABD ve Avrupa'ya yapılan ihracatın artması, toplam ihracat rakamlarındaki artışı da devam ettirmiştir. Mal ve hizmet ihracatı değeri ise 2014 yılı üçüncü çeyreğinde cari fiyatlarla %18,5'lik artışla 129 milyar 271 milyon TL, sabit fiyatlarla % 8'lik artışla 8 milyar 989 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Merkez Bankası'nın çeşitli zamanlarda yaptığı faiz indirimlerine rağmen, iç talepte beklenen canlanmanın gözlenmesi; ithalatın sınırlı kalmasında etkili olmuştur. Mal ve hizmet ithalat değeri 2014 yılı üçüncü çeyreğinde cari fiyatlarla % 7,6'lık artışla 137 milyar 833 milyon TL, sabit fiyatlarla % 1,8'lik azalışla 8 milyar 677 milyon TL olmuştur. Gay-

ri safi sabit sermaye oluşumu değeri 2014 yılı üçüncü çeyreğinde cari fiyatlarla % 9,4'lük artışla 84 milyar 374 milyon TL, sabit fiyatlarla % 0,4'lük azalışla 7 milyar 366 milyon TL olmuştur.

Grafik 4- Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Gelişme Hızları (1998 fiyatlarıyla)

*: Dokuz aylık

Kaynak: TÜİK

Merkez Bankası'nın faiz indirimleriyle, yılın üçüncü çeyreğinde beklenen özel tüketim harcamaları artışları henüz gerçekleşmemiştir. Toplam yatırım harcamalarındaki azalış ise, önceki iki çeyreğe göre hız kesmiş görünmektedir. Hükümetin Ekim ayında yayımladığı Orta Vadeli Programdaki yıllık büyüme tahmini % 3,3 seviyesindedir. Oysa 2014 yılının ilk üç çeyreğine bakıldığında bu rakamın yakalanması pek mümkün gözükmemekte ve genel tahminler yıllık büyüme oranının en fazla % 3 düzeylerinde olacağı şeklindedir.

3. Gelir Dağılımı

Gelir dağılımı adaletsizliği, bir çok ülkede toplumsal çatışmaların temel nedeni olarak kabul edilmektedir. Türkiye'de gelir dağılımı ölçümleri TÜİK tarafından yapılmaktadır.

TÜİK tarafından yürütülmekte olan 'Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması'nda 2006 yılına girildiğinde önemli değişikliklere gidilmiştir. TÜİK, Avrupa Birliği

uyum çalışmaları kapsamında, 2006 yılında uygulanmasına başlanan araştırma ile Avrupa Birliği ülkeleri ile karşılaştırılabilir gelir dağılımı, görece yoksulluk, yaşam koşulları ve sosyal dışlanma konularında veri üretilmesini amaçlamıştır. Alan uygulamasının her yıl düzenli olarak gerçekleştirildiği ve panel anket yönteminin kullanıldığı araştırmada, örnek fertler dört yıl boyunca izlenmektedir. Araştırmadan kesit ve panel olmak üzere her yıl iki veri seti elde edilmesi amaçlanmıştır. Bu yeni metodolojinin kullanılması suretiyle elde edilen gelir dağılımı araştırmasının sonucunu 22 Eylül 2014 tarihinde yayımlanmıştır. TÜİK tarafından yapılan gelir dağılımı araştırmalarında 'eşdeğer hane halkı kullanılabilir geliri'ne göre belirlenen sıralı % 20'lik gruplar, 2006-2013 yılları için şu şekildedir:

Tablo 9- Sıralı %20'lik Dilimler İtibariyle Hanehalkı Kullanılabilir Gelir Dağılımı

	Yüzde 20'lik fert grupları						Gini Katsayısı
	Toplam	İlk % 20 ^(*)	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	Son %20 ^(*)	
2006	100,0	5,1	9,9	14,8	21,9	48,4	0,4
2007	100,0	5,8	10,6	15,2	21,5	46,9	0,4
2008	100,0	5,8	10,4	15,2	21,9	46,7	0,4
2009	100,0	5,6	10,3	15,1	21,5	47,6	0,4
2010	100,0	5,8	10,6	15,3	21,9	46,4	0,4
2011	100,0	5,8	10,6	15,2	21,7	46,7	0,4
2012	100,0	5,9	10,6	15,3	21,7	46,6	0,4
2013	100,0	6,1	10,7	15,2	21,4	46,6	0,4

Kaynak: TÜİK

2008'den sonra yayımlanan TÜİK araştırmaları ise Türkiye'de gelir dağılımında, gözle görülür bir iyileşme olmadığını ortaya koymaktadır. Gelir dağılımı adaletsizliği alanında önde gelen gösterge olan Gini Katsayısı 2008 yılı araştırma sonuçlarına göre 0.41 olarak belirlenmiş ve 2007 yılı araştırma sonuçlarına göre bir de-

ğişim göstermemiştir. Eşdeğer hane halkı kullanılabilir gelirlerine göre oluşturulan % 20'lik gruplarda, en yüksek gelire sahip son gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 46.7 iken, en düşük gelire sahip ilk gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 5.8 olarak belirlenmiştir. Bu durumda en zengin son % 20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay, ilk % 20'lik en fakir grubun aldığı payın 8.1 katı olmaktadır ve bu göstergede 2007 yılına göre bir değişiklik gözlenmemiştir. En zengin % 20'lik grup, en fakir % 20'lik grup oranı 2008 yılı araştırmasında kentsel alanlar için 7.5 kırsal alanlar için 6.8 olarak tespit edilmiştir.

2009 yılı eşdeğer hane halkı kullanılabilir gelirlere göre oluşturulan % 20'lik gruplarda, en yüksek gelire sahip son gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 47,6 iken, en düşük gelire sahip ilk gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 5,6'dır. Buna göre, son % 20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay, ilk % 20'lik gruba göre (P80/P20 göstergesi) 8,5 kattır. 2010 yılı eşdeğer hane halkı kullanılabilir gelirlere göre oluşturulan % 20'lik gruplarda, en yüksek gelire sahip son gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 46,4 iken, en düşük gelire sahip ilk gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 5,8'dir. Buna göre, son % 20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay, ilk % 20'lik gruba göre (P80/P20 göstergesi) 8 kattır.

2010 yılında gelir dağılımı eşitsizlik ölçütlerinden Gini katsayısı bir önceki yıla göre 0,002 puan artış ile 0,404 olarak tahmin edilmiştir. Katsayı, kentsel yerleşim yerleri için 0,394, kırsal yerleşim yerleri için ise 0,385 olarak tahmin edilmiştir. Gelirin nüfusa dağılımındaki eşitsizliğin grafik gösterimi olan Lorenz eğrisi de bir önceki yıla göre gelir dağılımında önemli bir değişim olmadığını eğrilerdeki çakışma ile göstermektedir. Eşdeğer hane halkı kullanılabilir medyan gelirin % 50'si dikkate alınarak belirlenen yoksulluk sınırına göre nüfusun % 16,1'i yoksulluk riski altındadır. Kentsel ve kırsal yerler için hesaplanan yoksulluk sınırlarına göre, kentsel yerlerde bu oran % 13,9 iken, kırsal yerlerde % 15,7'dir. Dört yıllık panel veri kullanılarak hesaplanan "sürekli yoksulluk" oranı, son yılda ve önceki üç yıldan en az ikisinde de yoksulluk riski altında olanlar olarak tanımlanmaktadır. Sürekli yoksulluğun hesaplanmasında eşdeğer hane halkı kullanılabilir medyan gelirin % 60'ı dikkate alınmaktadır. Buna göre, 2009 yılında sürekli yoksulluk riski altında olanların oranı % 17,3 iken 2010 yılında bu oran % 18,5'dir.

2011 yılı araştırma sonuçlarına göre: % 20'lik gruplarda, en yüksek gelire sahip son gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 46,7 iken, en düşük gelire sahip ilk gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 5,8'dir. Buna göre, son % 20'lik

grubun toplam gelirden aldığı pay, ilk % 20'lik gruba göre (P80/P20 göstergesi) 8 kattır.

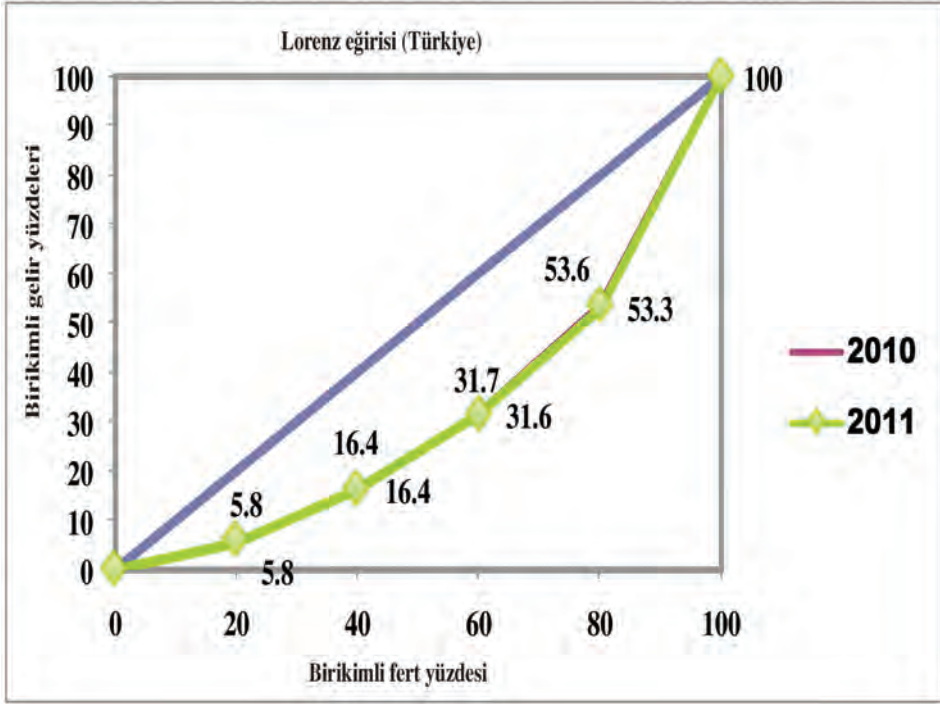
Tablo 10- Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Gelire Göre Sıralı Yüzde 20'lik Gruplar, 2011-2012

Yüzde 20'lik Fert Grupları	Türkiye		Kent		Kır	
	2011	2012	2011	2012	2011	2012
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
İlk yüzde 20	5,8	5,9	6,2	6,4	6,1	6,1
İkinci yüzde 20	10,6	10,6	10,8	10,9	10,9	11,2
Üçüncü yüzde 20	15,2	15,3	15,2	15,3	15,7	15,9
Dördüncü yüzde 20	21,7	21,7	21,5	21,3	22,5	22,8
Son yüzde 20	46,7	46,6	46,2	46,1	44,8	44,0
Gini katsayısı	0,404	0,402	0,394	0,391	0,385	0,377
Son yüzde 20 / İlk yüzde 20 (P80/P20)	8,0	8,0	7,4	7,2	7,4	7,2

Kaynak: TÜİK

2012 yılı için yapılan araştırmada ise yüzde 20'lik gruplarda, en yüksek gelire sahip son gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 46,6 iken, en düşük gelire sahip ilk gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 5,9'dur. Buna göre, son yüzde 20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay, ilk yüzde 20'lik gruba göre (P80/P20 göstergesi) 8 kat düzeyindedir. P80/P20 göstergesi hem kentsel yerler hem de kırsal yerler için 7,2 olarak hesaplanmıştır.

Grafik 5- Türkiye Lorenz Eğrisi 2010-2011 (Eşdeğer hane halkı Kullanılabilir Gelirlerine Göre(1))

Kaynak: TÜİK Gelir Dağılımı İstatistikleri

(1) Gini Katsayısı Lorenz eğrisi ile köşegen arasında kalan alanın, köşegen altında kalan alana olan oranıdır. Oranın (Gini Katsayısının) büyümesi artan gelir adaletsizliğini yansıtmaktadır.

2013 yılında % 20'lik gruplarda, en yüksek gelire sahip son gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 46,6 iken, en düşük gelire sahip ilk gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 6,1 olmuştur. Buna göre, son yüzde 20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay, ilk % 20'lik gruba göre (P80/P20 göstergesi) 7,7 kat düzeyinde oluşmuştur.

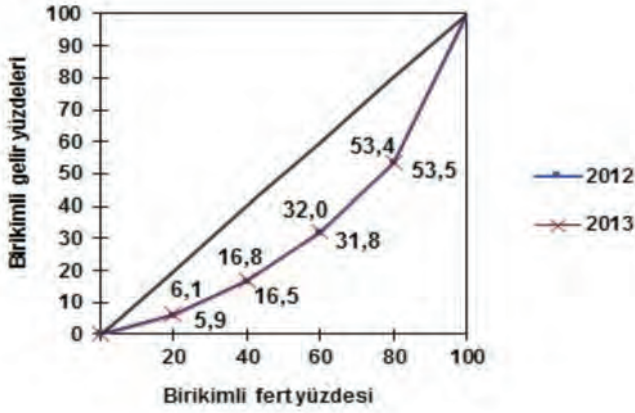
Tablo 11- Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Gelire Göre Sıralı Yüzde 20'lik Gruplar, 2012-2013

	Türkiye		Kent		Kır	
	2012	2013	2012	2013	2012	2013
Yüzde 20'lik Fert Grupları						
Toplam	100	100	100	100	100	100
İlk yüzde 20	5,9	6,1	6,4	6,4	6,1	6,7
İkinci yüzde 20	10,6	10,7	10,9	10,9	11,2	11,4
Üçüncü yüzde 20	15,3	15,2	15,3	15,2	15,9	16,1
Dördüncü yüzde 20	21,7	21,4	21,3	21,1	22,8	22,6
Son yüzde 20	46,6	46,6	46,1	46,4	44	43,3
Gini katsayısı	0,402	0,4	0,391	0,392	0,377	0,365
Son yüzde 20 / İlk yüzde 20 (P80/P20)	8	7,7	7,2	7,2	7,2	6,5

Kaynak: TÜİK

Gelir dağılımı eşitsizlik ölçütlerinden Gini katsayısı bir önceki yıla göre 0,002 puan düşüş ile 0,400 olarak tahmin edilmiştir. Katsayı, kentsel yerleşim yerleri için 0,392, kırsal yerleşim yerleri için ise 0,365 olarak hesaplanmıştır. Gelirin nüfusa dağılımındaki eşitsizliği grafik anlamda ifade eden Lorenz eğrisinde Türkiye geneli için bir önceki yıla göre gelir dağılımında önemli bir değişim olmadığı eğri-lerdeki çakışma ile görülmüştür.

Grafik 6- Türkiye Lorenz Eğrisi 2012-2013 (Eşdeğer hane halkı Kullanılabilir Gelirlerine Göre)

Kaynak: TÜİK

Eylül 2014 tarihinde TÜİK tarafından açıklanan son verilere göre, Türkiye’de hanehalkı başına düşen ortalama yıllık kullanılabilir gelir 29 479 TL iken, ortalama yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir geliri 13 250 TL olarak hesaplanmıştır. İstanbul Bölgesi 18 248 TL ile ortalama yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir geliri en yüksek olan bölge özelliğini korumuştur. Bunu, 16 294 TL ortalama geliri ile Batı Anadolu Bölgesi izlemiştir. En düşük ortalamaya sahip bölge ise 6 920 TL ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi olmuştur.

Toplam gelirin nasıl dağıldığına ilişkin rakamlara, elde edilen gelir türüne göre bakıldığında; maaş-ücret geliri alan kesim % 48,3’lük oranla toplam gelir içerisinde en fazla paya sahiptir. Bunu % 19,7 ile sosyal transferler ve % 19,6 ile müteşebbis gelirleri takip etmektedir. Sosyal transferlerin % 92’sini ise emekli ve dul-yetim aylıkları oluşturmaktadır. Emekli ve dul-yetim aylıkları toplam gelir içinde % 18,2’lik paya sahip iken, diğer sosyal transferlerin payı % 1,5 düzeyinde oluşmuştur. Müteşebbis gelirlerinin ise % 67,3’ü tarım-dışı gelirlere kaynaklanmıştır. Ciddi finansal sıkıntıyla karşı karşıya olan nüfus oranı olarak tanımlanan ve belirlenmiş 9 maddeden en az 4 tanesini karşılayamama ya da mah-

rum olma durumunu tanımlayan "maddi yoksunluk oranı" ise 2012 yılında % 59,2 iken 2013 yılında % 49,7 olarak hesaplanmıştır.

Türkiye’de kişi başına düşen gelirin düşük olması ve gelirlerin belirli kesimlerde toplanması, gelir dağılımı eşitsizliğinin giderilmesini önemli bir maliye politikası amacı haline getirmektedir.

4. Sektörel Gelişmeler

GSYH'nin sektörel bazda bileşenlerine bakıldığında, 2013 yılında temel sektörlerde en hızlı büyüme artışı 5,6 puanla hizmetler sektöründe gerçekleşmiştir. Tarım ve sanayi sektörlerindeki büyüme hızları ise birbirine yakındır. Bu sektörlerdeki büyüme hızları sırasıyla 3,5 ve 3,4 düzeyindedir. İmalat sanayinin büyüme hızı 3,7'dir. Hizmetler sektöründeki alt sektörlerde en hızlı büyüme artışı ise 9,8 puanla, finans ve sigorta hizmetlerinde kaydedilmiştir.

Temel sektörlerde yaşanan gelişmeler 2014 yılında ilk iki çeyrek itibariyle şöyledir: Yılın birinci çeyreğinde katma tarım sektöründe yüzde 3,9, sanayide yüzde 5 ve hizmetler sektöründe yüzde 5,6 oranında artış göstermiştir. Tarım sektörünün büyüme katkısı 0,2 puan, sanayi sektörünün büyümeye katkısı 1,4 puandır. Sanayi sektöründeki büyüme son üç çeyrekte artarak devam etmiş, hizmetler sektörü de yurtiçi talebe bağlı olarak büyümeye katkısını sürdürmüştür. Aynı dönemde imalat sanayi katma değerindeki artış ise % 4,9 olarak gerçekleşmiştir.

Yılın ikinci çeyreğinde katma değer sanayide % 2,4 ve hizmetler sektöründe % 3,6 oranında artış kaydederken, tarım, ormancılık ve balıkçılık sektöründe % 1,8 oranında azalmıştır. Aynı dönemde imalat sanayi katma değerindeki artış ise % 2'dir. Sanayi sektöründe büyüme azalarak da olsa devam etmiş, hizmetler sektörü de yurtiçi talebe dayalı olarak büyümeye katkısını devam ettirmiştir. Sanayi sektörünün büyüme katkısı 0,7 puan, hizmetler sektörünün büyümeye katkısı ise 2,3 puan olarak kaydedilmiştir.

Hükümet tarafından 2014 yılında uygulanan makro-ihtiyati tedbirler sebebiyle, yurtiçi talepte yaşanan yavaşlama hizmetler sektörüne de yansımıştır. Katma değer yılın ikinci çeyreğinde, inşaatta % 2,6, ticarete % 0,3, ulaşırmada % 2,8, finans ve sigorta faaliyetlerinde ise % 7,1 oranında artış kaydetmiştir. 2014 yılının ikinci çeyreğinde vergi-sübvansiyonlarda meydana gelen artış % 0,5 olarak gerçekleşmiştir.

**Tablo 12- GSYH Bileşenlerini Oluşturan Sektörlerdeki Büyüme Hızları
(Bir Önceki Yılın Aynı Dönemine Göre Yüzde Değişme)**

Yıl	2012					2013					2014		
	Çeyrek	I	II	III	IV	Yıllık	I	II	III	IV	Yıllık	I	II
Tarım		5,6	3,7	2,1	3,4	3,1	5,8	6,4	2,7	1,5	3,5	3,6	-1,8
Sanayi		3,1	3,4	1,4	-0,5	1,8	1,3	3,4	4,1	4,6	3,4	5,3	2,4
İmalat		2,8	3,2	1	-0,2	1,7	1,8	3,7	4,6	4,9	3,7	5,3	2
Hizmetler		3,2	2,7	1,4	2,2	2,4	4,2	5,4	6	6,7	5,6	5,9	3,6
İnşaat		2,5	-0,7	-0,8	1,5	0,6	5,8	7,5	8,5	6,1	7	5,1	2,6
Ticaret		0,2	0,5	-0,8	0	0	3	5,2	5,2	6,2	4,9	3,4	0,3
Ulaştırma ve depolama		2,4	2,6	2,6	0,5	2	2,3	3,8	3,8	4,9	3,7	3,5	2,8
Finans ve sigorta		4,5	3,6	0,9	3,8	3,2	6,5	8,5	11	12,7	9,8	14,2	7,1
Konaklama ve yiyecek faaliyetleri		2,3	3,4	1,3	6,5	3	13,4	11,8	8,2	5,7	9,2	1,2	2,1
Vergi Sübvansiyon		2,5	1,5	0,9	0,9	1,4	1,7	5,3	4,8	5,1	4,2	5,3	0,5
GSYH		3,1	2,7	1,5	1,3	2,1	3,1	4,6	4,2	4,5	4,1	4,7	2,1

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı

4.1. Tarım

2009 ile 2013 yılları arasında tarım sektörü üretim değerleri, çeşitli dalgalanmalar göstermiştir. Özellikle 2012 yılındaki, kuraklık ve aşırı soğuk gibi hava koşulları genel olarak tarımsal üretimi olumsuz etkilemiş, özellikle orta ve doğu kesimlerde yaşanan kuraklığın sonucu olarak bazı ürünlerde kayıplar meydana gelmiştir. Bazı bölgelerde ise olumlu iklim koşullarının etkisiyle üretim miktarları artış göstermiştir. Tarım sektörü katma değerinde, 2012 yılının birinci çeyrek döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre % 5,2 oranında, ikinci çeyrek döneminde % 3,6 oranında, üçüncü çeyrek döneminde % 2,7 oranında, dördüncü çeyrek döneminde de % 4,3 oranında artış gerçekleşmiştir. Böylece 2012 yılı tarım sektörünün katma değerinde 2011 yılına oranla %3,5 oranında bir büyüme gerçekleşmiştir. Bu büyüme oranı 2011 yılının büyüme oranı ile karşılaştırıldığında 2,7 puanlık düşüş olduğu görülmektedir.

2013 yılında ise tarımsal üretimdeki artış, hız kaybetmiştir. 2013 yılında tarım sektöründeki üretim artış hızı, bir önceki yıla göre cari fiyatlarla 3 puan, sabit fiyatlarla ise 2,6 puanlık bir düşüş sergilemiştir.

Tablo 13- Tarım Sektörü Katma Değeri

	Değer (Milyon TL)					Değişim (%)				
	2009	2010	2011	2012	2013	2009	2010	2011	2012	2013
Cari Fiyatlarla										
Tarım, avcılık ve ormancılık	76.997	90.722	101.300	109.808	115.658	8,8	17,8	11,7	11,7	8,7
Balıkçılık	1.778	2.017	2.335	2.827		16,0	13,4	15,7	15,7	
Toplam	78.776	92.739	103.635	112.635	115.658	9,0	17,7	11,7	11,7	8,7
1998 Yılı Fiyatları										
Tarım, avcılık ve ormancılık	9.477	9.703	10.303	10.666	11.315	3,7	2,4	6,2	6,2	3,5
Balıkçılık	291	296	301	311		-0,3	1,7	1,8	1,8	
Toplam	9.769	9.999	10.605	10.977	11.315	3,6	2,4	6,1	3,5	3,1

Kaynak: TÜİK

2010 yılında % 1,3, 2011 yılında da % 1,8 oranında artış gösteren toplam tahıl ve diğer bitkisel ürünlerin üretimi 2012 yılında ise % 4,7 oranında azalış göstermiştir. Hububat ürünleri üretim miktarı 2011 yılında bir önceki yıla göre olumlu hava koşullarına bağlı olarak % 7,8 oranında artarken, 2012 yılında bir önceki yıla göre özellikle Orta Anadolu'da kuraklık nedeniyle verimde görülen ciddi düşüşün etkisiyle % -7,2 oranında azalmıştır. Hububat ürünleri grubunda bir önceki yıla göre buğday üretimi % 7,8 oranında, arpa üretimi %6,6 oranında azalış göstermiştir.

Baklagiller üretim miktarı 2011 yılında % -7,0 oranında azalış gösterirken, 2012 yılında % 3,0 oranında artmıştır. Baklagillerin 2012 yılında en yüksek üretim artışları % 6,3 oranı ile nohut üretiminde gerçekleşirken, fasulye üretiminde de % 0,3 oranında azalış olmuştur. Sanayi bitkileri üretim miktarı 2011 yılında % 4,6 oranında, 2012 yılında ise % 9,6 oranında artmıştır. Sanayi bitkileri üretim miktarı 2012 yılında en yüksek üretim artışları % 45,5 oranı ile tütün üretiminde gerçekleşirken, pamuk üretiminde % -10,1 oranında, şeker pancarı üretiminde ise % - 7.0 oranında azalış olmuştur.

Yağlı tohumlar üretim miktarı 2011 yılında % -2,8 oranında azalırken, 2012 yılında ise % 18,8 oranında artmıştır. Yağlı tohumlar üretim miktarı 2012 yılında en yüksek üretim artışları % 34,9 oranı ile yerfıstığı üretiminde gerçekleşirken, ayçiçeği üretiminde de % 2,6 oranında artış olmuştur. Yumru bitkiler üretim miktarı 2011 yılında % 7,5 oranında artarken, 2012 yılında ise % -9,1 oranında azalmıştır. Yumru bitkiler üretim miktarı 2012 yılında en yüksek üretim artışları % 3,9 oranı ile patates üretiminde gerçekleşirken, soğan üretiminde ise % - 22,1 oranında azalış olmuştur. Meyvesi yenen sebzeler üretim miktarı 2011 yılında % 6,8 oranında, 2012 yılında ise % 3,4 oranında artmıştır. Meyvesi yenen sebzeler üretim miktarı 2012 yılında en yüksek üretim artışları % 3,6 oranı ile kavun-karpuz üretiminde gerçekleşirken, domates üretiminde de % 3,1 oranında artış olmuştur. Meyvelerin üretim miktarı 2011 yılında % - 0,9 oranında azalırken, 2012 yılında ise % 10,1 oranında artmıştır. Meyvelerin üretim miktarı 2012 yılında en yüksek üretim artışları % 53,5 oranı ile fındık üretiminde gerçekleşirken, elma üretiminde % 7,8 oranında, zeytin üretiminde % 4,8 oranında ve çay üretiminde de % 1,5 oranında artış olmuştur. Buna karşın turunçgiller üretiminde % -3,8 oranında, üzüm ve incir üretiminde ise % -2,1 oranında azalış olmuştur. Tarım sektörü katma değeri 2010 yılında 10 milyon TL iken, 2011 yılında 10,6 milyon TL ve 2012 yılında ise 11 milyon TL olmuştur. 2012 yılında önceki yıllarda da olduğu gibi ta-

rim alanlarına kamusal müdahalede bulunma ve tarım sektörünü destekleme kapsamındaki uygulamalara devam edilmiştir. Bu kapsamda, verilen desteklerin artış oranı 2010 yılından bu yana azalan bir eğilim sergilemektedir. 2010 yılında % 25,2 oranında artan tarımsal destekleme ödemeleri, 2011 yılında % 18,8 oranında, 2012 yılında da %10,1 oranında artış göstererek 7.777 milyon TL'ye yükselmiştir. 2012 yılında tarımsal destekleme ödemelerinde en yüksek oranlı artış bir önceki yılda olduğu gibi % 100,0 oranı ile çevre amaçlı tarım alanlarının korunmasında gerçekleşirken, bunu % 51,2 oranı ile sertifikalı tohum ve fidan kullanımı desteği, % 26,3 oranı ile de hayvancılık destek ödemeleri izlemiştir. 2012 yılında tarımsal destekleme ödemeleri içinde en yüksek paylar; % 31,2 oranında 2.430 milyon TL ile alan bazlı tarımsal destekleme ödemelerinde, % 30,9 oranında 2.400 milyon TL ile fark ödemesi destekleme hizmetlerinde, % 28,1 oranında 2.183 milyon TL ile hayvancılık destekleme ödemelerinde, %19,4 oranında 1.510 milyon TL ile arz açığı olan ürünlere yapılan ödemelerde olmuştur.

2013 yılında temel tarım ürünleri üretimi içindeki en büyük artış, 23,3 puanla sanayi bitkileri kapsamındaki tütün üretiminde gerçekleşmiştir. Bu ürünlerdeki artış takip eden diğer tarım ürünü ise 15,6 puanlık artışla, yağlı tohumlar içerisindeki yer fıstığı üretimindedir. 2013 yılında bazı temel tarım ürünlerinde ise, ciddi üretim azalışları meydana gelmiştir. En fazla üretim azalışı, -17,7 puanlık bir düzeyde yumru bitkiler başlığındaki patates üretiminde gerçekleşmiştir. Patatesten sonraki en fazla üretim azalışı ise -16,8 puan düzeyi fındık üretiminde oluşmuştur. 2013 yılında tarımsal üretimdeki katma değer, sabit 1998 fiyatlarıyla 11.315 milyon TL seviyesinde oluşmuştur.

Tablo 14- Temel Tarım Ürünlerinde Üretim Değerleri

	Bin Ton					Değişim (%)				
	2009	2010	2011	2012	2013	2009	2010	2011	2012	2013
Hububat										
Buğday	20.600	19.674	21.800	20.100	22.050	15,8	-4,5	10,8	-7,8	9,7
Arpa	7.300	7.250	7.600	7.100	7.900	23,2	-0,7	4,8	-6,6	11,3
Baklagiller										
Nohut	563	531	487	518	506	8,7	-5,7	-8,2	6,3	-2,3
Kuru Fasulye	181	213	201	200	195	16,8	17,7	-5,8	-0,3	-2,5
Sanayi Bitkileri										
Şeker Pancarı	17.275	17.942	16.126	14.920	16.483	11,5	3,9	-10,1	-7,5	10,5
Pamuk	1.725	2.150	2.580	2.320	2.250	-5,2	24,6	20,0	-10,1	-3,0
Tütün	81	53	55	73	90	-12,9	-34,6	3,8	32,7	23,3
Yağlı Tohumlar										
Ayçiçeği	1.057	1.320	1.335	1.370	1.523	6,6	24,9	1,1	2,6	11,2
Yerfıstığı	90	97	90	122	141	5,9	7,8	-6,8	34,9	15,6
Yumru Bitkiler										
Patates	4.398	4.513	4.613	4.794	3.948	4,8	2,6	2,2	3,9	-17,7
Soğan (Kuru)	1.850	1.900	2.141	1.736	1.905	-7,8	2,7	12,7	-18,9	9,7
Meyvesi Yenen Sebzeler										
Karpuz-Kavun	5.489	5.295	5.512	5.711	5.587	-4,6	-3,5	4,1	3,6	-2,2
Domates	10.746	10.052	11.003	11.350	11.820	-2,2	-6,5	9,5	3,1	4,1
Meyveler										
Üzüm ve İncir	4.509	4.510	4.557	4.460	4.310	9,3	0,0	1,0	-2,1	-3,4
Turunçgiller	3.514	3.572	3.614	3.475	3.681	16,1	1,7	1,2	-3,8	5,9
Fındık	500	600	430	660	549	-37,6	20,0	-28,3	53,5	-16,8

Elma	2.782	2.600	2.680	2.889	3.128	11,1	-6,5	3,1	7,8	8,3
Zeytin	1.291	1.415	1.750	1.820	1.676	-11,8	9,6	23,7	4,0	-7,9
Çay	1.103	1.306	1.231	1.250	1.150	0,3	18,4	-5,7	1,5	-8,0
Tarım Katma Değeri										
(1998 Fiyatlarıyla Milyon TL.)	9.769	9.999	10.605	10.977	11.315	3,6	2,4	6,1	3,5	3,1

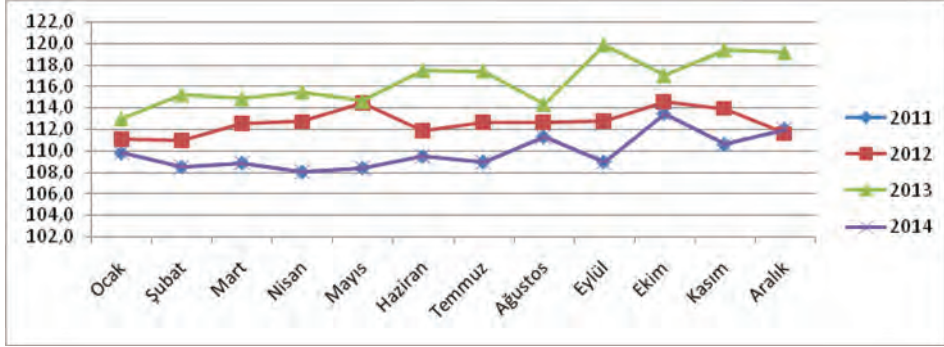
Kaynak: Kalkınma Bakanlığı

4.2. Sanayi

Ulusal gelir içerisindeki payı yıldan yıla artmaya başlayan sanayi sektörü için en önemli göstergelerden birisi, sanayi sektörü katma değeridir. Toplam efektif talepteki iç ve dış kaynaklı dalgalanmalar ve yaşanan finansal krizler, sanayi sektörü katma değerindeki gelişmeleri doğrudan etkilemiştir. 2011-2014 arası dönemde grafikte görüldüğü gibi, 2011 yılı ortalarından itibaren toplam sanayi sektöründe başlayan daralma süreci 2012 yılı boyunca devam etmiştir. Mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış toplam sanayi üretim endeksi ancak Mayıs 2010'da 2008 yılındaki kriz öncesi düzeyine erişebilmiştir.

Sanayi sektörü açısından sarsıcı gelişmelerden birisi olan 2008 krizinin ülkemizi etkisi altına almasıyla, sanayi sektörü 2009 yılının son çeyreğinden başlayarak şiddetli bir küçülme süreci içine girmiştir. Sanayi sektörü katma değeri önceki yılın aynı dönemlerine göre, 2009 yılının ilk çeyrek döneminde % 21,1, ikinci çeyreğinde % 11,4 ve üçüncü çeyreğinde de % 4,5 oranında çarpıcı bir daralma ortaya koymuştur. 2009 yılı son çeyrek döneminde baz etkisinin yanı sıra, krizin etkilerinin zayıflaması ile birlikte iç ve dış talepteki olumlu gelişmeler sonucu sanayi sektörü katma değeri önceki yılın aynı dönemine göre % 11,4 oranında bir büyüme kaydetmiş ancak yılın geneli itibarıyla sanayi sektörü katma değerindeki daralma yine yüksek bir oranda, % 6,9 olarak gerçekleşmiştir. Sanayi sektörü üretim endeksi kriz sürecinde 15 ay süren bir küçülme döneminin ardından ancak 2009 yılı Ekim ayında tekrar büyüme eğilimi içine girmiştir. 2008 yılı ortalarından itibaren toplam sanayi sektöründe başlayan daralma süreci 2009 yılı boyunca devam etmiştir. Mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış toplam sanayi üretim endeksi ancak Mayıs 2010'da 2008 yılındaki kriz öncesi düzeyine erişebilmiştir.

Grafik 7- Aylık Sanayi Üretim Endeksi (Mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış) (2010 = 100.0)

Kaynak: TÜİK

Sanayi sektörü katma değeri 2011 yılında, bir önceki yılın aynı dönemine göre birinci üç aylık dönemde % 14,6 oranında, ikinci üç aylık dönemde % 8,7 oranında artarken, üçüncü üç aylık dönemde aynı düzeyde gerçekleşmiş, dördüncü üç aylık dönemde ise % 5,7 oranında artış göstermiştir. 2011 yılı genelinde; sanayi sektörü katma değer artışı % 9,2 düzeyinde gerçekleşmiştir. Alt sektörler itibariyle; imalat sanayi alt sektörü katma değerinde % 9,4 oranında, madencilik ve taşocakçılığı alt sektörü katma değerinde % 3,9 ve enerji alt sektörü katma değerinde % 8,8 oranında artış meydana gelmiştir. 2011 yılında sanayi sektörünün GSYH içindeki payı 2010 yılında % 19,4 iken, 2011 yılında % 20,1'e yükselmiştir. Alt sektörler itibariyle; imalat sanayi alt sektörünün payı %16,3, enerji alt sektörünün payı % 2,2 ve madencilik ve taşocakçılığı alt sektörünün payı %1,5 olmuştur. Sanayi sektörü üretimi, 2008 yılı sonlarında belirginleşen küresel ekonomik krizin sonrasında, 2009 yılı Aralık ayından itibaren 2011 yılı sonuna kadar 25 ay kesintisiz büyüme göstermiştir. Dış talep, küresel ekonomide özellikle en önemli ihracat pazarı olan AB ülke ekonomilerinde yaşanan sorunlar nedeniyle sınırlı düzeyde kalırken, sanayi üretimindeki artış büyük ölçüde iç talep kaynaklı olmuştur.

Sanayi sektörü üretimi 2011 yılının birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü üç aylık dönemlerinde sırasıyla % 14,6; % 8,0; % 7,6; % 6,6 oranlarında artış göstermiş-

tir. Yıllık olarak sanayi üretimindeki artış beklentilerin üzerine çıkarak % 8,9 oranında artış gösterirken, mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış artış ise bunun 0,8 puan daha gerisinde % 8,1 olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılında madencilik ve taşocakçılığı sektörü üretimi % 3,0; imalat sanayi sektörü üretimi % 9,2; elektrik, gaz ve su sektörü üretimi % 8,6 oranlarında artış göstermiştir. Ana sanayi grupları sınıflamasına göre 2011 yılında ara malı imalatı % 8,2; dayanıklı tüketim malı imalatı % 12,7; dayanıksız tüketim malı imalatı % 4,3; enerji % 7,4; sermaye malı imalatı % 18,6 oranlarında artış göstermiştir. 2010 yılındaki toplam oranlar ile kıyaslandığında sadece enerji de 2011 yılındaki değişim oranı daha yüksek düzeyde gerçekleşmiş, diğer gruplarda ise daha düşük düzeyde kalmıştır.

Tablo 15- Sanayi Sektörü Katma Değeri Değişim Tablosu (1998 fiyatlarıyla)

	2011	2012	2013
Madencilik ve Taşocakçılığı	3,9	0,8	-3,5
İmalat Sanayi	10,0	1,9	3,8
Elektrik, gaz, buhar ve sıcak su üretimi ve dağıtım	8,8	3,5	1,0
yönetimi ve iyileştirme faaliyetleri	6,5	2,7	4,7
Toplam Sanayi	9,7	2,0	3,4

Kaynak: TÜİK

Sanayi sektörü katma değeri 2012 yılında, sabit fiyatlarla bir önceki yılın aynı dönemine göre birinci çeyrek dönemde % 3,1 oranında, ikinci çeyrek dönemde % 3,6 oranında, üçüncü çeyrek dönemde % 1,5 oranında artarken, dördüncü çeyrek dönemde ise % 3,0 oranında azalış göstermiştir. 2012 yılı genelinde; sanayi sektörü katma değeri artışı % 2,0 düzeyinde gerçekleşmiştir.

2012 yılında madencilik ve taşocakçılığı sektörü üretiminde % 1,8, imalat sanayi sektörü üretiminde % 2,0 elektrik, gaz ve su sektörü üretiminde % 4,7 oranlarında artış olmuştur. 2012 yılında alt sektörler düzeyinde incelendiğinde sanayi üretim endeksinin bir önceki yıla göre göstermiş olduğu artış oranları madencilik ve taşocakçılığı sektöründe 1,2 puanlık azalış, imalat sanayinde 7,2 puanlık azalış elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımında da 3,9 puanlık azalış göstermiştir.

Tablo 16- Yıllık Sanayi Üretim Endeksi (2005=100)

Yıllar	Toplam Sanayi	Madencilik	Enerji	İmalat Sanayi
2007	7,0	8,1	8,7	6,7
2008	-0,6	8,2	3,8	-1,5
2009	-9,9	-0,8	-2,3	-11,3
2010	12,8	-0,4	8,3	14,5
2011	10,1	6,6	8,6	10,5
2012	2,5	2,1	4,7	2,3
2013	3,0	-3,6	0,1	4,0
2014*	4,0	7,6	5,0	3,6

* Sekiz aylık

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik Gelişmeler

Sanayi sektörü üretimi, küresel ekonomik kriz sonrasında, ertelenmiş iç talebin de etkisiyle, büyük ölçüde iç talep kaynaklı artış göstermiştir. Ancak, yüksek iç talebi dengelemeye yönelik olarak alınan önlemler 2012 yılında sanayi sektörü üretiminde önemli oranda yavaşlamaya neden olmuştur. Sanayi sektöründe 2009 yılı Aralık ayından itibaren 32 ay süren kesintisiz büyüme, 2012 yılı Ağustos ayın-

da sona ermiştir. İç talep yavaşlama sürecine girerken, sanayi üretimine en fazla katkıyı, küresel ekonomiye özellikle de en büyük ihracat pazarı AB'ye ilişkin sorunların devam ediyor olmasına karşın dış talep yapmıştır.

Tablo 17- Aylık Toplam Sanayi Üretim Endeksi (2010=100)

Yıl	Ocak	Şub.	Mart	Nis.	May.	Haz.	Tem.	Ağu.	Eylül	Ekim	Kas.	Ara.	Ort.
2010	85,6	85,4	100,0	97,7	101,7	103,9	105,0	100,5	97,2	108,6	98,6	115,9	100,0
2011	101,9	97,7	111,7	107,1	111,6	114,1	112,4	106,2	111,0	119,9	107,2	120,1	110,1
2012	104,5	102,9	115,8	110,0	118,2	116,5	116,1	103,4	116,4	112,3	121,4	116,7	112,9
2013	106,8	104,4	116,0	115,3	120,5	120,0	122,9	102,1	123,9	111,7	127,0	124,8	116,3
2014	114,4	109,2	120,9	120,5	122,6	121,9	117,2	114,9					117,7

Kaynak: TÜİK

2012 yılı kriz sonrası artan iç talep ve daralan dış talebin dengelenmeye başladığı, iç talebin iniş sürecine girdiği bir yıl olmuştur. Böylece küresel kriz sonrası güçlü bir toparlanmanın yaşandığı 2010 yılında % 13,1 oranında artış kaydedilen sanayi üretiminde, 2011 yılında 4,2 puanlık azalışla % 8,9 oranında, 2012 yılında da 6,6 puanlık azalışla sadece % 2,3 oranında artış olmuştur. 2012 yılında yıllık ortalama olarak sanayi üretimindeki artış bir önceki yılın oldukça gerisinde % 2,3 oranında artış gösterirken, mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış endeks rakamına göre yıllık ortalama artış oranı da yine % 2,3 düzeyinde gerçekleşmiş ve mevsim, takvim etkilerinin sanayi üretim endeksinde etkisiz olduğu görülmüştür.

Sanayi üretim endeksi ana sanayi grupları sınıflamasına göre incelendiğinde; 2012 yılında ara malı imalatı % 2,4, dayanıksız tüketim malı imalatı % 4,0, enerji %3,2 oranlarında artış gösterirken; sermaye malı imalatı % 5,0 oranında azalmıştır. Dayanıklı tüketim malı imalatında ise geçen yıla göre herhangi bir değişim olmamıştır. 2011 yılındaki toplam oranlar ile kıyaslandığında 2012 yılındaki değişim oranlarının oldukça geride kaldığı, 2011 yılında % 18,6 oranı ile en yüksek oranlı artışı gösteren sermaye malı imalatında değişimin yönünün 2012 yılında % 5,0 oranında azalışa döndüğü görülmektedir.

Sanayi sektörü üretim endeksi 2005 yılı baz alındığında (2005=100) 2013 yılında, bir önceki yıla göre 0,5 puanlık artışla % 3 düzeyine yükselmiştir. 2014 yılının ilk

sekiz aylık rakamları için ise sanayi sektörü üretim endeksi, 2013 yılına göre 1 puanlık artışla % 4 seviyesinde oluşmuştur. Bu oranların sanayi sektörü içindeki faaliyet alanlarına göre bakıldığında madencilik sektörü % 7,6, enerji sektörü % 5 ve imalat sanayi ise % 3,6 değerinde oluşmuştur. Sanayi üretim endeksi 2010 yılı baz alındığında ise, sanayi sektörü 2008 küresel krizinin etkilerinden arınmış bir tablo ortaya koymaktadır. Bu tabloya göre, sanayi sektörü üretim endeksi sürekli yükselen bir performans sergilemektedir. 2014 yılı sanayi üretim endeksi bu verilere göre, 2013 yılına nazaran 1,4 puanlık artışla % 117,7 düzeyindedir.

Tablo 18- GSYH İçinde Sanayi Sektörü Katma Değeri Payı (Cari Fiyatlarla, % Olarak)

	Madencilik ve Taşocakçılığı	İmalat Sanayi	Elektrik, gaz, buhar ve sıcak su üretimi ve dağıtımı	Toplam Sanayi
2003	1,0	17,7	2,2	20,9
2004	1,1	17,4	1,9	20,3
2005	1,2	17,3	1,8	20,3
2006	1,2	17,2	1,8	20,1
2007	1,2	16,8	1,9	20,0
2008	1,4	16,2	2,2	19,8
2009	1,5	15,2	2,4	19,1
2010	1,4	15,7	2,3	19,4
2011	1,5	16,2	2,2	19,9
2012	1,5	15,6	2,3	19,3
2013	1,4	15,3	1,8	18,5
2014*	1,5	15,7	1,6	18,8

* Üç çeyrek ortalaması

Kaynak: TÜİK

2013 yılında sanayi sektörünün GSYH içindeki payı 2012 yılında % 19,3 iken, 2012 yılında % 18,5'e gerilemiştir. Alt sektörler itibariyle imalat sanayi sektörünün payı % 15,3, enerji sektörünün payı % 1,8 ve madencilik sektörünün payı % 1,5 olmuştur. Bir önceki yıla göre GSYH içindeki tüm sektörlerin payı azalış göstermiştir. En fazla azalış, 0,5 puanla enerji sektöründe gerçekleşmiştir. 2012 yılına göre en düşük azalma gösteren sektör ise 0,1 puanla madencilik ve taşocakçılığı sektörüdür.

2014 yılının üç çeyreklik ortalama rakamlarına göre ise sanayi sektörünün, alt sektörler itibariyle GSYH içindeki dağılımı nispeten daha iyi görünmektedir. 9 aylık bu rakamlara göre madencilik sektörü % 1,5, imalat sanayi % 15,7, enerji sektörü ise % 1,6'lık paya sahiptir.

a) Madencilik

Madencilik sektörü rakamları 2010 yılı baz alındığında (2010= 100) 2012 yılında madencilik ve taşocakçılığı sektörü katma değeri bir önceki yılın aynı dönemlerine göre, birinci çeyrek dönemde % 6,0 oranında negatif, ikinci çeyrek dönemde % 3,1 oranında, üçüncü çeyrek dönemde % 5,0 oranında pozitif, son çeyrek dönemde de % 5,1 oranında negatif yönlü değişim göstermiştir. 2012 yılında toplam olarak sektörün katma değeri, 2011 yılına oranla sadece % 8,0 oranında bir büyüme gösterebilmiştir.

2011 yılında yıllık olarak % 6,6 oranında artış gösteren madencilik ve taş ocakçılığı sektörü üretimi, 2012 yılında da artış eğilimini devam ettirmekle birlikte hız kesmiş ve 2012 yılını da yıllık olarak % 2,1 oranında artış ile kapatmıştır. Mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış madencilik ve taşocakçılığı üretim endeksindeki değişim oranı ise %1,5 artış yönünde olmuş ve arındırılmamış endekse göre mevsim ve takvim etkisi 0,3 puanlık bir azalış etkisi yaratmıştır. 2012 yılında madencilik ve taşocakçılığı alt sektörlerinden metal cevherleri madenciliği alt sektöründe % 11,0; diğer madencilik ve taşocakçılığı üretiminde % 2,4 oranlarında artış olurken, kömür ve linyit çıkarılması alt sektörü üretiminde % -5,4; ham petrol ve doğal gaz çıkarımı alt sektörü üretiminde ise % -2,2 oranlarında azalış kaydedilmiştir. Madencilik ve taşocakçılığı sektörünün alt sektörler bazında sanayi üretim endeksinin bir önceki yıl kaydetmiş olduğu değişim oranları, 2012 yılı sonuçları ile kıyaslandığında; en önemli artış yönlü değişimi 11 puanlık artışla metal cevherleri madenciliği alt sektörü gösterirken, kömür ve linyit çıkarılması alt sektörü de - 5,4 puanlık azalış kaydetmiştir.

2013 yılında ise madencilik sektöründeki azalış eğilimi devam etmiştir. En fazla azalış, madencilğin alt sektörlerinden kömür ve linyit çıkarılmasında -15,3 puanlık bir oranda gerçekleşmiştir. 2013 yılında üretim artışı sadece ham petrol ve doğal çıkarımı ile diğer madencilik ve taşocakçılığı sektöründe yaşanmıştır. Bu sektörler sırasıyla 2,1 ve 2,4 oranlarında bir üretim artışı gerçekleşmiştir. Bu iki sektörün dışında kalan tüm madencilik sektörlerinde, üretim azalmıştır.

Tablo 19- Madencilik ve Taşocakçılığı Sektörü Üretim Endeksi (2010 = 100)

	Endeks Değeri				Değişim (%)			
	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013
Madencilik ve Taşocakçılığı	100,0	106,6	108,8	104,9	0,0	6,6	2,1	-3,6
Kömür ve linyit çıkartılması	100,0	105,2	99,6	84,3	0,0	5,2	-5,4	-15,3
Ham petrol ve doğalgaz çıkarımı	100,0	94,2	92,2	94,1	0,0	-5,8	-2,2	2,1
Metal cevherleri madenciliği	100,0	114,1	126,7	124,4	0,0	14,1	11,0	-1,8
Diğer madencilik ve taşocakçılığı	100,0	108,4	111,0	113,7	0,0	8,4	2,5	2,4

Kaynak: TÜİK

b) İmalat Sanayi

İmalat sanayi katma değeri, 2012 yılında bir önceki yılın aynı dönemlerine göre birinci çeyrek dönemde % 2,9 oranında, ikinci çeyrek dönemde % 3,5 oranında, üçüncü çeyrek dönemde % 1,1 oranında büyürken, dördüncü çeyrek dönemde ise değişim olmamış, sabit kalmıştır. Yılsonu itibariyle bir önceki yıla göre imalat sanayi katma değerinde %1,9 oranında artış olmuştur. 2011 yılında yıllık olarak % 9,2 oranında artış gösteren imalat sanayi üretim endeksi, 2012 yılında 7,2 puan azalarak % 2,0 oranında artış göstermiştir. 2012 yılının Ocak ayından Ağustos ayına kadar artış yönlü değişim gösteren sektör, Ağustos ayından yılsonuna kadar değişim oranlarının yönü açısından dalgalı bir yapı göstermiştir. 2012 yılı içinde imalat sanayi üretim endeksi en yüksek artış yönlü değişimi %13,3 oranı ile Kasım ayında, en yüksek azalış yönlü değişimi de %5,9 oranı ile Ekim ayında göstermiştir. 2012 yılında mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış imalat sanayi

üretim endeksi bir önceki yıla göre %1,8 düzeyinde artış yönlü değişim göstermiş ve arındırılmamış endeks rakamı ile arasında 0,1 puanlık bir fark olmuştur. 2012 yılında imalat sanayi endeksi arındırılmamış değerlere göre bir önceki yıla kıyasla % 2,0 oranında artış kaydederken, mevsim ve takvim etkilerinin endeks rakamı üzerinde 0,1 puanlık azalış etkisi yarattığı gözlenmektedir.

Tablo 20- İmalat Sanayii Üretim Endeksi ve Değişim Oranları

	Endeks Değeri				Değişim %			
	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013
İmalat Sanayi	100,0	110,5	113,0	117,5	0,0	10,5	2,3	4,0
Gıda ürünleri imalatı	100,0	106,9	110,7	116,6	0,0	6,9	3,5	5,4
İçeceklerin imalatı	100,0	101,9	110,0	107,5	0,0	1,9	8,0	-2,3
Tütün ürünleri imalatı	100,0	97,3	116,7	113,3	0,0	-2,7	20,0	-2,9
Tekstil ürünleri imalatı	100,0	102,1	106,5	110,2	0,0	2,1	4,3	3,4
Giyim eşyaları imalatı	100,0	98,8	104,9	106,7	0,0	-1,2	6,2	1,7
Deri ve ilgili ürünlerin imalatı	100,0	103,3	99,5	102,2	0,0	3,3	-3,7	2,8
Ağaç, ağaç ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç)	100,0	113,0	113,1	113,4	0,0	13,0	0,1	0,3
Kağıt ve kağıt ürünleri imalatı	100,0	109,5	114,7	119,6	0,0	9,5	4,8	4,3
Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması	100,0	120,1	123,6	130,5	0,0	20,1	2,9	5,6
Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı	100,0	108,4	110,7	106,8	0,0	8,4	2,1	-3,5
Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı	100,0	107,0	108,8	112,4	0,0	7,0	1,7	3,3
Temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı	100,0	109,5	123,2	117,0	0,0	9,5	12,4	-5,0
Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı	100,0	112,1	111,9	115,5	0,0	12,1	-0,2	3,2
Diğer metalik olmayan mineral ürünler imalatı	100,0	106,2	106,5	110,1	0,0	6,2	0,2	3,4
Ana metal sanayii	100,0	111,2	117,0	122,7	0,0	11,2	5,2	4,9

Fabrikasyon metal ürünleri imalatı (Makine ve teçhizat hariç)	100,0	119,7	126,7	131,3	0,0	19,7	5,9	3,6
Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı	100,0	107,4	123,3	128,7	0,0	7,4	14,8	4,4
Elektrikli teçhizat imalatı	100,0	113,5	116,3	126,9	0,0	13,5	2,5	9,1
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı	100,0	128,4	129,7	139,2	0,0	28,4	1,0	7,3
Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalatı	100,0	117,8	111,9	119,5	0,0	17,8	-5,0	6,8
Diğer ulaşım araçlarının imalatı	100,0	127,1	107,9	101,0	0,0	27,1	-15,1	-6,4
Mobilya imalatı	100,0	116,9	106,2	117,7	0,0	16,9	-9,1	10,8
Diğer imalatlar	100,0	108,3	113,7	113,7	0,0	8,3	5,0	0,0
Makine ve ekipmanların kurulumu ve onarımı	100,0	104,9	98,6	106,7	0,0	4,9	-6,0	8,2

Kaynak: TÜİK

İmalat sanayinde alt sektörler itibari ile yıllık düzeyde 2012 yılında en yüksek oranlı artışı % 28,5 oranı ile geçen yılda olduğu gibi diğer ulaşım araçlarının imalatı alt sektörü gösterirken bunu, % 24,4 oranı ile ağaç, ağaç ve mantar ürünleri imalatı, % 20,0 oranı ile de tütün ürünleri imalatı alt sektörleri izlemiştir. İmalat sanayinin alt sektörlerinde yıllık boyutta en yüksek oranlı düşüş ise mobilya imalatı sektöründe görülmüştür. Bir önceki yıl da % 22,1 gibi önemli bir oranda artış gösteren mobilya imalatı sektörü, 2012 yılında % 8,9 oranında düşüş göstermiştir. Küresel kriz sonrası 2009 yılında % 65,3 seviyesine gerileyen kapasite kullanım oranı, krizden çıkış süreciyle birlikte 2010 yılında % 72,6 oranına, 2011 yılında da % 75,4 oranına yükselmiştir. Kapasite kullanım oranı, 2012 yılında ekonomideki yavaşlamanın etkisi ile % 74,2 düzeyinde gerçekleşmiştir.

2013 yılında imalat sanayi 2012 yılına göre % 4 oranında artış göstermiştir. İmalat sanayi 2013 yılında genel olarak artış göstermekle beraber, bazı alt sektörlerde imalat sanayi üretim endeksi verilerine (2010=100) göre düşüşler meydana gelmiştir. İmalat sektörü kalemlerindeki en belirgin artış mobilya üretiminde gerçekleşmiştir. Mobilya üretiminin ardından ise elektrikli teçhizat imalatı gelmektedir. Bu imalat sektöründeki artış ise % 9,1 puanlık bir artıştır. İmalat sektörünün

alt kalemleri çerçevesinde en fazla üretim azalışı ise % -6,4 puanlık bir azalış oranıyla diğer ulaşım araçlarının imalatındadır, bu sektörü % -5 puanlık azalışla temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı izlemiştir.

Tablo 21- İmalat Sanayii Kapasite Kullanım Oranları (Üretim Değeri Ağırlıklı %)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı	80,2	76,7	65,3	72,6	75,4	74,2	74,6	74,4
Gıda ürünleri imalatı	76,0	73,6	68,4	70,2	70,3	71,7	71,9	71,3
İçeceklerin imalatı	68,7	64,6	64,5	67,5	65,8	66,7	64,8	62,2
Tütün ürünleri imalatı	54,6	63,1	74,4	77,2	67,7	66,2	69,0	73,3
Tekstil ürünleri imalatı	78,7	70,8	67,6	77,4	76,6	78,0	79,2	77,8
Giyim eşyaları imalatı	77,3	73,0	68,1	75,4	76,4	77,7	77,4	64,5
Deri ve ilgili ürünlerin imalatı	60,6	60,6	56,0	65,3	70,3	69,7	66,5	77,9
Ağaç, ağaç ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç)	83,3	75,5	67,3	76,5	77,6	75,8	75,6	65,0
Kağıt ve kağıt ürünleri imalatı	83,3	78,7	70,8	75,4	76,9	77,3	79,1	77,4
Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması	73,3	71,5	73,5	75,8	71,7	69,2	71,8	80,9
Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı	91,4	87,3	58,0	65,8	75,3	76,7	73,1	69,3
Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı	73,3	72,3	69,0	80,4	82,6	80,5	77,8	70,1
Temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı	78,6	75,1	70,9	72,3	74,7	70,6	71,4	76,5
Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı	76,2	74,5	64,4	73,1	76,2	72,1	72,6	74,3
Diğer metalik olmayan mineral ürünler imalatı	81,8	76,6	65,8	75,3	78,8	76,4	76,7	73,6
Ana metal sanayii	85,6	82,7	70,0	76,8	77,9	77,6	77,4	77,5
Fabrikasyon metal ürünleri imalatı (Makine ve teçhizat hariç)	72,9	69,1	56,9	66,3	70,7	71,0	71,9	74,7
Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı	73,4	64,5	70,3	75,3	76,7	76,1	80,1	71,9

Elektrikli teçhizat imalatı	81,6	77,7	67,9	72,9	78,0	77,5	75,9	86,1
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı	76,3	73,0	55,6	68,9	75,0	75,2	76,3	73,6
Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalatı	85,8	83,2	57,5	69,8	76,4	70,8	74,3	78,7
Diğer ulaşım araçlarının imalatı	84,9	84,7	66,6	67,0	71,5	73,1	68,3	68,9
Mobilya imalatı	71,0	68,5	67,0	70,5	72,6	69,8	71,4	70,5
Diğer imalatlar	67,9	61,3	51,2	52,5	59,7	57,0	54,8	55,6
Makine ve ekipmanların kurulumu ve onarımı	55,0	66,2	58,3	69,2	76,2	76,4	80,7	72,4

Kaynak: TCMB

2012 yılında imalat sanayi alt sektörlerinde en yüksek kapasite kullanımı 2010 ve 2011 yıllarında da olduğu gibi % 80,5 oranı ile kimyasallar ve kimyasal ürünlerin imalatı alt sektöründe gerçekleşirken, bunu sırasıyla % 78 oranı ile tekstil ürünlerinin imalatı, % 77,8 oranı ile giyim eşyalarının imalatı alt sektörleri takip etmiştir. 2012 yılında en düşük kapasite kullanım oranının görüldüğü alt sektörler ise; % 57,1 oranı ile diğer imalatlar, % 66,1 oranı ile tütün ürünlerinin imalatı ve % 66,6 oranı ile de içeceklerin imalatı alt sektörleri olmuştur.

Toplam imalat sanayi kapasite kullanım oranı 2012 yılında, bir önceki yıla göre 1,2 puan azalırken, alt sektörler itibariyle en yüksek oranlı azalış 5,7 puan ile motorlu kara taşıtları, treyler (römork) ve yarı treyler imalatı alt sektöründe gerçekleşmiştir. Temel eczacılık ürünleri ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı ile kauçuk ve plastik ürünlerin 4,1 puan ile kapasite kullanım oranlarının 2011 yılına göre en çok azalış gösterdiği diğer sektörler olmuştur. Kapasite kullanım oranının bir önceki yıla göre en çok artış gösterdiği sektör 1,7 puan ile diğer ulaşım araçları imalatı olurken, 1,5 puan ile de gıda ürünlerinin imalatı bu takip etmiştir.

2012 yılında 2011 yılına göre mal grupları düzeyinde kapasite kullanım oranı dayanıklı tüketim malları grubunda % 74,5'ten % 73,6'ya, ara malları grubunda % 77,7'den % 76,1'e, yatırım malları grubunda % 74,9'dan % 72,3'e düşerken, dayanıksız tüketim malları grubunda % 72,1'den % 72,9'a, tüketim malları grubunda % 72,5'ten % 73,0'a, gıda ve içecekler grubunda % 69,4'ten % 70,4'e yüksel-

miştir. Kapasite kullanım oranının bir önceki yıla göre en çok azaldığı mal grubu yatırım malları olurken, en çok arttığı mal grubu ise gıda ve içecekler grubu olmuştur.

2013 yılında imalat sanayi kapasite kullanım oranı ise % 74,6 düzeyinde gerçekleşmiştir. Alt imalat sektörleri itibariyle ise en yüksek kapasite kullanım oranı ise % 80,7 oranı ile makine ve ekipmanların onarımı alt sektöründe gerçekleşmiştir. 2013 yılında en düşük kapasite kullanımına sahip olan alt sektör ise % 54,8 lik orana sahip diğer imalatlar sektörüdür. Bu sektörü % 64,8'lik oran ile içecek imalatı alt sektörü izlemektedir.

2014 yılında ise genel olarak imalat sektöründeki kapasite kullanımını % 74,4 düzeyinde gerçekleştirmiştir. Alt kalemler itibariyle en yüksek kapasite kullanıma sahip olan sektör, % 86,1'lik oranla elektrik teçhizatı imalatıdır. İmalat sektörünün alt kalemlerine baktığımızda; en düşük kapasite kullanımını % 55,6 ile yine diğer imalatlar sektöründedir. Bu sektörü % 62,2 ile yine içecek imalatı sektörü takip etmektedir.

Tablo 22- Kapasite Kullanım Oranları (Ağırlıklı Ortalama %)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı	80,2	76,7	65,3	72,6	75,4	74,2	74,6	74,4
Dayanıklı Tüketim Malları	73,9	67,8	66,2	70,7	74,5	73,5	72,4	72,2
Dayanısız Tüketim Malları	74,6	72,6	68,7	71,9	72,1	72,9	72,9	73,1
Tüketim Malları	74,4	71,7	68,2	71,7	72,5	73,0	72,8	73,0
Ara Malları	81,2	77,1	67,7	75,9	77,7	76,1	76,3	76,3
Yatırım Malları	82,3	79,5	57,7	68,8	74,9	72,3	74,3	72,7

Kaynak: TÜİK

Kapasite kullanım oranları temel alt mal grupları itibariyle, 2014 yılında çok sınırlı değişimler göstermiştir. % 74,4 düzeyinde gerçekleşen genel imalat sanayi kapasite kullanımı alt mal grupları içerisinde şöyle dağılmaktadır: Dayanıklı tüketim malları % 72,2, dayanıksız tüketim malları % 73,1, tüketim malları % 73,0, ara malları % 76,3 ve yatırım malları imalatı ise % 72,7 oranında kapasite kullanım oranına sahiptir.

c) Enerji

Enerji sektörü katma değeri, 2011 yılının ilgili çeyrek dönemlerine göre 2012 yılının birinci çeyrek döneminde % 8,4 oranında, ikinci çeyrek döneminde % 6,0 oranında, üçüncü çeyrek döneminde % 4,6 oranında artarken, dördüncü çeyrek dönemde ise % 2,5 oranında azalış göstermiştir. 2012 yılında bir önceki yıla göre enerji sektörü katma değerinde % 3,5 oranında büyüme gerçekleşmiştir. 2011 yılında % 8,6 oranında artan ortalama enerji sektörü üretim endeksi, 3,9 puanlık bir azalışa rağmen 2012 yılında da % 4,7 oranında artış göstermiştir. Bu artış 2013 yılında ise % 5,1 oranındadır. 2014 yılının sekiz aylık verilerine göz atıldığında ise, % 5,1'lik bir artış söz konusudur.

Tablo 23- Enerji Üretim Endeksi ve Değişim Oranları (2010 = 100.0)

	Üretim Endeksi	Değişim Oranları (%)
2006	83,7	8,6
2007	91,0	8,7
2008	94,5	3,8
2009	92,3	-2,3
2010	100,0	8,3
2011	108,6	8,6
2012	113,7	4,7
2013	113,8	0,1
2014*	119,6	5,1

* Sekiz aylık

Kaynak: TÜİK

Elektrik enerjisi üretimi ise 2009 kriz yılındaki düşüştür sonraki artış eğilimini 2012 yılında da sürdürmüş ve 2011 yılına göre % 4,7 oranında artarak 229.395 GWh'den 239.497 GWh'ye yükselmiştir. 2012 yılı rakamlarına göre elektrik enerjisi üretiminin kaynaklarına göre dağılımı incelendiğinde; % 43,6'sının doğal gaz termik santrallerden, % 24,2'sinin hidrolik santrallerden, % 28,4'ünün termik santrallerden, % 0,7'sinin sıvı yakıt santrallerinden ve % 2,0'ünün da jeotermal, biyogaz-atık ve rüzgar kaynaklarından üretildiği görülmektedir.

Tablo 24- Elektrik Enerjisi Üretiminin Kaynak Dağılımı (Gwh Olarak)

	(GWh)	(%)				
	Toplam	Kömür	Sıvı yakıtlar	Doğal gaz	Hidrolik	Yenilenebilir Enerji ve Atıklar (*)
2001	122.725	31,3	8,4	40,4	19,6	0,3
2002	129.400	24,8	8,3	40,6	26,0	0,3
2003	140.581	22,9	6,5	45,2	25,1	0,2
2004	150.698	22,9	5,1	41,3	30,6	0,2
2005	161.956	26,7	3,4	45,3	24,4	0,2
2006	176.300	26,5	2,5	45,8	25,1	0,2
2007	191.558	27,9	3,4	49,6	18,7	0,4
2008	198.418	29,1	3,8	49,7	16,8	0,6
2009	194.813	28,6	2,5	49,3	18,5	1,2
2010	211.208	26,1	1,0	46,5	24,5	1,9
2011	229.395	28,9	0,4	45,4	22,8	2,6
2012	239.497	28,4	0,7	43,6	24,2	3,1
2013	240.154	26,6	0,7	43,8	24,7	4,2

* Jeotermal, rüzgar, katı biyokütle, biogaz ve atık kaynaklarını içerir.

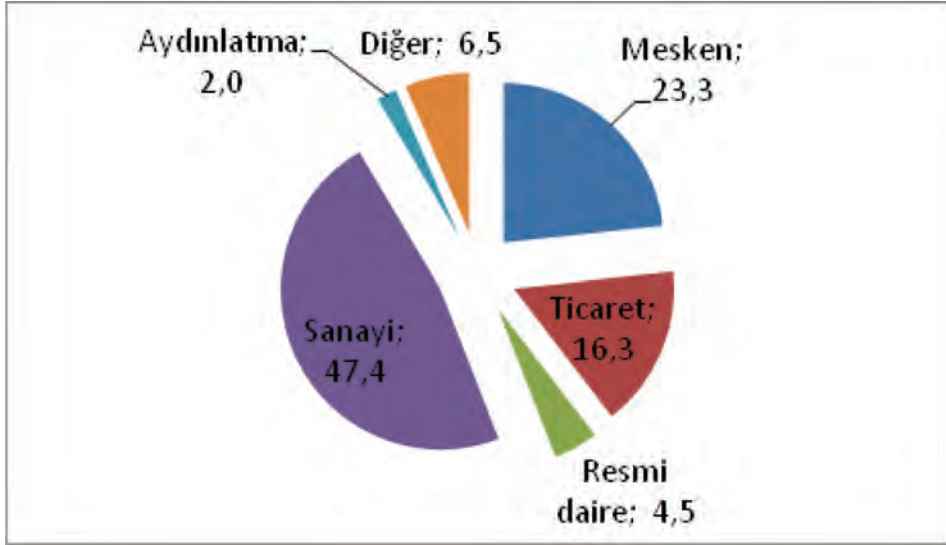
Kaynak: TÜİK

2012 yılında 2.900 GWh elektrik enerjisi ihraç edilirken, 4.400 GWh elektrik ithal edilmiştir. 2012 yılında elektrik enerjisi ihracatında % 20,4, ithalatında ise % 3,4 oranında azalış gerçekleşmiştir. Ekonomideki büyümeye paralel olarak, ekonominin özellikle de sanayinin en önemli girdilerinden birisi olan enerjiye olan talep de sürekli artmaktadır. Ülkemizin enerji ihtiyacının ithal edilen doğalgaz

kaynağına önemli ölçüde bağımlı olması ve doğal gaz ithalatında ilk 10 ülke arasında yer alması, enerji arz güvenliği açısından bir risk oluşturmaya devam etmektedir.

Toplam elektrik enerjisi net tüketim miktarı, yakın geçmiş dönemde sadece 2009 yılında küresel krizin etkisiyle düşüş göstermiştir. 2009'dan sonra ise hem elektrik üretim miktarı hem de tüketim miktarı artmaya devam etmiştir. Toplam net elektrik tüketim miktarı 2011 yılında 186.100 GWh iken, 2012 yılında 194.923 GWh'ye gerçekleşmiştir. Elektrik enerjisi tüketiminin sektörlere göre dağılımı incelendiğinde, en fazla tüketim payını % 47,4 ile sanayi sektörü oluşturmaktadır. En düşük pay ise % 2 ile aydınlatmaya sarf edilmektedir. 2012 yılındaki kişi başına elektrik enerjisi tüketimi de bir önceki yıla göre % 5,7 oranında artışla 3.114 KWh'den 3.292 KWh'ye yükselmiştir.

Grafik 8- Net elektrik tüketiminin sektörlere göre dağılımı (2012)

Kaynak: TÜİK

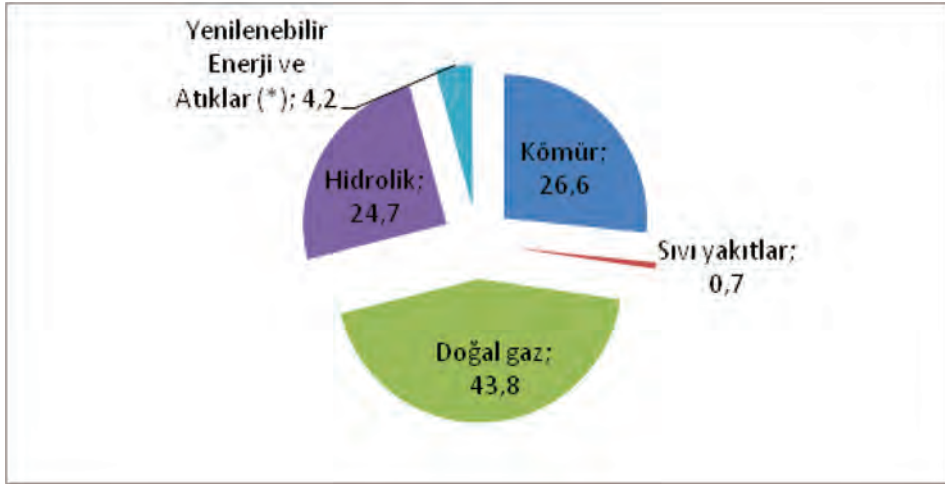
Tablo 25- Net Elektrik Tüketiminin Sektörlere Göre Yıllar İtibariyle Dağılımı (2008-2012)

	2008	2009	2010	2011	2012
Mesken	24,4	25,0	24,1	23,8	23,3
Ticaret	14,8	15,9	16,1	16,4	16,3
Resmi daire	4,5	4,5	4,1	3,9	4,5
Sanayi	46,2	44,9	46,1	47,3	47,4
Aydınlatma	2,5	2,5	2,2	2,1	2,0
Diğer	7,6	7,3	7,4	6,5	6,5
Toplam	161.948	156.894	172.051	186.100	194.923

Kaynak: TÜİK

2013 yılında elektrik enerjisi üretimi toplam 240.154 GWh düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu üretimin hangi enerji türünden kaynaklandığına bakıldığında en fazla elektrik enerjisi üretiminin % 43,8 ile doğalgazdan sağlandığı görülmektedir. Bu kaynağı, % 26,6'lık oranla kömürden elde edilen elektrik enerjisi izlemektedir. Elektrik enerjisi üretimine en düşük katkı yapan kaynak ise % 0,7'lik oranla sıvı yakıtlardan sağlanan elektrik enerjisi olmuştur. Bu kaynakların dağılımı aşağıda grafik halinde ayrıca gösterilmektedir.

Grafik 9- 2013 Yılı Elektrik Enerjisi Üretiminin Enerji Kaynaklarına Göre Dağılımı

Kaynak: TÜİK

4.3. Hizmetler

a) Ticaret

Ticaret hizmetleri sektörü, hem bağlantılı olduğu diğer sektörlerdeki gelişmelerden ciddi biçimde etkilenmekte, hem de bu sektörlerdeki faaliyetleri doğrudan etkilemektedir. Ticaret hizmetleri sektörü bu yapısı itibarıyla piyasalardaki dalgalanmalardan öncelikle ve büyük ölçüde etkilenmektedir. 2001 yılında yaşanan derin ekonomik krizin ardından son altı yıllık dönemde ulusal hasılanın kesintisiz biçimde ve yüksek hızda büyüme göstermiş olmasının yanısıra dış ticaret hacminde gerçekleşen dikkat çekici boyuttaki genişleme doğal olarak etkisini ticaret sektörü üzerinde de göstermiştir. 2002 yılında % 5.9, 2003 yılında % 8.3, 2004 yılında da % 12.7, 2005 yılında % 8.2 oranında reel büyüme göstermiş olan ticaret sektörü katma değeri son iki yıllık dönemde büyüme hızında gözlemlenen yavaşlama paralelinde biraz yavaşlayarak 2006 ve 2007 yıllarında sırasıyla % 5.8 ve % 5.2 oranında büyüme kaydetmiştir (1998 yılı temel fiyatları ile). 2006 yılı Mayıs-

Haziran aylarında finansal piyasalarda yaşanan dalgalanmanın ardından para politikasının sıkılaştırılması ve bunun faiz hadleri yoluyla tüketim ve ithal talebi üzerinde yarattığı daraltıcı etki, ticaret sektörü katma değeri genişleme hızının 2006 yılında biraz yavaşlamasına neden olmuştur.

2007 yılında reel anlamda % 5.2 oranında büyüme gösteren ticaret sektörü katma değeri, ekonomik faaliyet hacminde 2008 ve 2009 yıllarında yaşanan yavaşlama ve küçülme sürecinin etkisiyle 2008 yılı üçüncü çeyreğinden itibaren giderek keskinleşen bir beş çeyrek dönem boyunca süren bir küçülme dönemine girmiştir. Ticaret sektörü katma değerinde sabit fiyatlar üzerinden 2008 yılının üçüncü çeyreğinde % 1.5 oranı ile başlayan küçülme, önceki yılların aynı dönemlerine göre yılın dördüncü çeyrek döneminde % 16.6'ya ulaşmış, 2009 yılı ilk çeyreğinde ise küçülme dip yaparak % 26.2'ye tırmanmıştır. 2008 yılı genelinde % 1.5 oranında küçülme sergileyen toptan ve perakende ticaret sektörü katma değeri 2009 yılının ilk üç çeyrek döneminde sırasıyla % 26.2, % 15.2 ve % 7.2 oranında daralma gösterdikten sonra artan iç ve dış talep ve dolayısıyla ekonomideki toparlanmanın ardından yılın son çeyreğinde yeniden büyüme sürecine girmiştir. 2009 yılı son çeyreğinde % 10.3 oranında genişleyen ticaret sektörü katma değeri yılın tamamı itibariyle %10.2 oranında küçülmüştür.

Cari fiyatlar üzerinden ticaret sektörü katma değeri 2009 yılında, bir önceki yıla göre % 11.8 oranında bir azalışla, 102 516.2 milyon TL'ye gerilemiş ve yine cari fiyatlar üzerinden küçülme oranı (% 11.8) genel ekonomide cari fiyatlar üzerinden gözlemlenen % 0.4 oranındaki genişleme hızının (reel anlamda % 4.7 oranında daralma) çok üstünde olduğu için, GSMH içindeki payı da, bir önceki yıldaki % 12.2 düzeyinden, ciddi bir gerileme ile % 10.2'ye düşmüştür. 2010 yılında GSYH % 9, hizmetler % 8,5, ticaret hizmetleri % 11,6, toptan ve perakende ticaret sektörü ise % 13,5 oranında büyümüştür. Son yıllarda finansal krizden büyük ölçüde etkilenen ticaret hizmetleri sektörünün GSYH içindeki payı düşme eğilimi göstermiştir. Ticaret hizmetlerinin 2007 yılında % 14,5 olan GSYH içindeki payı, 2010 yılında % 13,5'e gerilemiştir. Böylece 2011 yılında GSYH % 8,5, hizmetler % 8,9, toptan ve perakende ticaret sektörü ise % 11,1 oranında büyümüştür. 2012 yılının ilk altı aylık döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre GSYH % 3,1 oranında büyürken, toptan ve perakende ticaret % 0,9 oranında büyümüştür.

Ticaret borsaları işlem hacmi, 2009 yılında bir önceki yıla göre nominal % 16.5 oranında bir artışla, bir önceki yıldaki 68 488.1 milyon TL'den, 76 382 milyon

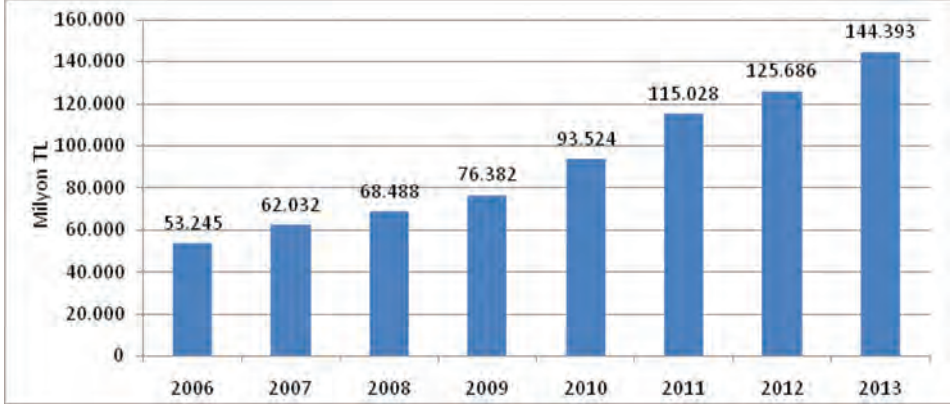
TL'ye yükselmiş ve nominal % 11.5 reel % 4.7 bir büyüme göstermiştir (12 aylık ortalamalara göre 2009 yılı TÜFE artışı = % 6.5). Ticaret borsaları işlem hacmi 2010 yılında % 22,4, 2011 yılında da 0,6 puanlık artışla %23,0 oranlarında artarken, 2012 yılında önemli oranda hız keserek 13,7 puanlık düşüşle % 9,3 oranında artmıştır. 2012 yılında ticaret borsaları işlem hacmi 115.028 milyon TL'den, 125.686 milyon TL'ye yükselmiştir. Reel olarak ise 2011 yılında % 11,4 oranında artış olan ticaret borsaları işlem hacminde, 2012 yılında % 2,9 oranında artış meydana gelmiştir. 2013 yılında ise, ticaret borsaları işlem hacmindeki artış önceki yıla göre çok daha fazladır. 2013 yılında işlem hacmi % 7 oranında artmış ve toplam 144.393.921 bin TL rakamına ulaşmıştır.

Tablo 26- Ticaret Borsaları İşlem Hacmi

Yıllar	İşlem Hacmi		TÜFE (2003=100) Yıllık Değişim (%)	İşlem Hacmi Reel Değişim (%)
	Bin TL	Değişim (%)		
2009	76.381.970	11,5	6,5	4,7
2010	93.523.927	22,4	6,4	15,1
2011	115.028.284	23	10,5	11,4
2012	125.686.228	9,3	6,2	2,9
2013	144.393.921	14,9	7,4	7,0

Kaynak: TOBB

Grafik 10- Ticaret Borsaları İşlem Hacmi Grafiği

Kaynak: TOBB

2012 yılında 4.057'si anonim, 34.765'i limited, 56'sı kolektif, 8'i komandit şirket ve 67.455'i de gerçek kişi olmak üzere toplam 106.341 şirket kurulmuştur. 2012 yılında 2011 yılına göre kurulan şirket sayısı % 6,6 oranında azalmıştır. 2012 yılında, bir önceki yıla göre kurulan şirket sayısında en yüksek artış yönünde değişim gösteren şirket türü %700,0 oranı ile komandit şirket olurken, limited şirket sayısı % 31,1 oranında azalmıştır. 2012 yılında, 1.626'sı anonim, 12.439'u limited, 132'si kolektif, 6'sı komandit şirket ve 31.919'u da gerçek kişi olmak üzere toplam 46.122 şirket faaliyetine son vermiştir. 2012 yılında bir önceki yıla göre kapanma oranı en yüksek olan şirket türü %16,2 oranı ile anonim şirket olup, kapanan komandit şirket oranında ise % 40,0 azalış olmuştur. 2012 yılında ayrıca 877 yeni kooperatif kurulurken, 1.899 kooperatif ise kapanmıştır.

2013 yılında 8.704'ü anonim, 40.295'i limited, 36'sı kolektif ve 2'si komandit şirket olmak üzere toplam 49.037 şirket kurulmuştur. Kurulan anonim şirket sayısı % 114,5 ile önemli ölçüde yüksek bir artış gösterirken, limited şirket sayısı % 15,9 artmıştır. 2012 yılında bir önceki yıla göre yüksek artış gösteren kolektif ve komandit şirket sayısında, 2013 yılında düşüş yaşanmıştır. Kurulan kolektif şirket sayısı % 35,7, komandit şirket sayısı % 75 azalmıştır. Böylece 2013 yılında

toplam kurulan şirket sayısı % 26,1 oranında artmıştır. 2013 yılında ayrıca kurulan gerçek kişi ticari işletme sayısında % 12,5 düşüş olurken, kurulan kooperatif sayısında ise % 4,7 artış olmuştur.

b) Turizm

Suriye’de yaşanan siyasi kriz ve Euro bölgesinde ekonomik krizin bir türlü atlatılmaması, buna bağlı olarak Yunanistan başta olmak üzere İspanya ve İtalya’da turizm işletmecilerinin fiyatlarını aşağıya çekmesi ülkemiz turizmini olumsuz yönde etkilenmiştir. 2012 yılında bir önceki yıla göre ülkemizden çıkış yapan ziyaretçi sayısı % 1,7 oranında artarak 36.151 binden, 36.777 bine yükselirken, giriş yapan vatandaş sayısı % 7,6 oranında azalarak 6.282 binden 5.803 bine gerilemiştir. Türkiye’de turizm denilince akla gelen deniz, kum ve güneş algısının dışına çıkılarak alternatif turizm türlerinin de gündeme getirilmesi turizm sektörünün gelişimi açısından gereklidir.

Tablo 27- Gelen Turist-Yabancı ve Çıkan Vatandaş Sayısı (Çıkış yapan Ziyaretçi Sayısı)

	Bin Kişi			Değişim (%)		
	Yabancı	Vatandaş	Toplam	Yabancı	Vatandaş	Toplam
2009	27.348	4.658	32.006	3,5	2,4	3,3
2010	28.511	4.517	33.028	4,3	-3,0	3,2
2011	31.325	4.827	36.151	9,9	6,9	9,5
2012	31.655	5.121	36.777	1,1	6,1	1,7
2013	39.226	7.526	46.752	23,9	47,0	27,1

Kaynak: TÜİK

Turizm amaçlı yurt dışına çıkışlarda 2003, 2004, 2005 yıllarında gözlemlenmiş hızlı büyüme 2006-2008 yıllarında daha ılımlı bir görünüm kazanmış, 2009-2010 yıllarında ise artış daha da yavaşlamıştır. Ancak 2010 yılında sonra büyüme he-

men hemen aynı seviyelerde kalmıştır. 2013 yılında ise artış çok daha belirgin bir hale gelmiştir. 2013 yılında Türkiye'nin turist potansiyelini oluşturan ülkelerdeki istikrarsızlıklardan doğan sorunların kısmen düzelmesi ve Avro bölgesi ülkelerinin ekonomilerinde başlayan toparlanma turizm sektörünü olumlu yönde etkilemiştir. 2013 Mayıs ayı sonunda yaşanan toplumsal olaylar sebebiyle bazı bölgelerde yapılan tur iptallerinin de turizm sektörü üzerindeki olumsuz etkisi sınırlı kalmıştır. 2013 yılında ülkemize gelen ziyaretçi sayısı % 23,9 artarak 39.226 kişiye ulaşmıştır. Ülkeden çıkan vatandaş sayısı ise % 47 oranında yükselmiş ve 7.526 kişi olmuştur.

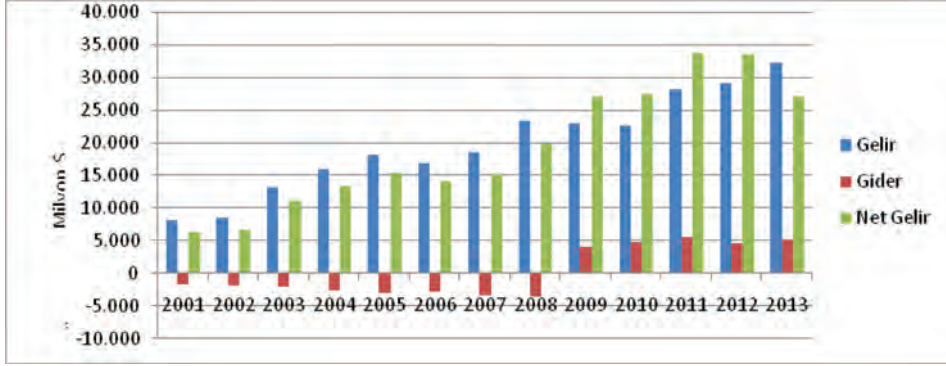
Tablo 28- Turizm Gelir – Gider Hesabı (Milyon Dolar Olarak)

Yıllar	Gelir	Gider	Net Gelir	Net Gelir Değişimi %
2009	22.980	4.146	18.834	
2010	22.585	4.826	17.759	-6
2011	28.116	5.531	22.585	27
2012	29.007	4.593	24.414	8
2013	32.310	5.254	27.056	11

Kaynak: TÜİK

2012 yılında turizm gelirleri % 8 oranında artarak 29.007 milyon dolar'a yükselmiştir. Net turizm gelirleri de 2012 yılında % 7,5 oranında artarak 18.044 milyon dolar'dan, 19.389 milyona yükselmiştir. 2012 yılında çıkış yapan ziyaretçi başına ortalama harcama bir önceki yıla göre değişmeyerek 637 dolar olarak gerçekleşmiştir. 2012 yılında vatandaş başına ortalama harcama bir önceki yıla göre % 11,9 oranında azalış göstererek 792 Dolar'dan, 698 dolar'a gerilemiştir. 2013 yılında net gelirleri % 11 oranında artarak 27.056 milyona yükselmiştir.

Grafik 11- Turizm Gelir ve Giderleri (Milyon Dolar Olarak)

Kaynak: TÜİK

c) Ulaştırma

Türkiye'de eskiden beri devam eden ulaştırma vasıtası alışkanlığı 2013 yılında da sürmüştür, yurt içi yolcu ve yük taşımalarında kara yolu, yurt dışı yolcu taşımalarında hava yolu, yurt dışı yük taşımalarında da deniz yolu paylarını muhafaza etmiştir. Demiryolu ulaşımı, son yıllardaki iyileştirmelere rağmen standardının düşük ve altyapısının genelde tek hat olmasından pek tercih edilmemiştir. Denizyolu ulaşımında ise büyük liman altyapısının yetersiz olması gibi problemlerden dolayı, 2013 yılında da yük ve yolcu taşımalarında ağırlıklı olarak kara yolu kullanılmıştır.

2012 yılında geçen yıla göre yurt içi yolcu taşımada % 5,8 oranında, yurt dışı yolcu taşımada da % 10,0 oranında artış olurken, yurt içi yük taşımada % 6,1 oranında, yurt dışı yük taşımada da (boru hattı ile BOTAŞ tarafından ithalatı yapılan doğal gaz taşımaları hariç) % 8,7 oranında artış gerçekleşmiştir. Ülkemizde yıllardır süregelen eğilim 2012 yılında da devam etmiş; yurt içi yolcu ve yük taşımalarında kara yolu, yurt dışı yolcu taşımalarında hava yolu, yurt dışı yük taşımalarında da deniz yolu ağırlıklarını korumuşlardır. Ulaşım talebi her geçen yıl artarken, demiryolu ulaşımının standardının düşük ve altyapısının ağırlıklı olarak tek hat olması, denizyolu ulaşımında ise büyük liman altyapısının yetersiz olması gibi sorunlar nedeniyle, önceki yıllarda olduğu gibi 2012 yılında da yük ve yolcu taşımaları ağırlıklı olarak kara yolu ile yapılmıştır.

Tablo 29- Karayolları Üzerindeki Seyir ile Yük ve Yolcu Taşımaları

Yıllar	Karayolu Uzunluğu	Taşıt-km	Ton-km	Yolcu-km
2009	362 660	72 432	176 455	212 464
2010	367 263	80 124	190 365	226 913
2011	370 276	85 495	203 072	242 265
2012	385 748	93 989	216 123	258 874
2013	388 666	99 431	224 048	268 178

Kaynak: Karayolları Genel Müdürlüğü

2011 yılında yurt içi yolcu taşımalarının % 94,8'i kara yolu, % 1,7'si demir yolu, % 3,5'i de hava yolu ile yapılırken, yurt dışı yolcu taşımalarının tamamına yakını hava yolu ile yapılmıştır. 2012 yılında yurt içi yük taşımalarında kara yolu % 87,5, demir yolu % 4,4, deniz yolu % 7,3 ve boru hattı ile yük taşıma da % 7 oranlarında pay almıştır. Yurt dışı yük taşımalarının % 94,9'u denizyolu, % 1'i demir yolu, % 5,1'i de boru hattı taşımacılığı ile yapılmıştır. 2012 yılında Türkiye genelinde hava yolu ile 129.958 bin yolcu taşınırken, bu yolcuların 64.549 bini yurt içinde, 65.409 bini yurt dışına taşınmıştır.

Tablo 30- Demiryolları Uzunluğu, Tren, Yolcu, Yük Taşımaları ve Ton Kilo- metre

	Hat uzunluğu ⁽¹⁾	Yolcu Sayısı	Yük Miktarı (Ton)	Tren-kilometre ⁽²⁾	Yolcu-kilometre ⁽³⁾	Ton-kilometre ⁽⁴⁾
Yıl	(km)	(Bin)	(Bin)	(Bin)	(Bin)	(Bin)
2009	9 080	80 092	21 813	41 788	5 374 000	10 326 000
2010	9 594	84 173	24 355	39 025	5 491 000	11 462 000
2011	9 642	85 752	25 421	40 332	5 882 000	11 677 000
2012	9 642	70 284	25 666	35 332	4 598 000	11 670 000
2013	9 718	46 441	26 597	28 945	3 775 000	11 177 000

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi

- (1) Manevra ve istasyon hatlarını kapsamaz.
- (2) Tren-kilometre: Bir trenin bir kilometrelik mesafeyi katetmesiyle ortaya çıkan işletme hizmetidir.
- (3) Yolcu-kilometre: Bir yolcunun bir kilometre mesafeye taşınmasıyla ifade edilen trafik ölçü birimidir.
- (4) Ton-kilometre: Bir ton yükün bir kilometre mesafeye taşınmasıyla ifade edilen trafik ölçü birimidir.

Not 1: Bagaj ve idari yük verileri 2001 yılından itibaren taşınan yük miktarına dahil edilmiştir.

Not 2: İş trenlerine ait tren-km verileri 2001 yılından itibaren tren-km verilerine dahil edilmiştir.

Devlet Hava Meydanları İşletmesi (DHMİ) tarafından hava yolu ile taşınan yolcu sayısı 115.307 bin olurken, 55.053 bini yurt içi, 60.254 bini de yurtdışına yolculuk etmiştir. 2012 yılında Türkiye genelinde yurt içi yolculuklarda hava yolunu kullanan yolcu sayısı % 10,8 oranında, yurt dışı yolculuklarda hava yolunu kullanan yolcu sayısı da % 10,2 oranında artış göstermiştir. Türkiye genelinde 2012 yılında 2.398 bin ton yük hava yolu aracılığıyla taşınmış, bunun 672 bin tonu yurt içine, 1.725 bin tonu yurt dışına taşınmıştır.

2013 yılında toplam karayolları uzunluğu, 2012 yılına göre 385.748 km'den, 388.666 km'ye yükselmiştir. Karayolları üzerinde taşınan yolcu sayısı da 2012 yılına göre, 2013 yılında artarak 268.178 olmuştur. Türkiye genelinde 2013 yılında hava yolu ile 76.149 bini yurt içinde, 73.282 bini yurt dışına olmak üzere 149.430 bin yolcu taşınmıştır. 2013 yılında Türkiye genelinde yurt içi yolculuklarda hava

yolunu kullanan yolcu sayısı % 17,7, yurt dışı yolculuklarda hava yolunu kullanan yolcu sayısı da % 11,7 artış göstermiştir. Türkiye genelinde 2013 yılında 744 bin tonu yurt içine, 1.851 bin tonu yurt dışına olmak üzere toplam 2.595 bin ton yük hava yolu aracılığıyla taşınmıştır. DHMİ tarafından taşınan yük miktarı 2.359 bin ton olmuş, bunun 650 bin tonu yurt içi, 1.709 bin tonu da yurt dışı taşımacılar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 31- Havaalanlarındaki Toplam Yolcu ve Yük Trafik

Yıl	Yolcu			Yük ⁽¹⁾ (Ton)		
	Toplam	İç hat	Dış hat	Toplam	İç hat	Dış hat
2009	85 508 508	41 226 959	44 281 549	1 726 345	484 833	1 241 512
2010	102 800 392	50 575 426	52 224 966	2 021 076	554 710	1 466 366
2011	117 620 469	58 258 324	59 362 145	2 249 474	617 835	1 631 639
2012	130 351 620	64 721 316	65 630 304	2 249 133	633 074	1 616 059
2013	149 430 421	76 148 526	73 281 895	2 595 316	744 027	1 851 289

Kaynak: Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü, Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü

(1) Yük verileri kargo, posta ve bagajı kapsamaktadır.

II. BÖLÜM

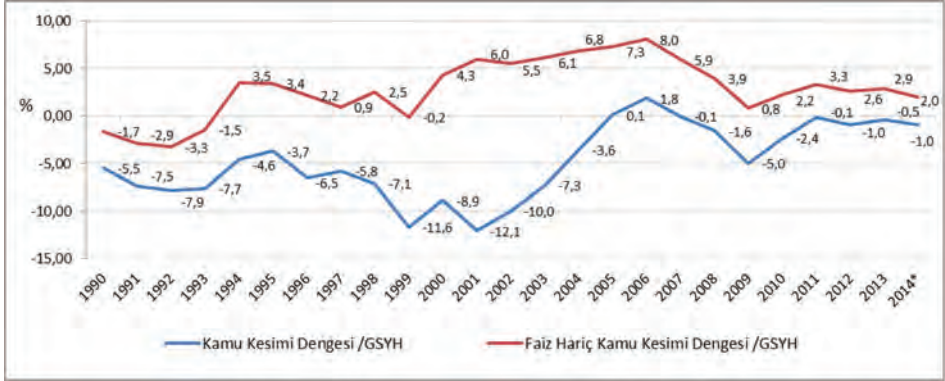
KAMU MALİYESİ

Türkiye’de 1990’lı yıllarda yaşanan krizlerde kamu finansman açıklarının etkisi büyüktür. 1990’lı yılların ilk yarısında sürekli faiz dışı açık verildiği görülmektedir. Bu durum önceden yapılan borçlanmaların faizlerinin karşılanması için dahi borçlanma yapıldığını göstermektedir. 1990’ların ikinci yarısından sonra faiz dışı fazla verilerek bütçe disiplini bir ölçüde sağlansa da, yüksek borç stokları yüksek faiz oranları ile birleşince borçların döndürülmesi ciddi bir sorun haline gelmiştir. 1999 yılında küresel koşullardaki bozulma ve yaşanan depremin de etkisiyle kamu açıkları artmış, yeniden faiz dışı açık oluşmuştur. 2001 krizi sonrasında ekonominin tekrar istikrara kavuşturulması için sıkı para ve maliye politikaları uygulanması gerekmiştir. Bu hedefe ivedilikle ulaşılması, uluslararası kuruluşların baskısının da etkisiyle, iktisat politikalarının temel belirleyicisi olmuştur. Para ve maliye politikalarının temel hedeflerinin istikrara kilitlenmesi ise diğer iktisadi ve sosyal hedeflere yönelik nitelikli politika uygulamalarını önemli ölçüde kısıtlamıştır.

1. Kamu Kesimi Genel Dengesi

1999 yılı sonrasında uygulanan maliye politikalarında IMF ile imzalanan anlaşmalar temel şekillendirici olmuştur. 1999 yılında IMF ile imzalanan stand-by anlaşması çerçevesinde 3 yıllık bir istikrar programı uygulanmaya konulmuş, ancak 2001 krizi sonrasında program uygulanamaz hale gelmiş ve revize edilmiştir. Revize sonrasındaki adı ile “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” programı uygulanmaya başlamıştır. Bu programların temel hedefi ekonomideki istikrarsız yapıyı düzeltmek üzere yüksek enflasyon düzeylerinin düşürülmesi ve mali uyumun sağlanması olmuştur.

Bu amaçlara yönelik olarak belirlenen temel politika hedefi ise kamu borç stokunu düşürmek üzere kamu faiz dışı fazlası verilmesidir. İstikrar programları çerçevesinde uygulanan maliye politikalarını şekillendiren temel unsur sıkı maliye politikaları uygulanarak kamu kesimi faiz dışı dengesinin arttırılması olmuştur.

Grafik 12- Kamu Kesimi Genel Dengesi (GSYH'ye oran olarak,%)

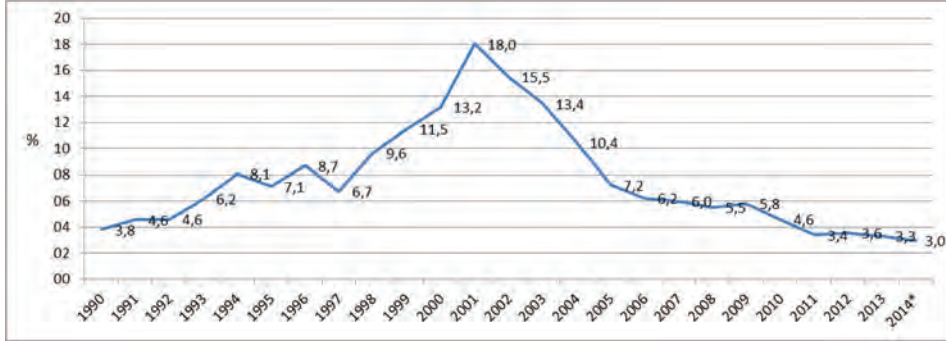
Kaynak: Kalkınma Bakanlığı

* Geçici

1999 sonrası uygulanan maliye politikalarının temel hedefi haline gelen birincil fazla 2006 yılına kadar sürekli artış göstermiştir. 2000-2001 arasında yüksek faiz dışı fazla verilmesine rağmen faiz harcamalarının yükünün ağırlığından kaynaklı olarak kamu açıkları GSYH'ye oran olarak % 12'ye kadar çıkmıştır. Daha sonra borç stokunun azalması ve sıkı maliye politikası uygulamalarına devam edilmesi ile 2006 yılında GSYH'ye oran olarak % 8 faiz dışı fazla ve % 1,8 bütçe fazlası verilmiştir. 2006 yılından sonra harcamalar üzerindeki baskı azaltılmış, faiz dışı fazla hedefi gevşetilmiştir. 2009 yılında ekonominin önemli ölçüde küçülmesinin de etkileriyle faiz dışı fazla %1'in altına düşmüş kamu açığı % 5'e yükselmiştir.

2009 yılı sonrasında ekonomide görülen toparlanma ve kamu gelirlerindeki artışlarla bütçe dengelerinde düzelleme gerçekleşmiştir. Kamu harcamalarının üzerindeki baskının azaltılması nedeniyle bu düzelleme sınırlı kalmıştır. Kamu kesimi faiz dışı dengesinin GSYH'ye oranı 2011-2014 yılları arasında % 2-3 bandında dalgalanıyor görünmektedir.

1990'lar boyunca artan borç stokunun etkisi ile kamu açıklarının faiz yükü sürekli artış trendi göstermiştir. 1997 sonrasında iktisadi göstergelerdeki bozulmalarla beraber faiz yükünün artışı hızlanmıştır.

Grafik 13- Toplam Kamu Faiz Harcamaları/ GSYH (%)

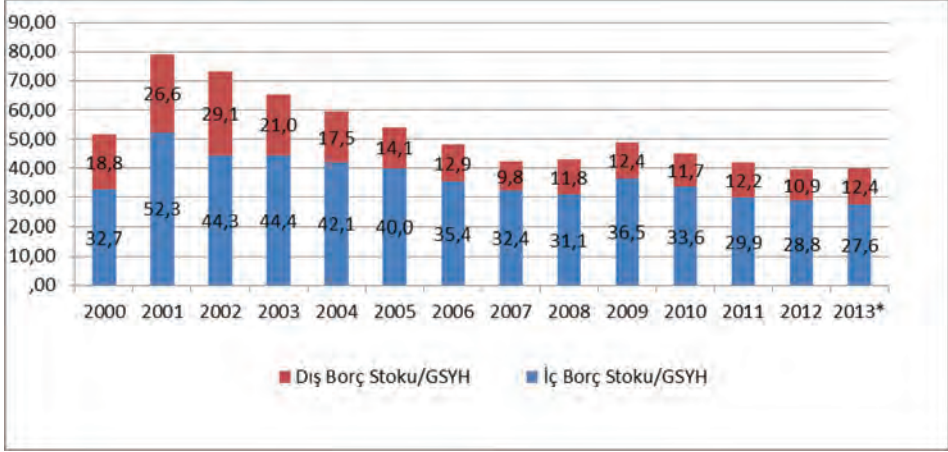
Kaynak: Kalkınma Bakanlığı,

* Geçici

Faiz harcamalarının kamu kesimine yükü 2001 yılında GSYH'nin % 18'ine kadar çıkmıştır. 2000 yılından bu yana uygulanan sıkı maliye politikaları ile artan faiz dışı fazlalar kamu borç stokunu ve faiz harcamalarını hızla düşürmüştür. 2014 yılında kamu faiz harcamalarının GSYH'ye oranının % 3'e kadar gerilemesi beklenmektedir.

Uygulanan istikrar programları kamu borç stokunun azaltılması açısından başarılı olmuştur. 2001 yılında zirve noktasına ulaşan kamu borç stoku uygulanan sıkı maliye politikaları çerçevesinde 2007 yılında GSYH'nin % 40'ına kadar düşürülmüştür. Daha sonrasında harcamalar üzerindeki baskı görel olarak azaltılmıştır. 2008-2009 yıllarında önce daralma sonra küçülme yaşanmasının da etkileriyle kamu açıkları yüksek oranda artmıştır. Bu artıştan kaynaklı olarak da borç stoku yükselmiştir. 2009 yılı sonrasında ise ekonomi tekrar büyümeye başlamış ve borç stokunun GSYH'ye oranı önceki döneme nazaran yavaşlayarak da olsa azalmaya devam etmiştir.

Grafik 14- Kamu Borç Stoku (GSYH'ye oran olarak, %)

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

* Geçici

Sıkı maliye politikalarının sonucu olarak 2003 yılından itibaren gerek cari gerek yatırım giderlerinin GSYH'ye oranında azalma olduğu görülmektedir. Kısıntıların daha yoğun olarak yatırım giderlerine yönelik gerçekleştirildiği söylenebilir. 2006 yılından sonra hem cari hem de yatırım giderleri üzerindeki baskı azaltılmıştır. 2013 yılında toplam kamu cari giderlerinin GSYH'ye oranı % 11,8 olurken yatırım giderleri için bu oran % 4,9 olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılı gerçekleşme tahmini 2013 yılı gerçekleştirmeleri ile aynıdır.

Kamu gelirleri incelendiğinde toplam vergilerin GSYH'ye içerisindeki payının 1990'lı yıllardan bu yana artış gösterdiği görülmektedir. 2013 yılında vergilerin GSYH'ye oranı % 20,6'ya kadar yükselmiştir ve 2014 yılında % 19,8 olması beklenmektedir. Tablodan görülebileceği gibi bu artışta etkili olan dolaysız vergilerden ziyade dolaylı vergilerdeki artıştır. Burada 2002 yılında uygulanmaya başlanan ÖTV'nin önemli düzeyde etkisi vardır.

Tablo 32- Kamu Kesimi Genel Dengesi (1990-2014)

(Kamu Kesimi Harcama ve Gelirleri (GSYH'ya Oran Olarak, %))

	1990-1995	1995-1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*
1. VERGİLER	12,7	14,6	17,8	18,6	17,1	17,7	17,5	18,0	18,1	18,0	17,5	17,7	18,8	19,3	19,4	20,6	19,8
A. VASITASIZ	5,3	5,9	7,0	7,5	6,0	5,8	5,4	5,5	5,3	5,7	5,8	5,9	5,4	5,8	6,0	5,8	6,0
B. VASITALI	7,3	8,7	10,8	11,1	11,1	11,9	12,0	12,5	12,8	12,2	11,7	11,8	13,4	13,5	13,4	14,8	13,8
2. VERGİ DIŞI NORMAL GELİRLER	1,1	1,0	1,7	1,6	2,4	2,2	2,2	2,5	2,5	2,1	2,0	2,6	2,2	1,9	2,1	1,7	1,9
3. FAKTÖR GELİRLERİ	1,5	3,5	2,6	4,0	5,8	4,5	4,4	4,7	4,6	4,3	3,6	4,2	3,6	3,2	3,6	3,6	3,3
4. FONLAR	-0,4	-1,7	-1,4	-1,8	-2,5	-3,1	-3,0	-3,2	-2,6	-3,1	-2,8	-3,1	-2,4	-1,2	-1,6	-1,3	-1,3
5. CARİ TRANSFERLER	-6,0	-10,5	-14,8	-19,9	-17,6	-15,9	-12,8	-10,2	-8,9	-8,9	-8,6	-11,0	-9,6	-8,7	-9,0	-9,3	-8,7
I. KAMU HARCANABİLİR GELİRİ	8,8	6,9	5,9	2,5	5,1	5,5	8,2	11,8	13,7	12,3	11,8	10,4	12,5	14,5	14,5	15,2	15,0
II. CARİ GİDERLER	-8,4	-8,2	-9,3	-9,6	-9,9	-9,7	-9,2	-9,0	-9,5	-9,9	-10,0	-11,3	-11,0	-10,8	-11,6	-11,8	-11,8
III. KAMU TASARRUFU	0,4	-1,4	-3,4	-7,1	-4,8	-4,1	-1,0	2,8	4,2	2,4	1,7	-0,8	1,5	3,7	2,9	3,4	3,2
IV. YATIRIMLAR	-5,1	-4,4	-5,2	-4,1	-4,9	-3,7	-3,2	-4,0	-3,7	-3,9	-4,3	-4,4	-4,1	-4,1	-4,4	-4,9	-4,8
A. SABİT SERMAYE	-5,1	-4,3	-5,2	-4,7	-4,9	-3,8	-3,2	-3,8	-3,8	-3,9	-4,1	-4,1	-4,3	-4,1	-4,2	-5,0	-4,8
B. STOK DEĞİŞİMİ	0,0	-0,1	0,0	0,6	0,0	0,1	0,0	-0,2	0,1	-0,1	-0,2	-0,3	0,2	0,0	-0,2	0,0	0,0
V. TASARRUF-YATIRIM FARKI	-4,7	-5,8	-8,6	-11,2	-9,8	-7,8	-4,2	-1,2	0,5	-1,5	-2,6	-5,3	-2,5	-0,4	-1,5	-1,5	-1,6
VI. SERMAYE TRANSFERLERİ	-0,4	-0,3	0,4	0,3	0,3	0,7	0,7	1,2	1,4	1,5	1,1	0,2	0,2	0,4	0,5	1,1	0,7
1. SERVET VERGİLERİ	0,3	0,2	0,3	0,3	0,3	0,7	0,5	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7
2. DİĞER TRANSFERLER	-0,1	-0,2	0,5	0,1	0,0	0,1	0,2	0,8	1,2	1,1	0,6	-0,2	-0,4	-0,1	0,0	0,2	0,1
3. KAMULAŞTIRMA VE S. DEĞER ARTIŞI	-0,6	-0,4	-0,3	0,0	0,0	-0,1	0,0	-0,1	-0,3	-0,1	-0,1	-0,2	0,0	-0,2	-0,2	0,3	0,0
VII. KASA-BANKA/BORÇLANMA	5,1	6,1	8,2	10,9	9,4	7,1	3,5	-0,1	-1,9	0,0	1,5	5,1	2,3	0,0	1,0	0,4	0,9
1. KASA-BANKA DEĞİŞİMİ	-0,8	-1,3	-0,7	-1,0	-0,5	-0,3	-0,6	-0,5	-0,1	-0,2	0,5	0,2	-0,2	-0,1	-0,6	0,2	0,3
2. DIŞ BORÇLANMA (NET)	0,5	-0,4	2,6	-1,6	5,0	0,5	0,8	-0,1	-0,1	-0,2	0,4	0,5	0,6	0,0	0,3	0,1	-0,1
-DIŞ BORÇ ÖDEMESİ	-2,0	-2,9	-2,7	-4,6	-3,1	-2,7	-2,0	-2,9	-2,7	-3,0	-1,6	-2,9	-1,5	-1,1	-0,8	-0,1	-0,1
-DIŞ BORÇ KULLANIMI	2,5	2,5	5,3	3,0	8,1	3,2	2,8	2,8	2,7	2,8	2,0	3,4	2,1	1,1	1,1	0,1	0,0
3. İÇ BORÇ/ALACAK (NET)	6,9	8,7	6,9	14,7	5,5	7,1	3,5	0,5	-1,7	0,5	0,8	4,4	2,0	0,2	1,3	0,2	0,8
4. STOK DEĞİŞİM FONU	-1,5	-0,9	-0,7	-1,2	-0,5	-0,2	-0,2	0,0	-0,1	0,0	-0,1	0,0	-0,1	-0,1	0,0	0,0	-0,1
VIII. FİNANSMAN GEREĞİ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
BORÇLANMA GEREĞİ (NET)	6,6	7,0	8,9	12,1	10,0	7,3	3,6	-0,1	-1,8	0,1	1,6	5,0	2,4	0,1	1,0	0,5	1,0

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı

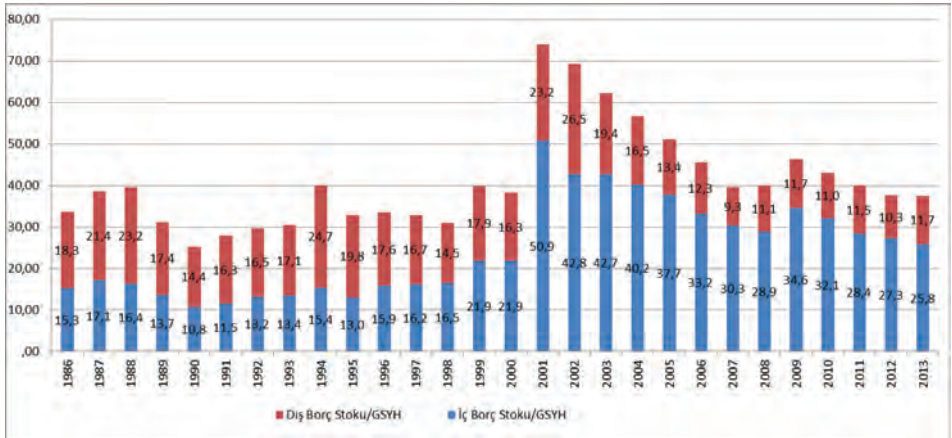
*Geçici

Kamu gelirlerindeki artış ve sıkı maliye politikaları sonucunda kamu tasarrufunun GSYH'ye oranı 2006 yılında % 4,2 seviyesine kadar yükselmiş, 2006 yılından sonra kamu tasarrufları azalma trendine girerek 2009 yılında negatife dönmüştür. 2011 yılından itibaren ise özellikle vergi gelirlerindeki artışa bağlı olarak tekrar artış trendine giren kamu tasarrufu, 2013 yılında % 3,4 olarak gerçekleşmiştir ve 2014 yılında % 3,2 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir.

2. Kamu Borçlanması

Kamu borç stokundaki uzun dönemli gelişmeleri izlemek amacıyla kamu borç stoku içerisindeki payı çok yüksek olan Merkezi yönetim borç stoku verilerine bakılabilir. Merkezi yönetim iç ve dış borç stoku gelişmelerinin yer aldığı aşağıdaki grafikten izlenebileceği gibi her bir kriz yılı ile beraber kamu borç yükü önemli ölçüde artmıştır. 2001 krizinin sonrasında kamu açıkları ve borçlanma maliyetlerinin etkileri ile borç stokunun GSYH'ye oranı % 74,1 seviyesine kadar çıkmıştır. 2001 yılından sonra uygulanan sıkı maliye politikaları ve iktisadi göstergelerdeki iyileşmeler ile borç stokunun GSYH'ye oranı hızla gerilemiştir. 2007 yılında toplam borç stoku GSYH'nin % 40'ı seviyesinin altına düşürülebilmıştır ve sonrasındaki yıllarda borç stokunun GSYH'ye payının azaltılmasında gösterilen performansın yavaşladığı görülmektedir. Bu süreçte küresel krizin Türkiye'de etkilerinin net olarak görüldüğü 2009 yılında tekrar borç stokundan artış görülmüştür. 2013 sonu itibariyle toplam borç stokunun seviyesi % 37,5 seviyesine kadar gerilemiştir. 2013 yılında oldukça yavaşlayan borç stoku/GSYH oranındaki azalmanın, 2014 yılında, ilk 11 aylık veriler ve GSYH tahminleri çerçevesinde, devam edeceği tahmin edilmektedir.

Grafik 15- Merkezi Yönetim İç ve Dış Borç Stoku
(GSYH'ye oran olarak, %)

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

2009 yılındaki ekonomik küçülmenin etkisi ile kamu açıkları ve borç stokunda artış görülmekle beraber, iç borçlanmanın maliyetinde 2008 sonundan itibaren görülen azalma, borç stoku artışının yarattığı yükü hafifletmiştir. 2009 yılı sonrasında borç stokunun GSYH'ye oranındaki azalma devam etmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken bir hususun aşağıda daha detaylı ele alınacak olan bütçe dengesini düzeltici bir kerelik gelir uygulamaları olduğu düşünülmektedir. Bu uygulamaların süreklilik arz etmemesi gelecek dönemlerde borç stokunun kontrol edilmesine yönelik gelirlere dayalı reformlar ya da harcamaların kontrol altına alınmasına yönelik uygulamaların gerekli olabileceğini işaret etmektedir.

Grafik verilerinden hareketle altının çizilmesi gereken bir başka nokta 1980'li yıllarda başlayan iç borçlanmaya yönelmenin 2000'lerde artarak sürdürüldüğüdür. Bu durum dış borç stokunun GSYH'ye oranının ve kamu borç stoku içerisinde payının önemli ölçüde azalmasına yol açmıştır. Enflasyon ve faiz göstergelerinde önceki dönemlere göre düzelmenin de etkisi ile Hazine kur riski gibi risklerden korunmak amacıyla iç piyasalara yönelmiştir. Bu durum kamu finansmanının dış kaynaklara dayanmasından kaynaklanan riskleri azaltmak anlamında olumlu olmakla beraber, iç piyasada özel sektörün finansman kaynaklarını daha az kullanmasına neden olabilir.

Kamunun dış finansman kaynaklarından biri de özellikle 1999-2002 yılları arasında IMF kredileri olmuştur. IMF kredileri kamunun ihtiyaç duyduğu finansman kaynağının bir kısmını karşıladığı gibi, 2001 krizinde görüldüğü üzere uluslararası sermayenin net çıkışlarına karşı ihtiyaç duyulan döviz kaynağının bir kısmını da sağlamıştır.

Tablo 33- Uluslararası Para Fonu'ndan Sağlanan Finansman (milyon dolar)

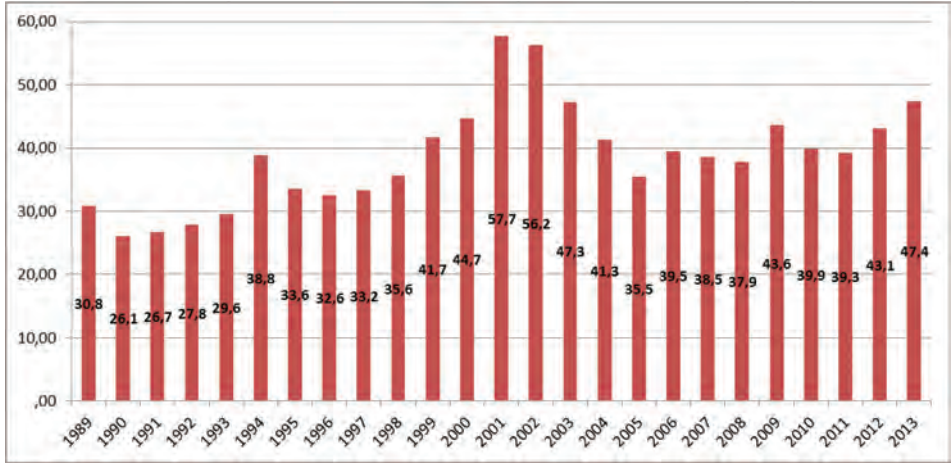
	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Toplam
I. Kullanım	800	3.415	11.179	13.499	1.770	1.233	2.380	3.007	1.184	3.463	0	0	0	0	0	47.242
II. Borç Servisi	300	137	1.517	7.537	2.768	5.909	8.447	8.478	5.912	2.314	913	2.322	2.804	2.040	870	54.424
Anapara	288	85	1.090	6.684	1.819	4.905	7.527	7.661	5.331	1.916	718	2.191	2.733	2.016	866	47.667
Faiz	11	52	426	853	949	1.005	920	817	581	398	195	131	71	24	4	6.757
III. Net Kullanım (I-II)	501	3.278	9.662	5.962	-998	-4.677	-6.067	-5.471	-4.727	1.149	-913	-2.322	-2.804	-2.040	-870	-7.182
IV. Faiz Hariç Net Kullanım	512	3.329	10.088	6.815	-49	-3.672	-5.147	-4.654	-4.146	1.547	-718	-2.191	-2.733	-2.016	-866	-425
V. IMF Borç Stoku (dönem sonu)	891	4.174	14.117	22.086	24.092	21.507	14.646	10.782	7.158	8.524	7.958	5.627	2.877	864	0	154.038

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

1999 yılında IMF ile imzalanan stand-by anlaşması çerçevesinde kullanılmaya başlanan IMF kredileri yukarıdaki tabloda yer almaktadır. 2003 yılına kadar net kredi kullanımı gerçekleştirilmiş ve IMF borç stoku 24 milyar dolara kadar çıkmıştır. 2003 yılı sonrası 2008 yılı hariç net olarak borç geri ödemesi yapılmış, 2009 yılından itibaren ise IMF kredisi kullanılmamıştır. 2013 yılında ise son taksitin ödenmesi ile IMF'ye olan borçlar bitirilmiştir. IMF'nin yeni iktisadi düzeninin sorgulandığı son dönemlerde, Türkiye'de benzer bir çok ülke gibi IMF ile olan ilişkilerini sonlandıran ülkeler arasında yer almıştır. Diğer taraftan Türkiye'nin IMF'ye olan borcu sona ermekle beraber, dış borç stoku ve daha da önemlisi borç sokunun GSYH'ye olan oranı artış göstermektedir. Bu oran, 2005 yılına göre ciddi bir artış eğilimindedir. Türkiye'nin IMF'ye borcu kalmamakla birlikte, özel ve kamu kesimi dış borçları artmaktadır.

Kamunun borç stokunun GSYH'ye oran olarak azalması ve yüksek oranda iç borçlanmaya yönelim 2001 yılı sonrasında Türkiye'nin brüt dış borç stokunun GSYH'ye oranının azalmasında etkili olmuştur. 2001 yılında % 57,7'ye yükselen dış borç stoku, özel sektör borç stokunun GSYH'ye oranının da azalması ile birlikte, 2005 yılında % 35,5'e kadar gerilemiştir. Ancak kamunun dış borç stokunun GSYH'ye oranı azalırken, özel kesim dış borçlanmasındaki artışın hızlanması ile Türkiye dış borç stokunun GSYH'ye oranı 2013 yılında % 47,4'e kadar çıkmıştır.

Grafik 16- Türkiye Brüt Dış Borç Stoku(GSYH'ye oran olarak, %)

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Dış borçlanmanın hangi kesimler tarafından arttırıldığı artan dış borç stoklarından kaynaklanabilecek risklerin hangi kesimlerce yüklenildiğinin görülmesi açısından önemlidir. Aşağıda yer alan tablodan izlenebileceği gibi gerek merkezi yönetimin gerekse TCMB'nin kamu kesimi dış borç stoku içerisindeki payı azalmaktadır. Bu duruma rağmen kamunun dış borç stoku payındaki azalmanın sınırlı kalmasının nedeni özellikle son iki yılda kamu bankaları borç stokundaki artıştır. Özel sektör dış borç stokunda özellikle son iki yıldaki artışın büyük ölçüde bankacılık kesiminden kaynaklandığı görülmektedir.

Tablo 34- Türkiye Brüt Dış Borç Stokunun Borçluya Göre Dağılımı (%)

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
KAMU	67,1	63,5	65,8	62,3	56,2	60,8	55,3	50,7	46,3	42,9	42,8	42,2	41,5	49,8	49,1	47,0	41,2	34,4	29,4	27,9	31,0	30,5	31,0	30,7	29,7
Merkezi Yönetim	52,5	49,7	50,9	48,5	44,6	48,6	44,6	41,0	37,5	33,7	33,6	34,2	34,1	43,8	43,9	42,6	37,9	32,0	26,8	24,8	27,5	26,8	26,1	24,1	22,0
Mahallî İdareler	1,5	1,8	2,0	2,5	2,6	3,6	3,4	3,2	2,6	2,4	2,1	1,8	1,5	1,1	0,9	0,7	0,6	0,5	0,6	0,9	1,1	1,2	1,2	1,1	0,9
Fonlar	2,3	2,1	2,1	1,6	1,1	1,2	1,4	1,4	1,0	0,7	0,6	0,5	0,5	0,5	0,4	0,3	0,2	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Kamu Bankaları	2,9	2,5	3,2	3,2	2,6	2,2	1,8	1,5	1,6	2,9	3,2	2,7	2,2	1,5	1,5	1,5	1,2	1,0	1,1	1,3	1,8	2,1	3,3	5,1	6,5
KİT'ler	7,7	7,3	7,2	6,2	5,1	4,9	4,0	3,3	3,4	3,0	3,0	2,9	3,0	2,7	2,3	1,8	1,3	0,8	0,7	0,7	0,5	0,4	0,4	0,4	0,3
TCMB	17,8	15,9	13,5	11,5	10,3	14,2	16,0	15,6	13,9	13,5	10,7	11,9	21,4	17,0	16,9	13,3	9,0	7,5	6,3	5,0	4,9	4,0	3,1	2,1	1,3
ÖZEL	15,1	20,6	20,8	26,3	33,4	25,0	28,7	33,7	39,7	43,6	46,6	45,9	37,1	33,2	33,9	39,8	49,7	58,1	64,3	67,1	64,1	65,5	65,9	67,2	68,9
Bankalar	9,0	12,0	11,8	13,9	17,6	8,4	10,3	13,5	14,5	14,5	15,7	16,9	9,0	6,6	8,0	11,6	17,4	20,4	18,9	19,2	18,5	25,8	26,4	29,2	33,2
Bankacılık Dışı Finansal Kur.	0,0	0,1	0,1	0,2	0,7	0,9	1,0	1,4	2,1	2,7	2,6	2,6	1,4	2,9	2,9	3,2	5,5	7,7	8,4	7,5	6,1	4,3	4,4	4,6	4,6
Finansal Olmayan Kuruluşlar	6,1	8,5	8,8	12,1	15,2	15,8	17,4	18,9	23,1	26,4	28,2	26,5	26,7	23,7	23,0	24,9	26,8	30,0	36,9	40,4	39,4	35,4	35,1	33,4	31,0
Türkiye Brüt Dış Borç Stoku	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

2013 yılı itibariyle Türkiye dış borç stoku içerisinde TCMB dahil kamu kesiminin payı %31, özel sektörün payı ise % 69'dur. Özel bankaların payı % 33,2'ye kadar yükselirken finansal olmayan özel kuruluşların payı % 31'e gerilemiştir.

3. Özelleştirmeler

1980 sonrası kamunun ekonomideki işlevi ve payına yönelik anlayıştaki değişme özelleştirme faaliyetlerine yönelime yol açmıştır. 1980'li yıllarda gündeme gelen özelleştirme faaliyetleri büyük ölçüde 2000'li yıllarda gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana gerçekleştirilen tasarruflarla yapılan yatırımlardan elde edilen özelleştirme gelirlerinin, özellikle son on yılda bütçe açıklarının kapanmasında önemli bir rolü olmuştur.

Özelleştirmelerin arkasında yatan neden, neoklasik iktisat anlayışına uygun olarak Özelleştirme İdaresinin yayınlarında “...devletin, asli görevleri olan adalet ve güvenliğin sağlanması yolundaki harcamalar ile özel sektör tarafından yüklenilemeyecek altyapı yatırımlarına yönelmesi, ekonominin ise pazar mekanizmaları tarafından yönlendirilmesi” olarak yer almaktadır. Temel nihai hedef kamunun ekonomide işletmecilik alanından tamamen çekilmesidir.

Her ne kadar temel amaçlar arasında KİT’lerin görev zararlarından kaynaklanan, bütçe üzerindeki yüklerin azaltılması sayılsa da, özelleştirmelerin arkasında yatan nedenin KİT’lerin zarar etmesi olmadığı anlaşılmaktadır. Temelde kar ya da zarar etmesine bakılmaksızın tüm kamu işletmelerinin nihai olarak özelleştirilmesinin hedeflendiği görülmektedir.

Bu kapsamda Özelleştirme İdaresi raporlarına göre 1985 yılından itibaren 270 kuruluşdaki kamu hisseleri, 22 yarım kalmış tesis, 1614 taşınmaz, 8 otoyol, 2 boğaz köprüsü, 126 tesis, 6 liman, şans oyunları lisans hakkı ile araç muayene istasyonları özelleştirme kapsamına alınmıştır. 25 kuruluşdaki kamu payı ile 4 taşınmaz daha sonra özelleştirme işlemine tabi tutulmaksızın kapsamdan çıkarılmak, tasfiye edilmek veya kapsamda olmayan başka bir kuruluşla birleştirilerek tüzel kişiliği sona erdirilmek üzere devredilmiştir. Özelleştirme uygulamalarının başlatıldığı 1985 yılından 2015 yılına kadar geçen 30 yıllık sürede kapsama alınan kuruluşların yarısından fazlası tamamen özelleştirilmiştir.

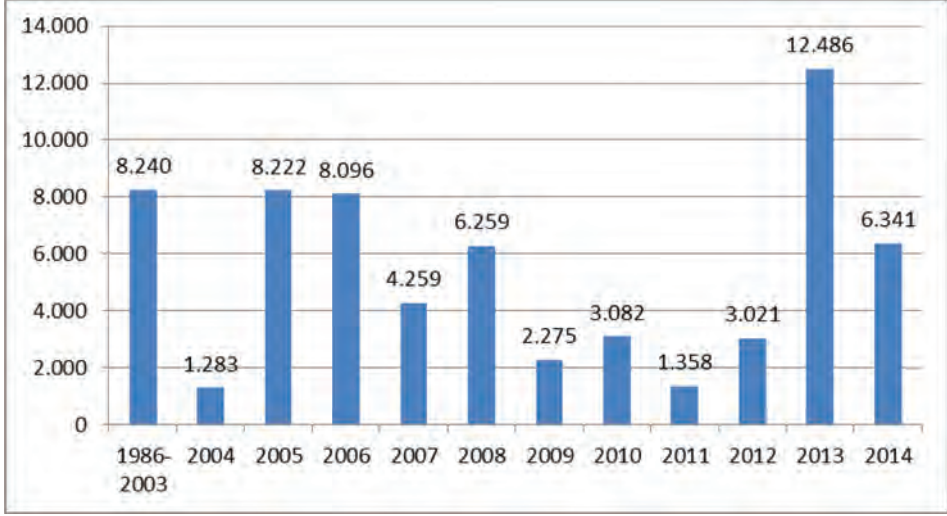
Tablo 35- 1985-2014 Dönemi Gerçekleştirilen Özelleştirme İşlemleri (milyon dolar)

	1985 - 2013	2014	TOPLAM
Özelleştirme Programındaki Kuruluşların Hisse Satışları	21.750	0	21.750
Özelleştirme Programındaki Kuruluşlara ait Bağlı Ortaklık, İştirak, Tesis ve Varlık Satışları	25.250	5.882	31.132
Özelleştirme Programındaki Kuruluşların Halka Arzı	9.573	0	9.573
Özelleştirme Programındaki Kuruluşların BIST'de Satışı	1.261	0	1.261
Yarım Kalmış Tesis Satışı	4	0	4
Özelleştirme Programındaki Kuruluşlar veya Kuruluşlara ait Bağlı Ortaklık, İştirak, Tesis ve Varlıkların Bedelli Devirleri	742	459	1.201
TOPLAM	58.580	6.341	64.921

Kaynak: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı

1985-2014 yılı arası özelleştirme faaliyetlerinin tutarı 64.9 milyar dolardır. 2014 yılı içerisinde ise 5.9 milyar doları bağlı ortaklık, iştirak, tesis ve varlık satışları; 459 milyon doları ise bedelli devirler olmak üzere toplamda 6.3 milyar dolar tutarında özelleştirme gerçekleştirilmiştir. Bu tutarın % 15'i halka arz, % 48'i tesis ve varlık satışları ve % 33'ü blok satışlardan kaynaklanmaktadır.

Yıllar itibarıyla özelleştirme faaliyetlerine bakıldığında 1986-2003 yılları arasında 8,2 milyar dolar özelleştirme yapıldığı, 2005-2008 döneminde özelleştirmelerin tutarlarının arttığı görülmektedir. 2009-2012 döneminde görece düşük tutarda özelleştirme işlemi gerçekleştirilmiştir. 2013 yılında ise gerçekleştirilen özelleştirme tutarı 12,5 milyar dolar seviyesine kadar yükselmiştir.

Grafik 17- 1986-2014 Döneminde Özelleştirme Tutarları (milyon dolar)

Kaynak: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı

Özelleştirmelerin temel hedefi olarak kamunun işletmecilik alanından tamamen çekilmesi belirlenmiş olsa da kamusal fayda açısından gözetilmesi gereken bazı hususlar vardır. Özelleştirilen işletmelerde verimlilik artışı sağlanıp sağlanmadığı, bazı kilit sektörlerin özelleştirilmesi ve özelleştirme yöntemleri bunlardan bazılarıdır.

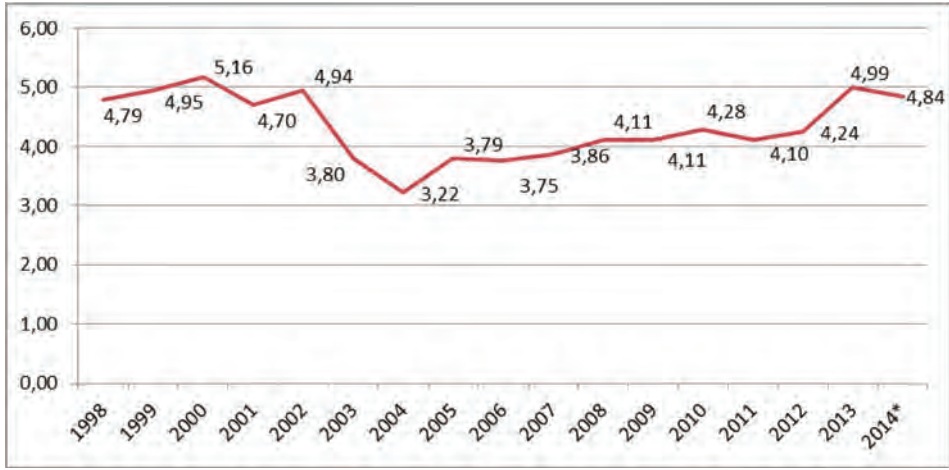
Bir başka önemli nokta da özelleştirmeler sonucu elde edilen gelirlerin kullanımı ile ilgilidir. Varlık azalmasının karşılığında yükümlülüklerde de bir azalmanın gerçekleşmesi gerektiği mantığı ile özelleştirme gelirleri 2008 yılına kadar daha çok bütçe finansmanında kullanılmıştır. 2008 yılından itibaren ise bütçeye gelir olarak yazılmaya başlanmıştır. Yatırım amaçlı kullanımı özelleştirme gelirlerinin yaygın olarak kabul gören bir başka kullanım alanıdır. Bütçeye kaydedilen sermaye gelirlerinin de temelde bu amaçla kullanılması tercih edilmelidir.

4. Yatırımlar

Kamu tarafından yapılan yatırım harcamalarının gelişimi ve sektörel dağılımı, kamu kaynakları ile ekonominin gerek fiziki altyapı gereksinimlerinin karşılanması gerekse beşeri kalkınmanın sağlanması açısından önemlidir.

1998-2002 döneminde GSYH'ye oran olarak % 5 seviyesine yakın gerçekleşen sabit sermaye yatırımları, sıkı maliye politikaları nedeniyle 2004 yılındaki % 3,2 seviyesine kadar gerilemiştir. Daha sonra artış trendine giren kamu yatırımları 2013 yılında % 5 seviyesine kadar yükselmiştir. 2014 yılında GSYH'nin % 4,8'i oranında kamu yatırımı yapıldığı tahmin edilmektedir.

Grafik 18- Kamu Sabit Sermaye Yatırımları Gelişimi (GSYH'ye oran olarak, %)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı

* Tahmin

Sektörel olarak kamu yatırımlarına bakıldığında, kamu yatırımları içerisinde en yüksek paya sahip olan sektörün ulaştırma olduğu görülmektedir. Özel sektörde yüksek yatırımlarının olduğu ulaştırma yatırımları, imalat sektöründen sonra

Türkiye’de en fazla yatırım yapılan sektördür. Ulaştırma sektörüne yönelik kamu yatırımları son iki yılda artış göstererek 2013 ve 2014 yılında sırasıyla GSYH’ye oran olarak % 1,9 gerçekleşmiş ve % 1,8 düzeyinde gerçekleşmesi tahmin edilmektedir. Özel sektör yatırımları ile beraber toplamda ulaştırma sektörü yatırımları 2013 yılında % 4,64 olmuştur ve 2014 yılında % 4,56 olması beklenmektedir.

Kamunun ekonomide işletmecilik alanından çekilmesi ile beraber imalat sektörü yatırımları özel sektör eliyle gerçekleştirilmektedir. İmalat sektörüne yönelik yatırımlar son iki yılda 2011-2012 dönemine göre azalmıştır. 2013 yılında GSYH’ye oran olarak % 5,73 gerçekleşmiştir ve 2014 yılında % 5,41 düzeyinde gerçekleşmesi beklenmektedir.

Özelleştirmelerle beraber enerji sektörüne yönelik kamu yatırımlarının GSYH’ye oran olarak azaldığı görülmektedir. 2013 yılında % 0,23 olan kamu enerji yatırımlarının 2014 yılında % 0,26 düzeyinde gerçekleşmesi beklenmektedir. Diğer taraftan enerji sektörüne yönelik özel yatırımlar da düşük seviyededir. Toplamda enerji sektörüne yönelik yatırımlar 2013 yılında GSYH’ye oran olarak % 0,79’dur ve 2014 yılında % 0,77 olacağı tahmin edilmektedir.

Eğitime yönelik yatırımların düzeyinde gerek kamu gerek özel sektör kaynaklı bir artış görülse de toplam yatırımlar 2013 yılında % 1,2 düzeyine kadar çıkabilmiştir. 2014 yılında ise % 1,26 olacağı tahmin edilmektedir. Kamu eğitim yatırımları GSYH’ye oran olarak 2013 yılında % 0,72 seviyesinde gerçekleşmiştir ve 2014 yılında % 0,76 seviyesinde gerçekleşmesi beklenmektedir.

Sağlık sektörüne yönelik yatırımlar 2013 yılında GSYH’ye oran olarak % 1,23 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2014 yılında ise bu oranın %1,31 olacağı tahmin edilmektedir. Kamu sağlık yatırımları ise GSYH’ye olarak 2013 yılında % 0,25’tir ve 2014 yılında % 0,26 olacağı tahmin edilmektedir.

Özellikle eğitim ve sağlığa yönelik yapılan yatırımlar kadar bu yatırımların işlerlik kazanması için yapılacak olan cari harcamalar da önemlidir.

Tablo 36- Sektörler itibariyle sabit sermaye yatırımları (GSYH'ye oran olarak, %)

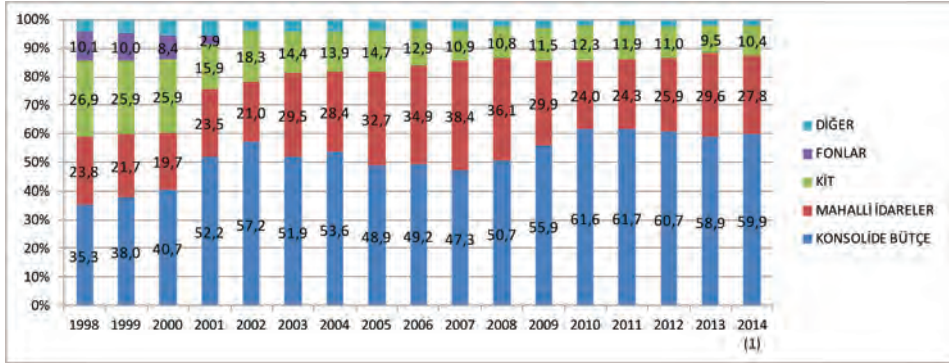
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*
Kamu Sektörü Sabit Sermaye Yatırımları																	
Tarım	0,39	0,41	0,45	0,47	0,46	0,30	0,30	0,30	0,26	0,34	0,35	0,53	0,42	0,40	0,45	0,48	0,42
Madencilik	0,07	0,07	0,06	0,07	0,03	0,04	0,05	0,06	0,07	0,08	0,07	0,09	0,08	0,10	0,09	0,07	0,11
İmalat	0,13	0,13	0,15	0,19	0,16	0,10	0,09	0,07	0,08	0,04	0,04	0,05	0,03	0,03	0,03	0,05	0,04
Enerji	0,80	0,76	0,78	0,71	1,03	0,63	0,43	0,47	0,38	0,40	0,38	0,39	0,28	0,23	0,25	0,23	0,26
Ulaştırma	1,63	1,82	1,81	1,42	1,35	1,03	1,08	1,30	1,25	1,12	1,55	1,23	1,86	1,69	1,62	1,93	1,79
Turizm	0,02	0,02	0,02	0,02	0,04	0,03	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,01	0,02	0,02	0,03	0,03	0,02
Konut	0,05	0,06	0,04	0,04	0,04	0,03	0,06	0,05	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,07	0,06	0,06	0,05
Eğitim	0,51	0,58	0,61	0,57	0,61	0,54	0,43	0,44	0,43	0,47	0,41	0,51	0,44	0,50	0,60	0,72	0,78
Sağlık	0,23	0,19	0,23	0,23	0,25	0,22	0,16	0,22	0,22	0,26	0,23	0,28	0,20	0,20	0,22	0,25	0,26
Diğer Hizmetler	0,96	0,89	0,99	0,98	0,97	0,88	0,62	0,86	0,99	1,07	1,01	0,97	0,87	0,85	0,88	1,16	1,12
TOPLAM	4,79	4,95	5,16	4,70	4,94	3,80	3,22	3,79	3,75	3,86	4,11	4,11	4,28	4,10	4,24	4,99	4,84
Özel Sektör Sabit Sermaye Yatırımları																	
Tarım	0,88	0,43	0,50	0,24	0,23	0,33	0,69	0,56	0,60	0,41	0,26	0,14	0,26	0,49	0,32	0,32	0,34
Madencilik	0,26	0,24	0,17	0,18	0,21	0,27	0,33	0,32	0,30	0,27	0,24	0,22	0,29	0,43	0,52	0,51	0,56
İmalat	4,29	3,52	4,06	2,85	4,00	4,94	6,79	7,22	7,88	7,35	6,42	4,77	5,38	7,31	6,20	5,69	5,37
Enerji	0,97	0,66	0,58	1,11	0,50	0,38	0,28	0,38	0,53	0,58	0,62	0,80	0,76	0,59	0,54	0,55	0,51
Ulaştırma	3,79	2,99	4,32	2,73	2,04	2,16	3,32	3,25	3,15	2,90	2,82	2,58	2,75	3,12	2,62	2,71	2,77
Turizm	0,68	0,76	0,73	0,71	0,80	1,03	1,22	1,30	1,27	0,90	0,93	0,88	1,23	1,25	1,40	1,37	1,31
Konut	5,87	4,32	3,74	2,44	2,83	2,95	3,13	2,74	3,28	3,67	3,05	2,26	2,39	2,73	2,66	2,31	2,50
Eğitim	0,16	0,26	0,29	0,22	0,18	0,20	0,21	0,19	0,19	0,19	0,20	0,11	0,20	0,35	0,49	0,48	0,50
Sağlık	0,66	0,47	0,56	0,45	0,47	0,48	0,65	0,81	0,85	0,83	0,79	0,63	1,01	1,01	0,88	0,98	1,05
Diğer Hizmetler	0,77	0,72	0,72	0,74	0,92	0,87	0,89	0,83	0,81	0,79	0,76	0,71	0,67	0,73	0,70	0,71	0,76
TOPLAM	18,33	14,37	15,67	11,66	12,19	13,61	17,49	17,60	18,86	17,90	16,10	13,10	14,96	18,01	16,32	15,62	15,66
Toplam Sabit Sermaye Yatırımları																	
Tarım	1,27	0,84	0,94	0,71	0,69	0,63	0,98	0,87	0,86	0,76	0,61	0,67	0,68	0,89	0,78	0,80	0,76
Madencilik	0,33	0,31	0,23	0,25	0,25	0,31	0,37	0,37	0,37	0,35	0,31	0,31	0,37	0,53	0,61	0,58	0,67
İmalat	4,42	3,64	4,21	3,04	4,16	5,04	6,88	7,29	7,96	7,39	6,46	4,81	5,41	7,34	6,24	5,73	5,41
Enerji	1,78	1,42	1,37	1,82	1,53	1,01	0,71	0,84	0,91	0,98	1,00	1,20	1,04	0,82	0,79	0,79	0,77
Ulaştırma	5,42	4,81	6,13	4,15	3,40	3,19	4,40	4,55	4,41	4,02	4,37	3,81	4,62	4,81	4,24	4,64	4,56
Turizm	0,70	0,81	0,76	0,73	0,84	1,06	1,24	1,32	1,29	0,92	0,95	0,89	1,25	1,28	1,43	1,40	1,33
Konut	5,92	4,38	3,78	2,48	2,87	2,99	3,16	2,80	3,33	3,73	3,11	2,32	2,46	2,80	2,71	2,37	2,55
Eğitim	0,67	0,85	0,90	0,79	0,79	0,74	0,64	0,63	0,62	0,66	0,61	0,61	0,65	0,85	1,09	1,20	1,26
Sağlık	0,89	0,65	0,79	0,68	0,72	0,70	0,81	1,03	1,07	1,09	1,02	0,92	1,21	1,21	1,11	1,23	1,31
Diğer Hizmetler	1,73	1,61	1,72	1,73	1,89	1,74	1,52	1,68	1,80	1,86	1,77	1,68	1,54	1,58	1,58	1,88	1,87
TOPLAM	23,12	19,32	20,83	16,38	17,13	17,41	20,71	21,39	22,62	21,75	20,21	17,22	19,23	22,11	20,56	20,61	20,50

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı,

*Gerçekleşme Tahmini

Kamu sabit sermaye yatırımlarına bütçe türleri itibariyle bakıldığında, gerek KİT'lerin etkinlik alanının özelleştirmeler kapsamında daraltılması gerekse bütçe dışı fonların kullanımının azaltılmasıyla 2002 yılında konsolide bütçenin payını % 57,2'ye kadar yükseldiği görülmektedir.

Grafik 19- 1998-2014 Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarının Bütçe Türleri İtibariyle Dağılımı (%)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı,

* Gerçekleşme Tahmini

Altyapı yatırımlarının artarak belediyeler tarafından gerçekleştirilmeye başlanması ile ise merkezi yönetimin payında azalma görülmektedir. Mahalli idarelerin payı 2007'i yılında % 38,4'e kadar çıkmış, merkezi yönetimin payı ise % 47,3'e gerilemiştir. Ancak 2007 yılından sonra merkezi yönetimin payının arttığı, yerel idarelerin payının ise giderek azaldığı görülmektedir. Son üç yılda yerel yönetimin paylarında hafif bir artış eğilimi olduğu söylenebilir.

5. 2007-2014 Dönemi Merkezi Yönetim Bütçe Gelişmeleri

Yukarıda daha önce yer verildiği gibi 2007 yılı sonrasında kamu faiz dışı fazlası hedefi büyük ölçüde gevşetilmiş ve harcamalar üzerindeki baskı azaltılmıştır. Bütçe disiplini açısından harcama baskılarının azaltılmasına dikkat edilmesi gerektiği düşünülebilir, diğer taraftan artan kamu harcamaları yoluyla yatırımların artırılması ve kamu hizmet sunumunun iyileştirilmesi sağlanıyor ise harcama artışları sonradan artan yükler yaratmadığı sürece olumlu karşılanabilir.

2007 yılı sonrasında kamu harcamalarındaki baskının azaltılmaya başlaması ile merkezi yönetim faiz dışı harcamalarındaki artış hızlanmıştır. 2009 yılında

GSYH'ye oran olarak % 22,6 seviyesine çıkan faiz dışı harcamalar devam eden yıllarda, 2011 yılındaki % 21 seviyesi dışında, % 22 seviyesinin üzerinde seyretmiştir. Bütçe gelirlerinde aynı hızda bir artış görülmemesi nedeniyle faiz dışı denge de önceki dönemlere göre düşmüştür.

Bütçe gelirlerinde harcamalara göre daha düşük hızda olmakla beraber vergi gelirleri artışına bağlı olarak, artış görülmektedir. Vergi gelirlerinin GSYH'ye oranı 2010 yılında % 19,2 seviyesine çıkmış ve sonrasında artmaya devam etmiştir. 2013 yılında vergi tahsilatının GSYH'ye oranı % 20,9 olmuştur. 2014 yılı GSYH beklentilerine göre yapılan hesaplamalar ile vergi gelirlerinin GSYH'ye oranı 2013 yılına göre azalsa da % 20'ye yakın bir seviyede gerçekleşmiş olduğu görülmektedir.

Tablo 37- Merkezi Yönetim Bütçesi Gelişmeleri (GSYH'ye oran olarak, %)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*
Harcamalar	24,20	23,88	28,16	26,79	24,24	25,54	26,08	25,42
Faiz Hariç Harcamalar	18,42	18,55	22,57	22,39	20,99	22,13	22,89	22,59
Toplam Gelirler	22,58	22,05	22,62	23,14	22,87	23,47	24,90	24,14
Vergi Gelirleri	18,13	17,69	18,10	19,16	19,56	19,68	20,84	19,98
Vergi Dışı Gelirler	4,45	4,36	4,52	3,98	3,31	3,79	4,06	4,16
Bütçe Dengesi	-1,63	-1,83	-5,54	-3,65	-1,37	-2,08	-1,18	-1,28
Faiz Dışı Denge	4,16	3,50	0,05	0,75	1,88	1,34	2,01	1,54

Kaynak: Muhasebat ve TUIK,

* 2014 yılı için OVP GSYH tahmini kullanılmıştır.

Faiz dışı fazla nominal olarak da azalmıştır. Cari fiyatlarla 2007 yılında 35 milyar TL faiz dışı fazla verilmiştir. Devam eden yıllarda faiz dışı fazla tutarı değişiklik göstermekle beraber bir daha bu seviyeye çıkmamıştır. 2014 yılında merkezi yönetim bütçe giderleri 448,4 milyar TL, faiz dışı bütçe giderleri 398,5 milyar TL, bütçe gelirleri ise 425,7 milyar TL gerçekleşmiştir. Bütçe 22,7 milyar TL açık vermiş, faiz dışı fazla ise 27,2 milyar TL olmuştur.

Tablo 38- 2007-2014 Merkezi Yönetim Bütçe Tahmin ve Gerçekleşmeleri

Bütçe Gerçekleşmeleri (milyon TL)								
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Harcamalar	204.068	227.031	268.219	294.359	314.607	361.887	408.225	448.424
1-Faiz Hariç Harcama	155.315	176.369	215.018	246.060	272.375	313.471	358.239	398.517
Personel Giderleri	43.569	48.856	55.947	62.315	72.914	86.463	96.235	110.370
Sosyal Gv.Kur. Devlet Primi	5.805	6.408	7.208	11.063	12.850	14.728	16.306	18.926
Mal ve Hizmet Alımları	22.258	24.412	29.799	29.185	32.797	32.894	36.386	40.691
Cari Transferler	63.292	70.360	91.976	101.857	110.499	129.477	148.743	162.327
Sermaye Giderleri	13.003	18.516	20.072	26.010	30.905	34.365	43.767	48.001
Sermaye Transferleri	3.542	3.174	4.319	6.773	6.739	6.006	7.666	7.683
Borç Verme	3.846	4.644	5.698	8.857	5.671	9.537	9.135	10.518
Yedek Ödenekler	0	0	0	0	0	0	0	0
2-Faiz Harcamaları	48.753	50.661	53.201	48.299	42.232	48.416	49.986	49.907
Gelirler	190.360	209.598	215.458	254.277	296.824	332.475	389.682	425.758
1-Genel Bütçe Gelirleri	184.803	203.027	208.610	246.051	286.554	320.536	375.564	409.191
Vergi Gelirleri	152.835	168.109	172.440	210.560	253.809	278.781	326.169	352.437
Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri	8.239	7.422	9.948	9.804	9.063	13.986	14.312	16.119
Alınan Bağış ve Yardımlar ile Özel Gelirler	1.845	850	807	966	1.068	1.652	1.096	1.891
Faizler, Paylar ve Cezalar	15.706	17.126	23.058	21.114	19.739	22.708	23.651	28.294
Sermaye Gelirleri	6.080	9.114	2.044	3.376	2.530	2.054	10.105	9.548
Alacaklardan Tahsilat	98	407	312	232	344	1.355	231	902
2-Özel Bütçeli İdarelerin Öz Gelirleri	3.972	4.825	5.037	6.333	8.174	9.622	11.445	13.419
3-Düzen. ve Denet. Kurumlarının Gelirleri	1.585	1.747	1.811	1.893	2.095	2.318	2.673	3.148
Bütçe Dengesi	-13.708	-17.432	-52.761	-40.081	-17.783	-29.412	-18.543	-22.666
Faiz Dışı Denge	35.045	33.229	440	8.217	24.448	19.004	31.443	27.242
Bütçe Tahminlerine Göre Gerçekleşme Oranları (%)								
Harcamalar	99,6	102,0	103,5	102,6	100,7	103,1	101,0	102,7
1-Faiz Hariç Harcama	102,2	105,9	106,6	106,9	102,8	104,2	102,0	103,7
Personel Giderleri	99,8	100,4	97,8	103,3	100,9	105,8	99,0	100,4
Sosyal Gv.Kur. Devlet Primi	57,5	100,0	99,5	99,6	100,9	103,1	97,1	100,3
Mal ve Hizmet Alımları	142,8	106,6	117,1	115,9	109,1	114,0	108,8	108,2
Cari Transferler	104,0	101,7	104,6	99,7	95,4	99,4	98,3	99,2
Sermaye Giderleri	107,4	157,2	135,3	137,4	142,4	123,1	130,7	130,8
Sermaye Transferleri	97,1	152,3	152,9	197,5	156,7	141,6	150,2	117,9
Borç Verme	104,1	118,1	122,2	128,3	88,1	110,6	82,2	137,6
Yedek Ödenekler	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
2-Faiz Harcamaları	92,1	90,5	92,5	85,1	88,9	96,4	94,3	96,0
Gelirler	101,2	102,5	86,6	107,4	106,4	100,8	105,3	105,6
1-Genel Bütçe Gelirleri	100,7	101,8	85,9	107,0	105,5	99,6	104,0	104,1
Vergi Gelirleri	96,6	98,2	85,3	108,9	109,3	100,4	102,6	101,2
Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri	105,4	82,7	135,1	145,1	124,2	151,4	156,8	198,0
Alınan Bağış ve Yardımlar ile Özel Gelirler	384,2	106,0	85,7	100,1	86,2	139,6	53,5	121,5
Faizler, Paylar ve Cezalar	108,7	121,3	118,7	118,5	95,4	103,7	105,4	108,7
Sermaye Gelirleri	237,0	211,6	15,6	31,7	25,3	17,9	108,8	109,1
Alacaklardan Tahsilat				52,9	158,0	503,0	80,7	633,7
2-Özel Bütçeli İdarelerin Öz Gelirleri	121,7	141,2	129,9	129,3	149,1	158,0	172,9	185,8
3-Düzen. ve Denet. Kurumlarının Gelirleri	110,5	101,1	94,1	97,1	110,7	114,3	114,1	105,5
Bütçe Dengesi	81,5	96,9	507,4	79,9	53,0	139,4	54,6	68,2
Faiz Dışı Denge	97,0	87,4	0,9	125,2	175,2	65,2	165,1	145,4

Kaynak: Muhasebat

2007- 2014 döneminde faiz dışı harcamalar bütçe tahminlerinin üzerinde gerçekleşmiştir. Ödenek aşımı yürütmenin bütçe ile belirlenen ve TBMM tarafından onaylanan harcamaların üzerinde harcamalarda bulunduğunu göstermektedir. Bu durumun özellikle mal ve hizmet alımları ve yatırımlara yönelik harcamalar için geçerli olduğu görülmektedir. Diğer taraftan faiz harcamalarının bütçe tahminlerinin sürekli altında gerçekleşmesi ve gelir gerçekleştirmelerinin gelir tahminlerini aşması sonucu bütçe açığı 2009 kriz yılı ve 2012 yılı dışında bütçede öngörülenin altında gerçekleşmiştir. Faiz dışı denge performansı ise 2012 yılı hariç son 5 yılda bütçede öngörülenin hayli üzerine çıkmıştır.

2014 yılında bütçe giderlerinin bütçe tahminlerine göre gerçekleşme oranı % 102,7'dir. Faiz harcamalarının bütçe tahminlerinin altında gerçekleştiği ve faiz dışı giderlerin bütçe tahminine göre gerçekleşmesinin % 103,7 olduğu görülmektedir. Gelirlerin bütçeye göre gerçekleşme oranı ise % 105,6'dır. Faiz dışı denge bütçede öngörülenin hayli üzerinde gerçekleşmiştir. Bütçeye göre faiz dışı denge gerçekleşme oranı % 145'dir. Bütçe açığının da tahminin oldukça altında gerçekleştiği görülmektedir.

2007 yılı sonrasında faiz dışı harcamaların artışına bütçe kalemleri temelinde baktığında, cari transfer artışlarının önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Yatırım giderleri ile sağlık ve savunma hariç mal ve hizmet alımlarında da önemli ölçüde artış gerçekleşmiştir.

Personel giderleri dönem boyunca ortalama % 14,4 oranında artmış, 2014 yılında % 14,7 artışla 110,4 milyar TL gerçekleşmiştir. 19 milyar TL prim ödemesi ile birlikte toplamda 129,4 milyar TL personel harcaması yapılmıştır.

Mal ve hizmet alımı giderlerindeki artış sağlık giderlerinin azalması nedeniyle sınırlı kalırken, sağlık ve savunma hariç mal ve hizmet alımlarında önemli ölçüde artış gerçekleşmiştir. Sağlık harcamalarındaki azalmanın temel nedeni yeşilkart sağlık harcamalarının azalması olmuştur. 2012 yılından sonra yeşilkart uygulamasına son verilerek sosyal güvenliği olmayanlar için sağlık primi yardımı uygulamasına geçilmiştir. Transfer harcaması niteliği taşıyan yeşilkart sağlık harcamalarının uygulanmasına son verilmesiyle beraber mal ve hizmet alımları altında izlenmemesi doğru bir yaklaşımdır. 2014 yılında sağlık ve savunma hariç mal ve hizmet giderleri % 16,7 oranında artarak 27,7 milyar TL gerçekleşmiştir. Toplamda mal ve hizmet alımları ise % 11,8 artarak 40,7 milyar TL olmuştur.

Tablo 39- 2007-2014 Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri (milyon TL, % değişim oranı)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri (A+B)	204.068	227.031	268.219	294.359	314.607	361.887	408.225	448.424
A. Faiz Hariç Bütçe Giderleri	155.315	176.369	215.018	246.060	272.375	313.471	358.239	398.517
1. Personel Giderleri	43.569	48.856	55.947	62.315	72.914	86.463	96.235	110.370
2. SGK'ya Devlet Primi Giderleri	5.805	6.408	7.208	11.063	12.850	14.728	16.306	18.926
3. Mal ve Hizmet Alım Giderleri	22.258	24.412	29.799	29.185	32.797	32.894	36.386	40.691
Savunma-Güvenlik	7.599	8.327	9.671	9.544	10.023	10.965	11.783	12.165
Sağlık Giderleri	6.625	6.765	8.798	5.752	5.442	539	336	358
Yeşil Kart Sağlık Hizmetleri	3.914	4.031	5.506	4.944	5.140	230	0	0
Diğer Mal ve Hizmet Alım Giderleri	7.974	9.231	11.288	13.863	17.131	20.939	23.749	27.714
4. Cari Transferler	63.292	70.360	91.976	101.857	110.499	129.477	148.743	162.327
Görev Zararları	1.401	2.041	4.138	3.297	4.739	3.912	4.075	3.836
Hazine Yardımları	36.273	38.769	56.951	60.323	59.353	70.184	79.238	83.528
Sağlık, Emeklilik ve Sosyal Yardım Giderleri	33.063	35.133	52.685	55.039	52.833	63.684	71.793	77.294
-Devlet Sosyal Güvenlik Katkısı	0	1.718	11.084	14.965	21.176	23.537	27.471	30.512
-Sosyal Güvenlik Açık Finansmanı	25.623	25.850	29.249	27.069	16.555	22.218	20.385	21.229
-Sosyal Güvenliği Olmayanların Sağlık Primi	0	0	0	0	419	3.456	7.566	6.244
Mahalli İdarelere Hazine Yardımları	1.706	1.918	1.591	1.738	2.505	2.400	2.363	1.240
Diğer Hazine Yardımları	696	696	1.657	2.204	2.357	2.337	2.916	2.527
Tarımsal Destekleme Ödemeleri	5.555	5.809	4.495	5.817	6.961	7.553	8.684	9.148
Gelirden Ayrılan Paylar	17.192	20.256	21.492	26.308	31.043	34.380	39.869	47.344
Mahalli İdare Payları	13.286	15.829	16.835	20.910	24.900	27.713	32.398	38.787
Fon Payları	3.224	3.555	3.474	4.143	5.404	5.988	6.695	7.695
5. Sermaye Giderleri	13.003	18.516	20.072	26.010	30.905	34.365	43.767	48.001
6. Sermaye Transferleri	3.542	3.174	4.319	6.773	6.739	6.006	7.666	7.683
7. Borç Verme	3.846	4.644	5.698	8.857	5.671	9.537	9.135	10.518
8. Yedek Ödenekler	0	0	0	0	0	0	0	0
B. Faiz Giderleri	48.753	50.661	53.201	48.299	42.232	48.416	49.986	49.907
İç Borç Faiz Ödemeleri	41.540	44.516	46.762	42.148	35.064	40.702	38.910	38.618
Dış Borç Faiz Ödemeleri	6.403	5.738	6.318	5.982	6.668	7.277	7.397	8.825
Bir Önceki Yıla Göre Değişim Oranı (%)								
Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri (A+B)	14,6	11,3	18,1	9,7	6,9	15,0	12,8	9,8
A. Faiz Hariç Bütçe Giderleri	17,5	13,6	21,9	14,4	10,7	15,1	14,3	11,2
1. Personel Giderleri	15,2	12,1	14,5	11,4	17,0	18,6	11,3	14,7
2. SGK'ya Devlet Primi Giderleri	14,4	10,4	12,5	53,5	16,2	14,6	10,7	16,1
3. Mal ve Hizmet Alım Giderleri	17,1	9,7	22,1	-2,1	12,4	0,3	10,6	11,8
Savunma-Güvenlik	9,6	16,1	-1,3	5,0	9,4	7,5	3,2	
Sağlık Giderleri	2,1	30,0	-34,6	-5,4	-90,1	-37,6	6,4	
Diğer Mal ve Hizmet Alım Giderleri		15,8	22,3	22,8	23,6	22,2	13,4	16,7
4. Cari Transferler	27,0	11,2	30,7	10,7	8,5	17,2	14,9	9,1
Görev Zararları	45,6	102,8	-20,3	43,7	-17,4	4,2	-5,9	
Hazine Yardımları	6,9	46,9	5,9	-1,6	18,2	12,9	5,4	
Sağlık, Emeklilik ve Sosyal Yardım Giderleri	6,3	50,0	4,5	-4,0	20,5	12,7	7,7	
-Devlet Sosyal Güvenlik Katkısı	0,1	13,2	-7,5	-38,8	34,2	-8,3	4,1	
-Sosyal Güvenlik Açık Finansmanı								
Mahalli İdarelere Hazine Yardımları	12,4	-17,0	9,3	44,1	-4,2	-1,5	-47,5	
Diğer Hazine Yardımları	-0,1	138,2	33,0	6,9	-0,8	24,8	-13,3	
Tarımsal Destekleme Ödemeleri	4,6	-22,6	29,4	19,7	8,5	15,0	5,3	
Gelirden Ayrılan Paylar		17,8	6,1	22,4	18,0	10,7	16,0	18,8
Mahalli İdare Payları		19,1	6,4	24,2	19,1	11,3	16,9	19,7
Fon Payları		10,3	-2,3	19,3	30,5	10,8	11,8	14,9
5. Sermaye Giderleri	7,5	42,4	8,4	29,6	18,8	11,2	27,4	9,7
6. Sermaye Transferleri	34,3	-10,4	36,1	56,8	-0,5	-10,9	27,6	0,2
7. Borç Verme	-32,4	20,7	22,7	55,5	-36,0	68,2	-4,2	15,1
8. Yedek Ödenekler								
B. Faiz Giderleri	6,1	3,9	5,0	-9,2	-12,6	14,6	3,2	-0,2
a) İç Borç Faiz Ödemeleri	7,2	5,0	-9,9	-16,8	16,1	-4,4	-0,2	
b) Dış Borç Faiz Ödemeleri	-10,4	10,1	-5,3	11,5	9,1	-1,6	19,3	

Kaynak: Muhasebat

2009 yılında, küresel krizin Türkiye üzerindeki etkilerini azaltmaya yönelik önlemlerle beraber (işveren sigorta primi indirimi gibi) sağlık, emeklilik ve sosyal yardıma yönelik cari transferler % 50 artarak 52,7 milyar TL'ye yükselmiştir. 2010 yılından itibaren SGK'ye açık finansmanı için aktarılan miktar azalış gösterse de devlet sosyal güvenlik katkısı ile beraber ele alındığında bütçeden SGK'ye yapılan transferlerin azalmadığı görülmektedir. 2014 yılında 30,5 milyar TL devlet katkısı ve 21,2 milyar TL açık finansmanı olarak toplamda 51,7 milyar TL bütçeden SGK'ye aktarım gerçekleştirilmiştir.

2012 yılından itibaren sağlık, sosyal güvenlik ve sosyal yardımlara yönelik transferlerin artışında sosyal güvenliği olmayanlar için bütçeden aktarılan sağlık giderleri etkili olmuştur. Yeşilkart sağlık hizmetlerinin yerine yeni uygulama ile sosyal güvenliği olmayanlara sağlık transferleri 2012 yılından itibaren cari transfer hesapları altında yer almıştır. 2014 yılında sosyal güvenliği olmayanlar için yapılan aktarma 6,2 milyar TL düzeyindedir.

Bütçeden yerel yönetimlere yapılan yardımlar 2011 seçim yılında % 44,1 oranında artarak 2,5 milyar TL olmuştur. Daha sonra yerel yönetimlere yapılan yardımlar azaltılmış ve 2014 yılında bütçeden yerel yönetimlere 1,2 milyar TL yardım yapılmıştır.

Tarımsal desteklemeye yönelik transferler 2009 yılında azalmış daha sonra sürekli artış göstermiştir. 2014 yılında % 5,3 artışla 9,1 milyar TL tarımsal destekleme yardımı yapılmıştır.

Gelirden ayrılan paylardaki artış genellikle ilgili gelirlerdeki artışa bağlı olarak gerçekleşmektedir. 2014 yılında % 18,8 artışla 47,3 milyar TL bütçe gelirlerinden pay aktarımı gerçekleştirilmiştir. Bu tutarın 38,9 milyar TL'si yerel yönetimlere aktarılan paylardır.

Sermaye giderleri incelenen dönem boyunca önemli ölçüde artmıştır. 2008 yılında % 42,4 artışla 18,5 milyar TL'ye yükselen yatırım giderleri tüm dönem boyunca artarak 2014 yılında 48 milyar TL seviyesinde gerçekleşmiştir.

2009 ve 2010 yıllarında önemli ölçüde artış gösteren sermaye transferleri, 2014 yılında 7,8 milyar TL olmuştur.

Verilen borçlardaki artışların büyük kısmını KİT'lere verilen borçlar oluşturmaktadır. 2014 yılında verilen borçlar geçen yıla göre % 15,1 oranında artarak 10,5 milyar TL gerçekleşmiştir.

Faiz giderlerinin büyük kısmının iç borçlanma faiz ödemeleri olduğu görülmektedir. Borç stokunda artış görülen 2008 ve 2009 yıllarında faiz harcamaları artmış olsalar da 2010-2014 döneminde 50 milyar TL'nin altında seyretmiştir.

Kamu gelirlerindeki artışların en önemli kaynağını vergi geliri artışları oluşturmaktadır. Ayrıca 2007-2014 döneminde bütçeye aktarılan özelleştirme ve fon gelirleri ile 2011 yılından itibaren 6111 sayılı Kanun çerçevesinde elde edilen gelirler gibi bir kerelik gelir uygulamaları bütçe gelirlerinin artışında etkili olmuştur. 6111 sayılı "Bazı Kamu Alacaklarının Yeniden Yapılandırılması Kanunu" kapsamında tahsil edilen genel bütçe vergi gelirleri, teşebbüs mülkiyet gelirleri ile faiz, pay ve ceza gelirleri toplam tutarı 2014 Mayıs ayı sonu itibariyle 26.4 milyar TL'dir.

Yine 2014 yılında çıkarılan 6552 sayılı Yasa ile kamu alacaklarının tahsilinde vergi ve sosyal güvenlik primi borçlularına önemli kolaylıklar sağlanmıştır. Vergisini zamanında ödeyen mükelleflere göre daha avantajlı koşullarla vergi ödeme kolaylıklarının sağlanması son yıllarda sıkça başvurulan bir yöntem haline gelmiş olup, bunun uzun dönemde, vergilerin zamanında ödenmesi konusunda olumsuz sonuçlara neden olması beklenmektedir. 6552 sayılı Yasanın sonuçları ve mali etkileri 2015 yılı mali tablolarına etki edecektir.

Tablo 40- 2007-2014 Merkezi Yönetim Bütçe Gelirleri (milyon TL, % değişim oranı)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Merkezi Yönetim Gelirleri	190.360	209.598	215.458	254.277	296.824	332.475	389.682	425.758
Genel Bütçe Gelirleri	184.803	203.027	208.610	246.051	286.554	320.536	375.564	409.191
I-Vergi Gelirleri	152.835	168.109	172.440	210.560	253.809	278.781	326.169	352.437
II-Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri	8.239	7.422	9.948	9.804	9.063	13.986	14.312	16.119
Hazine Portföyü ve İştirak Gelirleri	4.559	3.721	3.777	3.983	3.893	8.105	8.474	9.886
III-Alınan Bağışlar ve Yardımlar ile Özel Gelirler	1.845	850	807	966	1.068	1.652	1.096	1.891
IV-Faizler, Paylar ve Cezalar	15.706	17.126	23.058	21.114	19.739	22.708	23.651	28.294
Faiz Gelirleri	4.804	4.357	5.667	5.086	2.729	4.267	4.345	4.493
Kişi ve Kurumlardan Alınan Paylar	5.321	6.908	7.607	6.719	8.055	9.436	10.318	11.280
Para Cezaları	3.677	2.925	3.908	4.284	5.772	5.884	7.435	6.594
Diğer Çeşitli Gelirler	1.904	2.935	5.875	5.025	3.183	3.122	1.554	5.927
V-Sermaye Gelirleri	6.080	9.114	2.044	3.376	2.530	2.054	10.105	9.548
Diğer Sermaye Satış Gelirleri	5.842	8.889	1.825	3.079	2.175	1.752	8.311	7.751
VI-Alacaklardan Tahsilat	98	407	312	232	344	1.355	231	902
Özel Bütçeli İdarelerin Gelirleri	3.972	4.825	5.037	6.333	8.174	9.622	11.445	13.419
Düzenleyici ve Denetleyici Kurumların Gelirleri	1.585	1.747	1.811	1.893	2.095	2.318	2.673	3.148
Bir Önceki Yıla Göre Değişim Oranı (%)								
Merkezi Yönetim Gelirleri	9,7	10,1	2,8	18,0	16,7	12,0	17,2	9,3
Genel Bütçe Gelirleri	9,6	9,9	2,8	17,9	16,5	11,9	17,2	9,0
I-Vergi Gelirleri	11,2	10,0	2,6	22,1	20,5	9,8	17,0	8,1
II-Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri	9,4	-9,9	34,0	-1,4	-7,6	54,3	2,3	12,6
Hazine Portföyü ve İştirak Gelirleri	32,7	-18,4	1,5	5,4	-2,2	108,2	4,5	16,7
III-Alınan Bağışlar ve Yardımlar ile Özel Gelirler	-18,2	-53,9	-5,0	19,6	10,7	54,6	-33,7	72,6
IV-Faizler, Paylar ve Cezalar	-19,2	9,0	34,6	-8,4	-6,5	15,0	4,2	19,6
1.Faiz Gelirleri	-7,9	-9,3	30,0	-10,2	-46,3	56,3	1,8	3,4
2.Kişi ve Kurumlardan Alınan Paylar	-15,0	29,8	10,1	-11,7	19,9	17,1	9,3	9,3
3.Para Cezaları	-15,7	-20,4	33,6	9,6	34,7	1,9	26,4	-11,3
4.Diğer Çeşitli Gelirler	-47,1	54,1	100,2	-14,5	-36,7	-1,9	-50,2	281,4
V-Sermaye Gelirleri	230,2	49,9	-77,6	65,1	-25,1	-18,8	392,0	-5,5
Diğer Sermaye Satış Gelirleri	284,6	52,2	-79,5	68,7	-29,4	-19,5	374,5	-6,7
VI-Alacaklardan Tahsilat		316,6	-23,2	-25,8	48,5	293,6	-83,0	291,2
Özel Bütçeli İdarelerin Gelirleri	12,5	21,5	4,4	25,7	29,1	17,7	19,0	17,3
Düzenleyici ve Denetleyici Kurumların Gelirleri	12,7	10,2	3,7	4,5	10,7	10,6	15,3	17,8

Kaynak: Muhasebat

2007-2014 döneminde vergi gelirleri ortalama % 12,7 oranında artış göstermiştir. 2009 yılında ekonominin küçülmesi ile vergi gelirlerindeki artış sınırlı kalmış ancak azalmaya dönmemiştir. 2014 yılında % 8,1 artışla 352,4 milyar TL vergi tahsilatı gerçekleştirilmiştir.

Teşebbüs ve mülkiyet gelirlerinin büyük bölümü hazine portföyü ve iştirak gelirleridir. 2012 yılında sıçrama gösteren iştirak gelirleri 2014 yılında 9,9 milyar TL olmuştur. Teşebbüs ve mülkiyet gelirleri 2014 yılında % 12,6 artışla 16,1 milyar TL gerçekleşmiştir. % 19,6 oranında artışla 2014 yılında 28,3 milyar TL faiz, pay ve cezalardan gelir elde edilmiştir.

Sermaye gelirlerinin büyük kısmını diğer sermaye satış gelirleri oluşturmaktadır. Bütçeye aktarılan özelleştirme gelirleri bu kalem altında izlenebilir. Bu kalemin 2007 yılında tamamı 2008 yılında ise bir kısmı Telekom hisse satış gelirlerinden oluşmaktadır. 2014 yılında diğer sermaye satış gelirlerinin tutarı 7,8 milyar TL'dir. Toplam sermaye gelirleri bir önceki yıla göre % 55 oranında azalarak 9,5 milyar TL gerçekleşmiştir.

Bütçe disiplininin sağlanması ve artan kamu giderlerinin istikrarlı biçimde karşılanmasına yönelik olarak sürekli gelir kaynağı olan vergi gelirlerinin yapısı önem kazanmaktadır. Kamu gelirlerinin daha sağlıklı bir yapıya kavuşturulması ve kamu giderlerinin yükünün daha adaletli dağıtılmasına yönelik olarak vergi reformları sürekli gündemde olmasına rağmen bu konuda henüz önemli bir adım atılmış değildir. Aşağıdaki grafikten mevcut vergi yapısı, vergi tahsilatının vergi türlerine göre dağılımına bakılarak izlenebilir.

Tablo 41 - 2007-2014 Vergi Türlerine Göre Dağılım (%)

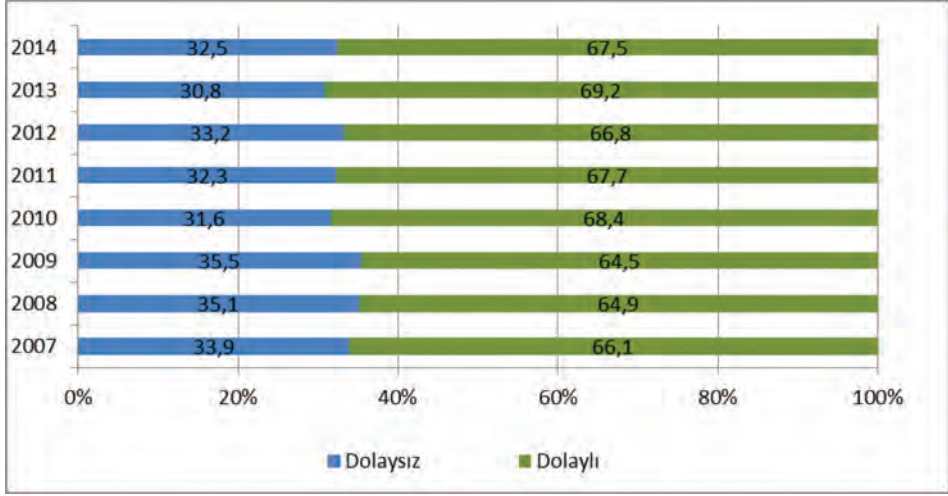
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Vergi Gelirleri	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1. Gelir ve Kazanç Üzerinden Alınan Vergiler	31,5	32,7	32,7	29,1	29,9	30,7	28,4	30,1
Gelir Vergisi Tevkifatı	20,7	20,7	20,3	17,5	17,5	18,6	18,0	19,5
b) Kurumlar Vergisi	9,0	10,1	10,5	9,9	10,6	10,4	8,9	9,2
Beyana Dayanan Kurumlar Vergisi	0,1	0,3	0,3	0,2	1,4	0,5	0,6	0,2
Kurumlar Vergisi Tevkifatı	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,1
Kurumlar Geçici Vergisi	8,9	9,6	10,0	9,6	9,1	9,8	8,2	8,9
2. Mülkiyet Üzerinden Alınan Vergiler	2,4	2,4	2,7	2,5	2,5	2,5	2,4	2,3
a) Veraset ve İhtikal Vergisi	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
b) Motorlu Taşıtlar Vergisi	2,3	2,3	2,6	2,4	2,4	2,4	2,3	2,2
3. Dahilde Alınan Mal ve Hizmet Vergileri	41,6	40,0	42,4	43,6	40,7	40,8	41,3	40,3
a) Dahilde Alınan Katma Değer Vergisi	11,0	10,0	12,1	12,5	11,8	11,3	11,6	10,8
b) Özel Tüketim Vergisi	25,6	24,9	25,3	27,2	25,3	25,7	26,2	25,8
Petrol ve Doğalgaz Ürünleri (I)	14,4	14,2	14,8	15,1	13,2	12,9	13,8	12,9
Motorlu Taşıt Araçları (II)	2,8	2,3	1,9	2,9	3,4	3,0	3,2	3,6
Alkollü İçkiler (III-a)	1,2	1,2	1,2	1,4	1,5	1,7	1,6	1,7
Tütün Mamülleri (III-b)	6,3	6,5	6,7	7,0	6,2	7,2	6,5	6,5
Kolalı Gazozlar (III-c)	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1

Dayanıklı Tüketim ve Diğer Mallar (N)	0,7	0,6	0,5	0,7	0,8	0,9	0,9	1,0
6111 S.K(3-8) Md. Kapsamında Tahsil Olunan ÖTV	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
c) Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi	2,1	2,2	2,3	1,7	1,7	2,0	1,9	2,1
d) Şans Oyunları Vergisi	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
e) Özel İletişim Vergisi	2,8	2,7	2,5	2,0	1,7	1,6	1,4	1,3
f) Dahilde Alınan Diğer Mal ve Hizmet Vergileri	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
4. Uluslararası Ticaret ve Muamelelerden Alınan Vergiler	19,0	19,5	16,6	18,8	21,1	19,8	20,9	20,2
a) Gümrük Vergileri	1,6	1,6	1,4	1,5	1,8	1,9	1,7	1,9
b) İthalde Alınan Katma Değer Vergisi	17,3	17,8	15,2	17,2	19,2	17,9	19,2	18,3
c) Diğer Dış Ticaret Gelirleri	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
5. Damga Vergisi	2,4	2,3	2,4	2,4	2,5	2,6	2,9	2,9
6. Harçlar	3,1	3,0	2,8	3,3	3,3	3,5	4,0	4,1
7. Başka Yerde Sınıflandırılmayan Diğer Vergiler	0,0	0,0	0,3	0,3	0,0	0,0	0,1	0,0

Kaynak: Muhasebat

2007-2014 yılları arasında gelir ve kazançlar üzerinden alınan vergilerin payı ortalama olarak % 30 civarındadır. Burada en yüksek pay ise stopaj ile kesilen gelir vergisine aittir. Toplam vergi gelirlerinin yaklaşık % 20'sini gelir vergisi tevkiyatı oluşturmaktadır. Bu da vergi gelirleri içerisinde görece düşük paya sahip gelir ve kazanç üzerinden alınan vergilerin büyük kısmının ücretlilerden stopaj yoluyla elde edildiğini göstermektedir.

2007-2014 döneminde elde edilen vergi tahsilatının ortalama % 41'lik kısmının mal ve hizmet vergilerinden oluştuğu görülmektedir. Dahilde alınan KDV % 11-12'lik bir paya sahip iken özellikle petrol ve doğalgaz ile tütün mamulleri üzerinden alınanlardan kaynaklanarak özel tüketim vergisinin payı % 26 civarındadır. Diğer taraftan ithalde alınan katma değer vergisinin payının ortalama % 18 olduğu görülmektedir. 2009 daralma yılında bir önceki yıla göre nominal olarak da değeri azalan ithalde alınan KDV'nin vergi gelirleri içerisindeki payı da % 15'e gerilemiştir. Türkiye'de daralma dönemlerinde ithalatın önemli ölçüde azalmasından kaynaklı olarak toplam talep daralmasının en etkili olduğu vergilerden biri ithalde alınan KDV'dir.

Grafik 20- 2007-2014 Dolaylı-Dolaysız Vergi Payları Gelişimi (%)

Kaynak: Muhasebat (Gelir, kazanç ve mülkiyet üzerinden alınan vergiler dolaysız; bunlar dışındaki vergiler dolaylı vergi olarak alınmıştır)

Vergi reformları ile vergi yükünün daha adaletli hale getirilmesi bir yana son beş yılda vergi gelirleri içerisinde dolaysız vergilerin payı 1-2 puan daha artmış görünmektedir. Dolaysız vergilerin payı 2013 yılında, ÖTV ve ithalde alınan KDV tahsilatının etkisi ile, % 69,5'e kadar çıkmıştır. 2010 yılı sonrasında dolaylı vergi payının ortalama olarak % 68 civarına çıktığı söylenebilir. Dolaysız vergilerin payı ise ortalama olarak % 32 civarına gerilemiştir.

6. 2007-2014 Dönemi Merkezi Yönetim Bütçe Finansmanı

Bütçeye tahakkuk esaslı kayıt yapılırken, hazine işlemlerinden nakit hareketleri izlenebilir. Aşağıda yer alan tabloda nakit gerçekleşmeler, bunlar sonucunda ortaya çıkan net finansman ihtiyacı ve bu ihtiyacı karşılamaya yönelik net borçlanma ve kasa hareketleri yer almaktadır.

Tablo 42- Hazine Nakit Gerçekleşmeleri 2006-2014 (milyon TL)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
GELİRLER	176.168	194.066	202.819	240.402	288.100	326.793	376.538	413.236
GİDERLER	195.878	219.602	259.697	282.078	306.620	354.561	398.716	444.951
FAİZ DIŞI GİDERLER	149.075	170.081	207.190	234.187	264.891	306.654	352.194	396.712
FAİZ ÖDEMELERİ	46.802	49.521	52.507	47.891	41.729	47.907	46.522	48.239
FAİZ DIŞI DENGE	27.093	23.985	-4.371	6.215	23.209	20.139	24.344	16.523
ÖZELLEŞTİRME ve FON GELİRLERİ (2)		9.228	7.704	6.742	3.313	3.082	9.812	10.012
NAKİT DENGESİ (1+4-2)	-19.709	-16.308	-49.173	-34.934	-15.208	-24.686	-12.365	-21.704
FİNANSMAN (7+8+9+10+11)	19.709	16.308	49.173	34.934	15.208	24.686	12.365	21.704
BORÇLANMA (NET)	7.211	10.219	53.814	26.946	12.422	19.186	17.991	15.405
DIŞ BORÇLANMA (NET)	-5.154	-112	2.998	4.164	-2.159	1.704	4.857	5.277
Kullanım	10.521	10.878	11.289	14.861	9.336	13.602	13.504	17.656
Ödeme	15.675	10.990	8.291	10.697	11.496	11.898	8.647	12.379
İÇ BORÇLANMA (NET)	12.364	10.331	50.816	22.782	14.581	17.481	13.134	10.129
Kullanım	108.785	96.286	138.876	159.024	111.646	101.483	141.196	127.917
Ödeme	96.420	85.956	88.060	136.242	97.065	84.001	128.063	117.788
ÖZELLEŞTİRME GELİRİ (3)	8.987	0	0	0	0	0	0	0
TMSF'DEN AKTARIMLAR	97	156	634	658	1.296	604	717	370
DEVİRLİ - GARANTİLİ BORÇ GERİ DÖNÜŞLERİ	691	553	808	1.371	2.884	2.135	1.585	1.138
BANKA KULLANIMI (4) -(5+7+8+9+10)	2.724	5.380	-6.083	5.959	-1.394	2.761	-7.928	4.791
KUR FARKLARI (5)	-2.146	3.628	629	-396	1.560	-486	1.914	-105
KASA/BANKA NET (4) (11-12)	4.870	1.753	-6.712	6.355	-2.955	3.247	-9.842	4.896

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

- (2) Özelleştirme İdaresi (Öİ)'nden aktarılan ve Kamu Hesapları Bülteni (KHB)'nde bütçe gelir kalemleri arasında yer alacak tutarı göstermektedir. Diğer taraftan, İşsizlik Fonu ve Öİ'den GAP yatırımlarında kullanılmak üzere aktarılan ve Kamu Hesapları Bülteni (KHB)'nde bütçe gelir kalemleri arasında yer alacak tutarlar burada gösterilmektedir.
- (3) Borç servisinde kullanılmak üzere Hazine'ye aktarılan tutarları göstermektedir.
- (4) Pozitif tutar kasa/banka hesaplarında meydana gelen azalışları, negatif tutar artışları göstermektedir.
- (5) Kur farkları Kasa/Banka hesabına ilişkin kur hareketlerinden kaynaklanan farkları göstermektedir. Pozitif tutar Kasa/Banka hesabında artışı, negatif tutar azalışı işaret etmektedir.

Hazine nakit gerçekleşmeleri izlendiğinde 2009, 2011 ve son olarak 2013 yılında önemli miktarda hazine kasasına giriş olduğu görölmektedir. Aşağıda yer alan Grafik 21'den izlenebileceği gibi Hazine, iç borçlanma maliyetlerinin azalması ve vadelerinin uzamasından da kaynaklı olarak bu yıllarda finansman ihtiyacının üzerinde borçlanmıştır.

Tablo 42'den izlenebileceği gibi incelenen dönemde Hazine borçlanmalarını ağırlıklı biçimde iç borçlanma olarak gerçekleştirmiştir. Net dış borçlanma ise ya çok düşük düzeydedir ya da net borç ödeme şeklinde gerçekleşmiştir. Son iki yılda dış kaynak kullanımında hem miktar hem de borçlanma içerisindeki pay bakımından artış görölse de iç borçlanmaya ağırlık verilmesi uygulamasına devam edilmektedir.

Bir başka önemli husus daha önce üzerinde durulduğu gibi özelleştirme gelirlerinin temelde borç yükünü azaltmaya yönelik olarak çizgi altı açık finansmanında kullanılmasının 2008 yılından itibaren gerçekleşmediğidir. 2008 yılından bu yana özelleştirme gelirleri bütçe finansmanında kullanılmamaktadır. Ancak fon gelirlerinden aktarılan paylarla beraber bütçeye gelir olarak kaydedilmektedirler. Son iki yılda sırasıyla 9,8 milyar TL ve 10 milyar TL özelleştirme ve fon gelirden bütçeye nakit aktarımı olduğu görölmektedir.

2014 yılında 21,7 milyar nakit açık verilmiştir. Bu açığın finansmanına yönelik olarak 15,4 milyar TL net borçlanma gerçekleştirilmiştir. Nakit açığının altında borçlanan Hazine, kalan finansman ihtiyacını 4,9 milyar TL kasa/banka kullanımı ile karşılamıştır.

2014 Kasım ayı sonu itibariyle merkezi yönetim borç stoku 602,2 milyar TL olmuştur. Bu stokun 413,6 milyar TL'si iç borç stoku, 188,6 milyar TL'si ise dış borç stokudur.

Tablo 43- Merkezi Yönetim Borç Stokunun Faiz/Döviz Yapısı

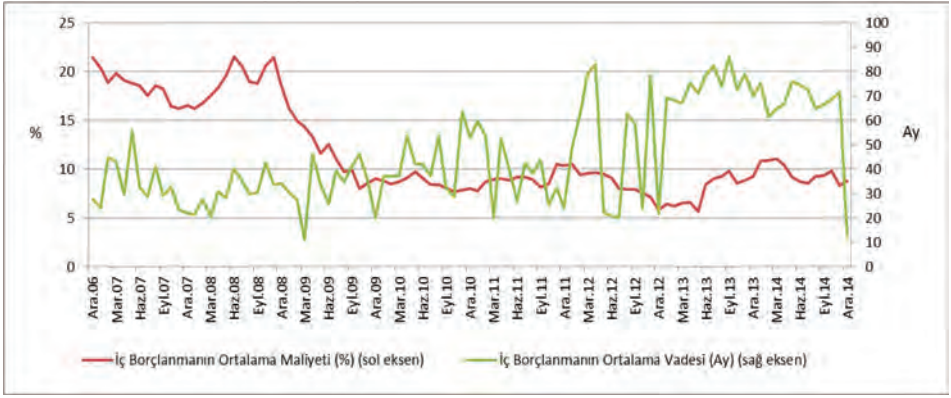
	2007 Aralık Sonu	2008 Aralık Sonu	2009 Aralık Sonu	2010 Aralık Sonu	2011 Aralık Sonu	2012 Aralık Sonu	2013 Aralık Sonu	2014 Kasım Sonu
Milyon TL								
GENEL TOPLAM	333.485	380.321	441.508	473.561	518.350	532.199	585.837	602.153
Sabit	186.018	216.736	235.948	265.251	306.979	318.056	360.190	391.381
Değişken	147.468	163.586	205.561	208.310	211.372	214.143	225.647	210.772
İç Borç Stoku	255.310	274.827	330.005	352.841	368.778	386.542	403.007	413.558
Sabit	128.148	140.614	155.076	175.740	192.358	201.866	212.007	233.799
Değişken	127.162	134.213	174.928	177.101	176.420	184.676	191.000	179.759
Dış Borç Stoku	78.175	105.494	111.504	120.720	149.572	145.657	182.830	188.594
Sabit	57.869	76.121	80.872	89.511	114.620	116.190	148.183	157.581
Değişken	20.306	29.373	30.632	31.208	34.951	29.467	34.648	31.013
Yüzde Dağılım								
GENEL TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Sabit	55,8	57,0	53,4	56,0	59,2	59,8	61,5	65,0
Değişken	44,2	43,0	46,6	44,0	40,8	40,2	38,5	35,0
İç Borç Stoku	76,6	72,3	74,7	74,5	71,1	72,6	68,8	68,7
Sabit	38,4	37,0	35,1	37,1	37,1	37,9	36,2	38,8
Değişken	38,1	35,3	39,6	37,4	34,0	34,7	32,6	29,9
Dış Borç Stoku	23,4	27,7	25,3	25,5	28,9	27,4	31,2	31,3
Sabit	17,4	20,0	18,3	18,9	22,1	21,8	25,3	26,2
Değişken	6,1	7,7	6,9	6,6	6,7	5,5	5,9	5,2

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Hazinenin artan oranda iç borçlanmaya yönelmesi kur riskini azaltırken, borç stoku içerisinde sabit faizli borçların payının artması faiz riskine karşı korunmayı arttırmıştır. 2014 Kasım ayı sonu itibariyle borç stokunun % 65'i sabit faizli borçlardan, % 35'i ise değişken faizli borçlardan oluşmaktadır. Toplam borç stoku içerisinde değişken faizli dış borçların payı % 5,2'ye kadar gerilemiştir.

İç Borçlanmaya yönelik Hazine giderek daha düşük ortalama maliyet ve daha uzun vadelerle borçlanma olanağına kavuşmuştur. Aşağıdaki grafikte gerçekleştirilen iç borçlanmanın aylık ortalama faiz oranı ile ortalama aylık vadeleri yer almaktadır.

Grafik 21- İç Borçlanmanın Ortalama Maliyeti ve Vadesi(Aralık 2006- Aralık2014)

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Grafikten izlenebileceği gibi Aralık 2006'dan itibaren merkezi yönetim iç borçlanmasının ortalama maliyeti düşme eğilimi içine girmiştir. Ağustos 2009'dan sonra ortalama olarak % 10 bandının altında seyreden faiz oranları, en düşük seviyesini % 5,7 ile Mayıs 2013'de görmüştür ve daha sonra hafif bir artış eğilimine girmiştir. Borçlanmanın ortalama vadesi ise eğilim olarak artmaktadır. Borçlanma vadesi 80 ayın üzerine kadar çıkmıştır ve Ocak 2013'den bu yana borçlanma vadesi 70 ay etrafında dalgalanmaktadır. Bu durum merkezi yönetimin gittikçe daha düşük maliyetle ve daha uzun vade ile iç piyasadan borçlanabildiğini göstermektedir.

Tablo 44- İç Borç Stokunun Elinde Bulunduranlara Göre Dağılımı (%)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
YURTİÇİ YERLEŞİKLER	92,9	89,7	86,4	86,6	89,7	91,4	87,5	82,7	76,8	78,5
Bankacılık Kesimi	44,9	47,0	49,1	51,7	54,9	63,4	62,9	56,7	50,5	50,1
Kamu Bankaları	25,6	23,7	24,2	23,4	26,0	26,9	25,7	24,0	20,3	20,9
Özel Bankalar	17,9	21,2	21,5	23,4	23,3	30,8	30,7	25,9	23,9	22,7
Yabancı Bankalar	1,0	1,5	2,9	4,1	4,9	4,9	5,5	5,7	5,1	5,6
Kalkınma ve Yatırım Bankaları	0,4	0,7	0,6	0,8	0,7	0,8	1,0	1,1	1,2	0,9
Banka Dışı Kesim	40,4	35,8	30,4	28,9	30,3	25,7	22,6	24,1	24,4	26,2
Gerçek Kişiler	14,4	10,5	8,8	5,9	5,5	2,9	1,5	1,6	0,7	0,9
Tüzel Kişiler	19,0	17,3	18,1	18,5	19,8	18,5	17,0	18,7	19,8	20,6
MKYF	6,9	8,0	3,5	4,5	5,0	4,2	4,1	3,8	3,9	4,7
TCMB	7,6	6,8	6,9	6,0	4,5	2,3	2,0	2,0	1,9	2,1
YURTDIŞI YERLEŞİKLER	7,1	10,3	13,6	13,4	10,3	8,6	12,5	17,3	23,2	21,5
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Yukarıda yer alan tablodan iç borçlanmanın hangi kesimlerden sağlandığı görülmektedir. Tablodan izlenebileceği gibi iç borç stokunu elinde bulunduranlar içerisinde en büyük pay bankacılık kesimine aittir. 2009 yılında borç stoku toplamının % 63,4'üne kadar çıkan bu pay, 2013 yılında % 50'ye gerilemiştir. Bankacılık kesiminin payı azalırken banka dışı kesimin payı görece düşük seviyede artmış, 2013 yılında % 26,2 olmuştur. 2010 yılı sonrasında yurt dışı yerleşiklerin payı önemli ölçüde artmış ve 2013 yılında % 21,5 olmuştur.

III. BÖLÜM

ÖDEMELER DENGESİ

Türkiye ekonomisinin dış iktisadi dengelerinde 24 Ocak 1980 kararlarını takiben önemli yapısal değişiklikler gerçekleşmiştir. 24 Ocak kararlarıyla dışa açılma politikası benimsenirken bu kapsamda ithalat serbestleştirilmiş, ihracat ise çeşitli teşviklerle desteklenerek ekonomik büyümenin itici gücü haline gelmiştir. Ayrıca aşırı değerlendirilmiş Türk Lirasının gerçek değerine erişmesi amacıyla sabit döviz kuru sistemi terk edilerek müdahaleli esnek bir döviz kuru sistemine geçilmiş, 1980'ler boyunca belirli oranlarda devalüasyonlar yapılmıştır. Böylece ihracatta artış sağlanmış fakat buna ithalat hacmindeki artışın eşlik etmesiyle dış açıklar dönem boyunca daraltılamamıştır.

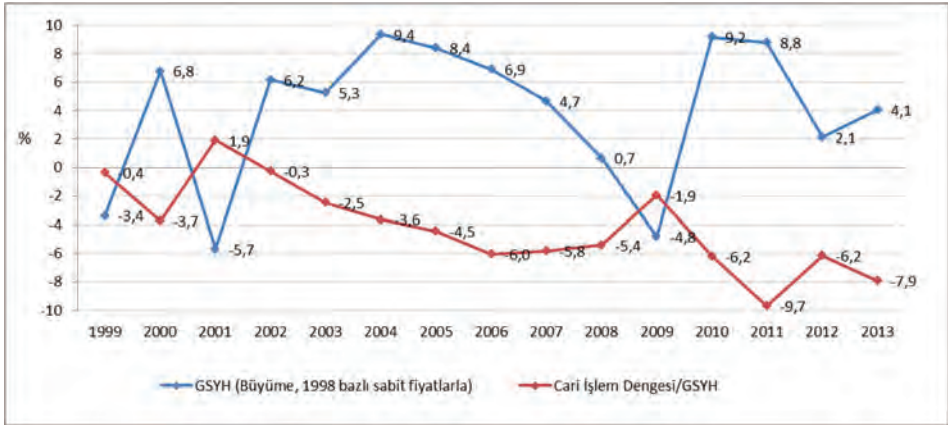
24 Ocak kararlarından sonra finansal sisteme yönelik kontroller adım adım azaltılmış ve 1989 yılında uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlar kaldırılmıştır. Kısıtların kaldırılması ile birlikte sermaye girişleri artmıştır. Bu durum ülke içinde döviz arzını artırmış ve Türk Lirası değer kazanmaya başlamıştır. Döviz kuru değer kaybederken, ithalatta serbestleşme sürdürülmüştür. Bunların sonucunda ithalatın artış hızı ihracatın artış hızının üzerinde seyretmiş ve dış ticaret açıkları giderek artmıştır. 1990'lı yıllar boyunca cari işlem açıklarındaki artışlar hizmet gelirlerinin dış ticaret açıklarını telafi edici etkisiyle sürdürülebilir düzeyde kalmıştır. Cari açıkların GSYH'ya oranı ortalama olarak % 1 seviyesini aşmamıştır. Ancak dönem içerisinde dış borç stokunda önemli düzeyde artış gerçekleşmiştir.

1980'li yıllardan itibaren dışa açıklığı artan Türkiye, aynı zamanda küresel iktisadi etkilere açık hale gelmiştir. Uluslararası sermaye hareketlerinin serbest bırakılması, etkin bir bağımsız para politikası ile döviz kuru politikasının aynı anda uygulanmasının olanağını ortadan kaldırmıştır. Bu durum fiyat istikrarının hedeflendiği durumda, kurların serbest bırakılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Böylece ani sermaye giriş-çıkışları kur dalgalanmalarına yol açarak toplam talep, büyüme ve cari işlemler hesabı üzerinde etkili olmaya başlamıştır.

Dönem süresince ekonominin aşırı ısındığı periyotlarda yüksek büyüme oranlarına tüketim ve yatırım talebindeki canlanma ile üretim hacmindeki artış eşlik etmiştir. İç tasarruf hacminin yetersiz olduğu bir ortamda hızla genişleyen iç talep ithalat hacmini artırıp dış ticaret açıklarının daha da büyümesine neden olmuştur. Bu durum cari işlem dengelerini olumsuz etkilemiş ve büyük açıklar verilmesine yol açmıştır. Ekonominin kırılanaştığı böyle bir yapının sonrasında ortaya çı-

kan ekonomik durgunluk ve kriz dönemlerinde, tüketim ve yatırım talebi dolayısıyla üretim hacmi daralmış, böylece ithalat hacmi ile dış ticaret açığında küçülme ve cari işlemler hesabında iyileşme sağlanmıştır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, genişleme dönemlerinde ülkeye net sermaye girişi artarken, daralma ve kriz dönemlerinde net sermaye çıkışı meydana gelmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi bu ani giriş ve çıkışlar döviz kuru üzerinden toplam talep, büyüme, dış ticaret ve cari işlemler hesabını etkilemiştir.

Grafik 22- GSYH Büyüme Oranı, Cari İşlem Dengesi İlişkisi

Kaynak: TCMB, Hazine Müsteşarlığı

Yukarıdaki grafikte 1999–2013 dönemi için GSYH büyümesi ile cari işlem dengesi arasındaki ilişki gösterilmektedir. 2000 yılında % 6,8’lik ekonomik büyüme sağlanırken, GSYH’nin % 3,7’si oranında cari açık verilmiştir. Şubat 2001 Krizi sonrasında ekonomi % 5,7 küçülürken, GSYH’nin % 1,9’u oranında cari fazla verilmiştir. Buna benzer şekilde 1993 yılında yüksek ekonomik büyümeye yüksek cari açık eşlik etmiş fakat 1994 Krizi sonrası ekonomi küçülürken, cari işlem fazlası verilmiştir. Burada dikkat çeken bir nokta, geçmiş dönemlerde ekonominin daralmasıyla beraber cari işlem açıklarının da azalması söz konusu iken, özellikle

le 2004 yılından itibaren bu bağlantının benzer şekilde işlemediğidir. 2004-2008 döneminde büyüme oranı % 9,4'ten % 0,7'ye gerilerken; cari açık GSYH'ye oran olarak % 3,6'dan % 5,4'e yükselmiştir. 2009 yılında ekonomi % 4,8 küçülürken cari işlem açığı GSYH'ye oran olarak % 1,9'a gerilemiş fakat cari fazlaya dönmemiştir. 2010 yılından itibaren hızlı ekonomik büyüme ile yeniden artışa geçen cari açık, 2011 yılında GSYH'ye oran olarak rekor bir seviye olan % 9,7'e kadar çıkmıştır. 2012 ve 2013 yıllarında görüldüğü gibi büyüme oranlarının artık yüksek seviyelerde gerçekleşmediği dönemlerde dahi cari işlemler açığı sorunu sürmektedir.

1. 1990-1999 Dönemi Ödemeler Dengesi Gelişmeleri

1989 yılı sonrasında Türkiye'de ödemeler dengesi gelişmeleri aşağıda yer alan analitik gösterimden izlenebilir. Fakat öncelikle belirtmeli ki, TC. Merkez Bankası Kasım 2014'te ödemeler bilançosunun gösterimine yönelik değişiklikler gerçekleştirmiş, beşinci el kitabı sunumundan altıncı el kitabı sunumuna geçmiştir. Bu iki sunum arasında rakamsal olarak bir farklılık yoktur, ancak işaretleme sisteminde değişikliğe gidilmiştir. Yeni sisteme göre finans hesabının pozitif olması net uluslararası sermaye çıkışını (net varlık ediniminin net yükümlülükten fazla olması), negatif olması ise net sermaye girişini (net yükümlülüğün net varlık ediniminden fazla olması) ifade etmektedir. Resmi rezervlerin pozitif olması rezerv artışını; negatif olması ise rezervlerde azalışı ifade etmektedir.

Tablo 45- Ödemeler Dengesi 1990-1999 (Analitik Sunum, milyon dolar)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
A.CARI İSLEMLER HESABI	-2.625	250	-974	-6.433	2.631	-2.339	-2.437	-2.638	2.000	-925
A.1.lhracat	12.959	13.593	14.715	15.345	18.106	21.636	32.067	32.110	30.852	29.135
A.2.lthalat	22.407	20.883	22.791	29.426	22.273	34.788	42.331	47.158	44.779	38.802
A.a.Mal Dengesi	-9.448	-7.290	-8.076	-14.081	-4.167	-13.152	-10.264	-15.048	-13.927	-9.667
A.3.Hizmet Gelirleri	8.083	8.446	9.564	10.919	11.076	14.939	13.057	19.248	23.072	16.266
A.4.Hizmet Giderleri	3.117	3.282	3.757	4.179	4.024	5.319	6.400	8.336	9.665	8.868
A.b.Mal ve Hizmet Dengesi	-4.482	-2.126	-2.269	-7.341	2.885	-3.532	-3.607	-4.136	-520	-2.269
A.5.Birincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	917	935	1.012	1.135	890	1.488	1.577	1.900	2.481	2.350
A.6.Birincil Yatırım Kaynaklı Giderler	3.425	3.598	3.637	3.879	4.154	4.693	4.504	4.913	5.466	5.887
A.c.Mal, Hizmet ve Birincil Gelir Dengesi	-6.990	-4.789	-4.894	-10.085	-379	-6.737	-6.534	-7.149	-3.505	-5.806
A.7.İkincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	4.365	5.039	3.920	3.652	3.010	4.398	4.097	4.511	5.505	4.881
B.SERMAYE HESABI	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
C.FİNANS HESABI	-4.037	2.397	-3.648	-8.903	4.257	-4.565	-5.483	-6.969	840	-4.829
C.8.Dogrudan Yatırımlar : Net Varlık Edinimi	-16	27	65	14	49	113	110	251	367	645
C.9.Dogrudan Yatırımlar : Net Yukumluluk Olusumu	684	810	844	636	608	885	722	805	940	783
C.10.Portfoy Yatırımları : Net Varlık Edinimi	134	91	754	893	17	433	1.361	669	1.601	713
C.11.Portfoy Yatırımları : Net Yukumluluk Olusumu	681	714	3.165	4.480	1.123	703	1.950	2.344	-5.089	4.188
C.11.1.Hisse Senetleri	89	147	350	570	989	195	191	8	-518	428
C.11.2.Borc Senetleri	592	567	2.815	3.910	134	508	1.759	2.336	-4.571	3.760
C.12.Diger Yatırımlar : Net Varlık Edinimi	409	2.563	2.438	2.961	-2.475	416	-312	1.791	1.485	2.350
C.12.1.Merkez Bankasi	-361	-29	-36	60	18	102	117	98	95	98
C.12.2.Genel Hukümet	0	0	0	-330	-52	33	19	41	21	46
C.12.3.Bankalar	769	2.595	2.474	3.231	-2.441	281	-1.448	976	942	1.839
C.12.4.Diger Sektorler	1	-3	0	0	0	0	1.000	676	427	367
C.13.Diger Yatırımlar : Net Yukumluluk Olusumu	3.199	-1.240	2.896	7.655	-8.397	3.939	3.970	6.531	6.762	3.566
C.13.1.Merkez Bankasi	-535	-939	255	1.036	1.362	1.556	1.255	1.026	571	-231
C.13.2.Genel Hukümet	-393	-201	-1.645	-2.177	-2.962	-2.131	-2.108	-1.456	-1.655	-1.932
C.13.3.Bankalar	2.279	396	2.100	4.495	-7.053	1.973	3.046	2.232	3.195	2.655
C.13.4.Diger Sektorler	1.848	-496	2.186	4.301	256	2.541	1.777	4.729	4.651	3.074
Cari, Sermaye ve Finans Hesapları	1.412	-2.147	2.674	2.470	-1.626	2.226	3.046	4.331	1.160	3.904
D.NET HATA VE NOKSAN	-468	948	-1.190	-2.162	1.832	2.432	1.499	-987	-713	1.302
GENEL DENGE	-944	1.199	-1.484	-308	-206	-4.658	-4.545	-3.344	-447	-5.206
E.REZERV VARLIKLAR	944	-1.199	1.484	308	206	4.658	4.545	3.344	447	5.206
E.14.Resmi Rezervler	896	-1.199	1.484	308	546	5.005	4.545	3.316	216	5.726
E.15.Uluslararası Para Fonu Kredileri	48	0	0	0	-340	-347	0	28	231	-520
E.16.Odemeler Dengesi Finansmanı	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Kaynak: TCMB

Tablodan izlenebileceği gibi, iç talebin genişlediği 1990 yılında yüksek büyüme oranına yüksek cari işlemler açığı eşlik etmiştir. Yıl boyunca ülkeye net sermaye girişi gerçekleşmiştir. Net sermaye çıkışının gerçekleştiği 1991 yılında ekonomi büyük ölçüde daralmış, cari denge ise düşük miktarda da olsa fazla vermiştir. Sermaye çıkışlarıyla artan döviz ihtiyacı nedeniyle resmi rezervler kullanılmıştır. 1992 yılında talep genişlemesi yaşanmış ve cari açık artmıştır. 1993'e gelindiğinde ekonomi iyiden iyiye ısınmış, yıl içinde 8,9 milyar dolar net yabancı sermaye girişi gerçekleşmiştir. Genişleyen iç talep ithalat hacmini önemli düzeyde artır-

miş, cari açık rekor bir seviyeye, 6,4 milyar dolara yükselmiştir. 1994 yılında birikimli olarak gelen makroekonomik dengesizliklerin yarattığı risk ortamında yüksek düzeyde net sermaye çıkışı gerçekleşmiş ve Türkiye’de ciddi bir ekonomik kriz yaşanmıştır. Bu dönemde ekonomi yaklaşık % 5 oranında küçülmüş, azalan talep ile dış ticaret açığı önemli seviyede daralmış ve cari işlem dengesinde fazla verilmiştir.

1995-1997 döneminde ekonomi yıllık ortalama % 7 civarında büyürken, cari denge ortalama 2,5 milyar dolar civarında açık vermiştir. Dönem boyunca artan bir eğilimle net sermaye girişi gerçekleşmiş ve önemli düzeylerde resmi rezerv biriktirilmiştir. 1997 Doğu Asya ve 1998 Rusya krizlerinin etkileri Türkiye’de 1998 yılında görülmeye başlanmış, bir önceki yıl 7 milyar dolara yakın seviyelerde olan net uluslararası sermaye girişi yaklaşık 840 milyon dolar net çıkışa dönmüştür. Aynı yıl büyüme oranı yaklaşık % 3’e gerilerken, 2 milyar dolar cari fazla verilmiştir. 1998-99 yılları ekonomik göstergelerin hızla bozulduğu bir dönem olmuştur. Enflasyon ve faiz oranları rekor seviyelere tırmanırken, hazine iç borçlarını döndüremeyecek noktaya gelmiştir. 1999 yılında dış borç stoku 103 milyar dolara çıkmıştır. 17 Ağustos depreminin de olumsuz etkileri eklenince 1999 yılında ekonomi yaklaşık % 3,4 oranında küçülmüştür. Ekonomideki bu kötü gidişi sonlandırmak amacıyla IMF ile 1999 yılı sonunda stand-by anlaşması imzalanmıştır.

2. 2000-2013 Dönemi Ödemeler Dengesi Gelişmeleri

2000 yılında, IMF ile yapılan stand-by anlaşması kapsamında uygulamaya konulan istikrar programının etkisiyle ekonomide olumlu beklentiler artmış, net 9,5 milyar dolar yabancı sermaye girişi gerçekleşmiştir. Böylece genişleyen iç talep, ithalatta hızlı bir artışa yol açmış fakat ihracattaki artış buna eşlik edememiştir. İthalat talebinin etkisiyle hızla yükselen dış ticaret açığı bir önceki yıla oranla iki katın üzerinde artış göstermiştir. Hizmet gelirlerinde artış olmasına karşın dış ticaretteki bozulma telafi edilememiş, 9,9 milyar dolar cari açık verilmiştir. Diğer taraftan yaklaşık 3,4 milyar dolar IMF kredisi kullanılmıştır.

Tablo 46- Ödemeler Dengesi 2000-2013 (Analitik Sunum, milyon dolar)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
A.CARI İSLEMLER HESABI	-9.920	3.760	-626	-7.554	-14.198	-21.449	-31.837	-37.779	-40.192	-12.010	-45.313	-75.050	-48.494	-65.035
A.1.İhracat	30.923	34.810	40.705	52.472	68.833	78.509	93.778	115.379	140.906	109.732	120.992	142.392	161.948	161.789
A.2.İthalat	52.882	38.092	47.109	65.883	91.771	111.445	134.672	162.210	193.823	134.494	177.317	231.495	227.246	241.696
A.a.Mal Dengesi	-21.959	-3.282	-6.404	-13.411	-22.438	-32.936	-40.894	-46.831	-52.917	-24.762	-56.325	-89.103	-65.298	-79.907
A.3.Hizmet Giderleri	19.365	15.122	14.045	17.969	23.066	27.814	26.030	29.907	36.937	35.626	36.192	40.691	43.147	46.609
A.4.Hizmet Gelirleri	8.088	6.067	6.146	7.575	10.334	11.942	12.211	15.972	18.158	17.088	19.598	20.665	20.752	23.782
A.b.Mal ve Hizmet Dengesi	-10.882	5.773	1.495	-3.017	-9.706	-17.064	-27.075	-32.896	-34.138	-6.224	-39.731	-69.077	-42.901	-57.080
A.5.Birincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	2.836	2.753	2.486	2.245	2.651	3.644	4.418	6.423	6.889	5.164	4.478	3.952	5.034	4.524
A.6.Birincil Yatırım Kaynaklı Giderler	6.838	7.753	7.040	7.803	8.260	9.483	11.073	13.531	15.257	13.474	11.690	11.806	12.196	13.876
A.c.Mal, Hizmet ve Birincil Gelir Dengesi	-14.684	-773	-3.059	-8.574	-15.315	-22.903	-33.730	-40.004	-42.506	-14.534	-46.943	-76.931	-50.065	-66.432
A.7.İkincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	4.764	2.987	2.433	1.020	1.117	1.454	1.893	2.225	2.314	2.524	1.630	1.881	1.571	1.397
B.SERMAYE HESABI	0	0	0	0	0	0	0	-9	-61	-43	-51	-25	-52	-96
B.FİNANS HESABI	-9.584	14.557	-1.172	-7.162	-17.702	-42.685	-42.689	-49.287	-34.761	-9.879	-59.496	-66.965	-70.284	-72.839
B.8.Dogrudan Yatırımlar : Net Varlık Edinimi	870	497	143	480	780	1.064	924	2.106	2.549	1.553	1.482	2.370	4.105	3.627
B.9.Dogrudan Yatırımlar : Net Yukumluluk Olusumu	-982	-3.352	-1.082	-1.702	-2.785	-10.031	-20.185	-22.047	-19.851	-8.585	-9.108	-16.154	-13.285	-12.814
B.10.Portfolyo Yatırımları : Net Varlık Edinimi	560	752	2.054	1.353	1.363	1.213	3.987	1.947	1.244	2.711	3.534	-2.688	-2.657	-2.601
B.11.Portfolyo Yatırımları : Net Yukumluluk Olusumu	1.615	-3.727	-1.503	-3.851	-9.411	-14.670	-11.402	-2.780	-3.770	-2.938	-19.617	-19.299	-38.134	-21.091
B.11.1.Hisse Senetleri	489	-79	-16	905	1.427	5.669	1.939	5.138	716	2.827	3.468	-985	-6.276	842
B.11.2.Borc Senetleri	1.126	-3.648	-1.519	-2.946	-7.984	-9.001	-9.463	-2.358	-4.486	-111	-16.149	-20.284	-31.858	-20.249
B.12.Diger Yatırımlar : Net Varlık Edinimi	1.972	637	819	1.019	7.008	573	13.479	4.969	12.056	-10.963	-7.014	-11.197	707	-2.370
B.12.1.Merkez Bankası	-1	39	30	28	24	16	0	-2	-2	-2	-4	-2	-2	-1
B.12.2.Genel Hukumet	33	36	42	33	25	20	42	116	32	31	39	292	366	757
B.12.3.Bankalar	1.574	-233	-643	-348	-5.244	-349	-11.018	-3.389	-10.253	-6.303	-13.173	-339	-2.036	-283
B.12.4.Diger Sektorler	366	795	1.390	1.306	1.625	398	2.419	1.466	1.773	-4.599	6.124	-11.826	2.379	-3.409
B.13.Diger Yatırımlar : Net Yukumluluk Olusumu	-10.389	-12.296	-1.603	-4.461	-14.657	-20.834	-29.492	-33.482	-34.529	-8.343	-28.773	-19.997	-21.020	-37.590
B.13.1.Merkez Bankası	619	735	1.136	497	-209	-787	-986	-1.094	-1.371	-381	-38	-1.409	-1.779	-1.457
B.13.2.Genel Hukumet	117	-1.977	-669	-2.194	-1.163	-2.165	-712	82	1.742	3.099	3.657	2.060	-85	-18
B.13.3.Bankalar	-3.795	-9.644	-2.016	-2.846	-6.564	-10.524	-11.704	-3.736	-9.457	514	-27.240	-10.118	-15.204	-32.269
B.13.4.Diger Sektorler	5.917	-1.410	2.952	3.312	9.465	13.262	19.486	30.760	24.701	-11.575	-2.086	9.228	7.680	6.796
Cari, Sermaye ve Finans Hesapları	-336	-10.797	546	-392	3.504	21.236	10.852	11.500	-5.492	-2.174	14.132	-8.110	21.738	7.708
D.NET HATA VE NOKSAN	-2.661	-2.127	-758	4.489	838	1.964	-227	515	2.733	2.966	836	9.124	1.083	3.055
GENEL DENGE	2.997	12.924	212	-4.097	-4.342	-23.200	-10.625	-12.015	2.759	-792	-14.968	-1.014	-22.821	-10.763
E.REZERV VARLIKLAR	-2.997	-12.924	-212	4.097	4.342	23.200	10.625	12.015	-2.759	792	14.968	1.014	22.821	10.763
E.14.Resmi Rezervler	354	-2.894	6.153	4.047	824	17.847	6.114	8.032	-1.058	112	12.809	-1.813	20.814	9.911
E.15.Uluslararası Para Fonu Kredileri	-3.351	-10.230	-6.365	50	3.518	5.553	4.511	3.983	-1.701	680	2.159	2.827	2.007	852
E.16.Odemeler Dengesi Finansmanı	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Kaynak: TCMB

2000 yılının Kasım ayında itibaren Türkiye ekonomisi derin bir krize sürüklenmiştir. Yılın ilk on ayında iç talepteki genişleme ile iyice ısınan ekonomide cari açık ve dış borç stokundaki artışlar dikkat çekici bir boyutta gerçekleşmiştir. Kırılgan hale gelen Türkiye ekonomisi bankacılık sektöründe ortaya çıkan likidite krizi sonucunda faizlerin hızla yükselmesiyle kriz ortamına girmiştir. Enflasyonu düşürme hedefi doğrultusunda uygulanan nominal çapa uygulaması kötü gidişi daha da hızlandırmış, merkez bankası rezervleri hızla erimeye başlamıştır. 2001'in Şubat ayında siyasi bir gerilimle kriz patlak vermiş ve uluslararası sermaye hızla kaçmaya başlamıştır. Nominal çapa uygulaması terkedilmiş ve devallüsyona gidilmiştir. Yaşanan krizle ekonomi hızla küçülme sürecine girmiştir. İç talebin daralmasıyla ithalatta ciddi bir düşüş meydana gelmiştir. İhracattaki artışla birlikte dış ticaret açığı daralmış, yaklaşık 3,8 milyar dolar cari fazla verilmiştir. Resmi rezervler ise yaklaşık 2,7 milyar dolar azalmıştır.

2002 yılında ekonomi toparlanma sürecine girmiş, % 6 civarında büyüme gerçekleşmiştir. Sürdürülebilir bir cari işlemler açığı verilirken, net sermaye girişi 1,1 milyar dolar düzeyinde kalmıştır. Yaklaşık 6,4 milyar dolar IMF kredisi alınırken, resmi rezervler 6,2 milyar dolar artmıştır. 2003 ile 2008 arasında ekonomi ortalama yaklaşık % 5,9 oranında büyümüştür. Dönem boyunca ithalatın artış hızı ihracatın artış hızından sürekli fazla olmuştur. 2003 yılında 7,6 milyar dolar olan cari işlemler açığı ise hızla artarak 2008 yılında 40,2 milyar dolara ulaşmış ve ciddi bir sorun haline gelmiştir. Buna paralel olarak özellikle 2005 yılından itibaren çok ciddi net sermaye girişleri olmuştur. 2003 yılında 7,2 milyar dolar olan net sermaye girişi, 2007 yılında 49,3 milyar dolara yükselmiştir. Net sermaye girişlerindeki artış eğilimi 2008 yılında bir önceki yıla göre kısmen sekteye uğramış, yaklaşık 34,8 milyar dolar sermaye girişi sağlanmıştır. Bu düşüşte 2007'de ABD'de başlayıp 2008'de etkileri küresel düzeyde hissedilen finansal krizin payı büyüktür. 2008 yılında resmi rezervler 2003'ten beri ilk kez azalış göstermiştir.

2009 yılında 2007–08 küresel finansal krizin etkileri Türkiye'de net olarak hissedilmiştir. Ekonomi % 4,8 oranında küçülmüş, yurtiçi talep büyük oranda daralmıştır. İthalatın düşüş hızı ihracattan daha fazla olmuş ve dış ticaret açığı yarı yarıya azalmıştır. Bu durum cari açıktaki iyileşme sağlamış ve yıl sonunda cari açık 12 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Küresel krizin etkisiyle net sermaye girişleri yaklaşık 9,9 milyar dolar seviyesine inmiştir. 2009 yılında ekonomide % 4,8'lik bir küçülme yaşanırken 12 milyar dolar cari açık verilmesi, cari işlemler açığının Türkiye ekonomisinin en önemli sorunlarından biri olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Türkiye ekonomisi 2010–2013 döneminde yeniden büyüme konjonktürüne girmiştir. Bu dönemde ortalama % 6 civarında büyüme kaydedilmiştir. 2010 ve 2011 yıllarında hızlı büyüme ile genişleyen iç talep büyük cari işlem açıklarını da beraberinde getirmiştir. 2011 yılında özellikle ithalatın hızlı artışının etkisiyle cari açık 75 milyar dolar gibi rekor bir seviyeye çıkmıştır. 2012 yılında ekonomik büyümenin yavaşlaması ile daralan iç talep, ithalat talebinin azalmasına neden olmuştur. Böylece cari açık 48,5 milyar dolar seviyesine çekilse de, 2013 yılında artan ithalata ihracatın cevap verememesi üzerine cari açık yeniden yükselmiş ve 65 milyar dolar düzeyine tırmanmıştır. 2010–2013 dönemi çok yüksek net sermaye girişlerinin olduğu yıllardır. 2010 yılında 59,5 milyar dolar olan net sermaye girişi, 2013 yılında 72,8 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu yıllarda devam eden IMF kredi geri ödemeleri 2013 yılında 852 milyar dolarlık son dilimin

ödenmesi ile son bulmuştur. Diğer bir dikkat çekici durum ise net hata noksan kaleminde bazı yıllarda görülen yüksek seviyelerdir. Net hata noksan 2011 yılında 9,1 milyar dolar gibi ciddi bir düzeye erişmiştir. Bu durum ekonomiye kayıt dışı döviz girişi olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

Tablo - 47 2000–2013 Cari İşlemler Hesabı Gelişmeleri (milyon dolar)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
CARI İŞLEMLER HESABI	-9.920	3.760	-626	-7.554	-14.198	-21.449	-31.837	-37.779	-40.192	-12.010	-45.313	-75.050	-48.494	-65.035
DIŞ TİCARET DENGESİ	-21.959	-3.282	-6.404	-13.411	-22.438	-32.936	-40.894	-46.831	-52.917	-24.762	-56.325	-89.103	-65.298	-79.907
Toplam Mal İhracatı	30.923	34.810	40.705	52.472	68.833	78.509	93.778	115.379	140.906	109.732	120.992	142.392	161.948	161.789
Toplam Mal İthalatı	52.882	38.092	47.109	65.883	91.271	111.445	134.672	162.210	193.823	134.494	177.317	231.495	227.246	241.696
HİZMETLER DENGESİ	11.277	9.055	7.899	10.394	12.732	15.872	13.819	13.935	18.779	18.538	16.594	20.026	22.395	22.827
Gelir	19.365	15.122	14.045	17.969	23.066	27.814	26.030	29.907	36.937	35.626	36.192	40.691	43.147	46.609
Gider	8.088	6.067	6.146	7.575	10.334	11.942	12.211	15.972	18.158	17.088	19.598	20.665	20.752	23.782
GELİR DENGESİ	-4.002	-5.000	-4.554	-5.557	-5.609	-5.839	-6.655	-7.108	-8.368	-8.310	-7.212	-7.854	-7.162	-9.352
Gelir	2.836	2.753	2.486	2.246	2.651	3.644	4.418	6.423	6.889	5.164	4.478	3.952	5.034	4.524
Gider	6.838	7.753	7.040	7.803	8.260	9.483	11.073	13.531	15.257	13.474	11.690	11.806	12.196	13.876
CARI YATIRIMLAR DENGESİ	4.764	2.987	2.433	1.020	1.117	1.454	1.893	2.225	2.314	2.524	1.630	1.881	1.571	1.397
İçti Gelirleri	4.560	2.786	1.936	729	804	851	1.111	1.209	1.431	1.014	948	1.045	975	877
Ayrıntı Bilgi:														
Bavul Ticareti	2.946	3.039	4.065	3.953	3.880	3.473	6.408	6.002	6.200	4.783	4.951	4.424	6.290	7.440
Parasal Olmayan Altın Ticareti Net Geliri	-1.900	-963	-1.355	-2.522	-3.407	-3.754	-3.345	-4.354	-1.365	3.007	-453	-4.778	5.709	-11.779
Taşınmazlık Hizmeti Net Geliri	492	833	861	-523	-1.143	-70	294	-431	246	1.838	1.340	2.303	3.650	3.309
Seyahat Hizmeti (Turizm) Net Geliri	5.923	6.352	6.599	11.051	13.597	16.087	14.468	15.781	19.541	18.405	17.391	20.171	21.251	23.180
Doğrudan Yatırımlardan elde edilen Net Gelir	89	52	-108	-440	-799	-850	-1.053	-2.105	-2.630	-2.751	-2.190	-2.711	-2.545	-3.739
Portföy Yatırımlarından elde edilen Net Gelir	-434	-694	-835	-1.207	-1.195	-924	-662	383	972	267	-491	-899	-628	-1.327
Net Faiz Gelirleri	-3.657	-4.358	-3.611	-3.910	-3.615	-4.005	-4.868	-5.319	-6.644	-5.721	-4.408	-4.081	-3.774	-3.998

Kaynak: TCMB

Yukarıda ana hatlarıyla yer verilen cari işlem dengesi hesabının 2000’li yıllardaki gelişimine daha ayrıntılı yer vererek bazı kalemlerin altını çizmek faydalı olacaktır. Dış ticaret hesaplarını ödemeler bilançosuna uyarlarken kullanılan hesaplardan biri olan bavul ticareti, ihracat hesabını arttıran ve dış ticaret dengesini düzelteren bir hesap olarak 2013 yılında 7,4 milyar dolara kadar yükselmiştir. Diğer taraftan dönem boyunca negatif getirisi olan parasal olmayan altın ticareti, 2009 ve 2012 yıllarında cari işlem dengesini düzeltici net gelire dönüşmüştür. Cari işlemler dengesinde artan dış ticaret açıklarını kısmen dengeleyen unsur genellikle net hizmet gelirleri olmuştur. 2000 yılında 11,3 milyar dolar olan net hizmet gelirleri 2013 yılında 22,8 milyar dolara yükselmiştir. Burada en büyük katkıyı se-

yahat (turizm) gelirleri sağlamaktadır. 2000 yılında 7,6 milyar dolar olan turizm geliri 2013 yılında yaklaşık 28 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. Turizm net gelirleri ise 2000 yılında 5,9 milyar dolardan 2013 yılında 23,2 milyar dolar seviyesine kadar yükselmiştir. Hizmet gelirleri kalemlerinden olan taşımacılık hizmeti net gelirleri ise özellikle 2009 yılı sonrasında artarak cari dengeye pozitif katkı sağlamıştır.

Diğer taraftan gelirler dengesi (birincil gelir açığı) hesabı cari işlem dengesini bozucu etki yapacak biçimde sürekli açık vermektedir. 2000 yılında 4 milyar dolar olan birincil gelir açığı, 2013 yılında 9,4 milyar dolara yükselmiştir. Birincil gelir açığının neredeyse tamamı yatırım gelirlerinden kaynaklanan net çıkışlardan oluşmaktadır. Net yatırım gelirleri içinde en yüksek negatif katkıyı ise net faiz gelirleri yapmaktadır. Ancak 2008 yılına kadar artan net faiz ödemeleri bu yıldan itibaren azalmaya başlamış ve dönem sonunda 2000'lerin başındaki seviyesine gerilemiştir. Net doğrudan yatırım gelirlerinden kaynaklanan net çıkışlar ise hızla artarak 2013 yılında 3,7 milyar dolar düzeyine çıkmıştır. İkincil gelir dengesinden (cari transferler) kaynaklanan net girişler 2000 yılında 4,8 milyar dolar düzeyinde iken 2013 yılında 1,4 milyar dolara gerilemiştir. Cari transferler altında yer alan işçi gelirleri 1990'lı yıllarda artış trendine girmiş, 1998 yılında 5,4 milyar dolara kadar yükselmiştir. Ancak 2000'li yıllarda işçi gelirleri azalmaya başlamış ve 2013 yılında 877 milyon dolara gerilemiştir.

3. 2014 Ocak-Kasım Dönemi Ödemeler Dengesi Gelişmeleri

2014 Ocak-Kasım döneminde cari işlemler açığı bir önceki yılın aynı dönemine göre 17,9 milyar dolar azalarak 38,7 milyar dolara gerilemiştir. Cari açıktaki iyileşme büyük ölçüde dış ticaret açığındaki daralma ile sağlanmıştır. 2014 Ocak-Kasım döneminde ihracat bir önceki yılın aynı dönemine göre 7,3 milyar dolar artarken, ithalat iç talepteki yavaşlamaya bağlı olarak 7,9 milyar dolar azalmıştır. Böylece dış ticaret açığı bir önceki döneme göre 15,2 milyar dolar azalmış ve 56,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2013 Ocak-Kasım döneminde 13,7 milyar dolar düzeyindeki parasal olmayan altın ithalatı, hızla düşerek 2014 Ocak-Kasım döneminde 6,5 milyar dolara gerilemiştir. Bavul ticareti ise geçen yılın aynı dönemine göre 1,3 milyar dolar artışla cari işlemdeki iyileşmeye katkıda bulunmuştur.

Tablo 48- Ödemeler Dengesi 2013-2014 Ocak-Kasım Gelişmeleri (milyon dolar)

	2013 (Ocak-Kasım)	2014 (Ocak-Kasım)	Değişim
A.CARI İŞLEMLER HESABI	-56.665	-38.716	17.949
A.1.İhracat	147.726	155.008	7.282
A.2.İthalat	219.570	211.681	-7.889
A.a.Mal Dengesi	-71.844	-56.673	15.171
A.3.Hizmet Gelirleri	43.870	47.742	3.872
A.4.Hizmet Giderleri	21.416	22.891	1.475
A.b.Mal ve Hizmet Dengesi	-49.390	-31.822	17.568
A.5.Birincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	3.975	3.776	-199
A.6.Birincil Yatırım Kaynaklı Giderler	12.474	11.699	-775
A.c.Mal, Hizmet ve Birincil Gelir Dengesi	-57.889	-39.745	18.144
A.7.İkincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	1.224	1.029	-195
B.SERMAYE HESABI	-96	-54	42
C.FİNANS HESABI	-68.861	-41.655	27.206
C.8.Dogrudan Yatırımlar : Net Varlık Edinimi	2.867	6.657	3.790
C.9.Dogrudan Yatırımlar : Net Yukumluluk Olusumu	10.886	10.947	61
C.10.Portfoy Yatırımlari : Net Varlık Edinimi	-2.689	1.590	4.279
C.11.Portfoy Yatırımlari : Net Yukumluluk Olusumu	21.235	20.234	-1.001
C.11.1.Hisse Senetleri	1.087	2.540	1.453
C.11.2.Borc Senetleri	20.148	17.694	-2.454
C.12.Diger Yatırımlar : Net Varlık Edinimi	-3.970	-548	3.422
C.12.1.Merkez Bankasi	-1	0	1
C.12.2.Genel Hukumet	749	207	-542
C.12.3.Bankalar	-1.507	881	2.388
C.12.4.Diger Sektorler	-3.211	-1.636	1.575
C.13.Diger Yatırımlar : Net Yukumluluk Olusumu	32.948	18.173	-14.775
C.13.1.Merkez Bankasi	-1.297	-1.820	-523
C.13.2.Genel Hukumet	70	-752	-822
C.13.3.Bankalar	28.918	14.905	-14.013
C.13.4.Diger Sektorler	5.257	5.840	583
Cari, Sermaye ve Finans Hesaplari	12.100	2.885	-9.215
D.NET HATA VE NOKSAN	2.383	2.283	-100
GENEL DENGE	-14.483	-5.168	9.315
E.REZERV VARLIKLAR	14.483	5.168	-9.315
E.14.Resmi Rezervler	13.631	5.168	-8.463
E.15.Uluslararası Para Fonu Kredileri	852	0	-852
E.16.Odemeler Dengesi Finansmani	0	0	0

Kaynak: TCMB

2014 Ocak-Kasım döneminde hizmet gelirleri bir önceki yılın aynı dönemine göre 3,9 milyar dolar artarken hizmet giderleri ise 1,5 milyar dolar artmıştır. Böylece net hizmet gelirleri 2014 Ocak-Kasım döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre 2,4 milyar dolar artış göstererek cari işlemler açığını düzeltici etki yaratmıştır. Burada en büyük paya sahip olan turizm net gelirleri geçen yılın aynı dönemine göre 1,6 milyar dolar artışla 23,8 milyar dolara yükselmiştir. Taşımacılık net gelirleri ise geçen yılın aynı dönemine göre 774 milyon dolarlık yükselmiş ve 4 milyar dolar düzeyine çıkmıştır.

Tablo 49- 2013–2014 Ocak-Kasım Cari İşlemler Hesabı Gelişmeleri (milyon dolar)

	2013 Ocak-Kasım	2014 Ocak-Kasım
CARI İŞLEMLER HESABI	-56.665	-38.716
DIŞ TİCARET DENGESİ	-71.844	-56.673
Toplam Mal İhracatı	147.726	155.008
Toplam Mal İthalatı	219.570	211.681
HİZMETLER DENGESİ	22.454	24.851
Gelir	43.870	47.742
Gider	21.416	22.891
GELİR DENGESİ	-8.499	-7.923
Gelir	3.975	3.776
Gider	12.474	11.699
CARI TRANSFERLER	1.224	1.029
İşçi Gelirleri	807	817
Ayrıntı Bilgi:		
Bavul Ticareti	6.882	8.132
Parasal Olmayan Altın Ticareti Net Geliri	-10.435	-3.329
Taşımacılık Hizmeti Net Geliri	3.267	4.041
Seyahat Hizmeti (Turizm) Net Geliri	22.261	23.842
Doğrudan Yatırımlardan elde edilen Net Gelir	-3.349	-2.174
Portfoy Yatırımlarından elde edilen Net Gelir	-1.339	-1.876
Net Faiz Gelirleri	-3.553	-3.519

Kaynak: TCMB

2014 Ocak-Kasım döneminde birincil gelir dengesinde; gelirler bir önceki yılın aynı dönemine göre 199 milyon dolar azalırken, giderler 775 milyon dolar azalmıştır. Böylece birincil gelir açığı 576 milyon dolar azalarak 7,9 milyar dolara gerilemiş ve cari işlemler açığının daralmasına katkıda bulunmuştur. Birincil gelir dengesi altında yer alan yatırım gelirlerinden kaynaklanan net çıkışlar bir önceki yılın aynı dönemine göre 672 milyon dolar azalmış, 7,6 milyar dolara gerilemiştir. İkincil gelir dengesinden kaynaklanan net girişler 2014 Ocak-Kasım döneminde geçen yılın aynı dönemine göre 195 milyon dolar azalmıştır. Bu kalem altında yer alan işçi gelirleri ise geçen yılın aynı dönemine göre küçük bir artışla 817 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

2014 Ocak-Kasım döneminde doğrudan yatırım kaynaklı net sermaye girişinde geçen yılın aynı dönemine göre 3,7 milyar dolar azalma olmuştur. Bunun nedeni yurt içine yönelik doğrudan yatırımlarda geçen yılın aynı dönemine göre 61 milyon dolarlık sınırlı bir artış olurken, yurt içi yerleşiklerin yurt dışına yaptığı yatırımlarda 3,8 milyar dolar artış gerçekleşmesidir. 2014 Ocak-Kasım döneminde portföy yatırımlarından kaynaklanan net varlıklar bir önceki yılın aynı dönemine göre 4,3 milyar dolar artmıştır. Portföy yatırımlarından kaynaklanan net yükümlülükler ise 1 milyar dolar azalarak 20,2 milyar dolar tutarında gerçekleşmiştir.

Portföy yatırımlarından kaynaklanan net yükümlülükler içinde, yurtdışında yerleşik kişilerin hisse senedi piyasasından net alımları 2,5 milyar dolar düzeyinde olmuştur. Bunun 1,4 milyar doları bankacılık sektörü dışındaki hisselerde gerçekleşmiştir. Genel hükümet, Kasım ayında yurtdışına yapılan 1 milyar dolarlık tahvil ihracıyla birlikte Ocak-Kasım döneminde yurtdışı piyasalardan 4,2 milyar dolar net kullanım gerçekleştirmiştir. Yurtdışı yerleşiklerin devlet iç borç senetleri net alımları geçen yılın aynı döneminin yaklaşık 5 milyar dolar altında 84 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Bankalar ve diğer sektörler ise on bir aylık dönemde yurtdışında gerçekleştirilen tahvil ihraçları yoluyla sırasıyla 10,2 milyar dolar ve 3,2 milyar dolar net borçlanma gerçekleştirmiştir.

Diğer yatırımlar içinde efektif ve mevduatlar kalemindeki net varlık edinimi ile ilgili olarak, 2014 Ocak-Kasım döneminde bankaların yurtdışı muhabirlerindeki efektif ve mevduat varlıkları 951 milyon dolar, diğer sektörlerin yurtdışındaki mevduatı 1,3 milyar dolar azalmıştır. Net yükümlülük oluşumu ile ilgili olarak ise yurtdışında yerleşik Türk vatandaşlarınca Merkez Bankası nezdinde açılan mevduat hesaplarında 2,2 milyar dolar net çıkış gerçekleşmiştir.

Krediler kalemindeki net yükümlülük oluşumu altında, 2014 Ocak-Kasım döneminde bankaların net kredi kullanımı uzun vadeli kredilerde 5,8 milyar dolar, kısa vadeli kredilerde 5,3 milyar dolar düzeyinde olmuştur. Bankaların bir önceki yılın aynı döneminde 12 milyar dolar olan kısa vadeli net kredi kullanımını epey düşürdüğü göze çarpmaktadır. Diğer sektörler ise 3,6 milyar doları uzun vadeli, 1,6 milyar dolar kısa vadeli olmak üzere 5,2 milyar dolar net kredi kullanımı gerçekleştirmiştir. Diğer sektörlerdeki uzun vadeli net kredi kullanımındaki artış dikkat çekicidir. Genel hükümetin yurtdışı piyasalar ve diğer uluslararası kuruluşlardan sağladığı uzun vadeli kredilerde 752 milyon dolar net geri ödeme yapılmıştır.

Son olarak, 2014 Ocak-Kasım döneminde resmi rezervler 5,2 milyar dolar artmıştır. Resmi rezervler içinde döviz varlıkları 3,4 milyar dolar azalırken, menkul kıymetler 8,6 milyar dolar artmıştır. Net hata noksan kaleminde Kasım ayında 3,5 milyar dolar sermaye çıkışı kaydedilmiştir. Bu çıkışla birlikte on bir aylık dönemde net hata noksan altında kaydedilen sermaye girişi 2,3 milyar dolar düzeyinde olmuştur.

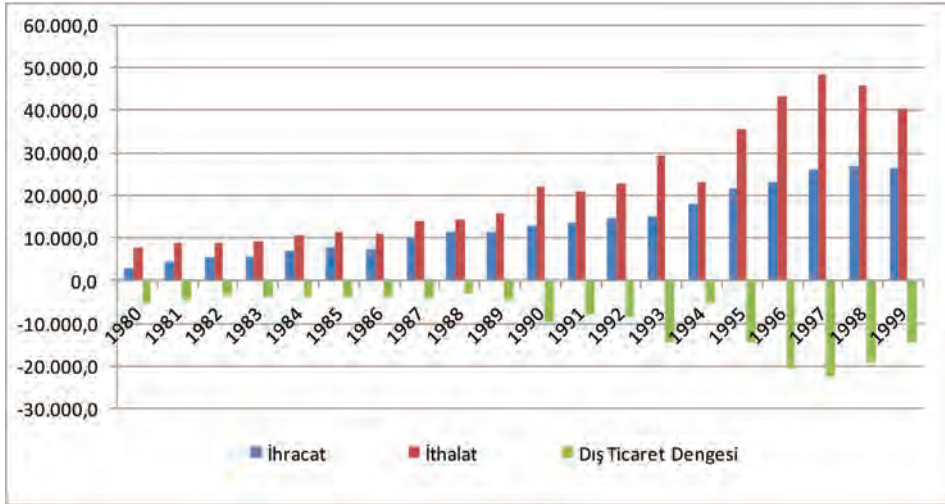

IV. BÖLÜM

DIŞ TİCARET

24 Ocak 1980 kararları ile dış ticaret politikasında yapısal bir dönüşüm hedeflenmiştir. Buna göre ithalatın aşamalı olarak serbestleştirilmesi, ihracatın ise düşük faizli kredi, vergi iadesi gibi çeşitli teşvik ve sübvansiyonlarla desteklenmesi öngörülmüştür. Böylece başlatılan dışa açılma sürecinde ihracatın artırılması ekonomik büyümenin temel dinamiklerinden biri olarak görülmüştür. Ayrıca dış ticarete rekabet gücünün artırılması, aşırı değerlenmiş Türk Lirasının gerçek değerine erişmesini gerektirdiği için sabit döviz kuru sistemi terk edilmiş ve 1980’ler boyunca belirli oranlarda devalüasyonlar yapılmıştır.

Grafik 23- 1980-1999 Dönemi Dış Ticaret Gelişimi

Kaynak: TÜİK

Grafikte görüldüğü gibi 24 Ocak kararlarını takiben 1980’ler boyunca ihracatta artış sağlanmıştır. 1980 yılında 2,9 milyar dolar düzeyinde olan ihracat hacmi, 1989 yılında 11,6 milyar dolara ulaşmıştır. Fakat ihracat hacmindeki bu artışa ithalattaki artışın eşlik etmesiyle dış ticaret açıkları dönem boyunca 3–4 milyar do-

lar seviyelerinde dalgalanmıştır. 1989 yılında uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki kısıtların kaldırılmasıyla birlikte 1990'larda sermaye girişleri artmış, Türk Lirası değer kazanmaya başlamıştır. Ayrıca 1995 yılında imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması ile ithalattaki serbestleştirme sürdürülmüştür. Bu dönemde ithalatın artış hızı ihracatın artış hızının üzerinde seyretmiştir. Hızla artan dış ticaret açıkları 1994 yılında krizin etkisiyle daralmış olsa da, kriz sonrasında tekrar yüksek artış trendine girmiştir. Bu trend 1997 Doğu Asya ve 1998 Rusya krizlerinin etkisiyle 1998 ve 1999 yıllarında bir miktar düşüşe geçmiştir.

1. 2000 – 2013 Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi

2000 yılında uygulamaya konulan istikrar programının etkisiyle ekonomide olumlu beklentiler artmıştır. Böylece genişleyen talep ithalatta hızlı bir artışa yol açmış fakat ihracattaki artış buna eşlik edememiştir. İthalat talebinin etkisiyle hızla yükselen dış ticaret açığı bir önceki yıla oranla % 89,8'lik ciddi bir artış göstermiştir. 2001'in Şubat ayında yaşanan krizle ekonomi hızla daralma sürecine girmiştir. İç talebin daralmasıyla ithalatta % 24'lük bir düşüş meydana gelmiştir. Döviz kurunda 2000 yılında uygulanan nominal çapa uygulaması terkedilmiş ve dalgalı kur rejimine geçilerek devalüasyona gidilmiştir. Döviz kurunun yükselmesinin olumlu katkısıyla ihracat % 12,8 büyüme kaydetmiştir. 2001 yılında dış ticaret hacmi önceki yıla göre % 11,6 oranında küçülmüştür.

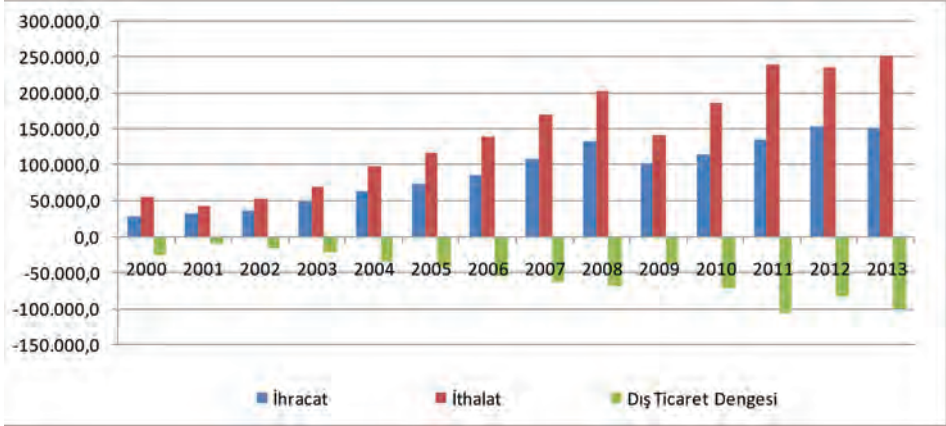
Tablo 50- 2000-2013 Dönemi Dış Ticaret Dengesi (Yıllık, milyon dolar)

Yıl	İhracat(FOB)		İthalat (CIF)		Dış Ticaret Dengesi		Dış Ticaret Hacmi		İhracatın İthalat Karşılama Oranı (%)
	Milyon \$	Değişim (%)	Milyon \$	Değişim (%)	Milyon \$	Değişim (%)	Milyon \$	Değişim (%)	
2000	27.774,9	4,5	54.502,8	34,0	-26.727,9	89,8	82.277,7	22,3	51,0
2001	31.334,2	12,8	41.399,1	-24,0	-10.064,9	-62,3	72.733,3	-11,6	75,7
2002	36.059,1	15,1	51.553,8	24,5	-15.494,7	53,9	87.612,9	20,5	69,9
2003	47.252,8	31,0	69.339,7	34,5	-22.086,9	42,5	116.592,5	33,1	68,1
2004	63.167,2	33,7	97.539,8	40,7	-34.372,6	55,6	160.706,9	37,8	64,8
2005	73.476,4	16,3	116.774,2	19,7	-43.297,7	26,0	190.250,6	18,4	62,9
2006	85.534,7	16,4	139.576,2	19,5	-54.041,5	24,8	225.110,9	18,3	61,3
2007	107.271,7	25,4	170.062,7	21,8	-62.791,0	16,2	277.334,5	23,2	63,1
2008	132.027,2	23,1	201.963,6	18,8	-69.936,4	11,4	333.990,8	20,4	65,4
2009	102.142,6	-22,6	140.928,4	-30,2	-38.785,8	-44,5	243.071,0	-27,2	72,5
2010	113.883,2	11,5	185.544,3	31,7	-71.661,1	84,8	299.427,6	23,2	61,4
2011	134.906,9	18,5	240.841,7	29,8	-105.934,8	47,8	375.748,5	25,5	56,0
2012	152.461,7	13,0	236.545,1	-1,8	-84.083,4	-20,6	389.006,9	3,5	64,5
2013	151.802,6	-0,4	251.661,3	6,4	-99.858,6	18,8	403.463,9	3,7	60,3

Kaynak: TÜİK

2002 yılından itibaren 2008 yılı son çeyreğine kadar dalgalanmalar göstermekle beraber kesintisiz biçimde sürdürülen ekonomik büyümenin etkisiyle dış ticaret hacmi sürekli büyüme göstermiştir. Ayrıca TL'nin değer kazanımı ve faiz hadlelerinde meydana gelen düşüşle desteklenen tüketim talebi canlılığı dış ticaret hacminin gelişiminde etkili olan diğer unsurlarıdır. 2009 yılında küresel finans krizinin etkisinin Türkiye'ye ulaşmasıyla dış ticaret hacmi % 27,2 oranında daralmıştır. 2010 yılından itibaren dış ticaret hacmi yeniden artış trendine girmiş fakat 2012 ve 2013 yıllarında ekonomideki büyüme sürecinin yavaşlaması nedeniyle bu yıllarda sınırlı kalmıştır.

Grafik 24- 2000-2013 Dönemi Dış Ticaret Gelişimi

Kaynak: TÜİK

2002 yılında % 15,1 oranında artış gösteren ihracat 2009 yılına kadar bu artış eğilimini sürdürmüştür. Özellikle 2003 ile 2004 yıllarında gerçekleşen % 31 ve % 33,7'lik artışlar dikkat çekici düzeydedir. Diğer taraftan 2001 krizi sonrasında ekonomik büyüme sürecine girilmesi ve bunun özel sektör yatırımlarında belirgin bir canlanma yaratması, ithalatın dönem boyunca artış trendi göstermesinde etkili olmuştur. Ayrıca Türk Lirasının değer kazanımının ithal maliyetlerini görece olarak düşürmesi, yerli üretim sürecinde ithal girdiye olan talebin daha da artmasına yol açmıştır. Tüm bu etkenlerin yanı sıra 2003 ve 2004 yıllarında hızlı bir artış gösteren ihracatın hammadde ve yarı mamul ithalat ihtiyacını arttırması, bu yıllarda ithalatın % 34,5 ve % 40,7 gibi çok yüksek oranlarda artmasına katkıda bulunmuştur.

2002-2008 periyodunda son iki yıl dışında ithalatın artış hızı ihracatın artış hızından daima yüksek olmuştur. Bu durum dış ticaret açığının bu yıllar boyunca sürekli artış göstermesine neden olmuştur. Dış ticarete görülen bozulma ihracatın ithalatı karşılama oranının da dönem boyunca düşmesine yol açmıştır. 2001 krizinde ithalatın % 24 daralması ve ihracatın % 12,8 artması ile % 75,7 seviyesine çıkan ihracatın ithalatı karşılama oranı giderek düşerek 2006 yılında % 61,3'e ge-

rilemiş, 2008 yılında ise ihracat artış hızının ithalata göre daha yüksek düzeyde olmasının etkisiyle bir miktar düzelerek % 65,4'e çıkmıştır.

2009 yılında küresel finansal krizin etkisiyle ihracat ve ithalat hacimleri hızla daralmıştır. İhracat bir önceki yıla göre % 22,6 oranında azalarak 102,1 milyar dolara, ithalat ise bir önceki yıla göre % 30,2 oranında azalarak 140,9 milyar dolara gerilemiştir. Dış ticaret açığı, ithalatta meydana gelen daha keskin daralmanın etkisiyle bir önceki döneme göre % 44,5 oranında azalarak 38,8 milyar dolar düzeyine düşmüştür. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise dış ticaret açığındaki bu düzelme ile % 72,5'e çıkmıştır.

2010 ve 2011 yıllarında ekonomik büyümedeki artışlarla birlikte dış ticaret hacminde tekrar hızlı bir genişleme yaşanmıştır. Bu yıllarda ithalat artışı sırasıyla % 31,7 ve % 29,8'lik değerlere ulaşmıştır. İthalat hacmindeki artışın nedenleri arasında; hızlı ekonomik büyümenin hane halkı gelirlerini artırarak tüketim talebini canlandırmasını, artan yatırım faaliyetlerinin yatırım malları ithalatını yükseltmesini ve Türk Lirasının aşırı değerli oluşunun ithal girdilere olan talebi artırmasını sayabiliriz. Küresel finansal krizin etkilerinin özellikle Avrupa Birliği'nde hala hissedilmesi ve Türk Lirasının aşırı değerli konumunu sürdürüyor olması ihracat faaliyetini olumsuz biçimde etkilemiştir. 2010 yılında % 11,5 artış gösteren ihracat hacmi, 2011 yılında ise % 18,5 büyümüştür. Bu iki yılda dış ticaret açığı hızla yükselirken özellikle 2011 yılında 105,9 milyar dolar ile rekor bir seviyeye çıkmıştır. Aynı yıl ihracatın ithalatı karşılama oranı ise % 56'ya gerilemiştir.

Aşırı ısınan ekonomiyi soğutmak amacıyla başta kredi hacmi genişleme hızının azaltılması olmak üzere bir takım önlemlerin alınmasıyla 2012 yılında ekonomik büyüme yavaşlama sürecine girmiş, bu şekilde tüketim ve yatırım talebi daralmıştır. İthalat hacmi 2011 yılına göre % 1,8 oranında azalışla 236,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve böylece ithalat hacminde son yıllardaki hızlı büyümenin önüne geçilmiştir. Buna karşılık 2012 yılında ihracat % 13 oranında bir artışla 152,5 milyar dolara yükselmiştir. Bilhassa parasal olmayan altın ihracatında önceki yıllara nazaran ciddi bir artış kaydedilmiş, bu da 2012 yılı ihracat artışına olumlu bir katkıda bulunmuştur. İthalatın azalışı ve ihracatın artışıyla dış ticaret açığı % 20,6 daralırken, ihracatın ithalatı karşılama oranı ise % 64,5'e çıkmıştır.

2013 yılında ekonomik büyümenin bir önceki yıla göre canlanması, ithalatın % 6,4 oranında artmasını sağlamıştır. Böylece ithalat hacmi 2013 yılında 251,7 milyar dolara yükselmiştir. Parasal olmayan altın ithalatındaki hızlı artış, genişleyen

ithalat hacmine katkıda bulunmuştur. İhracat ise küçük bir azalışla hemen hemen bir önceki yıldaki düzeyini korumuştur. 2012 yılına kıyasla parasal olmayan altın ihracatında yüksek oranlı bir düşüş meydana gelmiş ve bu durum 2013 yılı ihracatını olumsuz etkilemiştir. İthalattaki artışa karşılık ihracatta düşüş yaşanması dış ticaret açığının % 18,8 artmasına neden olmuş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı % 60,3'e gerilemiştir.

2000-2013 döneminde dış ticaretin genel görünümü bu şekilde verildikten sonra biraz daha ayrıntıya girmek faydalı olacaktır. Bu bağlamda küresel finansal krizin etkilerinin görüldüğü 2009 yılından 2013'e kadar olan dönemde ihracat ve ithalatın gelişimi çeşitli sınıflamalara göre ayrıştırılıp yorumlanacaktır.

Geniş ekonomik grupların sınıflamasına göre ihracatta en yüksek paya sahip hammadde ihracatı, 2009 yılında küresel finansal krizin etkisiyle bir önceki yıla göre % 26,6 oranında azalarak 49,7 milyar dolar gerçekleşmiştir. 2010-2012 periyodunda hammadde ihracatı kesintisiz bir artış trendine girmiş ve 2012 yılında 82,7 milyar dolar değerle geniş ekonomik gruplar ihracatı içerisinde % 54,2'lik bir paya ulaşmıştır. 2013 yılında toplam ihracatta görülen daralma hammadde ihracatında da gözlenmiş ve bir önceki yıla göre % 9,5 azalmıştır.

Tablo 51- 2009-2013 Dönemi Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İhracat (milyon dolar)

	2009			2010			2011			2012			2013		
	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %
Yatırım (Sermaye) Malları	11.117	10,9	-33,5	11.771	10,3	5,9	14.192	10,5	20,6	13.734	9,0	-3,2	15.592	10,3	13,5
Hammadde (Aramaları)	49.734	48,7	-26,6	56.381	49,5	13,4	67.942	50,4	20,5	82.656	54,2	21,7	74.817	49,3	-9,5
Tüketim malları	40.733	39,9	-13,4	45.321	39,8	11,3	52.219	38,7	15,2	55.556	36,4	6,4	60.732	40,0	9,3
Diğerleri	559	0,5	13,8	411	0,4	-26,4	555	0,4	35,0	516	0,3	-7,0	661	0,4	28,0
Toplam	102.143	100,0	22,6	113.883	100,0	11,5	134.907	100,0	18,5	152.462	100,0	13,0	151.803	100,0	-0,4

Kaynak: TÜİK

2009 yılında en yüksek daralma % 33,5 ile yatırım malları ihracatında meydana gelmiştir. Daha sonra dalgalı bir seyir izleyen yatırım malları ihracatı 2013 yılında 15,6 milyar dolar değer ile bu beş yıldaki en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Tüketim malları ihracatında ise 2009 yılındaki % 13,4'lük düşüşten sonra dört yıl

boyunca sürekli artış görülmüştür. 2013 yılında 60,7 milyar dolar tüketim malları ihracatı gerçekleştirilmiştir.

Tablo 52- 2009-2013 Dönemi Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İthalat (milyon dolar)

	2009			2010			2011			2012			2013		
	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %
Yatırım (Sermaye) malları	21.463	15,2	-23,5	28.818	15,5	34,3	37.271	15,5	29,3	33.925	14,3	-9,0	36.771	14,6	8,4
Hammadde (Aramalar)	99.510	70,6	-34,5	131.445	70,8	32,1	173.140	71,9	31,7	174.930	74,0	1,0	183.811	73,0	5,1
Tüketim malları	19.290	13,7	-10,4	24.735	13,3	28,2	29.692	12,3	20,0	26.699	11,3	-10,1	30.416	12,1	13,9
Diğerleri	666	0,5	-5,0	546	0,3	-18,1	739	0,3	35,3	990	0,4	34,1	663	0,3	-33,1
Toplam	140.928	100,0	-30,3	185.544	100,0	31,7	240.842	100,0	29,8	236.545	100,0	-1,8	251.661	100,0	6,4

Kaynak: TÜİK

Geniş ekonomik grupların sınıflamasına göre ithalatta en yüksek paya sahip olan hammadde ithalatı, 2009 yılında küresel finansal krizin etkisiyle % 34,5 küçülmüştür. Yatırım ve tüketim malları ithalatları da paralel bir seyirle sırasıyla % 23,5 ve % 10,4 oranlarında daralmıştır. 2010 ve 2011 yıllarında sağlanan yüksek büyüme oranları ile üç grupta da ithalat artışı gerçekleşmiştir. 2012 yılında tüketim ve yatırım talebinde görülen yavaşlama yatırım malları ithalatının bir önceki yıla göre % 9 oranında, tüketim malları ithalatının ise % 10,1 oranında azalmasına yol açmıştır. Hammadde ithalat artışı ise % 1'lik oran ile sınırlı kalmıştır. 2013 yılında iç talebin bir önceki yıla göre canlanması ile yatırım malları ithalatında % 8,4, hammadde ithalatında % 5,1 ve tüketim malları ithalatında ise % 13,9 oranlarında artışlar gerçekleşmiştir.

İhracatın ekonomik faaliyetlere göre dağılımı içinde imalat sanayi % 90'nın üzerinde bir oranla en yüksek paya sahip sektördür. 2009 yılında küresel finansal krizin etkisiyle en yüksek daralma % 23,7 ile imalat sanayi ihracatında görülürken, tarım sektörü ihracatı % 10,5 artış göstermiştir. Ekonomik büyümenin hızlandığı 2010 ve 2011 yıllarında tarım, madencilik ve imalat sanayi sektörlerinde ihracat hacmi artış trendine girmiştir. 2010 yılında en yüksek ihracat artışı % 59,7 ile madencilik sektöründe görülmüştür. 2011 yılında ise imalat sanayi sektöründeki ihracat artışı % 19,4'e ulaşmıştır.

Tablo 53- 2009-2013 Dönemi Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına Göre İhracat (milyon dolar)

	2009			2010			2011			2012			2013		
	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %
Tarım ve ormancılık	4.347	4,3	10,5	4.935	4,3	13,5	5.167	3,8	4,7	5.189	3,4	0,4	5.653	3,7	9,0
Madencilik ve taşocakçılığı	1.683	1,6	-21,9	2.687	2,4	59,7	2.805	2,1	4,4	3.161	2,1	12,7	3.879	2,6	22,7
İmalat sanayi	95.449	93,4	-23,7	105.467	92,6	10,5	125.963	93,4	19,4	143.194	93,9	13,7	141.358	93,1	-1,3
Diğer	663	0,6	-6,5	795	0,7	19,9	972	0,7	22,3	918	0,6	-5,6	912	0,6	-0,7
Toplam	102.143	100,0	-22,6	113.883	100,0	11,5	134.907	100,0	18,5	152.462	100,0	13,0	151.803	100,0	-0,4

Kaynak: TÜİK

2012 yılında önceki iki yılda olduğu gibi tarım, madencilik ve imalat sanayi sektörlerinde ihracat artışı sürdürülmüştür. En yüksek artış imalat sanayi ihracatında gerçekleşmiştir. Bir önceki yıla göre % 13,7 oranında artış gösteren imalat sanayi ihracatı, 143,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Madencilik ve taşocakçılığı sektörü ihracatı ise % 12,7 oranında artış göstererek 3,1 milyar dolara yükselmiştir. 2013 yılında toplam ihracatın % 93,1'ini oluşturan imalat sanayi ihracatı % 1,3 oranında azalırken, yıllık toplam ihracatın da % 0,4 oranında daralmasına katkıda bulunmuştur. Tarım ve madencilik sektörlerindeki ihracat artışları ise sırasıyla % 9 ve % 22,7 olmuştur.

Tablo 54- 2009-2013 Dönemi Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına Göre İthalat (milyon dolar)

	2009			2010			2011			2012			2013		
	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %
Tarım ve ormancılık	4.594	3,3	-28,1	6.457	3,5	40,6	8.895	3,7	37,8	7.447	3,1	-16,3	7.718	3,1	3,6
Madencilik ve taşocakçılığı	20.625	14,6	-42,1	25.933	14,0	25,7	37.331	15,5	44,0	42.247	17,9	13,2	38.205	15,2	-9,6
İmalat sanayi	111.031	78,8	-26,1	145.367	78,3	30,9	183.930	76,4	26,5	176.235	74,5	-4,2	196.823	78,2	11,7
Toptan ve perakende ticaret	4.608	3,3	-51,9	7.704	4,2	67,2	10.496	4,4	36,2	10.258	4,3	-2,3	8.468	3,4	-17,4
Diğer	71	0,1	-21,2	84	0,0	18,0	189	0,1	123,9	359	0,2	90,2	447	0,2	24,6
Toplam	140.928	100,0	-30,2	185.544	100,0	31,7	240.842	100,0	29,8	236.545	100,0	-1,8	251.661	100,0	6,4

Kaynak: TÜİK

2009-2013 yılları arasında ithalatın sektörel dağılımına bakıldığında, imalat sanayinin en yüksek paya sahip olduğu görülmektedir. 2009 yılında küresel finansal krizin etkisi tüm sektörlerde olumsuz yönde hissedilmiştir. En yüksek daralma % 51,9 ile toptan ve perakende ticaret ithalatında görülürken, imalat sanayi ithalatı ise % 26,1 oranında küçülmüştür. 2010 ve 2011 yıllarında iç talepteki genişleme ile tüm sektörlerin ithalatında ciddi artışlar gerçekleşmiştir. En dikkat çekici yükseliş 2010 yılında % 67,2 ile toptan ve perakende ticarete olmuştur. 2012 yılında toplam ithalattaki düşüş eğilimi sektörel dağılımda da rahatlıkla gözlemlenebilir. En yüksek daralma % 16,3 ile tarım ve ormancılık sektöründe görülürken, madencilik ve taşocakçılığı % 13,2'lik bir artış göstermiştir. 2013 yılında imalat sanayi ve tarım sektörleri ithalatı sırasıyla % 11,7 ile % 3,6 artarken, madencilik ithalatı % 9,6 oranında azalmıştır. En yüksek düşüş ise % 17,4 ile toptan ve perakende ticarete gerçekleşmiştir.

Ülke gruplarına göre en fazla ihracat Avrupa Birliği'ne yapılmaktadır. 2009 yılında bir önceki yıla göre % 25,9 azalış gösteren Avrupa Birliği ihracatı, 47,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Toplam ihracat içindeki payı ise % 46,2'dir. Avrupa Birliği ihracatı 2010-2013 dönemi boyunca 2012'deki % 5,1'lik azalış dışında sürekli artmıştır. Fakat toplam ihracat içindeki payı giderek azalmış, 2013 yılında % 41,5 düzeyine gerilemiştir.

Tablo 55- 2009-2013 Dönemi Ülke Gruplarına Göre İhracat (milyon dolar)

	2009			2010			2011			2012			2013		
	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %
Avrupa Birliği (AB 28)	47.228	46,2	-25,9	52.934	46,5	12,1	62.589	46,4	18,2	59.398	39,0	-5,1	63.040	41,5	6,1
Türkiye Serbest Bölgeleri	1.957	1,9	-34,9	2.084	1,8	6,5	2.545	1,9	22,1	2.795	1,5	-9,8	2.413	1,6	-5,1
Diğer Ülkeler	52.957	51,8	-18,9	58.885	51,7	11,2	69.775	51,7	16,5	90.788	59,5	30,1	86.350	56,9	-4,9
Diğer Avrupa (AB Haric)	11.109	10,9	-27,7	11.124	9,8	0,2	12.735	9,4	14,5	14.157	9,3	11,2	14.214	9,6	0,3
Kuzey Afrika	2.416	2,3	-25,8	2.025	2,2	-9,3	6.701	5,0	-4,8	9.444	6,2	40,9	10.042	6,6	6,3
Diğer Afrika	2.799	2,7	-14,7	2.258	2,0	-17,6	3.633	2,7	60,9	3.913	2,6	7,7	4.104	2,7	4,9
Kuzey Amerika	3.579	3,5	-25,5	4.242	3,7	18,5	5.459	4,0	28,7	6.663	4,4	22,0	6.580	4,3	-1,2
Orta Amerika ve Karayipler	622	0,6	-25,0	598	0,5	-3,8	626	0,5	4,7	770	0,5	22,8	1.004	0,7	30,5
Güney Amerika	678	0,7	-24,8	1.237	1,1	82,6	1.840	1,4	48,7	2.191	1,4	19,1	2.127	1,4	-2,9
Yakın ve Orta Doğu	19.193	18,8	-24,5	23.295	20,5	21,4	27.935	20,7	19,9	42.451	27,8	52,0	35.575	23,4	-16,2
Diğer Asya	6.706	6,6	-5,2	6.581	7,5	28,0	10.199	7,6	18,9	10.575	6,9	3,7	12.017	7,9	13,6
Australya ve Yeni Zelanda	362	0,4	-16,9	403	0,4	11,3	481	0,4	19,4	490	0,3	2,0	538	0,4	9,8
Diğer Ülke ve Bölgeler	561	0,5	-60,4	102	0,1	-81,9	164	0,1	61,1	106	0,1	-35,7	349	0,1	-41,7
Toplam	102	100,0	-22,6	114	100,0	11,5	135	100,0	18,5	152	100,0	13,0	152	100,0	-0,4

Kaynak: TÜİK

2009-2012 yılları arasında Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin toplam ihracat içindeki payı sürekli artarak 2012 yılında % 27,8'e yükselmiştir. 2009 yılında Yakın ve

Orta Doğu'ya yapılan ihracat 19,2 milyar dolar düzeyinde iken 2012 yılında 42,5 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. 2012 yılındaki % 52'lik ihracat artışı dikkat çekici boyuttadır. Yakın ve Orta Doğu'ya yapılan ihracat 2013 yılında % 16,2 oranında azalmış ve 35,6 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Böylece 2013 yılında toplam ihracat içindeki payı bir önceki yıla göre % 4,4 oranında azalarak % 23,4'e düşmüştür.

Tablo 56- 2009-2013 Dönemi Ülke Gruplarına Göre İthalat (milyon dolar)

	2009			2010			2011			2012			2013		
	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %
Avrupa Birliği (AB 28)	56.618	40,2	-24,0	72.391	39,0	27,9	91.439	38,0	26,3	87.657	37,1	-4,1	92.458	36,7	-5,5
Türkiye Serbest Bölgeleri	965	0,7	-27,7	878	0,5	-9,0	1.038	0,4	18,2	1.046	0,4	0,7	1.268	0,5	21,2
Diğer Ülkeler	83.347	59,1	-33,9	112.275	60,5	34,7	148.364	61,6	32,1	147.842	62,5	-0,4	157.935	62,8	6,8
Diğer Avrupa (AB Haric)	25.779	18,3	-41,5	30.103	16,2	16,8	35.668	14,8	18,5	37.206	15,7	-4,3	41.319	16,4	11,1
Kuzey Afrika	2.238	1,6	-36,7	3.098	1,7	38,3	3.342	1,4	7,5	3.308	1,4	-1,0	3.508	1,4	6,0
Diğer Afrika	3.700	1,2	-17,5	1.726	0,9	-1,5	3.425	1,4	98,4	2.613	1,1	-23,7	2.523	1,0	-3,5
Kuzey Amerika	9.513	6,8	-29,0	13.234	7,1	39,1	17.346	7,2	31,1	15.084	6,4	-13,0	13.953	5,5	-7,5
Orta Amerika ve Karayipler	476	0,3	-15,1	623	0,3	30,9	903	0,4	45,1	1.069	0,5	18,3	1.362	0,5	27,4
Güney Amerika	2.286	1,6	-29,9	2.942	1,6	28,7	4.500	1,9	53,0	4.080	1,7	-9,4	3.666	1,5	-10,1
Yakın ve Orta Doğu	7.134	5,1	-45,7	13.011	7,0	82,4	20.439	8,5	57,1	21.410	9,1	4,7	22.214	8,8	3,8
Diğer Asya	28.749	20,4	-23,6	40.343	21,7	40,3	33.144	22,1	31,7	49.602	21,0	-6,7	54.648	21,7	10,2
Avustralya ve Yeni Zelanda	648	0,5	-26,1	493	0,3	-23,9	807	0,3	63,7	861	0,4	6,7	1.318	0,5	53,1
Diğer Ülkeler ve Bölgeler	4.824	3,4	-36,2	6.703	3,6	39,0	8.789	3,6	31,1	12.608	5,3	43,4	13.424	5,3	6,5
Toplam	141	100,0	-30,2	186	100,0	31,7	241	100,0	29,8	237	100,0	-1,8	252	100,0	6,4

Kaynak: TUIK

2009 yılında Avrupa Birliği'nin toplam ithalat içindeki payı % 40,2 iken bu oran 2013 yılında % 36,7'ye gerilemiştir. Yakın ve Orta Doğu ülkelerinden yapılan ithalatın toplam ithalat içindeki payı ise 2009 yılında % 5,1 iken 2013 yılında % 8,8'e yükselmiştir. 2009 yılında küresel finansal krizin etkilerinin Türkiye'de net olarak hissedilmesi ile Avrupa Birliği ülkelerinden yapılan ithalat bir önceki yıla göre % 24 oranında azalmıştır. 2010 ve 2011 yıllarında ise iç talepteki genişleme ile sırasıyla % 27,9 ve % 26,3 oranlarında artmıştır. 2012 yılında ise toplam ithalattaki daralmaya paralel olarak % 4,1 oranında azalarak, 87,7 milyar dolara gerilemiştir. 2013 yılında iç talebin bir önceki yıla göre canlanmasıyla Avrupa Birliği ülkelerinden yapılan ithalat % 5,5 oranında artarak 92,5 milyar dolara ulaşmıştır. Yakın ve Orta Doğu ülkelerinden yapılan ithalat 2009 yılında % 45,7 oranında azalırken, takip eden dört yıl boyunca artış eğilimi sergilemiş ve 2013 yılında 22,2 milyar dolara yükselmiştir.

Ülkelere göre Türkiye'nin en büyük ihracat ortağı Almanya'nın 2011 yılında toplam ihracat içindeki payı % 10,3'e yükselirken, 2012'de % 8,6'ya düşmüş ve

2013 yılında yeniden artışa geçerek % 9'a ulaşmıştır. Almanya'ya yapılan ihracat 2009 yılında küresel kriz ortamında % 24,4 oranında daralmış ve 9,8 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. 2010 ve 2011 yıllarında sırasıyla % 17,2 ve % 21,5 oranlarında artış göstermiştir. 2012 yılında % 5,9 oranında daralarak 13,1 milyar dolar seviyesinde gerçekleşirken, 2013 yılında ise % 4,4'lük bir artışla 13,7 milyar dolara yükselmiştir.

Tablo 57- 2009-2013 Dönemi Ükelere Göre İhracat (milyon dolar)

	2009			2010			2011			2012			2013		
	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %
Almanya	9.793	9,6	-24,4	11.479	10,1	17,2	13.951	10,3	21,5	13.124	8,6	-5,9	13.703	9,0	4,4
İrak	5.123	5,0	30,8	6.036	5,3	17,8	8.310	6,2	37,7	10.822	7,1	30,2	11.949	7,9	10,4
İngiltere	5.938	5,8	-27,2	7.236	6,4	21,9	8.151	6,0	12,7	8.694	5,7	6,7	8.785	5,8	1,1
Rusya Federasyonu	3.190	3,1	-50,8	4.628	4,1	45,1	5.993	4,4	29,5	6.681	4,4	11,5	6.964	4,6	4,2
İtalya	5.889	5,8	-24,7	6.505	5,7	10,5	7.851	5,8	20,7	6.373	4,2	-18,8	6.718	4,4	5,4
Fransa	6.211	6,1	-6,1	6.054	5,3	-2,5	6.806	5,0	12,4	6.199	4,1	-8,9	6.377	4,2	2,9
ABD	3.241	3,2	-24,6	3.763	3,3	16,1	4.584	3,4	21,8	5.604	3,7	22,3	5.640	3,7	0,6
BAE	2.897	2,8	-63,7	3.333	2,9	15,1	3.707	2,7	11,2	8.175	5,4	120,5	4.966	3,3	-39,3
İspanya	2.818	2,8	-30,4	3.536	3,1	25,5	3.918	2,9	10,8	3.717	2,4	-5,1	4.334	2,9	16,6
İran	2.025	2,0	-0,3	3.044	2,7	50,4	3.590	2,7	17,9	9.922	6,5	176,4	4.193	2,8	-57,7
Çin	1.600	1,6	11,3	2.269	2,0	41,8	2.466	1,8	8,7	2.833	1,9	14,9	3.601	2,4	27,1
Hollanda	2.127	2,1	-32,3	2.461	2,2	15,7	3.243	2,4	31,8	3.244	2,1	0,0	3.538	2,3	9,0
Mısır	2.599	2,5	82,2	2.251	2,0	-13,4	2.759	2,0	22,6	3.679	2,4	33,3	3.200	2,1	-13,0
Suudi Arabistan	1.768	1,7	-19,7	2.218	1,9	25,4	2.763	2,0	24,6	3.677	2,4	33,0	3.191	2,1	-13,2
Azerbaycan	1.400	1,4	-16,0	1.550	1,4	10,7	2.064	1,5	33,1	2.585	1,7	25,2	2.960	2,0	14,5
Libya	1.795	1,8	67,1	1.932	1,7	7,6	748	0,6	-61,3	2.139	1,4	186,2	2.753	1,8	28,7
İsrail	1.522	1,5	-21,3	2.080	1,8	36,6	2.391	1,8	15,0	2.330	1,5	-2,6	2.650	1,7	13,7
Romanya	2.202	2,2	-44,8	2.599	2,3	18,0	2.879	2,1	10,7	2.495	1,6	-13,3	2.616	1,7	4,8
Belçika	1.796	1,8	-15,4	1.960	1,7	9,2	2.451	1,8	25,0	2.360	1,5	-3,7	2.574	1,7	9,1
Ukrayna	1.005	1,0	-54,1	1.260	1,1	25,4	1.730	1,3	37,2	1.829	1,2	5,7	2.189	1,4	19,7
Diğerleri	37.203	36,4	-20,1	37.686	33,1	1,3	44.552	33,0	18,2	45.980	30,2	3,2	48.901	32,2	6,4
Toplam	102.143	100,0	-22,6	113.883	100,0	11,5	134.907	100,0	18,5	152.462	100,0	13,0	151.803	100,0	-0,4

Kaynak: TÜİK

İrak'a yapılan ihracat 2009 yılında 5,1 milyar dolar iken dönem boyunca artış göstererek 2013 yılında 11,9 milyar dolara çıkmıştır. Toplam ihracattaki payı ise 2009 yılındaki % 5 düzeyinden 2013 yılında % 7,9'a yükselmiştir. 2009-2013 periyodunda ihracatı artırdığı diğer bir ülke İngiltere'dir. 2009 yılında 5,9 milyar dolar olan ihracat hacmi 2013 yılında 8,8 milyar dolara çıkmıştır. İran'a yapılan ihracat, altın ihracatında görülen artışa bağlı olarak 2012 yılında % 176,4 oranında artışla 9,9 milyar dolara yükselmiş, 2013 yılında % 57,7 oranında azalışla bu rakam 4,2 milyar dolara gerilemiştir.

Tablo 58- 2009-2013 Dönemi Ülkelere Göre İthalat (milyon dolar)

	2009			2010			2011			2012			2013		
	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %	Değer	Pay %	Değişim %
Rusya Federasyonu	19.450	13,8	-38,0	21.601	11,6	11,1	23.953	9,9	10,9	-26.625	11,3	11,2	25.064	10,0	-5,9
Çin	12.677	9,0	-19,0	17.181	9,3	35,5	21.693	9,0	26,3	21.295	9,0	-1,8	24.686	9,8	15,9
Almanya	14.097	10,0	-24,6	17.549	9,5	24,5	22.986	9,5	31,0	21.401	9,0	-6,9	24.182	9,6	13,0
İtalya	7.595	5,4	-28,9	10.140	5,5	33,5	13.450	5,6	32,6	13.344	5,6	-0,8	12.885	5,1	-3,4
ABD	8.576	6,1	-28,4	12.319	6,6	43,6	16.034	6,7	30,2	14.131	6,0	-11,9	12.596	5,0	-10,9
İran	3.406	2,4	-58,5	7.645	4,1	124,5	12.462	5,2	63,0	11.965	5,1	-4,0	10.383	4,1	-13,2
İsviçre	1.999	1,4	-64,2	3.154	1,7	57,7	5.019	2,1	59,1	4.305	1,8	-14,2	9.645	3,8	124,1
Fransa	7.092	5,0	-21,4	8.177	4,4	15,3	9.230	3,8	12,9	8.590	3,6	-6,9	8.080	3,2	-5,9
İspanya	3.777	2,7	-17,0	4.840	2,6	28,1	6.196	2,6	28,0	6.024	2,5	-2,8	6.418	2,6	6,5
Hindistan	1.903	1,4	-22,6	3.410	1,8	79,2	6.499	2,7	90,6	5.844	2,5	-10,1	6.368	2,5	9,0
İngiltere	3.473	2,5	-34,0	4.681	2,5	34,8	5.840	2,4	24,8	5.629	2,4	-3,6	6.281	2,5	11,6
Güney Kore	3.118	2,2	-23,8	4.764	2,6	52,8	6.298	2,6	32,2	5.660	2,4	-10,1	6.088	2,4	7,6
BAE	668	0,5	-3,4	698	0,4	4,6	1.649	0,7	136,2	3.597	1,5	118,0	5.384	2,1	49,7
Ukrayna	3.157	2,2	-48,3	3.833	2,1	21,4	4.812	2,0	25,6	4.394	1,9	-8,7	4.516	1,8	2,8
Yunanistan	1.131	0,8	-1,7	1.542	0,8	36,3	2.569	1,1	66,6	3.540	1,5	37,8	4.206	1,7	18,8
Belçika	2.372	1,7	-24,7	3.214	1,7	35,5	3.959	1,6	23,2	3.690	1,6	-6,8	3.843	1,5	4,1
Romanya	2.258	1,6	-36,4	3.449	1,9	52,8	3.801	1,6	10,2	3.236	1,4	-14,9	3.593	1,4	11,0
Japonya	2.782	2,0	-30,9	3.298	1,8	18,5	4.264	1,8	29,3	3.601	1,5	-15,5	3.453	1,4	-4,1
Hollanda	2.543	1,8	-16,8	3.156	1,7	24,1	4.005	1,7	26,9	3.661	1,5	-8,6	3.364	1,3	-8,1
Polonya	1.817	1,3	-8,1	2.621	1,4	44,2	3.496	1,5	33,4	3.058	1,3	-12,5	3.185	1,3	4,1
Diğerleri	37.039	26,3	-27,0	48.275	26,0	30,3	62.626	26,0	29,7	62.955	26,6	0,5	67.440	26,8	7,1
Toplam	140.928	100,0	-30,2	185.544	100,0	31,7	240.842	100,0	29,8	236.545	100,0	-1,8	251.661	100,0	6,4

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin en yüksek ithalatı gerçekleştirdiği Rusya'nın 2009 yılında toplam ithalat içindeki payı % 13,8 iken 2013 yılında bu oran % 10'a gerilemiştir. Çin'in ise 2009 yılında % 9 olan payı 2013 yılında % 9,8'e yükselmiştir. Rusya'dan yapılan ithalat 2009 yılında % 38 oranında daralmış ve 19,5 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Daha sonraki yıllarda ortalama yaklaşık % 11 oranında artış göstererek 2012 yılında 26,6 milyar dolara ulaşmıştır. 2013 yılında ise % 5,9 oranında azalmış ve 25 milyar dolara düşmüştür. Çin ve Almanya'dan yapılan ithalat ise 2010'dan itibaren paralel hareket etmiş, 2012 yılı haricinde sürekli artış göstermiştir. 2013 yılında Çin'den yapılan ithalat hacmi % 15,9 genişlemiş ve 24,7 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Almanya'dan yapılan ithalat ise % 13'lük artışla 24,2 milyar dolara yükselmiştir.

2. 2014 Yılı Ocak-Kasım Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi

2014 yılı Ocak-Kasım döneminde ihracat bir önceki yılın aynı dönemine göre % 4,2 oranında artarken, ithalat iç talepteki yavaşlamanın etkisiyle % 3,5 oranında azalmıştır. Böylece dış ticaret açığında bir önceki yılın Ocak-Kasım dönemine göre % 15,5'lik bir daralma olmuştur. 2014 yılı Ocak-Kasım döneminde dış ticaret açığı bir önceki yılın aynı dönemine göre 13,9 milyar dolar azalarak 76 milyar dolar olmuştur. Dış ticaret hacmi ise % 0,6'lık bir azalışla bir önceki yılın aynı dö-

nemine yakın bir düzeyde gerçekleşirken, ithalatın azalmasının etkisiyle ihracatın ithalatı karşılama oranı % 65,5'e yükselmiştir.

Tablo 59- 2013-2014 Dış Ticaret Dengesi (Aylık, milyon dolar)

	İhracat(FOB)		İthalat (CIF)		Dış Ticaret Dengesi		Dış Ticaret Hacmi		İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
	Milyon \$	Değişim (%)*	Milyon \$	Değişim (%)*	Milyon \$	Değişim (%)*	Milyon \$	Değişim (%)*	
Oca.13	11.482	11,0	18.803	7,6	-7.321	2,8	30.284	8,9	61,1
Şub.13	12.386	5,4	19.395	9,0	-7.009	16,1	31.781	7,6	63,9
Mar.13	13.122	-0,7	20.559	-0,6	-7.437	-0,4	33.681	-0,6	63,8
Nis.13	12.468	-1,3	22.825	18,4	-10.357	55,9	35.293	10,6	54,6
May.13	13.277	1,1	23.245	6,9	-9.968	15,7	36.523	4,7	57,1
Haz.13	12.400	-6,3	21.013	2,8	-8.613	19,5	33.413	-0,8	59,0
Tem.13	13.060	1,8	22.966	10,2	-9.906	23,8	36.025	7,0	56,9
Ağu.13	11.118	-13,4	18.198	-3,3	-7.080	18,1	29.317	-7,4	61,1
Eyl.13	13.060	0,8	20.621	3,5	-7.560	8,4	33.681	2,4	63,3
Eki.13	12.054	-8,6	19.483	3,7	-7.429	32,8	31.536	-1,4	61,9
Kas.13	14.201	3,3	21.414	2,2	-7.213	0,3	35.615	2,6	66,3
Ara.13	13.175	4,5	23.139	16,7	-9.964	38,0	36.314	12,0	56,9
2013 (Ocak- Aralık)	151.803	-0,4	251.661	6,4	-99.859	18,8	403.464	3,7	60,3
Oca.14	12.401	8,0	19.286	2,6	-6.885	-5,9	31.688	4,6	64,3
Şub.14	13.054	5,4	18.240	-6,0	-5.186	-26,0	31.294	-1,5	71,6
Mar.14	14.682	11,9	19.932	-3,1	-5.250	-29,4	34.613	2,8	73,7
Nis.14	13.373	7,3	20.659	-9,5	-7.285	-29,7	34.032	-3,6	64,7
May.14	13.699	3,2	20.875	-10,2	-7.176	-28,0	34.574	-5,3	65,6
Haz.14	12.886	3,9	20.792	-1,0	-7.906	-8,2	33.678	0,8	62,0
Tem.14	13.351	2,2	19.941	-13,2	-6.590	-33,5	33.291	-7,6	67,0
Ağu.14	11.400	2,5	19.498	7,1	-8.098	14,4	30.897	5,4	58,5
Eyl.14	13.597	4,1	20.596	-0,1	-6.999	-7,4	34.193	1,5	66,0
Eki.14	12.911	7,1	19.184	-1,5	-6.273	-15,6	32.095	1,8	67,3
Kas.14	13.132	-7,5	21.448	0,2	-8.316	15,3	34.580	-2,9	61,2
2013 (Ocak-Kasım)	138.628	-0,9	228.522	5,4	-89.894	17,0	367.150	3,0	60,7
2014 (Ocak-Kasım)	144.485	4,2	220.450	-3,5	-75.965	-15,5	364.936	-0,6	65,5

* Bir önceki yılın aynı ayı/dönemine göre

Kaynak: TÜİK

Ocak-Ekim dönemi boyunca sürekli artış gösteren ihracat hacmi 2014 yılında ilk kez Kasım ayında bir önceki yılın aynı ayına göre % 7,5 oranında azalış kaydetmiştir. Yıl boyu genellikle azalış trendinde olan ithalat ise Kasım ayında % 0,2 oranında artmıştır. İç talepteki yavaşlamanın yanı sıra altın ithalatında bir önceki seneye göre yarı yarıya azalış ve petrol fiyatlarındaki düşüşün enerji ithalatını tutar olarak azaltması, 2014 yılında ithalat hacminin gerilemesindeki nedenler olarak göze çarpmaktadır. Altın ithalatında Kasım ayındaki yaklaşık 2 milyar dolarlık artış da dikkat çekmektedir.

Tablo 60- 2013-2014 (Ocak-Kasım Dönemi) Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İhracat (milyon dolar)

	2013 (Ocak-Kasım)		2014 (Ocak-Kasım)		
	Değer	Pay %	Değer	Pay %	Değişim %
Yatırım (Sermaye) Malları	14.113	10,2	14.650	10,1	3,8
Hammadde (Aramaları)	68.629	49,5	69.430	48,1	1,2
Tüketim malları	55.309	39,9	59.392	41,1	7,4
Diğerleri	577	0,4	1.013	0,7	75,6
Toplam	138.628	100,0	144.485	100,0	4,2

Kaynak: TÜİK

2014 Ocak-Kasım döneminde geniş ekonomik grupların sınıflamasına göre ihracatta en yüksek paya sahip olan hammadde ihracatı, bir önceki yılın aynı dönemine göre % 1,2 oranında artmıştır. Bu sınıflama içerisindeki önemli gruplar arasında en yüksek ihracat artışı % 7,4 ile tüketim mallarında gerçekleşmiştir. Bu artışla birlikte tüketim malları bir önceki yılda % 39,9 olan toplam ihracat içindeki payını % 41,1'e yükselmiştir.

Tablo 61- 2013-2014 (Ocak-Kasım Dönemi) Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İthalat (milyon dolar)

	2013 (Ocak-Kasım)		2014 (Ocak-Kasım)		Değişim %
	Değer	Pay %	Değer	Pay %	
Yatırım (Sermaye) malları	32.973	14,4	32.183	14,6	-2,4
Hammadde (Aramaları)	167.326	73,2	161.713	73,4	-3,4
Tüketim malları	27.604	12,1	26.151	11,9	-5,3
Diğerleri	620	0,3	404	0,2	-34,9
Toplam	228.522	100,0	220.450	100,0	-3,5

Kaynak: TÜİK

Geniş ekonomik grupların sınıflamasına göre ithalatta en yüksek düşüş % 5,3'lük oranla tüketim malları ithalatında olmuştur. Hammadde ve yatırım malları ithalatları ise sırasıyla % 3,4 ve % 2,4 oranlarında azalmışlardır. Hammadde ithalatı geçen yılın aynı dönemine göre azalış gösterse de, toplam ithalat içindeki payını % 73,2'den % 73,4'e çıkarmıştır. Yatırım ve tüketim mallarının toplam ihracat içindeki payları ise sırasıyla %14,6 ve % 11,9'dur.

Tablo 62- 2013-2014 (Ocak-Kasım Dönemi) Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına Göre İhracat (milyon dolar)

	2013 (Ocak-Kasım)		2014 (Ocak-Kasım)		Değişim %
	Değer	Pay %	Değer	Pay %	
Tarım ve ormancılık	4.955	3,6	5.282	3,7	6,6
Madencilik ve taşocakçılığı	3.548	2,6	3.150	2,2	-11,2
İmalat sanayi	129.289	93,3	135.030	93,5	4,4
Diğer	836	0,6	1.024	0,7	22,5
Toplam	138.628	100,0	144.485	100,0	4,2

Kaynak: TÜİK

İhracatın ekonomik faaliyetlere göre dağılımına baktığımızda, toplam ihracat içinde % 93,5'lik oranla en yüksek paya sahip olan imalat sanayi ihracatı 2014 Ocak-Kasım döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre % 4,4 oranında artış göstermiştir. Tarım ve ormancılık sektörü ihracatı da aynı yönde eğilim göstererek % 6,6 artarken, madencilik ve taşocakçılığı ithalatı % 11,2 oranında küçülmüştür.

Tablo 63- 2013-2014 (Ocak-Kasım Dönemi) Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına Göre İthalat (milyon dolar)

	2013 (Ocak-Kasım)		2014 (Ocak-Kasım)		Değişim %
	Değer	Pay %	Değer	Pay %	
Tarım ve ormancılık	7.025	3,1	7.748	3,5	10,3
Madencilik ve taşocakçılığı	34.486	15,1	33.991	15,4	-1,4
İmalat sanayi	178.939	78,3	170.561	77,4	-4,7
Toptan ve perakende ticaret	7.658	3,4	7.630	3,5	-0,4
Diğer	415	0,2	521	0,2	25,8
Toplam	228.522	100,0	220.450	100,0	-3,5

Kaynak: TÜİK

2014 Ocak-Kasım döneminde toplam ithalat içinde % 77,4 oranında paya sahip olan imalat sanayi ithalatı, bir önceki yılın aynı dönemine göre % 4,7 daralmıştır. Madencilik ve taşocakçılığı sektörü toplam ithalat içindeki payını artırsa da, bir önceki yıla göre ithalat değeri % 1,4'lük bir azalış göstermiştir. Toptan ve perakende ticaret sektörü ithalatı geçen yılın aynı dönemine göre % 0,4'lük küçük bir düşüşle 7,6 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Diğer faaliyet alanlarının aksine tarım ve ormancılık sektörü ithalatı ise % 10,3'lük bir artışla 7,7 milyar dolara yükselmiştir.

Tablo 64- 2013-2014 (Ocak-Kasım Dönemi) Ülke Gruplarına Göre İhracat

	2013 (Ocak-Kasım)		2014 (Ocak-Kasım)		
	Değer	Pay %	Değer	Pay %	Değişim %
Avrupa Birliği (AB 28)	57.775	41,7	63.242	43,8	9,5
Türkiye Serbest Bölgeleri	2.207	1,6	2.075	1,4	-6,0
Diğer ülkeler	78.646	56,7	79.168	54,8	0,7
Diğer Avrupa (AB Hariç)	13.070	9,4	14.260	9,9	9,1
Kuzey Afrika	9.124	6,6	8.894	6,2	-2,5
Diğer Afrika	3.708	2,7	3.633	2,5	-2,0
Kuzey Amerika	5.989	4,3	6.526	4,5	9,0
Orta Amerika ve Karayipler	941	0,7	848	0,6	-9,9
Güney Amerika	1.911	1,4	1.735	1,2	-9,2
Yakın ve Orta Doğu	32.383	23,4	31.929	22,1	-1,4
Diğer Asya	10.913	7,9	10.586	7,3	-3,0
Avustralya ve Yeni Zelanda	487	0,4	544	0,4	11,7
Diğer Ülke ve Bölgeler	121	0,1	216	0,1	78,3
Toplam	138.628	100,0	144.485	100,0	4,2

Kaynak: TÜİK

2014 Ocak-Kasım döneminde ihracatın ülke gruplarına göre dağılımını incelediğimizde, Avrupa Birliği ülkelerine yapılan ihracattaki artış dikkat çekmektedir. Avrupa Birliği'ne yapılan ihracat bir önceki yılın aynı dönemine göre % 9,5 oranında artmış, 63,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca Avrupa Birliği dışındaki Diğer Avrupa ülkelerine yapılan ihracatta paralel bir seyir izleyerek bir önceki yılın aynı dönemine göre % 9,1 oranında artış göstermiştir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'nden sonraki en önemli ihracat bölgesi olan Yakın ve Orta Doğu'ya yapılan ihracat ise 2014 Ocak-Kasım döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre % 1,4 oranında azalmış ve 31,9 milyar dolara gerilemiştir.

Tablo 65- 2013-2014 (Ocak-Kasım Dönemi) Ülke Gruplarına Göre İthalat

	2013 (Ocak-Kasım)		2014 (Ocak-Kasım)		Değişim %
	Değer	Pay %	Değer	Pay %	
Avrupa Birliği (AB 28)	83.731	36,6	80.647	36,6	-3,7
Türkiye Serbest Bölgeleri	1.149	0,5	1.165	0,5	1,4
Diğer ülkeler	143.642	62,9	138.638	62,9	-3,5
Diğer Avrupa (AB Hariç)	37.348	16,3	33.285	15,1	-10,9
Kuzey Afrika	3.256	1,4	3.127	1,4	-4,0
Diğer Afrika	2.259	1,0	2.236	1,0	-1,0
Kuzey Amerika	12.767	5,6	12.593	5,7	-1,4
Orta Amerika ve Karayipler	1.270	0,6	1.019	0,5	-19,8
Güney Amerika	3.389	1,5	3.555	1,6	4,9
Yakın ve Orta Doğu	20.420	8,9	18.887	8,6	-7,5
Diğer Asya	49.745	21,8	50.978	23,1	2,5
Avustralya ve Yeni Zelanda	1.106	0,5	479	0,2	-56,7
Diğer Ülke ve Bölgeler	12.083	5,3	12.480	5,7	3,3
Toplam	228.522	100,0	220.450	100,0	-3,5

Kaynak: TÜİK

2014 Ocak-Kasım döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre Avrupa Birliği'nden yapılan ithalatın toplam ithalat içindeki payı değişmemiş ancak ithalat hacminde % 3,7'lik bir düşüş gerçekleşmiştir. Ayrıca Diğer Avrupa ile Yakın ve Orta Doğu bölgelerinden yapılan ithalat sırasıyla % 10,9 ve % 7,5 oranlarında azalarak, 2014 yılındaki ithalat daralmasına neden olmuştur. Toplam ithalat içindeki payı % 23,1 olan Diğer Asya ülkelerinden yapılan ithalat 2014 Ocak-Kasım döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre % 2,5 oranında artarak 60 milyar dolara yükselmiştir.

Tablo 66- 2013-2014 (Ocak-Kasım Dönemi) Ülkelere Göre İhracat

	2013 (Ocak-Kasım)		2014 (Ocak-Kasım)		
	Değer	Pay %	Değer	Pay %	Değişim %
Almanya	12.546	9,1	13.998	9,7	11,6
Irak	10.731	7,7	9.788	6,8	-8,8
İngiltere	8.069	5,8	9.160	6,3	13,5
Rusya Federasyonu	6.417	4,6	5.522	3,8	-14,0
İtalya	6.150	4,4	6.571	4,5	6,8
Fransa	5.816	4,2	5.883	4,1	1,2
ABD	5.099	3,7	5.641	3,9	10,6
BAE	4.569	3,3	4.300	3,0	-5,9
İspanya	3.947	2,8	4.369	3,0	10,7
İran	3.916	2,8	3.412	2,4	-12,9
Çin	3.290	2,4	2.632	1,8	-20,0
Hollanda	3.259	2,4	3.162	2,2	-3,0
Mısır	2.934	2,1	3.003	2,1	2,4
Suudi Arabistan	2.960	2,1	2.736	1,9	-7,5
Azerbaycan	2.707	2,0	2.572	1,8	-5,0
Libya	2.492	1,8	1.896	1,3	-23,9
İsrail	2.406	1,7	2.711	1,9	12,7
Romanya	2.443	1,8	2.794	1,9	14,4
Belçika	2.347	1,7	2.713	1,9	15,6
Ukrayna	1.997	1,4	1.593	1,1	-20,2
Diğerleri	44.534	32,1	50.028	34,6	12,3
Toplam	138.628	100,0	144.485	100,0	4,2

Kaynak: TÜİK

Toplam ihracatın ülkeler arasındaki dağılımında, % 9,7'lik oranla en yüksek paya sahip olan ülke Almanya'dır. 2014 Ocak-Kasım döneminde Almanya'ya yapılan ihracat bir önceki yılın aynı dönemine göre % 11,6 oranında artış göstererek, 14 milyar dolara yükselmiştir. Yine Türkiye'nin önemli ihracat pazarlarından olan

İngiltere'ye aynı dönemde yapılan ihracat, geçen yıla oranla % 13,5 artarak 9,2 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. Irak ve Rusya'da devam eden sorunlar 2014 yılında bu ülkelere yapılan ihracatın sırasıyla % 8,8 ile % 14 oranlarında azalmasına neden olmuştur. ABD'ye yapılan ihracat ise 2014 Ocak-Kasım döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre % 10,6 oranında artış göstermiştir.

Tablo 67- 2013-2014 (Ocak-Kasım Dönemi) Ülkelere Göre İthalat

	2013 (Ocak-Kasım)		2014 (Ocak-Kasım)		
	Değer	Pay %	Değer	Pay %	Değişim %
Rusya Federasyonu	22.630	9,9	23.155	10,5	2,3
Çin	22.540	9,9	22.601	10,3	0,3
Almanya	21.705	9,5	20.186	9,2	-7,0
İtalya	11.759	5,1	11.015	5,0	-6,3
ABD	11.552	5,1	11.612	5,3	0,5
İran	9.563	4,2	9.126	4,1	-4,6
İsviçre	8.757	3,8	4.482	2,0	-48,8
Fransa	7.373	3,2	7.343	3,3	-0,4
İspanya	5.850	2,6	5.517	2,5	-5,7
Hindistan	5.797	2,5	6.287	2,9	8,5
İngiltere	5.642	2,5	5.390	2,4	-4,5
Güney Kore	5.437	2,4	6.839	3,1	25,8
BAE	5.005	2,2	2.966	1,3	-40,7
Ukrayna	4.094	1,8	3.859	1,8	-5,7
Yunanistan	3.887	1,7	3.802	1,7	-2,2
Belçika	3.495	1,5	3.514	1,6	0,6
Romanya	3.275	1,4	3.049	1,4	-6,9
Japonya	3.095	1,4	2.831	1,3	-8,5
Hollanda	2.996	1,3	3.250	1,5	8,5
Polonya	2.900	1,3	2.771	1,3	-4,5
Diğerleri	61.171	26,8	60.854	27,6	-0,5
Toplam	228.522	100,0	220.450	100,0	-3,5

Kaynak: TÜİK

Rusya, Çin ve Almanya sırasıyla % 10,5, % 10,3 ve % 9,2'lik oranlarla 2014 yılı toplam ithalatı içinde en yüksek paylara sahip ülkelerdir. 2014 Ocak-Kasım döneminde Rusya'dan yapılan ithalat bir önceki yılın aynı dönemine göre % 2,3 oranında artmış ve 23,2 milyar dolara yükselmiştir. Çin'den yapılan ithalat ise % 0,3 oranında bir artışla bir önceki yıla yakın bir seviyede, 22,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde Almanya'dan yapılan ithalat % 7 oranında azalmış ve 20,2 milyar dolara gerilemiştir. 2014 Ocak-Kasım döneminde en ciddi daralma İsviçre'den yapılan ithalatta gerçekleşmiştir. Bir önceki yıla göre % 48,8'lik daralma ile İsviçre'nin toplam ithalat içindeki payı % 3,8'den % 2'ye düşmüştür.

3. Reel Efektif Döviz Kuru

Türkiye 2001 krizi sonrasında dalgalı döviz kuru rejimine geçerek, döviz kurlarının piyasadaki arz ve talep koşullarınca belirlenmesine karar vermiştir. Böylece döviz kuru politikasının pasifleştirilmesi ile TC. Merkez Bankası'nın herhangi bir döviz kuru hedefi kalmamıştır. Fakat Türk Lirası'nın aşırı değerlenmesi ya da aşırı değer kaybetmesi durumunda, TC. Merkez Bankası ihale yoluyla veya doğrudan müdahale işlemleri ile döviz kuruna müdahale etmektedir. Reel efektif döviz kuru TC. Merkez Bankası'nın döviz piyasasına müdahale kararları için en önemli göstergelerden biridir.

Grafik 25- 2009-2014 Dönemi Reel Efektif Döviz Kuru (2003 = 100, Aylık)

Kaynak: TCMB

2009 yılının son çeyreğinde Türk Lirası'nın yeniden değer kazanmaya başlamasıyla beraber reel efektif döviz kuru 2010 yılında artış eğilimine girmiştir. Bu artış eğilimi 2010 Kasım ayından itibaren 2011 Eylül ayına dek süren hızlı bir düşüşe dönmüştür. 2011 Eylül ayından itibaren görülen iyileşme ile 2012 yılında artış eğilimi tekrar başlamış ve bu eğilim 2013 Mayıs ayına kadar sürmüştür. ABD Merkez Bankası'nın (FED) parasal genişlemeye son vererek tahvil alım programını sonlandıracağını açıklamasıyla Türk Lirası değer kaybetmeye başlamış ve reel efektif döviz kuru hızlı bir düşüş eğilimine girmiştir. 2014 yılının ilk üç ayında 101-102 düzeyine gerileyen endeks, Nisan 2014'den itibaren artışa geçerek Aralık ayında 112,8 seviyesine ulaşmıştır.

Tablo 68- 2003-2014 Dönemi Reel Efektif Döviz Kuru
(TÜFE bazlı, 2003 = 100)

	Reel Efektif Döviz Kuru	Gelismekte Olan Ülkeler Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru	Gelismis Ülkeler Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru
2003	100	100,1	100
2004	103,9	106,1	103,1
2005	114,3	111,9	115,2
2006	112,9	106,2	115,5
2007	122,1	111,8	126,3
2008	123,2	107,6	129,6
2009	114,6	98,6	121,2
2010	126,7	103,5	136,6
2011	112	90,4	121,4
2012	116,5	91,3	127,6
2013	114,7	89,2	126
2014	108,2	85,9	118
Oca.14	101,5	80,1	110,9
Şub.14	102	81,1	111
Mar.14	102,1	82,3	110,6
Nis.14	107,6	86,8	116,5
May.14	109,9	88,3	119,2
Haz.14	109,4	87,4	119
Tem.14	109,7	87,4	119,4
Ağu.14	109,2	86,5	119,2
Eyl.14	109,4	85,6	119,9
Eki.14	110,5	86,2	121,3
Kas.14	114,1	88,8	125,3
Ara.14	112,8	89,6	123

Kaynak: TCMB

Gelişmekte olan ülkeler bazlı reel efektif döviz kuru 2003-2014 döneminde azalma eğilimindedir. Bu azalış eğilimi gelişmekte olan ülkelere karşı Türkiye'nin rekabet gücünün devam ettiğini göstermektedir. Ocak 2014'de 80,1 seviyesine gerileyerek dip noktasını gören endeks, Aralık 2014'te 89,6'ya yükselmiştir. Gelişmiş ülkeler bazlı reel efektif döviz kuru 2007'den itibaren 120 seviyesini (yıllık ortalama olarak) aşmaya başlamış ve 2010'da 136,6'ya çıkmıştır. 2013 Haziran ayından itibaren azalma eğilimine girmiş ve 2014 yılının ilk üç ayında bu eğilim devam etmiştir. Nisan 2014'den itibaren artış eğilimi başlamış ve 2014 Aralık ayında 123'e çıkmıştır.

V. BÖLÜM

İSTİHDAM VE SOSYAL GÜVENLİK

1. İstihdam Ve İşgücü Piyasaları

1980 sonrasında Dünya ekonomisindeki yeniden yapılanma ve yapısal dönüşüm, özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin işgücü piyasalarını etkilemektedir. Bu dönüşümün ülkeler üzerindeki etkisi, işgücü piyasalarının yapısal özelliklerine ve işgücü piyasasına yapılan devlet müdahalelerinin göre değişiklik göstermektedir. Türkiye ekonomisi 1980 sonrası dönemde, ekonomik ve mali krizler nedeniyle sürekli olmasa da yüksek oranlı bir iktisadi büyüme temposu yakalamıştır. Makroekonomik istikrarın sağlandığı büyüme dönemlerinde hükümet tarafından işgücü piyasasına istihdamı artırmaya yönelik müdahaleler yapılmıştır. Ancak iktisadi gelişmedeki sağlanan olumlu gelişmelere rağmen, istihdam beklenen ölçüde artmamıştır. Önceki dönemde gerçekleşen ekonomik-mali krizlerin etkileri ve işgücü piyasasının yapısal sorunları temel neden olarak kendini göstermektedir. Söz konusu sorunlar, bir taraftan istihdam artışını engellerken, diğer taraftan işgücü verimliliğinin artırılması ve istihdam koşullarının iyileştirilmesi üzerinde de olumsuz etkiler yaratmıştır.

Diğer taraftan, başta gelişmiş ekonomiler olmak üzere bazı yeni yükselen ekonomiler dışında hemen tüm ülkelerde de durgunluğa yol açan küresel finansal kriz daha sonra başta ABD ve AB üyesi ülkeler olmak üzere bir işsizlik krizine dönüşmüştür. Küresel kriz istihdam hacmi üzerinde yol açtığı derin daralma ve pazarlık gücünde neden olduğu erime ile en olumsuz etkisini çalışan kitleler üzerinde hissettirmiştir. Küresel finansal krizin yol açtığı likidite sıkışıklığı ile başta Avro Bölgesi ekonomileri olmak üzere gelişmiş ülkelerde neden olduğu ekonomik durgunluk, Türkiye üzerinde asıl etkisini sermaye çıkışı, likidite sıkışıklığı ve iç ile dış talep daralması şeklinde göstermiştir. Bu süreçte, başta ihracat ağırlıklı sektörler olmak üzere üretim düzeylerinde önemli gerilemeler meydana gelmiştir. Bozulan beklentiler ve azalan likidite nedeniyle risk ile faizin artışı geçmişte yoğun biçimde dış borçlanmaya gitmiş olan şirketleri olumsuz biçimde etkilemiştir. Ayrıca bankaların kredilendirmede daha ihtiyatlı bir tutum takınmaları, şirketleri azalan taleple birlikte üretim düzeylerini düşürmeye ve istihdamda daraltmaya hatta iflasa zorlamıştır.

Bu çerçevede, Türkiye istihdam ve işgücü piyasasındaki yapısal sorunlar ile mücadele ederken, küresel kriz nedeniyle 2008-2009 döneminde ekonomide İkinci Dünya Savaşından bu yana yaşanan en büyük daralmayla karşılaşmıştır. Küresel

krizin en belirgin etkisi işgücü piyasasında gözlenmiştir. Hızla düşen küresel talep, istihdamın da hızla azalmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler sonucu; 2007 dönemi itibariyle 2 milyon kişi olan işsiz sayısı artarak 2008 yılında 2,3 milyon kişiye yükselmiştir. 2009 yılında ise, krizin etkisinin yansımalarıyla daha da artarak işsiz sayısı 3,1 milyon kişiye kadar yükselmiştir. 2009 yılı son çeyrek döneminden itibaren güçlü bir biçimde başlayan ekonomik toparlanma ile yüksek büyüme olumlu etkisini istihdam hacmi ve işsizlik oranı üzerinde de göstermiştir. 2009 yılı itibariyle 3,1 milyon olan işsiz sayısı 2010 yılında 2,7 milyon kişiye gerilemiş, ekonomik toparlanmanın ivme kazanan bir şekilde devam etmesi, işsizlik oranındaki düşüşün hızlanarak sürmesini sağlamıştır.

2011 yılında yaşanan ekonomik büyüme etkisini istihdam hacmi üzerinde de hissettirmiş ve işsiz sayısı yılın son dönemi itibariyle 2,4 milyon kişi düzeyine kadar gerilemiştir. 2011 dönemi itibariyle 2,3 milyon kişi olan işsiz sayısı yavaşlamakla beraber gerilemeye devam etmiştir. 2012 yılı Ocak ayında 2,2 milyon kişiye kadar geriledikten sonra yükselme eğilimi içine girmiş ve bu yılın Aralık ayı itibariyle 2,6 milyon kişiye tırmanmıştır. Görüldüğü üzere 2000 yıllarda sağlanan mali disiplin, makro ekonomik istikrar ve yüksek büyümeye rağmen, son on yıllık dönemde istihdam hacmi ile işsizlik alanında küresel krizin de etkisiyle olumlu bir gelişme sağlanamamıştır. 2007-2011 dönemleri itibariyle son beş yıldaki işsizlik oranları sırasıyla % 9, % 10, % 13, % 11 ve % 9 olmuştur. Yaşanan istihdam kayıplarının yanı sıra işgücüne katılımdaki artış da işsizlik oranlarının hızla yükselmesine yol açmıştır. Bu süreçte küresel finansal kriz nedeniyle yaşanan gelişmeler, % 10 civarındaki işsizlik düzeyine yaklaşık dört puanlık bir konjonktürel nedenlerle işsizliğin eklenmesine yol açmıştır. Ekonomik ve sosyal açıdan sürdürülebilir olmayan bu durum, 2011 yılından itibaren bir nebze olsun düzelmeye başlamıştır.

Ekonomide kaydedilen toparlanma, işsizlik rakamlarında gerilemeyi de beraberinde getirmiştir. Türkiye ekonomisinin yakın geçmişteki durumu ve bugünkü tablo birlikte analiz edildiğinde makroekonomik istikrarın istihdam yaratma açısından gerekli, fakat yeterli olmadığı görülmektedir. Bu nedenle, işgücü piyasasında yapısal sorunların çözümüne yönelik reformların gerekliliği her geçen gün kendisini daha güçlü bir şekilde hissettirmektedir. Ayrıca Türkiye’de, tarım sektöründe istihdam edilenlerin toplam istihdam içerisindeki payı belirgin bir düşme eğilimi göstermesine karşın, gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında dikkat çekici oranda yüksektir ve düşük bir işgücü verimliliğine sebep olmaktadır. Diğer taraf-

tan, farklı sektörlerin toplam istihdam içindeki paylarına bakıldığında, mevsimsel dalgalanmalar gösterecek şekilde genel olarak tarım sektörü payında sürekli bir azalmanın, buna karşılık sanayi ve hizmetler sektörünün payında, özellikle de hizmetler sektörünün içindeki inşaat sektörünün payında belirgin bir yükselmenin olduğu görülmektedir.

Türkiye’de, sivil işgücü arzı ve istihdam konularındaki verilerin elde edildiği hanehalkı işgücü araştırması; Başbakanlığa bağlı Devlet İstatistik Enstitüsü (daha sonra Türkiye İstatistik Kurumu) tarafından 1988 yılından bu yana düzenli olarak uygulanmaktadır. Hanehalkı işgücü araştırması, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) benimsenen temel tanım ve kavramlar kullanılarak 1988-1999 yılları arasında yılda iki kez, her yılın Nisan ve Ekim aylarının son haftaları itibarıyla yapılmıştır. 2000 yılında hanehalkı işgücü araştırmasının uygulama sıklığı, örnek büyüklüğü, tahmin boyutu ve soru kağıdı kapsamı gibi özelliklerinde değişikliğe gidilmiştir. 2000 yılında itibaren araştırma aylık olarak uygulanmakta olup, dönemsel (üç aylık) örnek büyüklüğü 23.000’e çıkarılmış ve her hanehalkının toplam 18 aylık bir süreçte dört dönem boyunca takip edilmesi esasına dayalı yarı-panel sistemine geçilmiştir. 2004 yılından itibaren Avrupa Birliği İstatistik Ofisi’nin (Eurostat) talep ettiği ve tüm değişkenlerin kapsandığı daha ayrıntılı bir soru kağıdı uygulamaya konulmuştur. Ayrıca, hanehalkı işgücü anketi sonuçlarından, istatistiksel amaçlı bölge sınıflaması Düzey 1 (12 bölge) için kent ve kırsal ayrımında; Düzey 2 (26 bölge) için ise, toplam bazda genel tahminler vermek üzere, anketin yıllık örnek hacmi yaklaşık 148 bin hanehalkına çıkarılmıştır.

2005 yılında, TÜİK tarafından hanehalkı işgücü anketi soru kağıdı Eurostat’ın derlenmesini öngördüğü yeni değişkenleri içerecek şekilde revize edilmiştir. Ayrıca, hanehalkı işgücü araştırması sonuçları 2005 yılı başından itibaren üçer aylık dönemler esas alınarak her ay açıklanmıştır. Daha sonra ise, hanehalkı işgücü anketinde 2014 yılı Şubat dönemiyle birlikte Eurostat’a uyum çerçevesinde yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemeler; yılın her haftasının referans dönemi olduğu sürekli anket uygulamasına geçilmesi, yeni bir örneklem tasarımının oluşturulması, 2014 yılından itibaren geçerli olan yeni idari bölünüşün temel alınması, tahminlerde en güncel nüfus tahminlerinin kullanılması ve işsizlik kriterinde kullanılan iş arama süresinde son üç ay yerine son dört haftanın dikkate alınmasıdır. Buna göre işgücü göstergelerinde yeni bir seri elde edilmiş olup TÜİK tarafından temel işgücü göstergelerine ilişkin zaman serileri 2005 yılı Ocak ayına kadar revize edilmiştir.

2000 sonrası dönemde Türkiye’de yaratılan istihdam, çalışma çağı nüfusu ve işgücü artışının gerisinde kalmıştır. 2001 yılında yaşanan krizin ardından daralan istihdam hacmi daha sonraki yıllarda artış eğilimi içine girmiştir. Bu çerçevede 2004 yılı itibariyle 19,6 milyon olan istihdam hacmi daha sonraki 2005-2008 yıllarda sırasıyla 20,1 milyon, 20,4 milyon, 20,7 milyon ve 21,2 milyon kişiye ulaşmıştır. Ancak yaşanan ekonomik krizin etkisiyle Ocak 2009 ayından itibaren istihdam hacminde belirgin bir daralma eğilimi gözlenmiştir. Krizin en şiddetli biçimde hissedildiği Şubat 2009 ayı itibariyle 19,8 milyona gerileyen istihdam hacmi daha sonra tedrici bir toparlanma süreci içersine girmiş ve 2009 yılı itibariyle, önceki yıla göre 83 bin kişilik cüzi bir artışla 21,3 milyon kişi olmuştur. 2010 yılı itibariyle istihdam edilenlerin sayısı bir önceki yıla göre 1,3 milyon kişi artarak 22,6 milyona, 2011 yılında bir önceki yıla göre 1,5 milyon kişi artarak 24,1 milyon kişiye ve 2012 yılında, bir önceki yıla göre 711 bin kişi artarak 24,8 milyon kişiye yükselmiştir.

İstihdam edilenlerin sayısı 2013 yılında ise, geçen yıla göre 703 bin kişi artarak 25,5 milyon kişiye ulaşmıştır. Bu süreçte istihdam artışının sınırlı kalmasının en önemli nedeni, ekonomideki yapısal dönüşüm sürecine bağlı olarak tarım sektöründe yaşanan istihdam azalışıdır. 2014 yılı itibariyle tarım sektörünün toplam istihdam içersindeki payı % 21,2’ye gerilemiş olup, bu sektördeki istihdam 2007 - 2014 döneminde 658 bin kişi azalmıştır. Tarım dışı sektörlerde ise, özellikle 2003 yılı sonrasında önemli artışlar sağlanmıştır. Ayrıca, artan verimlilik, yoğunlaşan dış rekabet ve tarımsal sübvansiyonların azaltılması sonucu bazı endüstriyel tarım ürünlerinin üretiminde meydana gelen düşme, tarım kesiminde işgücüne katılım oranının giderek gerilemesine yol açmaktadır. Bu gelişme kentsel alanda işgücüne katılım oranının yükselmesi ile telafi olmaktadır. Burada anlatılan gelişmeler ışığında 2014 Ekim ayı itibariyle, TÜİK tarafından “hanehalkı işgücü araştırması” ile elde edilen istihdam, işsizlik ve işgücü hareketlerine ilişkin veriler aşağıda ana çizgileri ile verilmektedir.

Tablo 69- İstihdam ve İşgücü Piyasasının Durumu (2014 yılı Ekim ayı itibarıyla) 15+ yaş, Bin Kişi

Yıllar	15 ve daha yukarı yaştaki nüfus	İşgücü	İstihdam edilenler	İşsiz	İşgücüne dahil olmayan nüfus	İşgücüne katılma oranı (%)	İşsizlik oranı (%)	Tarım dışı işsizlik oranı (%)	İstihdam oranı (%)	
2007	Yıllık	50.177	22.253	20.209	2.044	27.925	44,3	9,2	11,2	40,3
2008	Yıllık	50.982	22.899	20.604	2.295	28.083	44,9	10,0	12,3	40,4
2009	Yıllık	51.833	23.710	20.615	3.095	28.124	45,7	13,1	16,0	39,8
2010	Yıllık	52.904	24.594	21.858	2.737	28.310	46,5	11,1	13,7	41,3
2011	Yıllık	53.985	25.594	23.266	2.328	28.391	47,4	9,1	11,3	43,1
2012	Yıllık	54.961	26.141	23.937	2.204	28.820	47,6	8,4	10,3	43,6
2013	Yıllık	55.982	27.046	24.601	2.445	28.936	48,3	9,0	10,9	43,9
2013	Ekim	56.302	27.252	24.782	2.470	29.050	48,4	9,1	10,9	44,0
	Kasım	56.395	26.958	24.461	2.497	29.437	47,8	9,3	11,0	43,4
	Aralık	56.486	26.902	24.320	2.582	29.584	47,6	9,6	11,3	43,1
2014	Ocak	56.571	27.261	24.456	2.805	29.310	48,2	10,3	12,1	43,2
	Şubat	56.648	27.824	24.999	2.825	28.824	49,1	10,2	12,1	44,1
	Mart	56.718	28.330	25.583	2.747	28.388	49,9	9,7	11,6	45,1
	Nisan	56.795	28.773	26.194	2.579	28.022	50,7	9	10,8	46,1
	Mayıs	56.869	29.089	26.538	2.551	27.780	51,2	8,8	10,7	46,7
	Haziran	56.946	29.240	26.586	2.654	27.706	51,3	9,1	11,1	46,7
	Temmuz	57.021	29.276	26.410	2.867	27.745	51,3	9,8	12	46,3
	Ağustos	57.098	29.257	26.313	2.944	27.841	51,2	10,1	12,3	46,1
	Eylül	57.175	29.233	26.169	3.064	27.942	51,1	10,5	12,7	45,8
Ekim	57.249	29.181	26.138	3.043	28.068	51	10,4	12,5	45,7	

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları

Tabloda 2007-2013 döneminde yıllık olarak ve 2013 Ekim-2014 Ekim arasında da aylık olarak işgücü piyasasındaki gelişmeler gösterilmektedir. Bu doğrultuda, 2008 yılında çalışma çağındaki nüfus 51 milyon, toplam işgücü ise 23,8 milyon kişi olmuştur. 2008 yılında, toplam istihdam 2007 yılına göre 395 bin kişi artarak 20,6 milyon, işsiz sayısı 2007 yılına göre 251 bin kişi artarak 2,3 milyon olarak gerçekleşmiştir. Böylece bir önceki yıla göre toplam istihdam oranı % 40,3'ten % 40,4'e, işsizlik oranı ise % 9,2'den % 10'a çıkmıştır. Tarım sektörü hariç tutulduğundaki bir önceki yıla göre işsizlik oranı 11,2'den 12,3'e yükselmiştir. 2009 yılında çalışma çağındaki nüfus 51,8 milyon, işgücü ise 23,7 milyon kişi olmuştur. 2009 yılında, toplam istihdam 2008 yılına göre sadece 11 bin kişi artarak 20,6 milyon, işsiz sayısı ise 2008 yılına göre 800 bin kişi artarak 3,1 milyon olarak gerçekleşmiştir. Buna göre toplam istihdam oranı % 40,4'ten % 39,8'e inerken,

işsizlik oranı ise % 10'dan % 13,1'e çıkmıştır. Tarım sektörü hariç tutulduğundaki işsizlik oranı % 12,3'ten % 16'ya yükselmiştir.

2010 yılında Türkiye'de çalışma çağındaki nüfus 52,9 milyon kişi, toplam işgücü ise 24,6 milyon kişi olmuş ve işgücüne katılma oranı da bir önceki yıla göre 0,7 puanlık artışla % 46,5 olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılında toplam istihdam 2009 yılına göre 1,2 milyon artarak 21,9 milyon kişi olarak gerçekleşmiş, buna karşılık olarak işsiz sayısı ise 358 bin azalarak 2,7 milyona kişiye inmiştir. Böylece toplam istihdam oranı % 39,8'den % 41,3'e çıkmış, işsizlik oranı ise % 13,1'den % 11,1'e gerilemiştir. Tarım sektörü hariç tutulduğundaki işsizlik oranı % 16'dan % 13,7'ye inmiştir. 2011 yılında çalışma çağındaki nüfus 54 milyon kişi, toplam işgücü ise 25,6 milyon kişi olmuş ve işgücüne katılma oranı da bir önceki yıla göre 0,9 puanlık artışla % 47,4 olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılında istihdam edilenlerin sayısı, bir önceki yıla göre 1,4 milyon kişi artarak 23,3 milyon kişiye ulaşmıştır. İstihdam edilenlerin oranı, bir önceki yıla göre 1,8 puanlık bir artış göstererek % 41,3'ten % 43,1'e yükselmiştir. 2011 yılında işsiz sayısı bir önceki yıla göre 409 bin azalarak 2,3 milyon kişiye düşmüştür. İşsizlik oranı ise 2 puanlık azalış ile % 9,1 seviyesinde gerçekleşmiştir. Tarım dışı işsizlik oranı da bir önceki yıla göre 2,4 puanlık azalışla % 11,3 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Türkiye'de 2012 yılında çalışma çağındaki nüfus 55 milyon kişi, toplam işgücü ise 26,1 milyon kişi olmuştur. İşgücüne dahil olmayan nüfus ise 28,8 milyon kişi olarak gerçekleşmiştir. 2012 yılında toplam istihdam 2011 yılına göre 671 bin kişi artarak 23,9 milyon kişiye yükselmiş, buna karşılık olarak işsiz sayısı ise 124 bin kişi azalarak 2,2 milyon kişiye düşmüştür. İşgücüne katılma oranı bir önceki yıla göre 0,2 puanlık artışla % 47,6 olarak, işsizlik oranı ise 0,7 puanlık azalış ile % 8,4 seviyesinde gerçekleşmiştir. Tarım dışı işsizlik oranı bir önceki yıla göre 0,9 puanlık azalışla % 10,3 seviyesinde gerçekleşmiştir. İstihdam edilenlerin oranı, bir önceki yıla göre 0,5 puanlık bir artış göstererek % 43,6'ya yükselmiştir. İstihdamın geliştirilmesine yönelik alınan tedbirlerin ve GSYH'da son yıllarda devam eden artış eğiliminin etkilerinin işgücü piyasasına yansımaları sonucu ekonominin istihdam yaratma kapasitesi 2013 yılında da sürmüştür. 2013 yılında çalışma çağındaki nüfus 2012 yılına göre 1 milyon artarak 56 milyon kişi, toplam işgücü ise 906 bin artarak 27,1 milyon kişi olmuştur. İşgücüne dahil olmayan nüfus ise 28,9 milyon kişi olarak gerçekleşmiştir. 2013 yılında toplam istihdam bir önceki yıla göre 664 bin kişi artarak 24,6 milyon kişiye, işsiz sayısı da bir önceki yıla göre 241 bin kişi artarak 2,5 milyon kişiye yükselmiştir. İşgücüne katılma

oranı, bir önceki yıla göre 0,7 puanlık artışla % 48,3 olarak gerçekleşmiştir. İşsizlik oranı ise, 0,6 puanlık artışla ile % 9 seviyesinde gerçekleşmiştir. Tarım dışı işsizlik oranı bir önceki yıla göre 0,6 puanlık artışla % 10,9 seviyesinde gerçekleşmiştir. İstihdam edilenlerin oranı, bir önceki yıla göre 0,4 puanlık bir artış göstererek % 43,9'a yükselmiştir.

2011 yılında krizin etkilerinin azalmasıyla 1,5 milyon kişiye ek istihdam sağlanmıştır. Ekonomideki yavaşlamaya bağlı olarak, 2012 yılında ek istihdam edilenlerin sayısı geçen yıla göre 711 bin düzeyinde kalırken toplam istihdam 24,8 milyona ulaşmıştır. 2013 yılında istihdamda artış gerçekleşmiş olmasına rağmen işgücüne katılımın istihdamdaki artıştan daha yüksek olması işsizlik üzerinde olumsuz etki yapmıştır. 2013 yılında iç talepteki ılımlı toparlanma ile istihdam edilen sayısında iyileşme görülse de ekonomideki yavaş büyüme ve belirsizlik işsizlik oranının yükselmesine yol açmıştır. 2012 yılında ekonomik durgunluğa rağmen 711 bin kişiye ek istihdam sağlanırken, 2013 yılında ekonomik toparlanmanın beklentilerin altında gerçekleşmesiyle ek istihdam 703 bin düzeyinde kalmıştır. İşsizlik oranı, işgücü artışının istihdam edilenlerden fazla olması nedeniyle 2013 yılında bir önceki yıla göre 0,6 puan artışla % 9 seviyesine yükselmiştir.

2014 yılı Ekim ayı itibariyle çalışma çağındaki nüfus 2013 yılı Ekim ayına göre 947 bin artarak 57,3 milyon kişi, toplam işgücü ise 1,9 milyon artarak 29,2 milyon kişi olmuştur. İşgücüne dahil olmayan nüfus ise 28,1 milyon kişi olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılı Ekim döneminde toplam istihdam 2013 yılı Ekim dönemine göre 1,4 milyon artarak 26,1 milyon kişi olarak gerçekleşmiş, işsiz sayısı ise 573 bin artarak 3 milyon kişiye yükselmiştir. İşgücüne katılma oranı, bir önceki yılın Ekim dönemine göre 2,6 puanlık artışla % 51'e yükselmiştir. İşsizlik oranı, 1,3 puanlık artışla ile % 10,4 seviyesinde gerçekleşmiştir. Tarım dışı işsizlik oranı ise 1,6 puanlık artışla % 12,5 seviyesinde gerçekleşmiştir. İstihdam edilenlerin oranı bir önceki yılın Ekim dönemine göre, 1,7 puanlık bir artış göstererek % 45,7'e düşmüştür.

Tablo 70- İstihdam Edilenlerin Ekonomik Faaliyete Göre Dağılımı (2014 Ekim İtibariyle), Bin Kişi

Yıllar		Toplam	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler	Tarım (%)	Sanayi (%)	İnşaat (%)	Hizmetler (%)
2007	Yıllık	20.209	4.546	4.403	1.231	10.029	22,5	21,8	6,1	49,6
2008	Yıllık	20.604	4.621	4.537	1.238	10.208	22,4	22	6	49,5
2009	Yıllık	20.615	4.752	4.179	1.305	10.380	23,1	20,3	6,3	50,4
2010	Yıllık	21.858	5.084	4.615	1.434	10.725	23,3	21,1	6,6	49,1
2011	Yıllık	23.266	5.412	4.842	1.680	11.332	23,3	20,8	7,2	48,7
2012	Yıllık	23.937	5.301	4.903	1.717	12.016	22,1	20,5	7,2	50,2
2013	Yıllık	24.601	5.204	5.101	1.768	12.528	21,2	20,7	7,2	50,9
2013	Ekim	24.782	5.176	5.090	1.961	12.556	20,9	20,5	7,9	50,7
	Kasım	24.461	4.886	5.064	1.817	12.694	20	20,7	7,4	51,9
	Aralık	24.320	4.639	5.131	1.784	12.766	19,1	21,1	7,3	52,5
2014	Ocak	24.456	4.787	5.232	1.699	12.738	19,6	21,4	6,9	52,1
	Şubat	24.999	5.055	5.359	1.757	12.828	20,2	21,4	7	51,3
	Mart	25.583	5.315	5.365	1.812	13.090	20,8	21	7,1	51,2
	Nisan	26.194	5.578	5.373	1.906	13.337	21,3	20,5	7,3	50,9
	Mayıs	26.538	5.820	5.364	1.954	13.401	21,9	20,2	7,4	50,5
	Haziran	26.586	5.937	5.332	1.958	13.360	22,3	20,1	7,4	50,3
	Temmuz	26.410	5.914	5.243	1.915	13.338	22,4	19,9	7,3	50,5
	Ağustos	26.313	5.815	5.257	1.964	13.277	22,1	20	7,5	50,5
	Eylül	26.169	5.625	5.306	1.975	13.264	21,5	20,3	7,5	50,7
	Ekim	26.138	5.404	5.353	2.005	13.376	20,7	20,5	7,7	51,2

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları

Tabloda, Türkiye’de 2007-2013 yılları arasında yıllık olarak ve 2013 Ekim -2014 Ekim arasında da aylık olarak istihdam edilenlerin yıllara göre iktisadi faaliyet kolları ve dağılımı verilmiştir. Sektörel ayırmada istihdam incelendiğinde en fazla iş yaratan sektörün hizmetler olduğu göze çarpmaktadır. 2008 yılında 2007 yılına göre; tarım sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 75 bin artarak 4,6 milyon kişiye, sanayi sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 134 bin kişi artarak 4,5 milyon kişiye, inşaat sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 7 bin artarak 1,2 milyon kişiye ve hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin sayısı da 179 bin kişi artarak 10,2 milyon kişiye yükselmiştir. 2008 yılında toplam istihdam içinde tarım sektörünün payı bir önceki yıla göre 0,1 puan azalarak % 22,4’e gerilerken, sanayi sektörünün payı ise 0,2 puan artarak % 22’ye çıkmıştır. Diğer taraftan inşaat sektörünün payı 0,1 puan azalarak % 6’ya, hizmetler sektörünün payı da 0,1 puan azalarak % 49,5’e inmiştir. 2009 yılında bir önceki yıla göre tarım sektöründe is-

istihdam edilenlerin sayısı 131 bin artarak 4,8 milyon kişiye çıkmış, sanayi sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 358 bin kişi azalarak 4,2 milyon kişiye gerilemiş, inşaat sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 67 bin artarak 1,3 milyon kişiye ve hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin sayısı da 172 bin kişi artışla 10,4 milyon kişiye yükselmiştir. 2009 yılında bir önceki yıla göre, toplam istihdam içinde tarım sektörünün payı 0,7 puan artarak % 23,1'e çıkarken, sanayi sektörünün payı ise 1,7 puan azalarak % 20,3'e gerilemiştir. Diğer taraftan inşaat sektörünün payı 0,3 puan artarak % 6,3'e, hizmetler sektörünün payı da 0,9 puan artarak % 50,4'e yükselmiştir.

2010 yılında bir önceki yıla göre tarım sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 332 bin artarak 5,1 milyon kişiye, sanayi sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 436 bin kişi artarak 4,6 milyon kişiye, inşaat sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 129 bin artarak 1,4 milyon kişiye ve hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin sayısı da 345 bin kişi artarak 10,7 milyon kişiye yükselmiştir. 2010 yılında toplam istihdam içinde tarım sektörünün payı bir önceki yıla göre 0,2 puan artarak % 23,3'e, sanayi sektörünün payı ise 0,8 puan artarak % 21,1'ye çıkmıştır. Diğer taraftan inşaat sektörünün payı 0,3 puan artarak % 6,6'ya, hizmetler sektörünün payı ise 1,3 puan azalarak % 49,1'e düşmüştür. 2011 yılında bir önceki yıla göre tarım sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 328 bin artarak 5,4 milyon kişiye, sanayi sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 227 bin kişi artarak 4,8 milyon kişiye, inşaat sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 246 bin artarak 1,7 milyon kişiye ve hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin sayısı da 607 bin kişi artarak 11,3 milyon kişiye yükselmiştir. 2011 yılında toplam istihdam içinde tarım sektörünün payı bir önceki yıla göre değişmeyerek % 23,3 olarak kalmış, sanayi sektörünün payı ise 0,3 puan azalarak % 20,8'ye düşmüştür. Diğer taraftan inşaat sektörünün payı 0,6 puan artarak % 7,2'ye, hizmetler sektörünün payı ise 0,4 puan azalarak % 48,7'ye gerilemiştir.

2012 yılında bir önceki yıla göre tarım sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 111 bin azalarak 5,3 milyon kişiye, sanayi sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 61 bin kişi artarak 4,9 milyon kişiye, inşaat sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 37 bin artarak 1,7 milyon kişiye ve hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin sayısı da 684 bin kişi artarak 12 milyon kişiye yükselmiştir. 2012 yılında toplam istihdam içinde tarım sektörünün payı bir önceki yıla göre 1,2 puan azalarak % 22,1'e, sanayi sektörünün payı da 0,3 puan azalarak % 20,5'e düşmüştür. Diğer taraftan toplam istihdam içinde bir önceki yıla göre inşaat sektörünün payı değiş-

meyerek % 7,2 olarak kalmış, hizmetler sektörünün payı ise 1,5 puan artarak % 50,2'ye yükselmiştir. İstihdam edilenlerin % 22,1'i oluşturan 5,3 milyon kişi tarım sektöründe çalışırken, istihdam edilenlerin % 77,9'unu oluşturan 18,6 milyon kişi ise tarım dışı sektörlerde çalışmaktadır. 2013 yılında bir önceki yıla göre tarım sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 97 bin azalarak 5,2 milyon kişiye, sanayi sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 198 bin kişi artarak 5,1 milyon kişiye, inşaat sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 51 bin artarak 1,8 milyon kişiye ve hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin sayısı da 512 bin kişi artarak 13 milyon kişiye yükselmiştir. 2013 yılında toplam istihdam içinde tarım sektörünün payı bir önceki yıla göre 0,9 puan azalarak % 21,2'ye, sanayi sektörünün payı ise 0,2 puan artarak % 20,7'ye düşmüştür. Diğer taraftan toplam istihdam içinde bir önceki yıla göre inşaat sektörünün payı değişmeyerek % 7,2 olarak kalmış, hizmetler sektörünün payı ise 0,7 puan artarak % 50,9'ye yükselmiştir. İstihdam edilenlerin % 21,2'yi oluşturan 5,2 milyon kişi tarım sektöründe çalışırken, istihdam edilenlerin % 78,8'ünü oluşturan 19,4 milyon bin kişi ise tarım dışı sektörlerde çalışmaktadır.

2007 yılından bu yana artış gösteren tarım istihdamı yanı sıra inşaat ve sanayi sektörlerinin istihdam payları azalırken, hizmetler sektörünün istihdam içerisindeki payı artış göstermiştir. 2007 yılından bu yana artış gösteren tarım istihdamının payı 2013 yılında bir önceki yıla göre düşerken inşaat sektörünün payı aynı kalmış ve sanayi ve hizmetler sektörlerinin istihdam payları artış göstermiştir. 2014 yılı Ekim döneminde ise bir önceki yılın Ekim dönemine göre tarım sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 228 bin artarak 5,4 milyon kişiye, sanayi sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 263 bin kişi artarak 5,4 milyon kişiye, inşaat sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 44 bin artarak 2 milyon kişiye ve hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin sayısı da 820 bin kişi artarak 13,4 milyon kişiye yükselmiştir. 2014 yılı Ekim döneminde toplam istihdam içinde tarım sektörünün payı bir önceki yılın Ekim dönemine göre 0,2 puan azalarak % 20,7'ye düşmüş, sanayi sektörünün payı da değişmeyerek % 20,5'te kalmıştır. Diğer taraftan toplam istihdam içinde bir önceki yılın Ekim dönemine göre inşaat sektörünün payı 0,2 puan azalarak % 7,7'ye düşmüş, hizmetler sektörünün payı ise 0,5 puan artarak % 51,2'ye yükselmiştir. İstihdam edilenlerin % 21,5'ini oluşturan 5,6 milyon kişi tarım sektöründe çalışırken, istihdam edilenlerin % 78,5'ünü oluşturan 20,6 milyon kişi ise tarım dışı sektörlerde çalışmaktadır.

Tablo 71- Mevsim Etkilerinden Arındırılmış İşgücü Göstergeleri, (2014 Ekim İtibariyle), 15+ yaş, Bin Kişi

Yıllar	Aylar	İşgücü	İstihdam	İşsiz	İşgücüne katılma oranı (%)	İstihdam oranı (%)	İşsizlik oranı (%)	Tarım dışı işsizlik oranı (%)	Genç nüfus işsizlik oranı (%)
2011	Ekim	25.628	23.427	2.202	47,2	43,2	8,6	10,6	15,6
	Kasım	25.728	23.568	2.163	47,3	43,4	8,4	10,3	15
	Aralık	25.680	23.496	2.186	47,2	43,2	8,5	10,4	15,4
2012	Ocak	25.807	23.651	2.159	47,3	43,4	8,4	10,2	15
	Şubat	25.590	23.394	2.197	46,9	42,8	8,6	10,5	15,4
	Mart	25.692	23.505	2.187	47	43	8,5	10,4	15,6
	Nisan	25.882	23.721	2.161	47,3	43,3	8,4	10,2	16,2
	Mayıs	26.017	23.878	2.137	47,4	43,5	8,2	10,1	15,9
	Haziran	25.992	23.898	2.092	47,3	43,5	8,1	9,9	15,1
	Temmuz	26.096	23.968	2.126	47,4	43,6	8,1	10	15,3
	Ağustos	26.174	24.007	2.164	47,5	43,6	8,3	10,1	15,5
	Eylül	26.435	24.186	2.245	47,9	43,9	8,5	10,4	16,2
	Ekim	26.594	24.330	2.265	48,1	44	8,5	10,5	16
	Kasım	26.779	24.459	2.323	48,4	44,2	8,7	10,6	16,5
	Aralık	26.849	24.482	2.370	48,5	44,2	8,8	10,8	16,9
2013	Ocak	26.908	24.565	2.345	48,5	44,3	8,7	10,7	17
	Şubat	26.832	24.510	2.325	48,3	44,1	8,7	10,6	17
	Mart	26.927	24.555	2.373	48,4	44,1	8,8	10,7	17
	Nisan	27.092	24.678	2.415	48,6	44,3	8,9	10,8	16,7
	Mayıs	27.094	24.659	2.434	48,5	44,2	9	10,8	16,5
	Haziran	27.072	24.651	2.420	48,4	44,1	8,9	10,8	16,7
	Temmuz	27.093	24.605	2.484	48,4	43,9	9,2	11,1	17,2
	Ağustos	27.190	24.661	2.524	48,4	43,9	9,3	11,3	17,3
	Eylül	27.247	24.687	2.553	48,5	43,9	9,4	11,3	17,9
	Ekim	27.219	24.704	2.516	48,3	43,9	9,2	11,1	17,9
	Kasım	27.184	24.670	2.518	48,2	43,7	9,3	11,1	17,5
	Aralık	27.381	24.891	2.494	48,5	44,1	9,1	10,9	16,4
2014	Ocak	27.999	25.420	2.583	49,5	44,9	9,2	11,1	16,3
	Şubat	28.406	25.818	2.593	50,1	45,6	9,1	11,1	15,7
	Mart	28.574	25.958	2.619	50,4	45,8	9,2	11,1	16,3
	Nisan	28.594	25.957	2.639	50,4	45,7	9,2	11,2	16,3
	Mayıs	28.692	25.944	2.747	50,5	45,6	9,6	11,6	17,4
	Haziran	28.708	25.841	2.865	50,4	45,4	10	12	18,1
	Temmuz	28.769	25.766	2.996	50,5	45,2	10,4	12,5	19,1
	Ağustos	28.813	25.818	2.987	50,5	45,2	10,4	12,4	19,2
	Eylül	29.013	25.916	3.086	50,7	45,3	10,6	12,7	19,2
	Ekim	29.153	26.058	3.095	50,9	45,5	10,6	12,7	19,5

Kaynak: TÜİK

Tablolarda mevsim etkilerinden arındırılmış temel işgücü göstergeleri ile ekonomik faaliyete göre istihdam edilenler verilmektedir. Bu doğrultuda, 2012 yılı Ekim döneminde 2011 yılı Ekim dönemine göre mevsim etkilerinden arındırılmış; işgücü sayısı 966 bin artışla 26,6 milyon kişiye, istihdam edilen sayısı 903 bin artışla 24,3 milyon kişiye ve işsiz sayısı ise 63 bin artışla 2,7 milyon kişiye gelmiştir. 2012 yılı Ekim döneminde 2011 yılı Ekim dönemine göre mevsim etkilerinden arındırılmış; işgücüne katılma oranı 0,9 puanlık artışla ile % 48,1 seviyesinde, istihdam oranı 0,8 puanlık artış ile % 44 seviyesinde, işsizlik oranı 0,1 puanlık azalış ile % 8,5 seviyesinde, tarım dışı işsizlik oranı 0,1 puanlık azalışla % 10,5 seviyesinde ve genç nüfusta işsizlik oranı ise 0,4 puanlık artışla % 16 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2012 yılın Ekim döneminde, 2011 yılının Ekim dönemine kıyasla mevsim etkilerden arındırılmış ekonomik faaliyet kollarına göre; tarım sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 56 bin azalarak 5,4 milyon kişiye düşmüş, buna karşılık sanayi sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 94 bin artarak 4,9 milyon kişiye, inşaat sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 100 bin artarak 1,8 milyon kişiye ve hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin sayısı da 764 bin artarak 12,3 milyon kişiye yükselmiştir.

2013 yılı Ekim döneminde, 2012 yılı Ekim dönemine göre mevsim etkilerinden arındırılmış; işgücü sayısı 625 bin artışla 27,2 milyon kişiye, istihdam edilen sayısı 374 bin artışla 24,7 milyon kişiye ve işsiz sayısı ise 251 bin artışla 2,5 milyon kişiye gelmiştir. 2013 yılı Ekim döneminde 2012 yılı Ekim dönemine göre mevsim etkilerinden arındırılmış; işgücüne katılma oranı 0,2 puanlık artışla ile % 48,3 seviyesinde, istihdam oranı 0,1 puanlık azalışla ile % 43,9 seviyesinde, işsizlik oranı 0,7 puanlık artış ile % 9,2 seviyesinde, tarım dışı işsizlik oranı 0,6 puanlık artışla % 11,1 seviyesinde ve genç nüfusta işsizlik oranı ise 1,9 puanlık artışla % 17,9 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2013 yılın Ekim döneminde, bir önceki yılın Ekim dönemine kıyasla mevsim etkilerden arındırılmış ekonomik faaliyet kollarına göre; tarım sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 238 bin azalarak 5,1 milyon kişiye düşmüş, buna karşılık sanayi sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 173 bin artarak 5,1 milyon kişiye, inşaat sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 66 bin artarak 1,9 milyon kişiye ve hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin sayısı da 371 bin artarak 12,7 milyon kişiye yükselmiştir.

Tablo 72- Mevsim Etkilerinden Arındırılmış Ekonomik Faaliyete Göre İstihdam, (2014 Ekim İtibariyle), Bin Kişi

Yıllar	Aylar	Toplam	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler
2011	Ekim	23.426	5.414	4.823	1.679	11.510
	Kasım	23.567	5.406	4.870	1.669	11.622
	Aralık	23.496	5.329	4.873	1.635	11.659
2012	Ocak	23.650	5.333	4.864	1.709	11.745
	Şubat	23.395	5.276	4.808	1.565	11.746
	Mart	23.506	5.222	4.850	1.580	11.853
	Nisan	23.722	5.249	4.930	1.653	11.890
	Mayıs	23.879	5.292	4.908	1.728	11.951
	Haziran	23.899	5.249	4.900	1.749	12.001
	Temmuz	23.969	5.259	4.926	1.742	12.041
	Ağustos	24.008	5.257	4.892	1.762	12.097
	Eylül	24.187	5.320	4.911	1.777	12.179
	Ekim	24.329	5.358	4.917	1.779	12.274
	Kasım	24.458	5.365	5.003	1.800	12.289
	Aralık	24.481	5.346	5.051	1.775	12.309
2013	Ocak	24.564	5.331	5.073	1.811	12.349
	Şubat	24.509	5.298	5.023	1.799	12.389
	Mart	24.555	5.281	5.083	1.785	12.406
	Nisan	24.678	5.269	5.176	1.807	12.425
	Mayıs	24.660	5.207	5.200	1.755	12.498
	Haziran	24.652	5.178	5.163	1.790	12.521
	Temmuz	24.607	5.193	5.146	1.739	12.529
	Ağustos	24.663	5.217	5.117	1.754	12.575
	Eylül	24.691	5.211	5.096	1.777	12.607
	Ekim	24.700	5.120	5.090	1.845	12.645
	Kasım	24.667	5.077	5.064	1.802	12.724
	Aralık	24.888	5.060	5.131	1.892	12.804

2014	Ocak	25.416	5.402	5.232	1.945	12.838
	Şubat	25.815	5.530	5.359	2.011	12.915
	Mart	25.957	5.600	5.365	1.979	13.013
	Nisan	25.958	5.563	5.373	1.906	13.116
	Mayıs	25.948	5.563	5.364	1.864	13.157
	Haziran	25.846	5.487	5.332	1.814	13.213
	Temmuz	25.774	5.411	5.243	1.821	13.299
	Ağustos	25.827	5.369	5.257	1.855	13.346
	Eylül	25.926	5.354	5.306	1.870	13.395
	Ekim	26.058	5.354	5.353	1.887	13.464

Kaynak: TÜİK

2014 yılı Ekim döneminde 2013 yılı Ekim dönemine göre mevsim etkilerinden arındırılmış; işgücü sayısı 1.934 bin kişilik artışla 29,2 milyon kişiye, istihdam edilen sayısı 1.354 bin kişilik artışla 26,1 milyon kişiye ve işsiz sayısı ise 579 bin kişilik artışla 3,1 milyon kişiye gelmiştir. 2014 yılı Ekim döneminde, 2013 yılı Ekim dönemine göre mevsim etkilerinden arındırılmış işgücüne katılma oranı 2,6 puanlık artışla % 50,9 seviyesinde, istihdam oranı 1,6 puanlık artış ile % 45,5 seviyesinde, işsizlik oranı 1,4 puanlık artış ile % 10,6 seviyesinde, tarım dışı işsizlik oranı 1,6 puanlık azalışla % 12,7 seviyesinde ve genç nüfusta işsizlik oranı ise 1,6 puanlık artışla % 19,5 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2014 yılının Ekim döneminde ise, bir önceki yılın Ekim dönemine kıyasla mevsim etkilerden arındırılmış ekonomik faaliyet kollarına göre; tarım sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 234 bin artarak 5,4 milyon kişiye, sanayi sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 263 bin artarak 5,4 milyon kişiye, inşaat sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 42 bin artarak 1,9 milyon kişiye ve hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin sayısı da 819 bin artarak 13,5 milyon kişiye yükselmiştir.

Özetle, işgücü piyasasını 2014 Ekim dönemi itibariyle genel olarak değerlendirdiğimizde; Türkiye genelinde 15 ve daha yukarı yaşta kişilerde işsiz sayısı 2014 yılı Ekim döneminde yaklaşık olarak 3 milyon kişi olmuş, işsizlik oranı ise % 10,6 seviyesinde gerçekleşmiştir. Ekim 2014 döneminde 15 ve daha yukarı yaşta istihdam edilenlerin sayısı 26,1 milyon kişi, istihdam oranı ise % 45,7 olmuştur. Bu

dönemde, tarım sektöründe çalışan sayısı 5,4 milyon kişi, tarım dışı sektörlerde çalışan sayısı ise 20,7 milyon kişi olarak gerçekleşmiştir. İstihdam edilenlerin % 20,7'si tarım, % 20,5'i sanayi, % 7,7'si inşaat, % 51,2'si ise hizmetler sektöründe yer almıştır. İşgücü 2014 yılı Ekim döneminde 29,2 milyon kişi, işgücüne katılma oranı ise % 51 olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılı Ekim döneminde mevsim etkilerinden arındırılmış istihdam sayısı bir önceki döneme göre 132 bin artarak 26,6 milyon kişi, istihdam oranı ise 0,2 puanlık artış ile % 45,5 olmuştur. Mevsim etkilerinden arındırılmış işsizlerin sayısında bir önceki döneme göre 9 bin artış gerçekleşmiş, işsizlik oranı ise değişmeyerek % 10,6 da kalmıştır. Mevsim etkilerinden arındırılmış işgücüne katılma oranı bir önceki döneme göre 0,2 puanlık artış ile % 50,9 olarak gerçekleşmiştir. Bu çerçevede, Türkiye istihdam ve işgücü piyasasında; toplumun tüm kesimlerine iş fırsatlarının sunulduğu, işgücünün niteliğinin yükseltilip etkin kullanıldığı, iş sağlığı ve güvenliği şartlarının iyileştirildiği ve güvenceli esneklik yaklaşımının benimsendiği bir yapının ve sistemin oluşturulduğunu söylemek zordur.

2. Çalışma Ve Sosyal Güvenlik İlişkileri

1980 sonrasında dünya ekonomisindeki küreselleşme ve serbestleşme politikalarının iktisadi gelişmeye etkileri; teknolojiye giderek hızlanan gelişmeler, kurumların bu değişimlere ayak uydurabilmek için organizasyonlarını yenilemeleri, bilgi toplumu ve insan kaynaklarının önemini artırmasıdır. Özellikle günümüzde yaşanmakta olan küresel kriz ve artan işsizlik oranları, tüm ülkelerde eğitim ve beceri düzeyi düşük kitleler ile yaşlı bireyleri daha olumsuz etkilemekte ve ülkeler için ciddi riskler oluşturmaktadır. Bu bireylere ve ailelerine yönelik koruyucu sosyal politikalara ek olarak, tekrar işgücüne katılmalarını destekleyecek aktif işgücü piyasası politikaları oluşturulmakta ve uygulanmaktadır. Bu süreçte, özellikle istihdam ve işgücü piyasasının temel ihtiyaçlarına yönelik politika ve uygulamalarda çalışma hayatı ile sosyal güvenlik sistemi önemli bir rol oynamaktadır.

Türkiye'de işgücüne katılımın ve kayıtlı istihdam düzeyinin düşük olması nedeniyle çalışma çağındaki nüfusun çoğunluğu sosyal sigorta sistemi dışında kalmakta, bu durum sosyal yardımlara olan ihtiyacı artırmaktadır. İşgücü piyasasında yer alan ancak uzun süreli işsizler ile yüksek işsizlik riskiyle karşı karşıya olanlar da sosyal korumaya duyulan ihtiyacı artırmaktadır. Türkiye'de kırsal alanda istihdam çoğunlukla katma değeri düşük olan tarım sektöründedir. Söz konusu durum kırsal alandaki yoksulluğun yüksek olmasındaki en önemli etken

dir. Bunun yanı sıra, tarımdan kopan nüfusun çok büyük bir bölümü kentteki işlere göre niteliklerinin yetersiz kalması nedeniyle, işgücü piyasası dışına çıkmakta veya düşük ücretlerle güvencesiz olarak çalışmaktadırlar. Tarımın istihdam içindeki payı ile gelirden aldığı pay arasındaki dengesizlik ve tarımdan kopan nüfusun kentteki işgücü durumu, gerek kentte gerekse kırdaki sosyal korumaya olan ihtiyacı artırmaktadır. Kayıt dışı çalışan kesimin yanı sıra, özellikle asgari ücret ile çalışan ve hanede tek gelir kaynağının asgari ücret olduğu hanelerde de yoksulluk riski yüksektir.

Dolayısıyla sosyal sigorta kapsamında özellikle asgari ücretle çalışan veya kayıt dışı çalışan yoksul kesimler sosyal korumaya olan ihtiyacı artırmaktadır. Ayrıca, sosyal yardımlar çoğunlukla sosyal sigorta kaydı olmayanlara yapılmakta ve bu durum da hem bireyleri kayıtlı çalışmaktan caydırabilmekte hem de kayıtlı çalışan ancak muhtaç durumdaki kişilerin sosyal yardımlardan daha az yararlanabilmesine neden olmaktadır. Bunlara ek olarak, işsizlik ödeneğinden çok az kişinin yararlandığı görülmektedir. İşsizlik ödeneğine hak kazanma koşullarının katı olması ve ödenek miktarının düşük olması sosyal korumaya olan ihtiyacı artırmakta ve işsizlik sigortasının işsizlere tek başına yeterli koruma sağlayamadığını göstermektedir. Bu çerçevede, çalışabilir yoksul vatandaşları üretken duruma getirecek, gelir elde etmelerini sağlayacak ve sosyal yardım alan çalışabilir durumdaki kişilerin işgücü piyasasına kazandırılmaları doğrultusunda projeler ve politikalar ortaya koyulmalıdır.

Sosyal yardım ve hizmetlerin ile çalışma ve sosyal güvenlikle olan bağlantısının geliştirilmesi ve etkinleştirilmesi ihtiyacı devam etmektedir. Türkiye’de sosyal yardım alanında faaliyet gösteren kurumlar arasındaki işbirliği eksikliği, nesnel ölçütlerin olmayışı gerçek ihtiyaç sahiplerine etkin ve yeterli hizmet sunumunu ve kaynakların etkin ve verimli kullanılmasını zorlaştırmaktadır. Böylece sosyal ilişkilerin daha koordineli yürütülmesi için, sosyal sigorta sisteminde yaşanan sorunların giderilmesi, herkesi kapsayan bir sosyal güvenlik sisteminin kurulması ve tüm nüfusun sağlık güvencesi altına alınması, beş farklı sosyal sigorta rejiminin birleştirilmesi ve sistemde etkin bir bilgi işlem altyapısı kurulması amacıyla yürütülen reform çalışmaları kapsamında 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu 20 Mayıs 2006 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Reform kapsamında 5510 Sayılı ‘Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu’ da 16.06 2006 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak, 1 Ocak 2007 tarihinden yürürlüğe girmesi öngörülmüştür. Ancak Anayasa Mahkemesi, Kanunun

bazı önemli hükümlerini 15 Aralık 2006 tarihli kararıyla iptal etmiştir. 5510 Sayılı Kanunun bazı önemli maddelerinin Anayasa Mahkemesince iptal edilmesi üzerine, karar doğrultusunda gerekli yasal değişikliklerin yapılması alanında sürdürülen çalışmalar neticesinde hazırlanan “Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” 8 Mayıs 2008 tarihli Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Diğer taraftan zorunlu istihdam yüklerinin azaltılması, nitelikli işgücü ihtiyacının karşılanması, istihdamın teşvik edilmesi, işgücü maliyetlerinin düşürülmesi, kayıt dışı istihdamın azaltılmasına ilişkin yasal düzenlemeleri içeren 5763 Sayılı “İş kanunu ve Bazı kanunlarda değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” da 15 Mayıs 2008 tarihinde yasalaşmıştır. 2008 yılı ikinci yarısından itibaren hissedilmeye başlanan ve giderek şiddetlenen ekonomik krizin işletmeler üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla 2009 yılında yürürlüğe giren 5838 Sayılı Kanun ile kısa çalışma ödeneğinin azami süresi 3 aydan 6 aya yükseltilmiştir.

Böylece, 2000 yıllarda yapılan değişikliklerde birlikte, çalışma ve sosyal güvenlik hayatını düzenleyen yasaların başında 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, 4857 sayılı İş Kanunu, 4447 Sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu ve 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu gelmektedir. 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu işçilerin, işverenlerin ve kamu çalışanlarının sosyal güvenlik yasaları gereğince bildirim esaslarını ve sigortalının statülerini açıklamaktadır. Adı geçen kanunda sigortalıların çalışma kapsamı, çalışma statüleri, müracaat şekilleri ve şartları ele alınmaktadır. 4857 sayılı İş Kanununda işçi-işveren-devlet ilişkileri ele alınmaktadır. Taraflar arasında yapılacak olan sözleşme, çalışma süreleri, yine taraflar arasında meydana gelen uyuşmazlıklar ve bu ilişkilerden doğabilecek olan idari para cezaları bu kanunda ele alınmaktadır. 6631 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu; işyerlerinde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması ve mevcut sağlık ve güvenlik şartlarının iyileştirilmesi için işveren ve çalışanların görev, yetki, sorumluluk, hak ve yükümlülüklerini düzenlemektir. 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu ise, işsizlik sigortası kapsamında bir işyerinde çalışırken; çalışma yetenek, sağlık ve yeterliliğinde olmasına rağmen, kendi kusuru dışında işini kaybedenlerin kanunda belirtilen koşullara göre iş almaya hazır olduğunu bildirmek koşulu ile işsizlik sigortası hizmetlerinden yararlandırılması düzenlenmektedir. Ayrıca işgücü piyasasının geliştirilmesi, işsizliğin azaltılması ve nitelikli istihdamın artırılması amacıyla Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının koordinasyonunda ilgili tarafların katılımıyla hazırlanan Ulusal İstihdam Stratejisi 2013 yılında yayınlanmıştır. Diğer yandan

Anayasa’da yapılan değişlikle anayasal güvence altına alınan Ekonomik ve Sosyal Konseyin etkinliğinin artırılması ihtiyacı önemini korumaktadır.

Tabloda 2007-2013 arası istihdam edilenlerin işteki çalışma durumuna göre yüzde dağılımı verilmektedir. Bu doğrultuda, 2008 yılında bir önceki yıla göre toplam istihdam içerisinde ücretli ve yevmiyelinin payı artarken, kendi hesabına çalışan ve işverenin payları azalmıştır. 2009 yılında bir önceki yıla göre toplam istihdam içerisinde ücretli ve yevmiyelinin payı azalırken, kendi hesabına çalışan ve işveren ile ücretsiz aile işçisinin payları artmıştır. 2010 yılında bir önceki yıla göre toplam istihdam içerisinde ücretli ve yevmiyeli ile ücretsiz aile işçisinin payı artarken, kendi hesabına çalışan ve işverenin payları azalmıştır. 2011 yılında bir önceki yıla göre toplam istihdam içerisinde ücretli ve yevmiyeli ile ücretsiz aile işçisinin payı artarken, kendi hesabına çalışan ve işverenin payları azalmıştır. 2012 yılında bir önceki yıla göre toplam istihdam içerisinde ücretli ve yevmiyeli payı artarken, kendi hesabına çalışan ve işverenin ile ücretsiz aile işçisinin payları azalmıştır. 2013 yılında bir önceki yıla göre toplam istihdam içerisinde ücretli ve yevmiyeli payı artarken, kendi hesabına çalışan ve işverenin ile ücretsiz aile işçisinin payları azalmıştır. 2009 yılından itibaren toplam istihdam içerisinde ücretli ve yevmiyelinin payı artarken, kendi hesabına çalışan ve işveren paylarının azaldığı gözlenmektedir.

Tablo 73- İstihdam Edilenlerin İşteki Çalışma Durumuna Göre Dağılımı (%)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Ücretli ve Yevmiyeli	60,4	61	60	60,9	61,7	62,9	64,1
Kendi Hesabına Çalışan ve İşveren	26,9	26,3	26,5	25,5	24,6	23,9	23,3
Ücretsiz Aile İşçisi	12,7	12,7	13,5	13,6	13,7	13,2	12,6
Toplam	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları

Tabloda 2007-2013 arası sektörlere göre imzalanan toplu iş sözleşmeleri ve grev uygulamaları verilmektedir. Bu çerçevede, 2008 yılında işyeri sayısı ve yapılan sözleşme sayısında bir önceki yıla göre azalış kaydedilmiş, 9.623 işyerinde 1.704 toplu iş sözleşmesi imzalanmıştır. Toplu iş sözleşmelerinin kapsadığı toplam 262.786 işçinin; 107.258'i kamu kesiminde, 262.786'sı ise özel sektörde çalışmaktadır. 2009 yılında işyeri sayısı ve yapılan sözleşme sayısında bir önceki yıla göre artış kaydedilmiş, 11.544 işyerinde 1.995 toplu iş sözleşmesi imzalanmıştır. Toplu iş sözleşmelerinin kapsadığı toplam 504.796 işçinin; 288.531'i kamu kesiminde, 216.265'i ise özel sektörde çalışmaktadır. 2010 yılında işyeri sayısı ve yapılan sözleşme sayısında bir önceki yıla göre azalış kaydedilmiş, 9.033 işyerinde 1.662 toplu iş sözleşmesi imzalanmıştır. Toplu iş sözleşmelerinin kapsadığı toplam 338.671 işçinin; 166.294'ü kamu kesiminde, 172.377'si ise özel sektörde çalışmaktadır.

2011 yılında işyeri sayısı ve yapılan sözleşme sayısında bir önceki yıla göre artış kaydedilmiş, 14.057 işyerinde 1.939 toplu iş sözleşmesi imzalanmıştır. Toplu iş sözleşmelerinin kapsadığı toplam 422.802 işçinin; 141.979'u kamu kesiminde, 280.823'ü ise özel sektörde çalışmaktadır. 2012 yılında işyeri sayısı ve yapılan sözleşme sayısında bir önceki yıla göre azalış kaydedilmiş, 6.662 işyerinde 1.502 toplu iş sözleşmesi imzalanmıştır. Toplu iş sözleşmelerinin kapsadığı toplam 227.662 işçinin; 99.842'si kamu kesiminde, 127.820'si ise özel sektörde çalışmaktadır. 2013 yılında işyeri sayısı ve yapılan sözleşme sayısında bir önceki yıla göre artış kaydedilmiş, 17.308 işyerinde 2.645 toplu iş sözleşmesi imzalanmıştır. Toplu iş sözleşmelerinin kapsadığı toplam 661.369 işçinin; 226.591'i kamu kesiminde, 434.778'i ise özel sektörde çalışmaktadır.

Tablo 74- Toplu İş Sözleşmeleri – Grev Uygulamaları

Yıllar	Sektör	Toplu İş Sözleşmeleri			Grev Uygulamaları			
		Sözleşme Sayısı	İşyeri Sayısı	İşçi Sayısı	Sayı	İşyeri Sayısı	Katılan İşçi Sayısı	Kaybolan İşgünü Sayısı
2007	Kamu	1.243	7.995	322.064	2	2	268	4.246
	Özel	732	1.743	144.365	13	791	25.652	1.349.312
	Toplam	1.975	9.738	466.429	15	793	25.920	1.353.558
2008	Kamu	1.190	3.328	107.258	1	8	610	610
	Özel	514	6.295	155.528	14	30	4.430	145.115
	Toplam	1.704	9.623	262.786	15	38	5.040	145.725
2009	Kamu	1.417	8.912	288.531	0	0	0	0
	Özel	578	2.632	216.265	13	34	3.101	209.913
	Toplam	1.995	11.544	504.796	13	34	3.101	209.913
2010	Kamu	1.219	4.528	166.294	1	10	406	2.030
	Özel	443	4.505	172.377	10	27	402	35.732
	Toplam	1.662	9.033	338.671	11	37	808	37.762
2011	Kamu	1.204	7.042	141.979	0	0	0	0
	Özel	735	7.015	280.823	9	26	557	13.273
	Toplam	1.939	14.057	422.802	9	26	557	13.273
2012	Kamu	1.161	5.123	99.842	0	0	0	0
	Özel	341	1.539	127.820	8	19	768	36.073
	Toplam	1.502	6.662	227.662	8	19	768	36.073
2013	Kamu	1.793	12.079	226.591	2	59	186	9.300
	Özel	852	5.229	434.778	17	139	16.446	299.126
	Toplam	2.645	17.308	661.369	19	198	16.632	308.426

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

2008 yılında 1'i kamu sektöründe, 14'ü özel sektörde olmak üzere 15 grev uygulaması olmuştur. Kamu ve özel sektörde çalışmakta olan toplam 5.040 işçinin katıldığı bu grevlerde 145.725 iş günü kaybedilmiştir. 2008 yılında 1 tane lokavt uygulaması olmuş, 1.256 işçiye uygulanan lokavt nedeniyle 16.328 iş günü kaybı olmuştur. 2009 yılında tümü özel sektörde olmak üzere 13 grev uygulaması olmuştur. Özel sektörde çalışmakta olan toplam 3.101 işçinin katıldığı bu grevlerde 290.913 iş günü kaybedilmiştir. 2009 yılı içerisinde kamu sektöründe ve özel sektörde herhangi bir lokavt uygulaması olmamıştır. 2010 yılında grev uygulamaları incelendiğinde, kamu sektöründe 1, özel sektörde ise 10 adet olmak üzere toplam 11 grev yapılmıştır. Kamu sektöründe gerçekleştirilen grevde 406 işçi yer alırken, 2.030 iş günü kaybı söz konusu olmuş; özel sektördeki 10 greve ise 402 işçi katılmış ve 35.732 iş günü kaybı yaşanmıştır. Geçen yıl olduğu gibi 2010 yılında da herhangi bir lokavt uygulaması yapılmamıştır.

2011 yılında grev uygulamaları incelendiğinde, kamu sektöründe grev yapılmazken, özel sektörde ise 9 adet grev yapılmıştır. Özel sektördeki 9 greve ise 557 işçi katılmış ve 13.273 iş günü kaybı yaşanmıştır. 2010 yılında olduğu gibi 2011 yılında da herhangi bir lokavt uygulaması yapılmamıştır. 2012 yılında grev uygulamaları incelendiğinde, kamu sektöründe grev yapılmazken, özel sektörde ise 8 adet grev yapılmıştır. Özel sektördeki 8 greve 768 işçi katılmış ve 36.073 iş günü kaybı yaşanmıştır. Geçen yıl olduğu gibi 2012 yılında da herhangi bir lokavt uygulaması yapılmamıştır. 2013 yılında grev uygulamaları incelendiğinde, 2'si kamu sektöründe, 17'si özel sektörde olmak üzere 19 grev yapılmıştır. Kamu ve özel sektörde çalışmakta olan toplam 16.632 işçinin katıldığı 308.426 iş günü kaybı yaşanmıştır. 2012 yılında olduğu gibi 2013 yılında da herhangi bir lokavt uygulaması yapılmamıştır. Yani 2008 yılından itibaren kamu ve özel sektörde lokavt uygulamasına giden işveren bulunmamaktadır.

**Tablo 75- Toplam Sanayide Birim Ücret Endeksi (Çalışılan Saate Göre)
(2010=100)**

Yıllar		İstihdam	Çalışılan	Üretim	Saatlik	Saatlik	Nominal	TÜFE	Reel Birim
		Endeksi	Saat	Endeksi	İşgücü	İşgücü	Birim	Endeksi	Ücret
		1	2	3	4 = 3/2	5	6 = 5/4	7	8 = 6/7
2007	Yıllık	106,1	108,3	98,9	91,3	74,9	82,1	78,5	104,6
2008	Yıllık	105,8	107,4	98,3	91,5	84,2	92,2	86,7	106,3
2009	Yıllık	95,7	95,7	88,6	92,5	91,7	99,6	92,1	108,3
2010	Yıllık	100	100	100	99,9	100	100,2	100	100,2
2011	Yıllık	106,5	106,2	110,1	103,6	109	105,2	106,5	98,9
2012	Yıllık	111,6	110,4	112,9	102,2	120,4	117,8	115,9	101,6
2013	Yıllık	115,6	112,8	116,3	103	135,7	131,7	124,6	105,7
2014	1.Çeyrek	117,2	113,5	114,8	101,2	146,1	144,4	131,8	109,6
	2.Çeyrek	118,7	115	121,6	105,7	148	140	135,2	103,5

Kaynak: 2015 Yıllık Programı Kalkınma Bakanlığı

- (1)-(2) TÜİK, Üç Aylık Sanayi İşgücü Girdi Göstergeleri (2010=100)
 (3) TÜİK, Sanayi Üretim Endeksi (2010=100)
 (4) (3) / (2), (6) (5) / (4), (8) (6) / (7)
 (5) TÜİK, Üç Aylık İşgücü Maliyeti Endeksi (2010=100)
 (7) TÜİK, Tüketici Fiyatları Endeksi (2010=100)

Tabloda 2007-2014 döneminde toplam sanayide çalışılan saate göre birim ücret endeksinde meydana gelen gelişmeler verilmektedir. Burada 2010 yılı 100 kabul edilerek endeksleme yapılmıştır. Görüleceği üzere 2008 yılından itibaren küresel kriz nedeniyle ekonomik faaliyet hacminde yaşanan daralma ve işsizlik oranındaki yükselme çalışan kesimin reel ücret düzeyinde belirgin bir azalmayı beraberinde getirmiştir. Bu durum çalışan kesim için ancak 2012 yılında telafi edilmiş ve reel ücret düzeyi 2008 yılı seviyesinin üstüne çıkmıştır. Reel ücret düzeyi 2012 yılından sonra 2013 yılında ve 2014 yılınının 1. ve 2. çeyreğinde de artış trendini sürdürmüştür.

Tablo 76- Günlük ve Aylık Asgari Ücretler

Tespit Tarihleri	Günlük Brüt (TL)	Aylık Brüt (TL)	Brüt Artış Oranı (%)	Günlük Net (TL)	Aylık Net (TL)	Net Artış Oranı (%)	İşverene Maliyeti (TL)
01.01.2007	18,8	562,5	5,9	13,4	403,0	5,9	683,4
01.07.2007	19,5	585,0	4,0	14,0	419,2	4,0	710,8
01.01.2008	20,3	608,4	4,0	16,1	481,6	14,9	739,2
01.07.2008	21,3	638,7	5,0	16,8	503,3	4,5	776,0
01.01.2009	22,2	666,0	4,3	17,6	527,1	4,7	809,2
01.07.2009	23,1	693,0	4,1	18,2	546,5	3,7	841,2
01.01.2010	24,3	729,0	5,2	19,2	576,6	5,5	885,7
01.07.2010	25,4	760,5	4,3	20,0	599,1	3,9	924,0
01.01.2011	26,6	796,5	4,7	21,0	630,0	5,1	967,8
01.07.2011	27,9	837,0	5,1	22,0	659,0	4,6	1.017,0
01.01.2012	29,6	886,5	5,9	23,4	701,1	6,4	1.032,8
01.07.2012	31,4	940,5	6,1	24,7	739,8	5,5	1.095,7
01.01.2013	32,6	978,6	4,1	25,8	773,0	4,5	1.140,1
01.07.2013	34,1	1.021,5	4,4	26,8	803,68	4,0	1.200,3
01.01.2014	35,7	1.071,0	4,8	28,2	846,0	5,3	1.247,7
01.07.2014	37,8	1.134,0	5,9	29,7	891,0	5,3	1.332,5

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

Tabloda 2007-2014 döneminde tespit edilen günlük ve aylık asgari ücretler gösterilmektedir. 2014 yılında asgari ücrette yaş ayrımından vazgeçilmiş ve ortalama aylık brüt asgari ücret 1.103 TL olmuştur. 2014 yılında ortalama aylık net asgari ücret nominal olarak % 10,2 oranında artmış olup reel olarak % 1 oranında artacağı tahmin edilmektedir. 2007 yılının Temmuz ayında 585 TL olan aylık brüt asgari ücret 2014 yılının Temmuz ayında ise 1.134 TL olmuştur. Aynı şekilde 2007 yılının Temmuz ayında 20 TL olan günlük brüt asgari ücret artarak 2014 yılının Temmuz ayında 38 TL olmuştur. Burada brüt asgari ücrette yaklaşık olarak 2 katı kadar artış söz konusudur. Ayrıca 2007'den sonra her yıl % 4 ile % 6 arasında bir artış oranı ile brüt asgari ücrette bir yükseliş gerçekleşmiştir. Benzer şekilde net asgari ücrette de 2008 yılı hariç aynı oranlarda artış söz konusudur. Fakat brüt ve net asgari ücretteki bu artışlar aynı süreçte asgari ücretin işverene olan maliyetini de yükseltmiştir. Asgari ücretin 2007 yılının Temmuz ayında 711 TL

olan işverene maliyeti 2014 yılının Temmuz ayında ise 1.333 TL olmuştur. Benzer şekilde burada da iki katına yakın bir artış gerçekleşmiştir.

Türkiye’de işgücü verimliliği, son dönemde artış göstermekle beraber, özellikle mesleki eğitim kalitesinin düşüklüğü, hizmet içi eğitim faaliyetlerinin yetersizliği, sermaye birikimi ve teknolojik yenilenme süreçlerindeki eksiklikler gibi nedenlerle, AB ülkelerine göre daha düşüktür. ILO verilerinde, çalışılan saat başına satın alma gücü paritesine göre GSYH olarak hesaplanan işgücü verimliliği, 2002-2012 yılları arasında, 10 ABD dolarından 24,3 ABD dolarına yükselmiştir. Bu kapsamda Türkiye’nin uluslararası sıralamadaki yeri 2011 yılında 39 iken, 2012 yılında işgücü verimliliğindeki artışa rağmen 3 basamak aşağıya inerek 42 olmuştur. Bu kapsamda hesaplanan işgücü verimliliği, 2013 yılında ise 26,2 ABD doları olmuştur. Türkiye’nin işgücü verimliliğinde uluslararası sıralamadaki yeri de 2013 yılında bir basamak yukarı çıkararak 41’e yükselmiştir.

Tablo 77- İşgücü Maliyetlerinde ve Net Ele Geçen Ücretlerdeki Gelişmeler (2003=100)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014 (5)
İŞGÜCÜ MALİYETİ (1)								
Reel İşgücü Maliyeti Endeksi (2003=100)								
İşçi (3)								
Kamu	111,9	105,2	111,9	110,3	105,7	106,7	110,1	110,4
Özel	118,3	113,1	120,8	119,3	119,8	118,5	124	-
Memur	148,4	147	164,7	162,4	163,7	174,8	179,2	180,6
Asgari Ücret (4)	183,6	177,1	190,6	192,5	190	192,1	201,3	202,9
Bir Önceki Yıla Göre Reel Yüzde Değişim								
İşçi (3)								
Kamu	7,2	-6	6,4	-1,5	-4,2	1	3,1	0,3
Özel	3,8	-4,4	6,8	-1,2	-6	5,7	4,6	-
Memur	5,8	-0,9	12	-1,4	0,8	6,6	2,7	0,8
Asgari Ücret (4)	1,6	-3,6	7,6	1	-1,3	1,1	4,8	0,8

NET ELE GEÇEN ÜCRETLER (2)								
Reel Net Ele Geçen Ücret Endeksi (2003=100)								
İşçi (3)								
Kamu	91,1	89,3	88,8	85,6	87,1	85,8	85,8	86,6
Özel	99,4	96,9	99,1	99,4	97,5	99,3	100,9	-
Memur	127,7	136	147,2	145,1	154,3	161,1	160,8	162,1
Asgari Ücret (4)	162,8	176,6	181,2	182,9	188,1	193,2	196,6	198,6
Bir Önceki Yıla Göre Reel Yüzde Değişim								
İşçi (3)								
Kamu	3,1	-1,9	-0,5	-3,6	1,7	-1,4	-0,1	0,9
Özel	2,5	-2,5	2,3	0,3	4,8	1,9	1,7	-
Memur	3,9	6,5	8,2	-1,4	6,3	4,5	-0,2	0,8
Asgari Ücret (4)	-0,7	8,5	2,6	0,9	2,9	2,7	1,8	1

Kaynak: 2015 Yıllık Program, Kalkınma Bakanlığı

- (1) Reel hesaplamalarda, Yİ-ÜFE (2003=100) bazlı endeks kullanılmıştır. Yİ-ÜFE 2014 yılı için tahmini yüzde 10,29 alınmıştır.
- (2) Reel hesaplamalarda, TÜFE (2003=100) bazlı endeks kullanılmıştır. TÜFE 2014 yılı için tahmini yüzde 9,09 alınmıştır.
- (3) TİSK ve Kamu İşveren Sendikaları verilerinden hesaplanmıştır. 2013 yılı özel kesim işçi ücretleri tahmindir
- (4) Yıllık ortalamalar esas alınmıştır. (5) Gerçekleşme Tahmini

Tabloda 2007-2014 arasında işgücü maliyetlerinde ve net ele geçen ücretlerdeki gelişmeler gösterilmektedir. Ortalama net memur maaşları nominal olarak 2014 yılında % 10 oranında artarken ortalama kamu işçi ücretleri nominal olarak % 10,1 oranında artmıştır. Reel olarak ise 2014 yılında memur maaşlarının % 0,8, kamu işçi ücretlerinin % 0,9 artacağı tahmin edilmektedir. Ortalama net memur maaşları nominal olarak 2013 yılında % 7,3 oranında artarken ortalama kamu işçi ücretleri nominal olarak % 8,4 oranında artmıştır. 2012 yılında ise, nominal olarak ortalama net memur maaşları % 13,7, ortalama kamu işçi ücretleri ise % 7,3 oranlarında artmıştır. Reel olarak ise, memur maaşlarında % 4,5 artış, kamu işçi ücretlerinin ise % 1,4 oranında azalış gerçekleşmiştir. 2013 yılında ortalama özel kesim net işçi ücretlerinin nominal olarak % 9,3, reel olarak ise % 1,7 artış olmuştur. 2012 yılında ortalama özel kesim net işçi ücretlerinin nominal olarak %

9,4, reel olarak ise % 0,5 oranında artış gerçekleşmiştir. Söz konusu ücretler 2011 yılında ise nominal olarak % 4,4 oranında artmış, reel olarak ise % 2 oranında azalmıştır.

Türkiye’de aktif ve pasif olarak sigorta güvencesi altında bulunan nüfusun ‘kamu çalışanları’, ‘hizmet akti ile çalışanlar’, ‘bağımsız çalışanlar’ ve ‘özel sandıklar’ başlıkları altında 2007 – 2013 yılları itibariyle tabloda verilmektedir. Bu doğrultuda; 2010 yılı öncesi on yıllık dönemde ortalama olarak % 76,6 düzeyinde olan sosyal sigorta kapsamındaki nüfus, 2010 yılında % 83 olarak, 2011 yılında % 85,4 olarak, 2012 yılında % 82,8 olarak, 2013 % 81,5 olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılında kamu çalışanlarında sigortalı sayısı 10 milyon, hizmet akdi ile çalışanların sigortalı sayısı 38,1 milyon, bağımsız çalışanların sigortalı sayısı 15,4 milyon ve özel sandıklar toplamı 351 bin kişi olarak sosyal sigortalı sayısı toplamda da 63,8 milyon kişiye ulaşmıştır. 2012 yılında kamu çalışanlarında sigortalı sayısı 10,3 milyon, hizmet akdi ile çalışanların sigortalı sayısı 36,7 milyon, bağımsız çalışanların sigortalı sayısı 15,2 milyon ve özel sandıklar toplamı 356 bin kişi olarak sosyal sigortalı sayısı toplamda da 62,6 milyon kişiye ulaşmıştır. 2013 yılında ise kamu çalışanlarında sigortalı sayısı 10,8 milyon, hizmet akdi ile çalışanların sigortalı sayısı 36,9 milyon, bağımsız çalışanların sigortalı sayısı 14,4 milyon ve özel sandıklar toplamı 367 bin kişi olarak sosyal sigortalı sayısı toplamda da 62,5 milyon kişiye ulaşmıştır.

Tablo 78- Sosyal Sigorta Programlarının Kapsadığı Nüfus

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
I. Kamu Çalışanlarının Sigortalı Sayıları	8.722.348	8.867.512	9.028.211	9.191.803	9.998.872	10.342.989	10.846.318
1. Aktif Sigortalılar	2.188.198	2.205.676	2.241.418	2.282.511	2.554.200	2.662.608	2.823.400
2. Aylık Alanlar (kişi)	1.698.325	1.756.760	1.795.334	1.822.730	1.856.273	1.886.681	1.923.921
3. Bağlımlar	4.835.825	4.905.076	4.991.459	5.086.562	5.588.399	5.793.700	6.098.997
4. Aktif Sigortalı/Pasif Sigortalı (1)/(2)	1,3	1,3	1,3	1,3	1,4	1,4	1,5
5. Bağlımlık Oranı (3+2)/(1)	3	3	3	3	2,9	2,9	2,9
II. Hizmet Akdi İle Çalışanların Sigortalı Sayıları	32.498.087	33.330.984	34.204.574	36.466.213	38.050.678	36.708.477	36.850.362
1. Aktif Sigortalılar	8.556.110	8.851.390	9.066.132	10.056.588	11.063.806	11.974.220	12.519.100
2. Kısmi Süreli Çalışan Sigortalılar	269.075	256.097	52.116	16.964	60.237	160.783	223.521
3. Tarımdaki Aktif Sigortalılar	215.340	218.094	178.541	152.802	124.911	85.717	62.988
4. Aylık Alanlar (kişi)	4.763.434	5.024.696	5.290.270	5.535.411	5.777.300	6.026.431	6.260.444
5. Bağlımlar	18.694.128	18.980.707	19.617.515	20.704.448	21.024.424	18.461.326	17.784.309

6. Aktif Sigortalı/Pasif Sigortalı (1+2+3)/(4)	1,9	1,8	1,8	1,9	2	2	2,1
7. Bağımlılık Oranı (5+4)/(3+2+1)	2,6	2,6	2,7	2,6	2,4	2	1,9
III. Bağımsız Çalışanların Sigortalı Sayıları	14.734.569	14.567.448	14.705.935	15.177.791	15.390.199	15.184.919	14.411.759
1. Aktif Sigortalılar	2.052.584	1.897.906	1.832.133	1.862.192	1.880.740	1.910.505	1.832.463
2. İsteğe Bağlı Aktif Sigortalılar	243.931	235.069	389.791	374.535	270.780	195.557	166.333
3. Tarımdaki Aktif Sigortalılar	1.079.785	1.127.744	1.014.948	1.101.131	1.121.777	1.056.852	928.454
4. Aylık Alanlar (kişi)	1.817.685	1.965.247	2.088.146	2.160.507	2.381.409	2.469.307	2.422.898
5. Bağımlılar	9.540.584	9.341.482	9.380.917	9.679.426	9.735.493	9.552.698	9.061.611
6. Aktif Sigortalı/Pasif Sigortalı (1+2+3)/(4)	1,9	1,7	1,6	1,5	1,4	1,3	1,2
7. Bağımlılık Oranı (5+4)/(3+2+1)	3,4	3,5	3,5	3,6	3,7	3,8	3,9
IV. Özel Sandıklar Toplamı	310.850	323.218	331.205	341.103	350.890	356.040	367.205
1. Aktif Sigortalılar	95.341	105.707	109.668	114.600	119.682	122.655	130.825
2. Aylık Alanlar	79.388	81.042	82.459	83.581	84.890	86.103	87.213
3. Bağımlılar	136.121	136.469	139.078	142.922	146.318	147.282	149.167
4. Aktif Sigortalı/Pasif Sigortalı (1)/(2)	1,2	1,3	1,3	1,4	1,4	1,4	1,5
5. Bağımlılık Oranı (3+2)/(1)	2,3	2,1	2	2	1,9	1,9	1,8
V. Genel Toplam	56.265.855	57.089.162	58.217.809	61.176.910	63.790.639	62.592.426	62.475.644
1. Aktif Sigortalılar	12.892.233	13.060.679	13.249.351	14.315.891	15.618.428	16.669.988	17.305.788
2. İsteğe Bağlı Aktif Sigortalılar	513.006	491.166	389.791	374.535	270.780	195.557	166.333
3. Tarımdaki Aktif Sigortalılar	1.295.125	1.345.838	1.193.489	1.253.933	1.246.688	1.142.569	991.442
4. Kısmi Süreli Çalışan Sigortalılar	-	-	52.116	16.964	60.237	160.783	223.521
5. Aylık Alanlar	8.358.832	8.827.745	9.256.209	9.602.229	10.099.872	10.468.522	10.694.476
6. Bağımlılar	33.206.658	33.363.734	34.128.969	35.613.358	36.494.634	33.955.007	33.094.084
7. Aktif Sigortalı/Pasif Sigortalı (1+2+3+4)/(5)	1,8	1,7	1,6	1,7	1,7	1,7	1,8
8. Bağımlılık Oranı (5+6)/(1+2+3+4)	2,8	2,8	2,9	2,8	2,7	2,5	2,3
VI. Genel Nüfus Toplamı	70.586.256	71.517.100	72.561.312	73.722.988	74.724.269	75.627.384	76.667.864
VII. Sigortalı Nüfus Oranı (%)	79,7	79,8	80,2	83	85,4	82,8	81,5

Kaynak: 2015 Yıllık Programı, Sosyal Güvenlik Kurumu

Mevcut durum itibarıyla nüfusun tamamına yakını genel sağlık sigortası kapsamına alınmıştır. Sosyal sigorta sisteminin finansal sürdürülebilirliğinin önemli göstergelerinden biri olan aktif/pasif oranı 2011 yılı sonu itibarıyla 1,70 iken, 2012 yılında artarak 1,74 ve 2013 yılında da 1,75 olarak gerçekleşmiştir. Bağımlılık oranı ise, 2011 yılı sonu itibarıyla 2,7 iken, 2012 yılında azalarak 2,5 ve 2013 yılında da 2,3 olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılında % 42 olan kayıt dışı istihdam

oranı 2012 yılında azalarak % 39'a, 2013 yılında ise % 36,7'ye düşmekle birlikte, söz konusu husus sosyal sigorta sistemi gelirlerini olumsuz yönde etkilemeye devam etmektedir. İlave olarak primlerin kişilerin gerçek kazançları yerine asgari ücret üzerinden yatırılması da sistem gelirlerinin olması gereken düzeyin altında gerçekleşmesine neden olmaktadır.

2013 yılı itibarıyla % 7,7 olan 65 yaş üzeri nüfusun toplam nüfusa oranınının 2025 yılında % 11'e yükselmesi dolayısıyla nüfusun giderek yaşlanması beklenmektedir. 65 yaş üzerindeki nüfusun çalışma çağındaki nüfusa oranı incelendiğinde ise 2013 yılında %11,3 olan bu değer 2025 yılında % 16,1'e yükseleceği tahmin edilmektedir. Elde edilen bu veriler Türkiye'deki nüfus yapısının doğurganlık oranlarının azalması ve doğumda beklenen yaşam süresinin giderek artması gibi çeşitli nedenlerle önemli bir değişim yaşayacağını göstermektedir. Bu gelişmelerin sonucunda yaşlı bağımlı nüfus oranındaki artışın, aktif-pasif oranı üzerinde bir baskı oluşturması ve beraberinde emeklilik sigortası giderlerini yükseltici bir etki oluşturması beklenmektedir. Diğer taraftan yaşanan nüfusun yanı sıra sağlık teknolojilerindeki ilerlemelerin ve hane halkları gelirlerindeki artışın, sağlık harcamalarında yükselmeye neden olması ve dolayısıyla sağlık sigortası giderlerini artırması beklenmektedir. Sonuç olarak, 2000 yıllarda yapılan reform girişimlerine ve dönüşümlere rağmen sosyal güvenlik sistemi nüfusun tamamını kapsayan, adil, kaliteli ve mali açıdan sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulmamıştır. Çalışanları tek bir sosyal sigorta çatısı altında toplayan, kayıt dışı istihdam ile mücadele konusunda etkin denetim-koordinasyon mekanizmasına sahip bir sistem hedefiyle yola çıkmıştır. Ancak günümüzde bu hedefi gerçekleştirmeye yönelik bir sosyal güvenlik sisteminin kurulduğunu söylemek zordur.

VI. BÖLÜM

SOSYAL YAPI

1. Nüfus

Türkiye’de cumhuriyetin kuruluşundan beri ilki 1927 yılında ve sonuncusu da 2000 yılında olmak üzere on dört genel nüfus sayımı yapılmıştır. Bu sayımlar 1990’a kadar beş yılda bir, 1990’dan sonra ise on yılda bir yapılmıştır. Sokağa çıkma yasağı uygulanarak bir gün içerisinde yapılan bu sayımlarda kişiler sayım günü buldukları yere göre sayılmışlardır. 25 Nisan 2006 tarihli 5490 Sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu ile ülke genelindeki tüm adres bilgilerinin tutulacağı bir Ulusal Adres Veri Tabanı oluşturulması ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ile ülkede ikamet eden yabancıların ikamet adreslerinin belirlenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede elde edilen bilgilerin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları için T.C kimlik numarası kullanılarak MERNİS veri tabanındaki nüfus kütükleri ile eşleştirilmesi, yabancılar için ise pasaport numaraları kullanılarak ayrı bir kütükte tutulması suretiyle oluşan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) kurulması öngörülmüştür. Nüfus Hizmetleri Kanunu ile ADNKS’nin kurulması görevi Türkiye İstatistik Kurumuna, sistemin güncelliğinin ve devamlılığının sağlanması görevi ise İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü’ne verilmiştir. Sistemin kurulması çalışmalarına Mayıs 2006 ayında başlanılmış ve elde edilen nüfus bilgileri 21 Ocak 2008 tarihinde açıklanmıştır. ADNKS’nin kurulup, işler hale getirilmesiyle ülke nüfusuna ilişkin bilgilerin, sadece on yılda bir yapılan nüfus sayımları suretiyle değil de ikamet adresine dayalı olarak her yıl TÜİK tarafından yayınlanmasına başlanmıştır.

ADNKS’nin verilerine göre; Türkiye’nin toplam nüfusu sürekli artarak 2008 yılında 71,5 milyon, 2009 yılında 72,6 milyon, 2010 yılında 73,7 milyon, 2011 yılında 74,7 milyon, 2012 yılı sonunda ise 75,6 milyon olmuştur. 2013 yılı sonunda 76,7 milyon olan toplam nüfus, 2014 yılı sonunda ise 77,7 milyon olarak gerçekleşmiştir. Türkiye’de çocuk yaş grubundaki (0-14) nüfusun; 2011 yılında toplam nüfus içindeki payı % 25,3’e ulaşırken, 2012 yılında toplam nüfus içindeki payı % 25’e, 2013 yılında toplam nüfus içindeki payı % 24,6’ya ve 2014 yılında ise toplam nüfus içindeki payı % 24,3’e gerilemiştir. Diğer taraftan, 15-64 yaş grubunda bulunan (çalışma çağındaki) nüfusun; 2011 yılında toplam nüfus içindeki payı % 67,4’e iken, 2012 yılında toplam nüfus içindeki payı % 67,6’ya, 2013 yılında toplam nüfus içindeki payı % 67,7’ye ve 2014 yılında ise, toplam nüfus içindeki payı % 67,8’e ulaşmıştır.

Tablo 79- Yıllara, Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre Nüfus

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi							
Yıllar	Yaş grubu	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
		(Milyon)			(%)		
2007	Toplam	70.586.256	35.376.533	35.209.723	100	100	100
	0-14	18.642.391	9.570.773	9.071.618	26,5	27,1	25,8
	15-64	46.943.690	23.655.657	23.288.033	66,5	66,9	66,1
	65 +	5.000.175	2.150.103	2.850.072	7,1	6,1	8,1
2008	Toplam	71.517.100	35.901.154	35.615.946	100	100	100
	0-14	18.788.587	9.646.960	9.141.627	26,3	26,9	25,7
	15-64	47.835.090	24.114.713	23.720.377	66,9	67,2	66,6
	65 +	4.893.423	2.139.481	2.753.942	6,9	6	7,7
2009	Toplam	72.561.312	36.462.470	36.098.842	100	100	100
	0-14	18.859.334	9.681.912	9.177.422	26,0	26,6	25,4
	15-64	48.618.564	24.557.794	24.060.770	67,1	67,4	66,7
	65 +	5.083.414	2.222.764	2.860.650	7,0	6,1	7,9
2010	Toplam	73.722.988	37.043.182	36.679.806	100	100	100
	0-14	18.878.582	9.691.297	9.187.285	25,6	26,2	25
	15-64	49.516.670	25.020.856	24.495.814	67,2	67,5	66,8
	65 +	5.327.736	2.331.029	2.996.707	7,3	6,3	8,2
2011	Toplam	74.724.269	37.532.954	37.191.315	100	100	100
	0-14	18.886.575	9.694.739	9.191.836	25,3	25,8	24,7
	15-64	50.346.979	25.440.290	24.906.689	67,4	67,8	67
	65 +	5.490.715	2.397.925	3.092.790	7,4	6,4	8,3
2012	Toplam	75.627.384	37.956.168	37.671.216	100	100	100
	0-14	18.857.179	9.678.382	9.178.797	25,0	25,5	24,4
	15-64	51.088.202	25.803.873	25.284.329	67,6	68	67,1
	65 +	5.682.003	2.473.913	3.208.090	7,5	6,5	8,5
2013	Toplam	76.667.864	38.473.360	38.194.504	100	100	100
	0-14	18.849.814	9.675.248	9.174.566	24,6	25,1	24
	15-64	51.926.356	26.237.038	25.689.318	67,8	68,2	67,3
	65 +	5.891.694	2.561.074	3.330.620	7,7	6,7	8,7
2014	Toplam	77.695.904	38.984.302	38.711.602	100	100	100
	0-14	18.862.430	9.683.155	9.179.275	24,3	24,8	23,7
	15-64	52.640.512	26.601.724	26.038.788	67,8	68,2	67,3
	65 +	6.192.962	2.699.423	3.493.539	8,0	6,9	9,0

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2007-2014

Bebek ölüm hızının gerilemesi ve doğuşta beklenen hayat süresinin uzaması sonucunda yaşlı nüfusun toplam nüfus içerisindeki payı artmaktadır. 2011 yılı sonu itibarıyla yaşlı nüfus (65+ yaş) 5,5 milyon kişi olup, toplam nüfus içindeki payı % 7,4'e ulaşmıştır. 2012 yılı sonu itibarıyla yaşlı nüfus (65+ yaş) 5,7 milyon kişi olup, toplam nüfus içindeki payı % 7,5'e ulaşmıştır. 2013 yılı sonu itibarıyla yaşlı nüfus (65+ yaş) 5,9 milyon kişi olup, toplam nüfus içindeki payı % 7,7'ye ulaşmıştır. 2014 yılı sonu itibarıyla ise, yaşlı nüfus (65+ yaş) 6,2 milyon kişi olup, toplam nüfus içindeki payı % 8'e ulaşmıştır. Doğuşta beklenen yaşam süresinin 2014 yılı itibarıyla ortalama 76,3 yıla ulaşacağı tahmin edilmektedir. Yaşlı nüfusun artmasıyla çalışma çağı nüfusunun bakmakla yükümlü olduğu nüfus gelecekte artacak ve üretken nüfusun payında azalış meydana gelecektir. Ekonomik ve sosyal dönüşümün bir sonucu olarak doğurganlık hızı azalmaktadır.

Tablo 80- Temel Doğurganlık ve Ölümlülük Göstergeleri, 2009-2013

	2009	2010	2011	2012	2013
Toplam Doğurganlık Hızı (%)	2,08	2,06	2,03	2,09	2,07
Kaba doğum hızı (%)	17,6	17,2	16,8	17,1	16,9
Doğum sayısı	1.265.071	1.258.252	1.244.673	1.286.828	1.283.062
Annenin ortalama yaşı	26,9	27,2	27,3	27,5	27,7
Kaba ölüm hızı (%)	5,1	5	5,1	5	4,9
Ölüm sayısı	369.440	366.187	375.923	376.000	372.094
Bebek ölüm hızı (%)	13,9	12	11,7	11,6	10,8
Bebek ölüm sayısı	17.552	15.137	14.548	14.931	13.900

Kaynak: TÜİK, Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü

Yıllık nüfus artış hızı 2011 yılında % 13,5 iken, 2012 yılında % 12'ye gerilemiştir. 2013 yılında ise yıllık nüfus artış hızı % 13,7 iken, 2014 yılında % 13,3'e düşmüştür. 2006 yılında 2,12 çocuk olan toplam doğurganlık hızı 2012 yılında 2,09'a, 2013 yılında ise 2,07'ye gerileyerek, nüfusun kendini yenileme seviyesi olan 2,10'un altına inmiştir. Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması sonuçlarına göre eğitim ve gelir seviyesinin yüksek olduğu toplum kesimlerinde bu hız 1,02'ye kadar düşmektedir. Ancak doğurganlık hızındaki bu azalış düşük seviyelerde kalmış ve toplam doğurganlık hızı 2000'li yılların ortalarından itibaren yenileme seviyesi civarında durağanlaşmıştır. Ortalama evlenme yaşının yükselmesi ve doğumların ertelenmesi durağanlaşmanın nedeni olarak görülmektedir.

Tablo 81- Yıllara ve Cinsiyete Göre İl/İlçe Merkezi, Belde/ Köy Nüfusu

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi										
Yıllar	Toplam	İl ve İlçe Merkezleri			Belde ve Köyler			Toplam	İl ve İlçe Merkezleri	Belde ve Köyler
	Toplam	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	(%)	(%)	(%)
2007	70.586.256	49.747.859	24.928.985	24.818.874	20.838.397	10.447.548	10.390.849	100	70,5	29,5
2008	71.517.100	53.611.723	26.946.806	26.664.917	17.905.377	8.954.348	8.951.029	100	75,0	25,0
2009	72.561.312	54.807.219	27.589.487	27.217.732	17.754.093	8.872.983	8.881.110	100	75,5	24,5
2010	73.722.988	56.222.356	28.308.856	27.913.500	17.500.632	8.734.326	8.766.306	100	76,3	23,7
2011	74.724.269	57.385.706	28.853.575	28.532.131	17.338.563	8.679.379	8.659.184	100	76,8	23,2
2012	75.627.384	58.448.431	29.348.230	29.100.201	17.178.953	8.607.938	8.571.015	100	77,3	22,7
2013	76.667.864	70.034.413	35.135.795	34.898.618	6.633.451	3.337.565	3.295.886	100	91,3	8,7
2014	77.695.904	71.286.182	35.755.990	35.530.192	6.409.722	3.228.312	3.181.410	100	91,8	8,2

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2007-2014

2011 yılında il ve ilçe merkezlerinde toplam 57,4 milyon kişi, belde ve köylerde ise 17,3 milyon kişi ikamet etmektedir. 2012 yılında il ve ilçe merkezlerinde toplam 58,5 milyon kişi, belde ve köylerde ise 17,2 milyon kişi ikamet etmektedir. 2013 yılında, il ve ilçe merkezlerinde toplam 70 milyon kişi, belde ve köylerde ise 6,6 milyon kişi ikamet etmektedir. 2014 yılında ise, il ve ilçe merkezlerinde toplam 71,3 milyon kişi, belde ve köylerde ise 6,4 milyon kişi ikamet etmektedir. İl ve ilçe merkezlerinde ikamet edenlerin oranı 2011 yılında % 76,8, 2012 yılında ise % 77,3 iken, 14 ilde büyükşehir belediyesi kurulması ve büyükşehir statüsündeki 30 ilde, belde ve köylerin ilçe belediyelerine mahalle olarak katılmasının da etkisiyle 2013 yılında % 91,3'e ve 2014 yılında da % 91,8'e yükselmiştir. Aynı sebeple belde ve köylerde ikamet edenlerin oranı 2011 yılında % 23,2, 2012 yılında ise % 22,7 iken, 2013 yılında % 8,7'ye ve 2014 yılında da % 8,2'ye gerilemiştir

Tablo 82- Yıllara Göre İllerin Nüfus Artış Hızı ve Net Göç Artış Hızı

İller	2010-2011			2011-2012			2012-2013		
	Toplam Nüfus	Nüfus Artış Hızı (%)	Net Göç Hızı (%)	Toplam Nüfus	Nüfus Artış Hızı (%)	Net Göç Hızı (%)	Toplam Nüfus	Nüfus Artış Hızı (%)	Net Göç Hızı (%)
Adana	2.108.805	11,2	-5,6	2.125.635	7,9	-6,3	2.149.260	11,1	-5,7
Adıyaman	593.931	5,1	-16,8	595.261	2,2	-13,8	597.184	3,2	-13,9
Ağrı	555.479	24,5	-17,3	552.404	-5,6	-27,0	551.177	-2,2	-24,6
Amasya	323.079	-35,6	-8,4	322.283	-2,5	-5,9	321.977	-0,9	-7,1
Ankara	4.890.893	24,7	11,2	4.965.542	15,1	4,5	5.045.083	15,9	6,5
Antalya	2.043.482	32,4	13,2	2.092.537	23,7	9,9	2.158.265	30,9	11,4
Bilecik	203.849	-100,4	1,7	204.116	1,3	11,2	208.888	23,1	4,9
Bingöl	262.263	27,4	-5,7	262.507	0,9	-13,5	265.514	11,4	0,1
Bitlis	336.624	23,6	-15,3	337.253	1,9	-17,3	337.156	-0,3	-14,3
Bolu	276.506	19,3	4,2	281.080	16,4	12,4	283.496	8,6	2,6
Burdur	250.527	-32,8	-3,3	254.341	15,1	11,8	257.267	11,4	4,5
Bursa	2.652.126	17,7	6,1	2.688.171	13,5	2,3	2.740.970	19,5	5,0
Çanakkale	486.445	-8,1	3,4	493.691	14,8	18,1	502.328	17,3	13,1
Çankırı	177.211	-10,4	-20,9	184.406	39,8	35,5	190.909	34,7	28,1
Çorum	534.578	-1,5	-13,5	529.975	-8,6	-13,7	532.080	4,0	-8,2
Diyarbakır	1.570.943	27,1	-6,5	1.592.167	13,4	-10,5	1.607.437	10,9	-7,7
Erzincan	215.277	-43,9	-12,4	217.886	12,0	7,1	219.996	9,6	-1,0
Erzurum	780.847	15,2	-7,5	778.195	-3,4	-13,6	766.729	-14,8	-21,4
Eskişehir	781.247	21,6	9,2	789.750	10,8	9,0	799.724	12,6	7,0
Gaziantep	1.753.596	30,6	4,2	1.799.558	25,9	1,3	1.844.438	24,6	-0,2
Gümüşhane	132.374	21,0	10,9	135.216	21,2	16,1	141.412	44,8	39,8
Hakkari	272.165	79,8	-1,3	279.982	28,3	-16,0	273.041	-25,1	-8,3
Isparta	411.245	-86,3	-7,1	416.663	13,1	13,0	417.774	2,7	-2,6
İstanbul	13.624.240	27,4	9,0	13.854.740	16,8	2,2	14.160.467	21,8	4,7
Kars	305.755	13,1	-18,5	304.821	-3,1	-21,0	300.874	-13,0	-23,1
Kastamonu	359.759	-4,1	-1,3	359.808	0,1	1,1	368.093	22,8	11,6
Kayseri	1.255.349	16,6	2,1	1.274.968	15,5	3,0	1.295.355	15,9	2,2

Kocaeli	1.601.720	26,3	8,3	1.634.691	20,4	7,0	1.676.202	25,1	9,8
Kütahya	564.264	-45,4	-5,5	573.421	16,1	6,7	572.059	-2,4	-5,3
Malatya	757.930	23,1	4,5	762.366	5,8	-5,6	762.538	0,2	-9,6
Manisa	1.340.074	-29,0	-2,0	1.346.162	4,5	-1,4	1.359.463	9,8	-0,5
Mardin	764.033	25,8	-7,6	773.026	11,7	-11,1	779.738	8,6	-8,8
Muğla	838.324	25,2	7,0	851.145	15,2	5,8	866.665	18,1	5,3
Muş	414.706	19,0	-13,8	413.260	-3,5	-25,6	412.553	-1,7	-21,9
Ordu	714.390	-6,7	-14,6	741.371	37,1	29,6	731.452	-13,5	-21,0
Sakarya	888.556	17,8	4,4	902.267	15,3	5,2	917.373	16,6	3,9
Samsun	1.251.729	-0,7	-6,6	1.251.722	0,0	-7,4	1.261.810	8,0	-3,1
Siirt	310.468	32,0	-12,7	310.879	1,3	-18,5	314.153	10,5	-7,8
Sinop	203.027	1,2	-2,9	201.311	-8,5	-10,3	204.568	16,3	10,9
Sivas	627.056	-23,9	-11,5	623.535	-5,6	-9,5	623.824	0,5	-6,2
Tekirdağ	829.873	39,0	16,6	852.321	26,7	16,7	874.475	25,7	15,7
Tokat	608.299	-15,5	-11,1	613.990	9,3	4,8	598.708	-25,2	-33,0
Trabzon	757.353	-8,4	-17,8	757.898	0,7	-4,8	758.237	0,4	-6,4
Tunceli	85.062	103,5	-2,7	86.276	14,2	-2,7	85.428	-9,9	33,9
Şanlıurfa	1.716.254	31,3	-3,3	1.762.075	26,3	-7,3	1.801.980	22,4	-7,8
Van	1.022.532	-12,5	-46,7	1.051.975	28,4	3,2	1.070.113	17,1	-6,0
Yozgat	465.696	-22,1	-24,8	453.211	-27,2	-21,6	444.211	-20,1	-22,0
Zonguldak	612.406	-11,8	-12,7	606.527	-9,6	-13,8	601.567	-8,2	-14,1
Bayburt	76.724	30,6	-7,4	75.797	-12,2	-5,5	75.620	-2,3	1,5
Kırıkkale	274.992	-6,0	-19,1	274.727	-1,0	-0,5	274.658	-0,3	-9,9
Batman	524.499	27,5	-2,8	534.205	18,4	-9,0	547.581	20,7	-2,5
Şırnak	457.997	62,8	-1,2	466.982	19,4	-7,6	475.255	17,6	-1,5
Ardahan	107.455	18,8	-16,3	106.643	-7,6	-9,9	102.782	-36,9	-22,9
İğdır	188.857	23,8	-8,8	190.409	8,2	-11,5	190.424	0,1	-15,1
Yalova	206.535	13,6	2,4	211.799	25,2	10,2	220.122	38,5	22,3
Karabük	219.728	-35,2	-3,8	225.145	24,4	22,8	230.251	22,4	8,6
Kilis	124.452	10,6	-13,8	124.320	-1,1	-14,1	128.586	33,7	3,2

Kaynak: TÜİK

2012 yılında Türkiye'nin toplam nüfusunun %18,3'ünün ikamet ettiği İstanbul, 13,9 milyon kişi ile en çok nüfusa sahip olan il olmuştur. Bunu sırasıyla takip eden iller; % 6,6 ile (4.965.542 kişi) Ankara, % 5,3 ile (4.005.459 kişi) İzmir, % 3,6 ile (2.688.171 kişi) Bursa ve % 2,8 ile (2.125.635 kişi) Adana'dır. Bayburt ili ise 75.797 kişi ile en az nüfusa sahip il olmuştur. 2013 yılında, toplam nüfusunun %18,5'inin ikamet ettiği İstanbul, 14,2 milyon kişi ile en çok nüfusa sahip olan il olmuştur. Bunu sırasıyla takip eden iller; % 6,6 ile (5.045.083 kişi) Ankara, % 5,3 ile (4.061.074 kişi) İzmir, % 3,6 ile (2.740.970 kişi) Bursa ve % 2,8 ile (2.158.265 kişi) Antalya'dır. Bayburt ili ise 75.620 kişi ile en az nüfusa sahip il olmuştur. 2014 yılında da İstanbul, 14,4 milyon kişi ile en çok nüfusa sahip olan il olmuştur. Bunu sırasıyla % 6,6 ile (5.150.072 kişi) Ankara, %5,3 ile (4.113.072 kişi) İzmir, %3,6 ile (2.787.539 kişi) Bursa ve %2,9 ile (2.222.562 kişi) Antalya illeri takip etmiştir. Bayburt ili ise 80 bin 607 kişi ile en az nüfusa sahip il olmuştur.

2010-2011 döneminde yıllık nüfus artış hızı pozitif olan iller ve bunların nüfus artış hızı oranları alfabetik sıraya göre şöyledir; Ankara % 25, Antalya % 32, Bingöl % 27, Bitlis % 24, Diyarbakır % 27, Edirne % 23, Eskişehir % 22, Gaziantep % 31, Hakkari % 80, İstanbul % 27, Kırklareli % 22, Kocaeli % 26, Malatya, % 23, Mardin % 26, Muğla % 25, Siirt % 32, Tekirdağ % 39, Tunceli % 104, Şanlıurfa % 31, Bayburt % 31, Batman % 28, Şırnak % 63 ve Iğdır % 24 olarak gerçekleşmiştir. 2010-2011 döneminde yıllık nüfus artış hızı negatif olan iller ve bunların nüfus artış hızı oranları alfabetik sıraya göre şöyledir; Amasya % -36, Bilecik % -100, Burdur % -33, Çankırı % -10, Erzincan % -43, Isparta % -86, Kütahya % -45, Manisa % -29, Sivas % -24, Yozgat % -22, Karabük % -35 olarak gerçekleşmiştir. Diğer taraftan, 2010-2011 dönemi net göç hızına baktığımızda ise, göç alan iller ve bunların net göç hızı oranları alfabetik sıraya göre şöyledir; Ankara % 11, Antalya % 13, Bursa % 6, Eskişehir % 9, Gümüşhane % 11, İstanbul % 9, Kocaeli % 8 ve Tekirdağ % 9 olarak gerçekleşmiştir. 2010-2011 döneminde göç veren iller ve bunların net göç hızı oranları alfabetik sıraya göre şöyledir; Ağrı % -17, Bitlis % -15, Çankırı % -21, Çorum % -14, Erzincan % -12, Kars % -19, Kırşehir % -10, Muş % -14, Niğde % -15, Ordu % -15, Siirt % -13, Sivas % -12, Trabzon % -18, Van % -47, Yozgat % -25, Zonguldak % -13, Kırıkkale % -19, Ardahan % -16 ve Kilis % -14 olarak gerçekleşmiştir.

2011-2012 döneminde yıllık nüfus artış hızı pozitif olan iller ve bunların nüfus artış hızı oranları alfabetik sıraya göre şöyledir; Ankara % 15, Antalya % 24, Bolu

% 16, Burdur % 15, Çankırı % 40, Gaziantep % 26, Gümüşhane % 21, Hakkari % 28, İstanbul % 16, Kocaeli % 20, Kütahya % 16, Muğla % 15, Ordu % 37, Sakarya % 15, Tekirdağ % 17, Şanlıurfa % 26, Van % 28, Batman % 18, Şırnak % 19, Yalova % 25 ve Karabük % 23 olarak gerçekleşmiştir. 2011-2012 döneminde yıllık nüfus artış hızı negatif olan iller ve bunların nüfus artış hızı oranları alfabetik sıraya göre şöyledir; Sinop % -9, Sivas % -6, Yozgat % -27, Zonguldak % -10, Bayburt % -12 ve Ardahan % -8 gerçekleşmiştir. Diğer taraftan, 2011-2012 dönemi net göç hızına baktığımızda ise, göç alan iller ve bunların net göç hızı oranları alfabetik sıraya göre şöyledir; Ankara % 5, Antalya % 10, Bilecik % 11, Bolu % 12, Burdur % 12, Çanakkale % 18, Çankırı % 36, Eskişehir % 9, Gümüşhane % 16, Isparta % 13, Kocaeli % 7, Ordu % 30, Tekirdağ % 17, Yalova % 10 ve Karabük % 23 olarak gerçekleşmiştir. 2011-2012 döneminde göç veren iller ve bunların net göç hızı oranları alfabetik sıraya göre şöyledir; Adıyaman % -14, Ağrı % -27, Bingöl % -14, Bitlis % -17, Çorum % -14, Diyarbakır % -11, Erzurum % -14, Hakkari % -16, Kars % -21, Kırşehir % -10, Muş % -14, Niğde % -15, Ordu % -15, Siirt % -13, Sivas % -12, Şanlıurfa % -7, Yozgat % -22, Zonguldak % -14, Kırıkkale % -19, Batman % -9, Şırnak % -8, Ardahan % -10, Iğdır % -12 ve Kilis % -14 olarak gerçekleşmiştir.

2012-2013 döneminde yıllık nüfus artış hızı pozitif olan iller ve bunların nüfus artış hızı oranları alfabetik sıraya göre şöyledir; Ankara % 16, Antalya % 31, Bilecik % 23, Bursa % 20, Çanakkale % 18, Çankırı % 35, Gaziantep % 25, Gümüşhane % 45, İstanbul % 22, Kastamonu % 23, Kayseri % 25, Kocaeli % 26, Muğla % 18, Sakarya % 17, Sinop % 16, Tekirdağ % 26, Şanlıurfa % 22, Van % 17, Batman % 21, Şırnak % 18, Yalova % 39, Karabük % 22 ve Kilis % 34 olarak gerçekleşmiştir. 2012-2013 döneminde yıllık nüfus artış hızı negatif olan iller ve bunların nüfus artış hızı oranları alfabetik sıraya göre şöyledir; Erzurum % -15, Hakkari % 25, Kars % -13, Ordu % -14, Tokat % -25, Yozgat % -21 ve Ardahan % -36 olarak gerçekleşmiştir. Diğer taraftan, 2012-2013 dönemi net göç hızına baktığımızda göç alan iller ve bunların net göç hızı oranları alfabetik sıraya göre şöyledir; Antalya % 11, Çanakkale % 13, Çankırı % 28, Gümüşhane % 40, Kastamonu % 12, Kocaeli % 10, Sinop % 11, Tekirdağ % 16, Tunceli % 34 ve Yalova % 22 olarak gerçekleşmiştir. 2012-2013 döneminde göç veren iller ve bunların net göç hızı oranları alfabetik sıraya göre şöyledir; Adıyaman % -14, Ağrı % -25, Amasya % -7, Bitlis % -14, Çorum % -8, Erzurum % -21, Hakkari % -8, Kars % -23, Malatya % -10, Mardin % -9, Muş % -22, Ordu % -21, Siirt %

-8, Tokat % -33, Yozgat % -22, Zonguldak % -14, Kırıkkale % -10, Ardahan % -23 ve Iğdır % -15 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye'ye komşu Ortadoğu'da yer alan ülkelerindeki siyasi, ekonomik ve sosyal problemler, ülkemize yönelik önemli kitlesel nüfus hareketlerine neden olmaktadır. Suriye'de yaşanan iç karışıklıklar nedeniyle halen 10 ilde resmi verilere göre yaklaşık 200 bin Suriye vatandaşına geçici korunma sağlanmaktadır. Ayrıca, kampların dışında çeşitli yerlerde yaklaşık 300 bin Suriye vatandaşının günlük ihtiyaçları ve sağlık hizmetleri sağlanmaktadır. Bu çerçevede, göç alanında etkin ve koordineli politikaların uygulanması amacıyla İçişleri Bakanlığı bünyesinde Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Ancak göç alanında güvenilir bir veri sisteminin oluşturulması, yurtdışında yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının statülerinin güçlendirilmesi, uluslararası korumadan faydalananlar için sağlık, barınma ve eğitim sorunlarının giderilmesi ihtiyacı devam etmektedir. Diğer taraftan Türkiye'de, genç nüfusun yarattığı demografiden faydalanılması, toplam doğurganlık hızındaki düşüşlerin önlenerek üretken ve dinamik nüfus yapısının korunması, nüfusun yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve ülke ekonomisini destekleyecek etkin bir göç yönetiminin oluşturulması çerçevesinde politikaların geliştirilmesine ve uygulamaya konulmasına ihtiyaç vardır.

2. Sağlık

2000 yıllarda Türkiye'de yürürlüğe koyulan Sağlıkta Dönüşüm Programı çerçevesinde hizmet kalitesinde ve sağlık hizmetlerine erişimde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu kapsamda; aile hekimliği, anne ve çocuk sağlığı, hastane ve hasta yatak sayıları, sağlık personeli, koruyucu sağlık, kurumsal yapılanma, bulaşıcı hastalıklarla mücadele ve hasta hakları başta olmak üzere pek çok alanda reform niteliğinde gelişmeler sağlanmıştır. Temel sağlık göstergelerinde önemli iyileşmeler kaydedilmiş, bebek ölüm hızı ve anne ölüm oranı hızla düşürülmüş ve doğuştan beklenen yaşam süresi yükselmiştir. Ancak, fiziki altyapı ve sağlık personelinin kent-kır ve bölgeler arası dağılımındaki farklılıklar ile sağlık hizmetlerinin finansmanının sürdürülebilirliğine ilişkin sorunlar önemini korumaktadır. Kişi başı hekim müracaat sayısı 2013 yılında 8,2'ye, sağlık personeli sayısı 735 bin kişiye ulaşmıştır. Bu iyileşmeler memnuniyet oranlarına da yansımış ve sağlık hizmetlerinden duyulan memnuniyet oranı 2013 yılında % 75'e yükselmiştir. Bebek ölüm oranı, yıllar itibarıyla ciddi düşüş göstererek 2013 yılında bin canlı doğumda 7,8'e gerilemiştir. Diğer yandan bu göstergelere ilişkin bölgesel farklılıklar sürmektedir.

Tablo 83- Sağlık Alanında Gelişmeler, 2009-2013

Yıllar	Toplam sağlık kurumu sayısı	Yataklı sağlık kurumu sayısı	Yataksız sağlık kurumu sayısı	Toplam yatak sayısı	1000 kişi başına düşen yatak	Hekim sayısı	Hekim Başına Düşen Kişi Sayısı	Hekim Başına Düşen Hasta Sayısı
2009	15.205	1.389	13.816	188.638	2,6	118.641	612	4.447
2010	26.993	1.439	25.554	200.239	2,72	123.447	597	4.367
2011	27.997	1.453	26.544	194.504	2,6	126.029	593	4.850
2012	29.960	1.483	28.477	200.072	2,65	129.772	583	4.791
2013	30.116	1.517	28.599	202.031	2,64	133.775	573	4.712

Kaynak: Sağlık Bakanlığı 2013 İstatistik Yılığ'ı ve TÜİK

Sağlık altyapısında son yıllarda özellikle hem yatak kapasitesi hem de mevcut hasta odalarının içerisinde banyosu ve tuvaleti bulunan en fazla ikişer kişilik nitelikli odalara dönüştürülmesi açısından iyileşmeler görülmektedir. 2013 yılında yatak kapasitesinin % 60'ı Sağlık Bakanlığına, % 18'i üniversitelere, % 19'u özel sektöre ve % 3'ü diğer kuruluşlara aittir. Nitelikli yatak sayısı 2013 yılında Sağlık Bakanlığına ait hastanelerde 45.241'e, üniversitelerde 16.921'e ve özel sektörde ise 30.380'e yükselmiştir. Bu dönüşüm neticesinde nitelikli yatak sayısının tüm yataklara oranı 2013 yılında % 46 olmuştur. Sağlık hizmetlerine olan talep her yıl artmakta olup 2009-2013 döneminde hastanelere yapılan toplam müracaat sayısı % 52 artarken, özel sektörde bu artış % 191 olarak gerçekleşmiştir. Özel sektörün toplam müracaat içerisindeki payı 2013 yılında % 18,8'e yükselmiştir. Toplam müracaat sayısının artışında sağlık altyapısının iyileştirilmesi ve hizmete erişimin kolaylaştırılması etkili olmuştur. Ancak yatak kapasitesindeki ve dağılımındaki iyileşmelere rağmen ülke genelindeki dağılım sorunları devam etmektedir. Ayrıca hem müracaat sayılarının hem de hasta devir hızlarının üniversitelerde daha düşük olduğu görülmektedir. Kronik hastaların uzun süreli yatışları ve daha karmaşık ameliyatların çoğunun üniversite hastanelerinde yapılması bunda etkili olabilmektedir. Ancak, üniversite hastanelerinin son yıllarda finansal açıdan sıkıntılarının arttığı ve birçok üniversite hastanesi döner sermaye işletmesinin zarar ettiği ve borçlarının giderek artan bir seyir izlediği gözlenmektedir.

2012 yılı itibarıyla toplam hekim sayısı 129.772, diş hekim sayısı 21.404 ve hemşire sayısı 134.906'dır. Yüz bin kişiye düşen hekim sayısı 172 ve hemşire sayısı 178'tir. 2013 yılı sonu itibarıyla toplam hekim sayısı 133.775, diş hekim sayısı 22.295 ve hemşire sayısı 139.544'tür. Yüz bin kişiye düşen hekim sayısı 175 ve hemşire sayısı 182'tir. Sağlık personeli ülke ortalaması, AB ve DSÖ ortalamasının gerisinde olup özellikle hemşire açığı daha belirgindir. Hekim açığını azaltmak amacıyla 2007-2008 döneminde 4.751 olan tıp fakültesi kontenjanı % 141 oranında artırılarak 2013 yılında 11.454'e yükseltilmiştir. Aynı dönemde hemşire kontenjanı ise % 167 artırılarak 5.674'ten 15.193'e çıkartılmıştır.

Sağlık, vatandaşların yaşam kalitesi ve süresinin yükseltilmesi ile ekonomik, sosyal ve kültürel hayata bilinçli ve aktif bir şekilde katılımlarının sağlanması temel unsurudur. Bu çerçevede, veriye dayalı politikalarla desteklenen, erişilebilir, nitelikli, maliyet etkin ve sürdürülebilir bir sağlık hizmet sunumu için sağlık alanında dönüşüm programı ortaya koyulmuştur. Böylelikle de, sağlık alanında dönüşüm programı kapsamında önemli reformlar ve düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca sağlık hizmet kalitesinde iyileştirmeler ve düzelmeler meydana gelmiştir. Sağlık hizmetine niteliği ve erişebilirliği artarken, buna karşılık olarak da maliyetleri artmaktadır. Bu durum sağlık hizmetinin sürdürülebilirliği sorununa neden olmaktadır. Sağlık hizmetinde nitelik ile maliyet arasındaki denge kurularak sürdürülebilir bir sağlık sistemi kurulmalıdır.

3. Eğitim

Küreselleşmenin özellikle ekonomi ve kalkınmaya etkileri, bilim ve teknolojiye giderek hızlanan gelişmeler, kurumların bu değişimlere ayak uydurabilmek için organizasyonlarını yenilemeleri gibi birbirini etkileyen ve kuvvetlendiren faktörler, 1990'lardan başlayarak bilginin dolayısıyla da insan kaynaklarının önemini artırmıştır. Özellikle günümüzde yaşanmakta olan küresel ekonomik kriz ve artan işsizlik oranları, tüm ülkelerde eğitim ve beceri düzeyi düşük kitleleri ve yaşlı bireyleri daha olumsuz etkilemekte ve ülkeler için ciddi riskler oluşturmaktadır. Bu bireylere ve ailelerine yönelik koruyucu sosyal politikalara ek olarak kısa sürede tekrar işgücüne katılmalarını destekleyecek aktif işgücü piyasası politikaları oluşturulmakta ve uygulanmaktadır. Bu süreçte, özellikle işgücü piyasasının ihtiyaçlarına yönelik bilgi ve beceri düzeyini artırmayı amaçlayan eğitimler önemli rol oynamaktadır.

Eğitime erişim ve eğitimin kalitesi, eğitim sisteminin temel sorun alanları olarak önemini korumaktadır. Erişim sorunu kapsamında okullaşma oranları, bölgeler, cinsiyetler arası fırsat eşitsizlikleri; kalite sorunu kapsamında ise fiziki altyapı yetersizlikleri, müfredatın güncellenmesi, ğretmen niteliklerinin geliştirilmesi ve eğitim materyallerinin müfredatla uyumu gibi hususlar öne çıkmaktadır. Eğitime erişim kapsamında, okul öncesi eğitimde okullaşma oranı % 44'e ulaşmış olmakla birlikte, bu oran AB ortalamasının altındadır. İlköğretime geç kayıtlar, bitirmeden ayrılanlar ile başta kızlar olmak üzere kırsal kesimdeki çocukların eğitime erişimindeki sorunlar, okullaşma oranının istenilen düzeyde artmasını engelleyen başlıca faktörlerdir. Ortaöğretimde ise brüt okullaşma oranı son on yılda % 80,9'dan % 96,8'e ulaşmakla beraber, bölgesel farklılıklar önemini korumaya devam etmektedir. Türkiye genelinde ilköğretimden ortaöğretime geçiş oranı % 90,1 olmakla beraber zorunlu eğitim süresinin 12 yıla çıkarılması sonucunda ilköğretimden ortaöğretime geçişlerde ve dolayısıyla ortaöğretim okullaşma oranında artışın sürmesi beklenmektedir. Eğitime erişimdeki sorunların yanı sıra, eğitimin kalitesine ilişkin sorunlar da önemini korumaktadır. Bu kapsamda öğrenme ortamlarının niteliğinin artırılması, ğretmen yetiştirme sisteminin yeniden yapılandırılması, izleme ve değerlendirme faaliyetlerinde etkinlik sağlanması, müfredatın iletişim teknolojileriyle uyumunun sağlanması, derslik başına düşen ğrenci sayısının azaltılması, ilköğretimde ikili eğitimden tam gün eğitime geçilmesi ihtiyacı devam etmektedir.

Tablo 84- Eğitim Kademeleri İtibarıyla Okullaşma Oranları

Eğitim ve Öğretim Kademeleri	2009-2010		2010-2011		2011-2012		2012-2013		2013-2014	
	Öğrenci Sayısı (Bin)	Brüt Okullaşma Oranı (%)	Öğrenci Sayısı (Bin)	Brüt Okullaşma Oranı (%)	Öğrenci Sayısı (Bin)	Brüt Okullaşma Oranı (%)	Öğrenci Sayısı (Bin)	Brüt Okullaşma Oranı (%)	Öğrenci Sayısı (Bin)	Brüt Okullaşma Oranı (%)
Okul Öncesi Eğitim (1)	981	40,7	1.116	45,3	1.170	46,4	1.077	44	1.059	43,5
İlköğretim (2)	10.917	106,5	10.981	107,6	10.979	108,4	11.160	107,6	11.053	107
Ortaöğretim (2)	4.240	84,2	4.749	89,7	4.756	92,6	4.995	96,8	5.420	103,3
a) Genel Lise	2.421	48,1	2.676	50,6	2.666	51,9	2.725	52,8	2.906	55,4
b) Mesleki - Teknik Eğitim	1.819	36,1	2.072	39,1	2.090	40,7	2.269	43,9	2.513	47,9
Yükseköğretim (3)	3.322	67	3.627	72,5	4.113	81,6	4.677	92,1	4.997	97,1
Örgün Eğitim	1.765	35,6	1.913	38,2	2.161	42,9	2.420	47,6	2.606	50,1
Yaygın Eğitim (4)	7.062	-	7.786	-	8.524	-	8.071	-	8.491	-

Kaynak: MEB, ÖSYM, Kalkınma Bakanlığı 2015 Yıllık Programı, s. 81.

- (1) 4-5 yaş çağı nüfusuna göre hesaplanmıştır.
- (2) Açık ilköğretim ve açık lise öğrencileri dâhildir.
- (3) Üniversiteler ve diğer eğitim kurumları dâhil, lisansüstü öğrenciler hariçtir. Önceki yıllarda 17-20 yaş grubu için, 2012-2013 döneminde ise 18-21 yaş grubu için hesaplanmıştır.
- (4) Yaygın eğitim kurumlarına ait öğrenci sayısı bilgileri bir önceki öğretim yılı sonu itibarıyla verilmiştir.

Son yıllarda öğretmen sayısındaki artış oranı öğrenci sayısındaki artış oranına göre daha fazla olmakla birlikte öğretmen başına düşen öğrenci sayısı eğitimin tüm kademelerinde OECD ve AB ülke ortalamalarına göre yüksektir. Ayrıca öğretmenlerin ülke geneline dağılımında bölgeler arası farklılıklar önemini korumaktadır. Ülke genelinde ilkokullarda öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 20, ortaokullarda 19'dur. Son on yılda, hayırseverlerin yapmış olduğu yaklaşık 35 bin derslik dahil olmak üzere 188 bin yeni derslik yapılmış olup derslik başına düşen öğrenci sayısında önemli düzeyde iyileşme sağlanmıştır. Zorunlu eğitimin 12 yıla çıkarılması ve eğitime başlama yaşının erkene çekilmesiyle başta ortaöğretim kademesinde olmak üzere okullaşan öğrenci sayısında ve dolayısıyla da derslik ihtiyacında artış yaşanmıştır. Bu kapsamda, eğitime ayrılan kamu kaynaklarının artırılması sonucunda yıllık ortalama derslik yapımının iki kat artması beklenmekte-

dir. Türkiye genelinde ilköğretimde derslik başına düşen öğrenci sayısı 30'a düşmekle birlikte, özellikle göç alan büyük şehirler ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki illerde bu sayının yüksek olduğu görülmektedir. Söz konusu sorun bu illerin kent merkezlerinde daha belirgindir.

Mesleki ve teknik eğitim kurumlarında öğrenim gören öğrencilerin ortaöğretim içindeki payı son on yılda % 32,3'ten % 45'e ulaşmıştır. Bu oran 2013-2014 yılı öğretim dönemindeki yeni kayıtlar itibarıyla % 54'e ulaşmıştır. Diğer taraftan eğitimde OECD üyesi ülkelerin öğrencileri arasındaki "Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı" (PISA) sonuçlarında Türk öğrencilerin başarısız sonuçları, Türkiye'de eğitim faaliyetleri açısından önemli bir gösterge olarak kabul edilmeli ve buna ilişkin bilimsel ve akılcı çözümler üretilmelidir.

Türkiye'de 2014 yılı itibarıyla 108'i devlet ve 71'i vakıf olmak üzere toplam 179 üniversite bulunmaktadır. Ayrıca, 2006-2013 yılları arasında örgün yükseköğretim kontenjanları % 81,2 oranında artarak 2014 yılı itibarıyla 762.916 olmuştur. Yeni kurulan üniversitelerle birlikte fiziki ihtiyaçlarda artış meydana gelmiştir. Yükseköğretim kurumlarında ilave kapalı alanlar yaratılması gereği bulunmakla birlikte mevcut kapalı alanların da daha etkin şekilde kullanılması önem arz etmektedir. Artan üniversite sayısı ve örgün yükseköğretim kontenjanlarına paralel olarak yurt ihtiyacı da artmaktadır. 2013-2014 eğitim öğretim döneminde yükseköğretim düzeyindeki yurt kapasitesi 588.280'dir. Bu kapasitenin 302.778'i Yurt-Kur, 62.408'i üniversite, 223.094'ü de özel yurtlardan oluşmaktadır. Yurt-Kur yurtlarında başvuru yapılabilecek boş yatak kapasitesi 94.708 iken başvuran sayısı 368.101 olmuş ve karşılama oranı % 25,7 olarak gerçekleşmiştir. Önümüzdeki dönemde yükseköğretimdeki genişlemeyle beraber öğrencilerin barınma ve burs/kredi ihtiyaçlarının artacağı göz önünde bulundurulduğunda finansman kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve buna bağlı olarak Yurt-Kur'un kurumsal kapasitesinin geliştirilmesine gereksinim duyulmaktadır.

Eğitimin temel amacı; düşünme, algılama ve problem çözme yeteneği gelişmiş, özgüven ve sorumluluk duygusu ile yenilikçilik özelliklerine sahip, demokratik değerleri özümsemiş, farklı kültürleri yorumlayabilen, paylaşma ve iletişime açık, sanat ve estetik duyguları güçlü, bilimsel gelişmelere açık, teknoloji kullanımına ve üretimine yatkın, bilgi toplumu gereklerini haiz, üretken ve mutlu bireylerin yetişmesidir. Ancak temel eğitimden yükseköğretime, açıköğretim ve uzaktan eğitimden örgün eğitime ve mesleki-teknik eğitimden hayat boyu eğitime Türkiye'deki eğitim ve öğretim sistemi bunun çok uzağındadır. Sürekli deği-

şen eğitim ve öğretim sistemleri, eğitimin geleceğine yönelik belirsizlikler ve eğitimdeki analitik düşünme yetisini kazandırmaktan çok ezberciliğe yol açan anlayış eğitimin ve öğretimin en temel sorun olarak durmaktadır. Ayrıca yükseköğretimde; toplumun ve ekonominin ihtiyaçlarına duyarlı, ürettiği bilgiyi ürüne, teknolojiye ve hizmete dönüştüren, akademik, idari ve mali açıdan özerk üniversite modeli çerçevesinde küresel ölçekte rekabetçi bir sisteme ulaşılması hedeflenmelidir. Bugün itibarıyla bunun gerçekleştiğini söylemek çok zordur hatta yükseköğretim nicelik olarak artış gösterse de nitelik ve kalite olarak yeterince gelişmemektedir. Oysa ki Türkiye'nin geleceği, kişi başına düşen geliri yüksek, kültürlü ve aydın bireylerden oluşan bir toplum olup olmayacağı, bu eğitim faaliyetlerinin başarısıyla çok yakından ilgili olacaktır.

DEĞERLENDİRME

DEĞERLENDİRME

Bu Raporda Türkiye ekonomisinin 2014 yılı performansı ekonomik büyüme, kamu maliyesi, ödemeler dengesi, dış ticaret, istihdam ve sosyal güvenlik ile sosyal yapı alt başlıkları altında yakın dönemin tarihsel perspektifinde değerlendirilmiştir.

Küresel finansal krizin etkilerini azaltmaya ve yurt içi talep ve üretimi artırmaya yönelik önlemler sonucunda Türkiye ekonomisi, 2009 yılının ikinci çeyreğinden itibaren canlanma eğilimine girmiştir. Krize karşı alınan mali ve parasal tedbirler sonucunda belirsizliklerin azalması, tüketici güveninin artması, kredi koşullarının iyileşmesi tüketim ve yatırım kararlarını olumlu yönde etkileyerek yurt içi talebi artırmıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde, 2009 yılının son çeyreğinde GSYH % 6 oranında artmıştır. Böylece, 2009 yılının tamamında GSYH'da daralma, % 4,7 oranında gerçekleşmiştir. Ekonomideki canlanma 2010 yılının ilk yarısında artarak devam etmiştir. Bu dönemde, sanayi, inşaat, ticaret ve ulaştırma sektörlerinde yüksek oranda katma değer artışları kaydedilmiştir. Diğer taraftan talep yönünden canlanma, özel tüketim ve yatırımlardaki hızlı artıştan kaynaklanmıştır. Bunun sonucunda, yılın ilk yarısında GSYH % 11 oranında artmıştır.

2010 yılının ilk aylarından itibaren yurt içi talep ve üretimdeki artışa paralel olarak ithalatın da hızlı bir artış eğilimine girdiği gözlenmiştir. İhracattaki artışın ise dış talepteki gelişmeler kapsamında sınırlı kalmasıyla cari açık artmaya başlamıştır. Uluslararası mal ve enerji fiyatlarındaki artış ve TL'nin reel olarak değerlendirilmesi de bu gelişmede etkili olmuştur. Ancak, bu dönemde cari açığın finansmanında herhangi bir sorunla karşılaşılmamıştır. Ekonomideki canlanma, yurt dışı kaynaklı belirsizliklerin azalması ve güven ortamının tesisıyla 2009 yılının Mayıs ayından itibaren tekrar başlayan rezerv hariç sermaye girişi 2010 yılının ilk sekiz ayında mevduat ve portföy yatırımları ağırlıklı olmak üzere artarak sürmüştür. 2009 yılında TÜFE yıllık artış hızı, 2008 yıl sonuna göre yaklaşık 3,5 puan azalış kaydederek % 6,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu gelişmede, küresel krizin etkileriyle iktisadi faaliyetlerdeki yavaşlamanın belirginleşmesi ve emtia fiyatlarındaki düşüş belirleyici olmuştur. Diğer taraftan, vergi düzenlemelerinin oluşturduğu fiyat artışının yanı sıra, işlenmemiş gıda fiyatlarındaki yükseliş nedeniyle 2009 yılının son çeyreğinde enflasyonda artış eğilimi başlamıştır. 2010 yılında gıda ve enerji fiyatlarındaki değişimlere bağlı olarak yıllık enflasyon dalgalı bir seyir izlemiş, yıl sonunda 6,4 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye’de makroekonomik istikrar ve sermaye girişinin devam etmesi, faiz oranlarının düşük seviyelerde kalması ve kredi genişlemesi sonucunda, ekonomi 2010 ve 2011 yıllarının ilk yarılarında yüksek bir büyüme performansı yakalamıştır. 2010 yılında GSYH artış hızı; yılın ilk yarısında % 11,5, yılın ikinci yarısında ise % 7,3 oranında gerçekleşerek, yılın tamamında % 9,2 olmuştur. 2011 yılının ilk yarısında da ekonomideki canlanma devam etmiş ve GSYH artış hızı % 10,9 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde; sanayi, inşaat, ticaret ve ulaştırma sektörlerinde yüksek katma değer artışları kaydedilmiştir. Özel tüketim ve yatırım harcamaları büyümenin kaynağını oluşturmuştur. Küresel ölçekte giderek artan belirsizlikler nedeniyle 2011 yılının ikinci yarısından itibaren GSYH artış hızı nispi olarak yavaşlayarak, % 7 olarak gerçekleşmiştir. Bu yavaşlamaya rağmen 2011 yılının tamamında Türkiye ekonomisi % 8,8 oranında büyümüştür. 2010 ve 2011 yıllarında yaşanan yüksek büyüme sürecinde ithalattaki hızlı artış ve uluslararası enerji fiyatlarındaki yükselme cari işlemler açığını yükseltmiştir. Bunun yanı sıra, 2011 yılının özellikle son çeyreğinde yükselme eğilimine giren enflasyon ve artan küresel belirsizlikler karşısında ekonomiyi yeniden dengelemeye yönelik olarak makro ihtiyati tedbirler uygulamaya konulmuştur. Bu tedbirler sonucunda yurt içi talep yavaşlamaya başlamıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde, özel tüketim ve yatırımlarda daralma sonucunda 2012’de yıllık büyüme hızı % 2,1 seviyesinde gerçekleşmiştir. Böylece 2012 yılında GSYH büyüme hızı, ilk çeyrekte % 3,3, ikinci çeyrekte % 2,9, üçüncü çeyrekte % 1,6 ve son çeyrekte % 1,4 olmuştur. Reel ekonomik faaliyetlerdeki duraksama özellikle sanayi sektöründe gözlenmiş, katma değer artış hızı bu sektörde gerilemiştir. Yurt içi talepteki daralma özellikle inşaat, ticaret ve ulaştırma sektörlerine yansımış ve hizmetler sektöründe de katma değer artışı gerilemiştir.

Kriz sonrası dönemde, üretim hızla artarken, ihracatta aynı artış oranı yakalanamamıştır. Türkiye kriz öncesi dönemdeki ihracat seviyesini ancak 2012 yılının ikinci çeyreğinde yakalayabilmiş, 2012 sonu itibarıyla ise kriz öncesine göre toplam ihracatını %15,5 oranında artırmıştır. 2012 yılında Türkiye’nin toplam ihracatı bir önceki yıla göre % 13,1’lik artışla 152,6 milyar ABD dolarına çıkarken, ithalat ise % 1,8’lik düşüş ile 236,5 milyar ABD doları seviyesine gerilemiştir. 2012 yılında dünya ekonomisinde görülen yavaşlama, Türkiye’nin en önemli pazarı konumundaki Avrupa Birliği’ni de etkilemiş ve bu pazarda yaşanan daralma önemli bir sorun teşkil etmiştir. Buna karşın, 2012 yılında Avro Bölgesinde krizden çıkmak için alınan istikrar önlemleri, küresel risk iştahını yeniden artırırken, özellikle Haziran ayından itibaren küresel sermayenin Türkiye de dahil olmak

üzere gelişmekte olan ülkelere akışını hızlandırmıştır. Bu çerçevede, yılın ikinci çeyreğinden itibaren Merkez Bankası piyasaya verdiği likiditeyi artırmış, kredi maliyetlerini düşürmüş ve faiz oranlarının düşmesini sağlamıştır. Ancak Türkiye ekonomisi, kriz sonrası dönemde gerçekleşen doğrudan yabancı yatırım girişlerinde de kriz öncesi dönemdeki performansına ulaşamamıştır. Kriz sonrası dönemde Türkiye’de cari açığın finansmanı ile ilgili ortaya çıkan sorunların temelinde, uzun vadeli kaynakların finansmandaki payının azalması ve Türkiye’den sermaye çıkışı olması bulunmaktadır. 2012 yılında gelişmiş ülkelerde yaşanan mali sıkıntılarının da etkisiyle doğrudan yabancı sermaye akımında % 22,8 oranında bir azalma yaşanmıştır.

İç ve dış talebi dengelemeye yönelik alınan tedbirler sonucunda 2012 yılında yaşanan GSYH artış hızı, 2013 yılında toplam yurtiçi talebin büyümeye katkısının etkisiyle % 4,1 olarak gerçekleşmiştir. Böylece 2013 yılında GSYH artış hızı, ilk çeyrekte % 3,1, ikinci çeyrekte % 4,6, üçüncü çeyrekte % 4,2 ve son çeyrekte % 4,5 olmuştur. 2013 yılında, ihracat yatay bir seyir izlerken özellikle altın ithalatında kaydedilen önemli miktardaki artış nedeniyle toplam ithalatın yükselmesi sonucunda net ihracatın büyümeye katkısı -2,6 puan olarak gerçekleşmiştir. Altın ticareti hariç tutulduğunda ise, 2012 yılında başlayan dengelenme süreci 2013 yılında da devam etmiş ve net ihracatın büyümeye katkısı 2012 yılında 2,3 puan, 2013 yılında ise 0,3 puan olarak gerçekleşmiştir. Bu süreçte döviz kurunda ortaya çıkan gelişmelerin de etkisiyle ihracat artış eğilimini korurken, ithalat azalmaya başlamış ve net ihracatın büyümeye katkısı 2014 yılının ilk yarısında 2,7 puan olarak kaydedilmiştir. Ancak, özel sektör sabit sermaye yatırımlarında kaydedilen azalmanın etkisiyle yılın ilk yarısında GSYH artış hızı % 3,3 gerçekleşmiştir. 2014 yılında GSYH büyüme hızı, birinci çeyrekte % 4,8, ikinci çeyrekte % 2,2 ve üçüncü çeyrekte % 1,7 olmuştur. Bu gelişmeler ve öngörüler altında, 2014 yılının tamamında GSYH büyüme hızının % 3,3 olacağı tahmin edilmektedir. Toplam faktör verimliliğinin yeterli düzeyde artmaması büyüme potansiyelinin artmasının önündeki diğer bir kısıttır. Üretim faktörlerinin büyümeye katkısı incelendiğinde, 2013 yılında büyümeye katkısının tamamen sermaye stoku ve yüksek oranda artış gösteren istihdamdan geldiği görülmektedir. Toplam faktör verimliliği ise büyümeye düşük düzeyde negatif katkı yapmıştır.

2013 yılı Mayıs ayından itibaren küresel ekonomideki belirsizliklerin artması sonucunda gelişmekte olan ülkelere ve Türkiye'ye yönelik sermaye akımlarında dalgalanmalar yaşanmaya başlamıştır. Söz konusu dalgalanmaların mali piyasalardaki olumsuz etkilerine MB, ilk aşamada politika faizi dışındaki araçlarla karşılık vermiştir. Bu kapsamda piyasaya verilen likiditenin maliyetini ve piyasadaki döviz likiditesini artırıcı adımlar atılmıştır. Ancak 2013 yılı sonuna doğru küresel ekonomiye ilişkin riskler ve yurt içindeki siyasi gelişmeler nedeniyle mali piyasalarda yaşanan dalgalanmalar artmaya başlamıştır. Söz konusu dalgalanmaların yarattığı olumsuz durum enflasyon görünümünü ve beklentilerini orta vadeli hedeften uzaklaştırmıştır. Bu nedenle, MB 2014 yılı Ocak ayında politika faizi olarak kullanılan vadeli repo faizini % 10 seviyesine yükseltmiştir. 2014 yılı Mayıs ayından itibaren yurt içi mali piyasalardaki iyileşmelerin sonrasında, ölçülü faiz indirimleri gerçekleştirilmiştir.

2012 yılında yurt içi talepte meydana gelen yavaşlama, petrol dışı emtia fiyatlarında yaşanan düşüş ve gıda fiyatları artış hızında kaydedilen azalma sonucunda TÜFE yıllık artış hızı % 6,2 oranına gerileyerek, son 44 yılın en düşük yıl sonu seviyesine ulaşmıştır. 2013 yılında ise işlenmemiş gıda fiyatlarında kaydedilen artışlar, tütün ürünleri fiyatlarında yapılan düzenleme ve TL'de yaşanan değer kaybının etkisiyle TÜFE yıllık artış hızı yıl sonu itibarıyla % 7,4 olarak gerçekleşmiştir. 2013 yılı ilk yarısında azalma eğiliminde olan temel mal fiyatları yılın ikinci yarısında TL'de yaşanan değer kaybıyla birlikte artmaya başlamıştır. Yıl genelinde, enerji fiyatlarında düşme eğilimi gözlenirken, alkollü içecekler ve tütün ürünleri fiyatları ise yapılan vergi düzenlemeleri sonucunda yüksek seyretmiştir. 2014 yılı Ocak-Aralık döneminde TÜFE artış hızı bir önceki yılın aynı dönemine göre % 8,9 olarak gerçekleşmiştir. Bu gelişmede, TL'de yaşanan değer kayıpları ve enflasyon beklentilerindeki bozulmanın sonrasında çekirdek enflasyonda kaydedilen artışlar belirleyici olmuştur. Bununla birlikte olumsuz hava koşulları nedeniyle belirgin bir şekilde yükselen gıda fiyatları ve tütün ürünleri fiyatlarındaki artış da TÜFE artış hızının ivmelenmesinde etkili olmuştur. Böylece TÜFE yıllık artış hızı 2014 yılı Aralık ayında % 8,2 olarak gerçekleşmiştir. Yıl sonunda TÜFE yıllık artış hızının % 9,4 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir.

2011 yılının son çeyreğinden itibaren başlayan ekonomideki yavaşlama neticesinde, 2012 yılında ithalat azalmış ve dış ticaret açığı 105,9 milyar ABD dolarından 84,1 milyar ABD dolarına gerilemiştir. Bu gelişmede, enerji hariç ithalattaki azalma ile net altın ihracatındaki artış belirleyici olmuştur. Böylece 2011 yılında

75,1 milyar ABD doları olarak gerçekleşen cari işlemler açığı, 2012 yılında 48,5 milyar ABD dolarına gerilemiştir. 2013 yılında ihracat, küresel belirsizliklerin devam etmesi ve özellikle Avro Bölgesindeki durgunluk nedeniyle yatay bir seyir izlemiştir. Tüketim ve ara malı ile altın ithalatında, nihai yurt içi talepteki canlanmayla birlikte, kayda değer artışlar gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler sonucunda, 2013 yılında yurtiçi talep kaynaklı olmak üzere reel sektörde gözlenen canlanma ve altın ithalatında görülen aşırı artış neticesinde dış ticaret açığı 99,9 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Böylece cari işlemler açığı, 2013 yılında 65,1 milyar ABD dolarına yükselmiştir.

2014 yılının Ocak-Kasım döneminde ihracat, yakın çevre ülkelerde yaşanan siyasi gelişmelere rağmen yurtiçi talebin zayıf seyretmesi ve döviz kurunda yaşanan gelişmeler neticesinde artış eğilimi sergilemiştir. İthalatta ise alınan makro ihtiyati tedbirlerin etkisiyle kayda değer miktarda azalma gerçekleşmiş, altın ithalattı da uzun dönemli eğilimine dönmüştür. Bu gelişmeler sonucunda, 2014 yılı Kasım ayı itibarıyla dış ticaret açığı 76 milyar ABD doları, cari açık ise 38,7 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Yurt içi talebin kontrolü ve altın ithalatında beklenen azalma kapsamında 2014 yılı dış ticaret açığının 83,5 milyar ABD dolarına, cari işlemler açığının ise 46 milyar ABD dolarına ulaşması beklenmektedir. Dış ticaret açığındaki bu gelişmeler neticesinde 2013 yılında % 7,9'a yükselen cari işlemler açığının GSYH'ye oranının, 2014 yılı sonunda % 5,7'ye düşmesi beklenmektedir.

Tablo 85 - Temel Ekonomik Göstergeler (2010-2015)

		2010	2011	2012	2013	2014 (1)	2015 (2)
Büyüme	GSYH (Milyar Dolar, Cari Fiyatlarla)	731,6	774,0	786,0	822,0	810,0	850,0
	Kişi Başına Milli Gelir (GSYH, Dolar)	10.003	10.428	10.497	10.807	10.537,0	10.936,0
	GSYH Büyümesi (%)	9,2	8,8	2,1	4,1	3,3	4,0
İstihdam	İşgücüne Katılma Oranı (%)	46,5	47,4	47,6	48,3	50,1	50,2
	İstihdam Oranı (%)	41,3	43,1	43,6	43,9	45,3	45,4
	İşsizlik Oranı (%)	11,1	9,1	8,4	9,0	9,6	9,5
Dış Ticaret	İhracat (fob) (Milyar Dolar)	113,9	134,9	152,5	151,8	160,5	173,0
	İthalat (cif) (Milyar Dolar)	185,5	240,8	236,5	251,7	244,0	258,0
	Dış Ticaret Dengesi	-71,7	-105,9	-84,1	-99,9	-83,5	-85,0
	İhracat / İthalat (%)	61,4	56,0	64,5	60,3	65,8	67,1
	Dış Ticaret Hacmi / GSYH (%)	40,9	48,5	49,5	49,1	49,9	50,7
	Cari İşlemler Dengesi (Milyar Dolar)	-45,4	-75,1	-48,5	-65,1	-46,0	-46,0
	Cari İşlemler Dengesi / GSYH (%)	-6,2	-9,7	-6,2	-7,9	-5,7	-5,4
Enflasyon	GSYH Deflatörü	5,7	8,6	6,9	6,1	9,1	6,0
	TÜFE Yıl Sonu % Değişme	6,4	10,5	6,2	7,4	9,4	6,3

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, TÜİK. TCMB.

(1) Gerçekleşme Tahmin, (2) Program.

Tabloda, 2010-2015 dönemi ilişkin büyüme, istihdam, dış ticaret ve enflasyona ait temel ekonomik göstergeler özet olarak verilmektedir. Bu doğrultuda, Orta Vadeli Programa göre 2015 yılında cari fiyatlarla GSYH 850 milyar ABD Doları ve GSYH büyüme hızı da % 4 olarak tahmin edilmiştir. Dış ticaret tahminlerinde ise, ihracat (fob) 173 milyar ABD doları, ithalat (cif) 258 milyar ABD doları ve ihracatın ithalatı karşılama oranı ise % 67 olarak öngörülmüştür. 2015 yılında dış ticaret açığının 85 milyar ABD dolarına, cari işlemler açığının ise 46 milyar ABD dolarına ulaşacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca enflasyona ilişkin olarak da GSYH deflatörünün % 6, TÜFE yıl sonu değişiminin % 6,3 olarak gerçekleşeceği beklenmektedir. İşsizlik oranındaki artış, gelir dağılımı bozukluğu, cari açık, özel sektör ve kamunun toplam borç stokundaki artış gibi konular 2015 yılının dikkatle izlenmesi gereken iktisadi konuları olarak ön plana çıkmaktadır.